

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ  
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ  
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ  
Α΄ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΣ ΚΥΚΛΟΣ ΣΠΟΥΔΩΝ  
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ «ΑΡΧΑΙΟΣ ΚΟΣΜΟΣ»

Κατεύθυνση Κλασικής Αρχαιολογίας  
Τριμελής επιτροπή: Επόπτης καθ. Φαράκλας Νικόλαος  
Μέλη καθ. Σταμπολίδης Νικόλαος  
επικ. καθ. Μίσιου Άννα



Χρυσοβιτσάνος Γεράσιμος

Ρέθυμνο 2004

## Περιεχόμενα

Εισαγωγή	2
Αμβρακία	5
Ανακτόριον – Άκτιον	31
Λευκάς	44
Σόλλιον	73
Αλυζία	97
Αστακός	107
Οινιάδες	118
Χαλκίς	132
Μακύνεια	149
Μολύκριον	156
Χρονολόγηση ίδρυσης των αποικιών	167
Παράγοντες που ώθησαν τον Κύψελο να ιδρύσει αποικίες	169
Το κορινθιακό αποικιακό καθεστώς	171
Λατρείες	174
Νομίσματα	178
Επικοινωνία	182
Συμπεράσματα	187
Κατάλογος εικόνων	189
Βιβλιογραφία – Βραχυγραφίες	191

## Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την εικόνα των αποικιών της Κορίνθου στην Αιτωλοακαρνανία, που ιδρύθηκαν τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. από τους Κυψελίδες, αλλά και πόλεων που επηρεάστηκαν από την κορινθιακή δράση στη δυτική ακαρνανική ακτή. Παράλληλα και η σχέση των αποικιών με τη μητρόπολη και ο βαθμός εξάρτησης από αυτή είναι ένα από τα κυριότερα θέματα που αποτελούν τη βάση για μια σειρά από προβληματισμούς που τίθενται για αυτές τις πόλεις.

Η ομάδα των πόλεων που αποτέλεσαν αντικείμενα εξέτασης παρουσιάζονται κατά τη γεωγραφική τους θέση, από βόρεια προς νότια και από δυτικά προς ανατολικά. Έτσι έχουμε στην ηπειρωτική ακτή του Αμβρακικού την Αμβρακία, στην Ακαρνανία το Ανακτόριο και το Άκτιο, τη Λευκάδα, το Σόλλιον, την Αλυζία, τον Αστακό και τους Οινιάδες και τέλος στην Αιτωλία, τη Χαλκίδα, τη Μακύνεια και το Μολύκριο. Οι θέσεις αυτές εμφανίζονται να έχουν σχέσεις με την Κόρινθο, άλλες περισσότερο και άλλες λιγότερο στενές.

Σκοπός της εργασίας είναι να αναγνωριστούν κορινθιακά στοιχεία και επιδιώξεις των Κορινθίων στις πόλεις και τις επικράτειές τους όπως αυτές ορίζονται. Τα στοιχεία αυτά είναι λογικό να αναζητηθούν σε γραπτές πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα. Επίσης σημαντική πηγή πληροφοριών για τα ζητήματα αυτής της εργασίας αποτελούν οι χάρτες με κλίμακα 1:50.000 των περιοχών που εξετάζονται.

Οι γραπτές πηγές είτε πρόκειται για επιγραφές, είτε για κείμενα δίνουν πληροφορίες για τη σχέση της Κορίνθου με τις αποικίες της, αλλά και για τη συνολικότερη εικόνα των θέσεων των αποικιών. Τα ιστορικά κείμενα αφηγούνται κυρίως την αποικιοκρατική σχέση της Κορίνθου με τις αποικίες της, ενώ τα γεωγραφικά περιγράφουν το γεωμορφολογικό ανάγλυφο.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα από τις περιοχές, όπου εστιάζεται το ενδιαφέρον της εργασίας, θα επιλεγούν με κριτήριο την ανάδειξη του χαρακτήρα της πόλης με μεγαλύτερο βάρος στις πόλεις που με ασφάλεια χαρακτηρίζονται ως κορινθιακές αποικίες. Κυρίαρχο ρόλο παίζουν οι οχυρώσεις, τα λιμάνια και κατασκευές οι οποίες έδειχναν το ενδιαφέρον των Κορινθίων για την οργάνωση μίας θέσης, σύμφωνα με τον σκοπό και τις ανάγκες που κάλυπτε η ίδρυση της κάθε θέσης. Επίσης όπου ήταν δυνατό να εντοπιστεί δημοσιευμένο υλικό κεραμικής παρουσιάζεται, χωρίς όμως να στηρίζονται σε αυτό σημαντικά συμπεράσματα και παρατηρήσεις. Ο λόγος είναι ότι η

κεραμική παραγωγή της Κορίνθου είχε γνωρίσει μεγάλη αποδοχή και στην ευρύτερη περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, ώστε δεν ήταν ενδεικτικό στοιχείο η εύρεση κορινθιακών αγγείων στις αποικίες. Το ίδιο συμβαίνει και με τα νομίσματα, αλλά αυτά λόγω κάποιων διακριτικών που φέρουν δίνουν πρόσφορο έδαφος για συζήτηση, ως προς το τι μπορεί να σημαίνουν αυτά τα διακριτικά για τις πόλεις.

Οι χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού (ΓΥΣ) χρησιμοποιήθηκαν αφενός για τη λεπτομερή περιγραφή των περιοχών των αποικιών και αφετέρου για να διαπιστωθεί η ορθότητα των πληροφοριών από τις γραπτές πηγές. Υπάρχουν βέβαια και περιπτώσεις, όπως οι Οινιάδες, που η γεωμορφολογία την περίοδο ίδρυσης της πόλης ήταν διαφορετική από αυτή που αποτυπώνεται σήμερα στο χάρτη. Προκειμένου να μελετηθούν πιο αποτελεσματικά οι χάρτες, χαράχθηκαν με διαφορετικούς χρωματισμούς οι ισούψεις γραμμές, για να τονιστεί το ανάγλυφο του εδάφους. Με αυτό τον τρόπο είναι δυνατό να οριοθετηθούν οι επικράτειες των αποικιών, όπως διαμορφώνονται από το ανάγλυφο. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζουν και άλλα στοιχεία (λιμάνια, διώρυγες) που προκάλεσαν το ενδιαφέρον των Κορινθίων αποικιστών.

Η κάθε μία πόλη παρουσιάζεται αυτόνομα, με αναφορές και στις άλλες, όπου αυτό κρίνεται σκόπιμο. Με αυτό τον τρόπο εξαντλούνται τα θέματα που αφορούν στην κάθε μία πόλη. Προτάσσεται λοιπόν η ιστορική πορεία της αποικίας, όπως διαγράφεται μέσα από τις γραπτές πηγές, για τη χρονική περίοδο που η μητρόπολη Κόρινθος ιδρύει ή εκδηλώνει ενδιαφέρον για μία πόλη, μέχρι την απώλεια της πόλης ή αυτού του ενδιαφέροντος. Στη συνέχεια δίνεται μία περιγραφή της περιοχής όπως αυτή εμφανίζεται στους χάρτες, που περιλαμβάνει όμως και παρατηρήσεις από τις γραπτές πηγές, όταν αυτές δίνουν στοιχεία για την γεωμορφολογία. Ακολουθεί η αναφορά στα αρχαιολογικά κατάλοιπα. Η παρουσίαση των ευρημάτων δεν έχει σκοπό να περιλάβει όλα ανεξαιρέτως τα ευρήματα της κάθε πόλης εν είδει καταλόγου, αλλά τα κτήρια και τα αντικείμενα που παρουσιάζονται γίνεται προσπάθεια να ενταχθούν στα πλαίσια της κορινθιακής αποικιοκρατικής σχέσης με την κάθε πόλη. Επόμενο τμήμα είναι ο ορισμός της επικράτειας της θέσης, με βάση και πάλι τους χάρτες. Ενώ τέλος παρατίθενται τα πλεονεκτήματα που παρουσίαζε κάθε πόλη, λόγω της γεωγραφικής της θέσης και τα οποία αποτελούσαν στην ουσία τα πρωτογενή κίνητρα για την ένταξη ή την προσάρτησή της στην ομάδα των αποικιών της.

Επίσης κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιαστούν σε ξεχωριστά κεφάλαια: αναφορές για τα κίνητρα που ώθησαν τους κορίνθιους τύραννους να ιδρύσουν τις αποικίες, για το αποικιοκρατικό καθεστώς της Κορίνθου, για τις κοινές λατρείες αποικιών και μητρόπολης, για τους τρόπους επικοινωνίας μεταξύ της μητρόπολης και των αποικιών και τέλος για τα νομίσματα.

Τη θέση της αρχαίας πόλης Αμβρακίας κατέχει σήμερα η Άρτα<sup>1</sup>. Οι πληροφορίες που έχουμε για την αρχαία πόλη είναι ικανές, ώστε επιτρέπουν την ασφαλή ταύτιση της πόλης με τη συγκεκριμένη τοποθεσία. Αυτό προκύπτει από γραπτές πηγές<sup>2</sup> και αρχαιολογικά δεδομένα. Πρόκειται για μία από τις σημαντικότερες και ισχυρότερες αποικίες της Κορίνθου, η οποία προσέλκυσε το ενδιαφέρον των Κορινθίων από πολύ νωρίς.

### Γραπτές πηγές

Η Αμβρακία ιδρύθηκε από τους Κορινθίους το 625 π.Χ.<sup>3</sup> από το Γόργο, νόθο γιο του Κυψέλου<sup>4</sup> σε περιοχή που ανήκε στους Δρύοπες, Θεσπρωτικό φύλο<sup>5</sup>. Στην προέλευση του ονόματός της δεν έχει ανάμειξη η Κόρινθος, οι πηγές μας πληροφορούν ότι προέρχεται είτε από τον Άμβρακο, γιο του Θεσπρωτού, είτε από την Αμβρακία, θυγατέρα του Μελανέα<sup>6</sup>.

---

<sup>1</sup> Leake I 208. Hirschfeld (1894β) στ.1805 Bursian (1862) 35. Oberhummer (1887) 25. Meyer (1964β) στ. 1533. Leekley & Efstratiou (1980) 40. Lauffer (1989) 99. Wirbelauer (1996) στ. 580. Όσον αφορά στο όνομα αρχαιότερος τύπος του είναι ο Άντρακία τον οποίο συναντάμε στο λεγόμενο πολυανδρίο της Αμβρακίας. Ανδρέου (1986β) 433. Ακολούθησε ο τύπος Άμπρακία για τον οποίο στον Oberhummer δίνεται βιβλιογραφία για το πως εξελίχθηκε σε Άμβρακία. Oberhummer (1887) 25. Ο όρος Άμπρακία χρησιμοποιήθηκε μέχρι τον 4<sup>ο</sup> αιώνα (από τον Ηρόδοτο, το Θουκυδίδη, αλλά και ως αναγραφή πάνω σε νομίσματα). Wirbelauer (1996) στ. 580

<sup>2</sup> «Τῆς Ἑλλάδος ἐστὶν Ἀμβρακία πρώτη πόλις. Αὕτη δ' ἀποικία λέγεται Κορινθίων εἶναι. Κατὰ τὸν κόλπον δὲ τὸν καλούμενον Ἀμβρακικὸν ὤκισται μέση, σταδίου δ' ἔχει ἀπὸ τῆς θαλάττης ὀγδοήκοντ'.» Διον. Καλλιφάντος Αναγραφή της Ελλάδος στ. 24-28. «ὑπέρκειται δὲ αὕτη τοῦ μυχοῦ μικρόν, Γόργου τοῦ Κυψέλου κτίσμα παραρρεῖ δ' αὐτὴν ὁ Ἄρατθος ποταμὸς ἀνάπλουν ἔχων ἐκ θαλάττης εἰς αὐτὴν ὀλίγων σταδίων, ἀρχόμενος ἐκ Τύμφης ὄρους καὶ τῆς Παρωραίας.» Στράβων 7,7,6. «Μετὰ δὲ Μολοττίαν Ἀμβρακία πόλις Ἑλληνίς ἀπέχει δὲ αὕτη ἀπὸ θαλάττης στάδια π.» Σκύλαξ 33. Λίβιος 38,4.

<sup>3</sup> Με αυτή τη χρονολόγηση συμφωνούν οι περισσότεροι μελετητές, ενώ ο Lauffer δίνει ως χρονολόγηση το 645 π.Χ., μάλλον όμως δεν θα πρέπει να θεωρηθεί η χρονολογία ως αφετηρία κάποιας συζήτησης, γιατί πρόκειται για ένα απλό λεξικό γεωγραφικών όρων στο οποίο δεν μπορεί να στηριχθεί κανείς για να βγάλει κάποιο συμπέρασμα.

<sup>4</sup> «Κορίνθιοι δὲ πεμφθέντες ὑπὸ Κυψέλου καὶ Γόργου ταύτην τε κατέσχον τὴν ἀκτὴν καὶ μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου προῆλθον, καὶ ἦ τε Ἀμβρακία συνώκισθη καὶ Ἀνακτόριον, » Στράβων 10,2,8. αλλά και Στράβων 7,7,6

<sup>5</sup> «Καλεῖται Δρυοπίς ἡ χώρα δ' ὅλη.» Διον. Καλλιφάντος Αναγραφή της Ελλάδος στ. 30

<sup>6</sup> «ὅτι Μελανεύς υἱὸς ἦν αὐτοῦ, βασιλεύσας μὲν Δρυόπων καὶ πολέμῳ λαβὼν τὴν πᾶσαν Ἠπειρον, γεννήσας δὲ παῖδας Εὐρυτον καὶ Ἀμβρακίαν, ἐξ ἧς ἡ πόλις Ἀμβρακία καλεῖται.» Αντώνιος Λιμπεράλις Μεταμορφώσεων Συναγωγή 4,3. Και οι δύο απόψεις της προελεύσεως του ονόματος αναφέρονται από το Στέφανο Βυζάντιο στο έργο του Εθνικά « Ἀμβρακία, πόλις Θεσπρωτίας, ἀπὸ Ἀμβρακος τοῦ παιδὸς Θεσπρωτοῦ τοῦ Λυκάονος, ἢ ἀπὸ Ἀμβρακίας τῆς Αὐγέου θυγατρὸς, περὶ ἧς Φιλέας.» Στέφανος Βυζάντιος. Hammond (1967β) 425

Οι γραπτές πηγές για τη μητρόπολη της Αμβρακίας είναι ξεκάθαρες ότι πρόκειται για την Κόρινθο, καθώς επίσης ξεκάθαρες είναι και για το ποιος ήταν ο οικιστής<sup>7</sup>.

Η θέση της αποικίας περιγράφεται από τις αρχαίες πηγές με αρκετή λεπτομέρεια σε αντίθεση με άλλες αποικίες, όπως τη Λευκάδα. Από τις πρώτες πληροφορίες είναι ότι η αποικία βρισκόταν δίπλα στον ποταμό Άραχθο<sup>8</sup>. Απέχει δε 80 στάδια από τη θάλασσα, προφανώς εννοείται από το σημείο από όπου εκβάλλει ο Άραχθος<sup>9</sup>. Η απόσταση αυτή δεν εμποδίζει την αποικία να έχει την ιδιότητα μιας θέσης που έχει άμεση πρόσβαση στη θάλασσα γιατί ο ποταμός ήταν πλωτός στον κάτω ρου του<sup>10</sup>.

Οι πηγές είναι φειδωλές σε ό,τι αφορά την ιστορία της Ηπείρου στους αρχαϊκούς χρόνους και οι περισσότερες πληροφορίες έρχονται από τη δράση των τυράννων της Κορίνθου στα παράλια κυρίως της Ηπείρου, λόγω των αποικιών της στην περιοχή αυτή.

Πριν την εγκατάσταση κορινθίων αποίκων στην πόλη της Αμβρακίας, δεν φαίνεται να ήταν άγνωστο το κορινθιακό στοιχείο εκεί<sup>11</sup>. Οι Κορίνθιοι είχαν κάνει από νωρίς αισθητή την παρουσία τους. Το πιθανότερο είναι η Αμβρακία να αποτέλεσε εμπορικό σταθμό και ίσως να εξυπηρετούσε πολιτικές και στρατηγικές σκοπιμότητες της Κορίνθου πριν ακόμα γίνει η αποστολή των αποίκων<sup>12</sup>. Η αφομοίωση των εντόπιων στοιχείων από τους αποίκους, για τη διαμόρφωση του χαρακτήρα της πόλης, δε γνωρίζουμε με τι ρυθμούς έγινε, αλλά πιθανόν να έγινε χωρίς αναταραχές, γιατί δεν έχουμε μαρτυρίες για κάτι τέτοιο.

Η Αμβρακία βρίσκεται στο πλευρό της Κορίνθου σε πολεμικές συρράξεις νωρίτερα από άλλες αποικίες. Την πληροφορία για την πρώτη αυτή ανάμειξη έχουμε

---

<sup>7</sup> Το πρόβλημα της ταυτοποίησης της μητρόπολης, αλλά και του οικιστή εμφανίζεται στη Λευκάδα. Για τη μητρόπολη της Αμβρακίας έχουμε: «ήσαν δὲ Κορίνθιοι ξυμπροθυμούμενοι μάλιστα τοῖς Ἀμπρακιώταις ἀποίκους ὄσιν. » Θουκυδίδης 2,80,3. Διον. Καλλιφώντος Αναγραφή της Ελλάδος στ. 24-28. Ενώ για τον οικιστή: Στράβων 10,2,8. «Μετά τοὺς Μολοττοὺς δ' Ἀμβρακία Κορινθίων ἀποικός ἐστιν ἦκισεν δ' ὁ Κυψέλου αὐτὴν πρότερον παῖς Γόργος.» Σκύμνος 443-455.

<sup>8</sup> Στράβων 7,7,6

<sup>9</sup> Σκύλαξ 33. Διον. Καλλιφώντος Αναγραφή της Ελλάδος στ. 24-28. Η απόσταση από την ακτή δεν έχει μείνει η ίδια με την πάροδο του χρόνου. Ο Oberhummer το 1887 αναφέρει ότι η απόσταση αυτή είχε μεγαλώσει κατά 4 χλμ. περίπου. Oberhummer (1887) 25

<sup>10</sup> Στράβων 7,7,6

<sup>11</sup> Η Βοκοτοπούλου κάνει λόγο για κορινθιακή κεραμική της μεσογεωμετρικής περιόδου. Βοκοτοπούλου (1982) 83

<sup>12</sup> Ανδρέου (1986β) 435

από επιγραφική μαρτυρία, το επίγραμμα της στήλης του Αρνιάδα<sup>13</sup>. Το επίγραμμα αναφέρεται στο ιστορικό γεγονός της συμμετοχής του κερκυραίου Αρνιάδα στη μάχη που έγινε κοντά στις εκβολές του ποταμού Αράχθου και το οποίο τοποθετείται χρονολογικά στο τέλος του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>14</sup>. Το ιστορικό γεγονός στο οποίο αναφέρεται η στήλη, είτε είναι μία μάχη μεταξύ Κερκυραίων και Αμβρακιωτών<sup>15</sup>, είτε η συμμαχία Κερκυραίων και Αμβρακιωτών κατά των Ηπειρωτών<sup>16</sup>. Επίσης ταυτίστηκε με την «παλαιτάτη ναυμαχία» όπως την αναφέρει ο Θουκυδίδης<sup>17</sup>.

Η επιγραφή αυτή είναι πολύ πιθανό να περιγράφει το ίδιο γεγονός με το επίγραμμα του Πολυανδρίου της Αμβρακίας<sup>18</sup>. Πρόκειται για μία ναυμαχία που έγινε κοντά στον ποταμό Άραχθο πολύ πιθανό κοντά στις εκβολές του (αφού είναι μάλλον αδύνατο να έγινε στην κοίτη του, αν και ήταν πλωτός)<sup>19</sup>. Έχουμε λοιπόν μαρτυρίες για μία ναυμαχία που αφορά την Κέρκυρα και την Αμβρακία, σε περίοδο που η Αμβρακία βρισκόταν υπό την επιρροή της Κορίνθου. Γίνεται κατανοητό ότι η ναυμαχία αυτή δόθηκε στα πλαίσια της διαμάχης μεταξύ Κορίνθου και Κέρκυρας. Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι η ναυμαχία αυτή τοποθετείται χρονικά στην αρχή της ίδρυσης της Αμβρακίας, τότε είναι εμφανές ότι στην ουσία η Κόρινθος ήταν ο πρωταγωνιστής του γεγονότος αυτού, αφού η Αμβρακία δε θα είχε προλάβει ακόμα να αναπτύξει στόλο ικανό να αντιμετωπίσει την Κέρκυρα. Αυτό που έχει σημασία είναι αφενός ότι η Αμβρακία έλαβε μέρος και μάλιστα με σημαντικές απώλειες<sup>20</sup>, σε μία μάχη που αφορούσε την Κόρινθο κατά κύριο λόγο και αφετέρου ο τόπος που έλαβε χώρα πολύ κοντά στην πόλη της Αμβρακίας.

Κατά τους Περσικούς πολέμους η Αμβρακία έλαβε μέρος με εφτά πλοία στη ναυμαχία της Σαλαμίνας<sup>21</sup> και 500 οπλίτες στη μάχη των Πλαταιών<sup>22</sup>. Εκτός από

<sup>13</sup> Dittenberger (1897) 178-179 αρ. 868. Tod (1946) 3 αρ. 2. Friedländer & Hoffleit (1948) 29 αρ. 25

<sup>14</sup> Η χρονολόγηση της στήλης του Αρνιάδα είναι αμφιλεγόμενη. Η Ανδρέου δίνει τη συζήτηση για την ακριβή χρονολόγηση. Οι χρονολογήσεις πάντως κυμαίνονται από 620-600 π.Χ. Ανδρέου (1986β) 436.

<sup>15</sup> Jeffery (1961) 233. Will (1955) 529 σημ. 3. Ο Hammond εντάσσει τη μάχη αυτή στο γενικότερο ανταγωνιστικό κλίμα της Κέρκυρας με την Κόρινθο και την «πιστή της θυγατέρα» Αμβρακία. Hammond (1967β) 443

<sup>16</sup> Will (1955) 529 σημ. 3. Salmon (1984) 214.

<sup>17</sup> « ναυμαχία τε παλαιτάτη ὧν ἴσμεν γίνεταί Κορινθίων πρὸς Κερκυραίους.» Θουκυδίδης 1,13,4. Για τη ναυμαχία αυτή ο Gomme αναφέρει ότι δεν είναι δυνατό να εντοπιστεί για ποια ναυμαχία ακριβώς πρόκειται. Τη χρονολογεί το 660 ή το 680 π.Χ. Gomme (1971) 122. Μια τέτοια χρονολόγηση όμως αυτή θα μετέθετε το γεγονός πριν την ίδρυση της αποικίας, ακόμη και πριν την εγκαθίδρυση της τυραννίας στην Κόρινθο, και θα ενίσχυε την υπόθεση για δράση των Κορινθίων στην περιοχή της Αμβρακίας πριν την ίδρυση της αποικίας από την Κόρινθο.

<sup>18</sup> Για τη μεταγραφή και απόδοση Ανδρέου (1986β) 431

<sup>19</sup> Ανδρέου (1986β) 437

<sup>20</sup> Όπως προκύπτει από το επίγραμμα. Ανδρέου (1986β) 431

<sup>21</sup> «Ἀμπρακιῶται δὲ ἑπτὰ νέας ἔχοντες ἐπεβοήθησαν» Ηρόδοτος 8,45



αυτές τις πηγές υπάρχει ως απόδειξη της συμμετοχής αυτής και λακωνική επιγραφή του 479 π.Χ. πάνω σε χάλκινο κίονα με μορφή αλληλοσυμπλεκόμενων όψεων, ο οποίος είναι αφιερωμένος στο ιερό των Δελφών σε ανάμνηση της μάχης των Πλαταιών<sup>23</sup>.

Η Αμβρακία προσέφερε βοήθεια στη μητρόπολή της στη διαμάχη που είχε η Κόρινθος με την Κέρκυρα. Σε αυτή τη φάση της ιστορίας η διαμάχη αυτή εκφράστηκε με τα γεγονότα της Επιδάμου στα οποία συμμετείχε και η Αμβρακία. Ο Θουκυδίδης<sup>24</sup> αναφέρει ότι από τους νέους αποίκους που έφθασαν στην Επίδαμο ήταν και μερικοί Αμβρακιώτες. Επίσης στάθηκε στο πλευρό της μητρόπολής της, στην πρώτη ναυτική επίθεση εναντίον της Κέρκυρας<sup>25</sup>, στη ναυμαχία της Λευκίμμης με οκτώ πλοία, ενώ στη ναυμαχία των Συβότων έστειλε είκοσι επτά<sup>26</sup>.

Ένα ενδιαφέρον στοιχείο στην ιστορία της Αμβρακίας, που δεν απαντάται σε τόσο μεγάλο βαθμό στην άλλη μεγάλη αποικία, τη Λευκάδα, είναι οι διαμάχες με τις όμορες πόλεις. Η κατάληψη του Αμφιλοχικού Άργους, κοντά στην ανατολική ακτή του Αμβρακικού κόλπου, ήταν από τους πρώτους στόχους της Αμβρακίας<sup>27</sup>. Η επικράτεια του Άργους θα έφτανε μέχρι τον ποταμό Άννινο, ο οποίος θα αποτελούσε και το σύνορο κατά κάποιο τρόπο με την περιοχή της Αμβρακίας<sup>28</sup>. Η προσπάθεια της Αμβρακίας για την κατάληψη της πόλης αυτής, περί το 457 π.Χ.<sup>29</sup>, είχε να κάνει σαφώς με τη γεωγραφική θέση του Άργους. Η επίτευξη αυτού του στόχου θα σήμαινε πολλαπλά οφέλη για την Αμβρακία και την Κόρινθο. Για την Αμβρακία η διεύρυνση των ορίων της επικρατειάς της θα ήταν πολύ σημαντική, γιατί η θέση του Αμφιλοχικού Άργους θα της έδινε τη δυνατότητα του ελέγχου ακόμη μεγαλύτερου μέρους των ακτών του Αμβρακικού κόλπου. Επίσης η πόλη του Άργους βρισκόταν σε αρκετά πεδινή τοποθεσία και θα πρέπει να αρδεύονταν αρκετά καλά (δύο ποταμοί υπάρχουν σε κοντινή απόσταση), κάτι που αποτελεί ισχυρό κίνητρο εγκατάστασης

---

<sup>22</sup> « τούτων δὲ Ἀμπρακιωτέων πεντακόσιοι.» Ηρόδοτος 9,28

<sup>23</sup> Στην επιγραφή γράφονται ονόματα πόλεων που πήραν μέρος στη μάχη, ανάμεσα σε αυτά είναι και της Αμβρακίας. Tod (1946) 22 αρ. 19

<sup>24</sup> Θουκυδίδης 3,105

<sup>25</sup> Θουκυδίδης 1,27,2

<sup>26</sup> Θουκυδίδης 1,46,1

<sup>27</sup> «Κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους, τοῦ θέρους τελευτῶντος, καὶ Ἀμπρακιῶται αὐτοὶ τε καὶ τῶν βαρβάρων πολλοὺς ἀναστήσαντες ἐστράτευσαν ἐπ' Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ τὴν ἄλλην Ἀμφιλοχίαν.» Θουκυδίδης 2,68,1-2

<sup>28</sup> Hammond (1936-37) 132. Αναλυτικότερα τα σύνορα της Αμβρακίας παραθέτονται παρακάτω.

<sup>29</sup> Η χρονολόγηση αυτή δίνεται από τον Domingo - Forasté ύστερα από εκτενή συζήτηση. Domingo-Forasté (1988) 81

εκεί. Αν και αυτός ο λόγος μάλλον δεν αποτέλεσε αιτία για την οργάνωση επίθεσης, γιατί η Αμβρακία δεν αντιμετώπιζε πρόβλημα χώρου ή υπερπληθυσμού<sup>30</sup>.

Η Κόρινθος από την άλλη θα βρισκόταν πιο κοντά στην επίτευξη του στόχου της να καταφέρει ένα πλήγμα στους Ακαρνάνες (το Αμφιλοχικό Άργος κατοικούνταν από κοινού από Αμφιλόχιους και Ακαρνάνες<sup>31</sup>). Η έκβαση όμως του αγώνα δεν ήταν η επιθυμητή για την Αμβρακία, αν και έφτασε κοντά στο στόχο της, αφού είχε φτάσει σε σημείο να ελέγχει τη χώρα της, αλλά δεν μπόρεσε να κυριεύσει και την πόλη του Άργους<sup>32</sup>.

Ως κίνηση με επεκτατικές βλέψεις μπορεί να ιδωθεί και η πρόσκληση των Αμβρακιωτών προς τους Σπαρτιάτες να επιτεθούν μαζί εναντίον των Ακαρνάνων<sup>33</sup>, με σκοπό να αποσπάσουν την Ακαρνανία από την Αθηναϊκή συμμαχία. Τα οφέλη θα ήταν πολλά για τους Αμβρακιώτες, αλλά και για τους Κορινθίους, οι οποίοι πολύ πιθανό είναι να βρίσκονται πίσω από αυτή την κίνηση. Οι Κορίνθιοι εξάλλου ανέκαθεν δεν είχαν καλές σχέσεις με τους Ακαρνάνες, λόγω των σχέσεων των εντόπιων με τους αποίκους κατά τη διάρκεια της ίδρυσης των αποικιών. Η επιτυχία ενός τέτοιου εγχειρήματος θα σήμαινε την αποδυνάμωση της Ακαρνανίας, και κατ' επέκταση την ελευθερία κινήσεων για την κατάληψη νέων στρατηγικών θέσεων στη νότια όχθη του Αμβρακικού κόλπου. Στην επιχείρηση αυτή, που επικεφαλής των Σπαρτιατών ήταν ο Κνήμος, πρόθεση των Αμβρακιωτών ήταν και πάλι η κατάκτηση της περιοχής των Αμφιλόχων<sup>34</sup>. Η κατάκτηση της Λιμναίας μάλλον αποτελεί μέρος ενός γενικότερου σχεδίου που δεν αφορούσε μόνο την θαλάσσια κυριαρχία στον Αμβρακικό κόλπο, αλλά και τον έλεγχο στο χερσαίο δρόμο που ένωνε την Αμβρακία με τις υπόλοιπες κορινθιακές αποικίες, νοτιότερα από αυτή<sup>35</sup>. Το αποτέλεσμα, όμως,

---

<sup>30</sup> Τουλάχιστον από τις πηγές δεν αναφέρεται κάτι τέτοιο ως αίτιο επίθεσης προς άλλη γειτονική πόλη. Άλλωστε η Αμβρακία ως αποικία δεν θα είχε πρόβλημα έντονης πληθυσμιακής ανάπτυξης, δύο αιώνες μετά την ίδρυσή της.

<sup>31</sup> «κοινή τε ᾠκισαν αὐτὸ Ἄμφιλοχοὶ καὶ Ἄκαρνᾶνες.» Θουκυδίδης 2,68,8

<sup>32</sup> «βαρβάρων ἐλθόντες τε πρὸς τὸ Ἄργος τῆς μὲν χώρας ἐκράτουν, τὴν δὲ πόλιν ὡς οὐκ ἐδύναντο ἐλεῖν προσβαλόντες, ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου καὶ διελύθησαν κατὰ ἔθνη.» Θουκυδίδης 2,68,9

<sup>33</sup> «Ἀμβρακιῶται καὶ Χάονες βουλόμενοι Ἄκαρνανίαν τὴν πᾶσαν καταστρέψασθαι καὶ Ἀθηναίων ἀποστήσαι πείθουσι Λακεδαιμονίους ναυτικὸν τε παρασκευάσασθαι ἐκ τῆς ξυμμαχίδος καὶ ὀπλίτας χιλίους πέμψαι ἐπ' Ἄκαρνανίαν» Θουκυδίδης 2,80,1

<sup>34</sup> «τούτῳ τῷ στρατῷ ἐπορεύετο Κνήμος οὐ περιμείνας τὸ ἀπὸ Κορίνθου ναυτικόν, καὶ διὰ τῆς Ἀργείας ἰόντες Λιμναίαν, κόμην ἀτείχιστον, ἐπόρθησαν.» Θουκυδίδης 2,80,8. Η Λιμναία ήταν μία κόμη νοτίως της περιοχής του Αμφιλοχικού Άργους, πολύ κοντά στον Καραβασσαρά. Σαραγά (1991) 207, όπου και η βιβλιογραφία για το αν στη θέση αυτή βρισκόταν η πόλη Ηράκλεια (υποτιθέμενη αποικία των Κορινθίων, περισσότερα για αυτή στο κεφάλαιο που αναφέρεται στο Ανακτόριο).

<sup>35</sup> Hammond (1936-37) 132

δεν ήταν το αναμενόμενο για τους ενδιαφερόμενους Αμβρακιώτες και Κορίνθιους. Επιπλέον οι επιθετικές αυτές κινήσεις είχαν σαν αποτέλεσμα να αφήσουν τις αποικίες της Κορίνθου στην περιοχή εκτεθειμένες στον κίνδυνο της συμμαχίας των Αμφιλόχων – Ακαρνάνων και Αθηναίων.

Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν άλλες αποικίες της Κορίνθου θα έρθουν σε πολύ δύσκολη θέση, όπως η Λευκάδα που παραλίγο να περάσει στα χέρια των Αθηναίων και των Ακαρνάνων<sup>36</sup>.

Η επιμονή των Αμβρακιωτών να αποκτήσουν στήριγμα στην περιοχή των Αμφιλόχων γίνεται πλέον ξεκάθαρη με την προσπάθειά τους να κατακτήσουν τις Όλπες το 426 π.Χ., πόλη που βρίσκεται κοντά στην ανατολική ακτή του Αμβρακικού<sup>37</sup>. Αρχικά φάνηκε ότι αυτή τη φορά οι Αμβρακιώτες θα κατάφερναν να κατακτήσουν μέρος της ανατολικής ακτής του Αμβρακικού κόλπου, που όπως φαίνεται επιθυμούσαν διακαώς<sup>38</sup>. Όμως και αυτή η προσπάθεια δεν στέφτηκε με επιτυχία, με μεγάλες μάλιστα απώλειες δυνάμεων για τους Αμβρακιώτες<sup>39</sup>. Η απώλεια δύναμης σήμαινε και αποδυνάμωση της ασφάλειας και των άλλων αποικιών της περιοχής. Μάλλον δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο ότι οι Ακαρνάνες με τη βοήθεια των Αθηναίων κατάφεραν να καταλάβουν το Ανακτόριο (425 π.Χ.) σε περίοδο αποδυνάμωσης της Αμβρακίας<sup>40</sup>.

Μετά από αυτά τα γεγονότα η Κόρινθος δείχνει να χάνει μέρος της δύναμης που της προσέφεραν τα στηρίγματά της στην δυτική Ελλάδα. Επιπλέον η χαλαρότητα στις σχέσεις της μητρόπολης με την Αμβρακία, αλλά και με τις άλλες αποικίες, έχει αρνητικές επιπτώσεις και στις ίδιες τις αποικίες, η θέση των οποίων, δυσχεραίνεται

<sup>36</sup> «οί δὲ Ἀκαρνᾶνες ἤξιον Δημοσθένη τὸν στρατηγὸν τῶν Ἀθηναίων ἀποτειχίζειν αὐτούς, νομίζοντες ῥαδίως γ' ἂν ἐκπολιορκῆσαι καὶ πόλεως αἰεὶ σφίσι πολεμίας ἀπαλλαγῆναι.» Θουκυδίδης 3,94,2

<sup>37</sup> «καὶ ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀργεῖαν καταλαμβάνουσιν Ὀλπας, τείχος ἐπὶ λόφου ἰσχυρὸν πρὸς τῇ θαλάσῃ, ὃ ποτε Ἀκαρνᾶνες τειχισάμενοι κοινῷ δικαστηρίῳ ἐχρῶντο ἀπέχει δὲ ἀπὸ τῆς Ἀργείων πόλεως ἐπιθαλασσίας οὔσης πέντε καὶ εἴκοσι σταδίου μάλιστα» Θουκυδίδης 3,105,1.

<sup>38</sup> «Τοῦ δ' αὐτοῦ χειμῶνος Ἀμπρακιῶται, ὥσπερ ὑποσχόμενοι Εὐρυλόχῳ τὴν στρατιὰν κατέσχον, ἐκστρατεύονται ἐπὶ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν τρισχιλίους ὀπλίταις, καὶ ἐσβαλόντες ἐς τὴν Ἀργεῖαν καταλαμβάνουσιν Ὀλπας» Θουκυδίδης 3,105,1. Φυσικά αν οι Αμβρακιώτες ήταν σε θέση να κρατήσουν υπό τον έλεγχό τους τις Όλπες θα αποτελούσε μεγάλο πλεονέκτημα για τη στρατηγική της αποικίας.

<sup>39</sup> «πᾶθος γὰρ τοῦτο μὲν πόλει Ἑλληνίδι ἐν ἴσαις ἡμέραις μέγιστον δὴ τῶν κατὰ τὸν πόλεμον τόνδε ἐγένετο. καὶ ἀριθμὸν οὐκ ἔγραψα τῶν ἀποθανόντων, διότι ἄπιστον τὸ πλῆθος λέγεται ἀπολέσθαι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῆς πόλεως.» Θουκυδίδης 3,113,6

<sup>40</sup> «Καὶ οἱ ἐν τῇ Ναυπάκτῳ Ἀθηναῖοι καὶ Ἀκαρνᾶνες ἅμα τελευτῶντος τοῦ θέρους στρατευσάμενοι Ἀνακτόριον Κορινθίων πόλιν, ἣ κεῖται ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἀμπρακικοῦ κόλπου, ἔλαβον προδοσίᾳ· καὶ ἐκπέμψαντες [Κορινθίους] αὐτοὶ Ἀκαρνᾶνες οἰκήτορας ἀπὸ πάντων ἔσχον τὸ χωρίον.» Θουκυδίδης 4,49

λόγω των προστριβών που δημιουργούνται με τις όμορες πόλεις. Είναι φυσικό όταν η Κόρινθος δεν εμφανίζεται ως ενισχυτική δύναμη πίσω από αυτές δε μπορούν οι ίδιες να προβάλουν επεκτατικές αξιώσεις, ούτε είναι σε θέση να αντιμετωπίσουν ενδεχόμενες επεκτατικού χαρακτήρα επιθέσεις από άλλες πόλεις ή φύλα.

Η σχέση της μητρόπολης με την Αμβρακία συνεχίστηκε και κατά τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Με τη βοήθεια της Κορίνθου το 343/42 π.Χ., η πόλη δεν υποτάχθηκε στο Φίλιππο Β΄ της Μακεδονίας. Λίγο αργότερα περιέρχεται στην κατοχή των Μακεδόνων. Τον 4<sup>ο</sup> αιώνα οι πηγές δεν δίνουν πολλές πληροφορίες, ωστόσο η κορινθιακή αποικία, ως στήριγμα για τη μητρόπολή της, μάλλον ακολούθησε φθίνουσα πορεία, μέχρι να καταλήξει στα χέρια Μακεδόνων.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία – Πλεονεκτήματα της θέσης (χάρτης I)**

Η θέση της αρχαίας Αμβρακίας συγκέντρωνε πέντε σημαντικά γεωμορφολογικά στοιχεία, τα οποία ταυτόχρονα θα μπορούσαν να θεωρηθούν και πλεονεκτήματα για την αποικία των Κορινθίων. Τα στοιχεία αυτά συνοπτικά είναι ο Αμβρακικός κόλπος, ο ποταμός Άραχθος, η μεγάλης έκτασης πεδιάδα, οι λόφοι και τα βουνά, καθώς και η νοτιότερη παράκτια περιοχή.

Η θέση που επέλεξαν οι Κορίνθιοι για να οργανώσουν την αποικία είναι σε μία περιοχή με πολλές δυνατότητες ανάπτυξης. Το κυριότερο γεωγραφικό στοιχείο βέβαια είναι ο Αμβρακικός κόλπος, ο οποίος λόγω της επικοινωνίας του με το Ιόνιο εξασφαλίζει την επικοινωνία και στους οικισμούς που βρίσκονται στις ακτές του. Η Αμβρακία βέβαια δεν βρισκόταν πολύ κοντά στην ακτή του κόλπου, αλλά η απόσταση αυτή καλυπτόταν ευκολότερα μέσω του Αράχθου ποταμού, ο οποίος πιθανότατα ήταν πλωτός<sup>41</sup>.

Ο Άραχθος δεν είχε κατά τη διάρκεια των αιώνων σε όλο του το μήκος την ίδια κατεύθυνση, η κοίτη του ποταμού έχει αλλάξει πορεία, χωρίς να είναι δυνατόν να διαγνωστεί αν η αλλαγή έγινε σταδιακά ή με απότομη εκτροπή της ροής του. Η αλλαγή αυτή είναι φυσικό να επηρέασε κατά κάποιο τρόπο επιλογές των κατοίκων της Αμβρακίας για την οικοδόμηση της πόλης, αλλά και δράσεις που είχαν να κάνουν με τη χρήση του ποταμού ως επικοινωνιακό μέσο, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Η πορεία του Αράχθου νότια της πόλης της Αμβρακίας άλλαξε και μάλλον κατευθυνόταν νοτιοδυτικά. για να εκβάλει στον όρμο του Λογαρού. Οι εκβολές του

---

<sup>41</sup> «et Arethontem, navigabilem amnem» Λίβιος 38,3,11

ποταμού βρισκόταν σχεδόν οκτώ χιλιόμετρα δυτικά από εκεί που εκβάλλει σήμερα <sup>42</sup>. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό, πάντως, του ποταμού είναι ότι ήταν πλωτός από το σημείο της Αμβρακίας μέχρι τις εκβολές του, το διάστημα δηλαδή που ενδιέφερε περισσότερο τους Αμβρακιώτες.

Οι ορεινοί όγκοι στην πεδιάδα της Αμβρακίας είναι ελάχιστοι και όπου αυτοί υπάρχουν (νότια της πόλης) συντελούν στην ασφάλεια της. Δεν υπάρχουν βουνά ή λόφοι που να χωρίζουν τη χώρα της Αμβρακίας δημιουργώντας προβλήματα σε περιοχές απομακρυσμένες από την πόλη, οι οποίες θα μπορούσαν να καταληφθούν με εχθρικές επιδρομές. Η διαμόρφωση αυτή του εδάφους είναι πολύ σημαντική, αν αναλογιστεί κανείς ότι δεν θα ήταν απαραίτητο η πόλη να σπαταλά στρατιωτικές δυνάμεις, για να προστατεύσει τα εδάφη της από τις τυχόν εχθρικές βλέψεις. Κάτι τέτοιο θα συνέβαινε αν οι πιο απόμακρες περιοχές περιβάλλονταν από βουνά ή λόφους, οπότε και η Αμβρακία θα ήταν αναγκασμένη να εγκαταστήσει στρατιωτικές δυνάμεις για να προστατεύσουν στο σύνολο της την επικράτεια της αποικίας.

Επίσης η Αμβρακία αποτελούσε, όπως η σημερινή Άρτα, ένα κόμβο οδικών αρτηριών, οι οποίες οδηγούν προς τη Θεσσαλία, το Ιόνιο, την Αιτωλοακαρνανία και την Ήπειρο. Επιτυγχάνεται έτσι η εύκολη επικοινωνία της πόλης με τις υπόλοιπες αποικίες των Κορινθίων όχι μόνο στην Αιτωλοακαρνανία, αλλά και με αυτές της Ηπείρου.

Το ότι η Αμβρακία ήταν προστατευμένη από επιθέσεις δε σημαίνει ότι η πόλη δεν είχε τη δυνατότητα να αναπτυχθεί και να επεκταθεί για τις ανάγκες του πληθυσμού της. Η ευρύτερη περιοχή προσφέρονταν για αγροτική καλλιέργεια, κτηνοτροφία, καθώς και για αλιεία, στον Αμβρακικό κόλπο. Επιπλέον τόσο η πόλη όσο και οι καλλιεργήσιμες εκτάσεις υδροδοτούνταν από τον Άραχθο.

Η επιλογή της θέσης από τους Κορινθίους για την εγκατάσταση του αρχικού εμπορικού σταθμού και στη συνέχεια την ίδρυση της αποικίας, δεν έγινε τυχαία. Καταρχήν η τοποθεσία έχει φυσική οχύρωση, προστατεύεται στις τρεις πλευρές της από την κοίτη του Αράχθου ενώ στην ανατολική πλευρά υπάρχει το ύψωμα της Περράνθης, το οποίο θα δυσκόλευε τις όποιες πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της πόλης.

---

<sup>42</sup> Hammond (1967β) 138. Ο Leake τοποθετεί τις εκβολές του Αράχθου στην Παλαιά Μπούκα. Leake I 201. Αλλαγή της κοίτης έχουμε και για τον Λούρο, αρχαίο Άφα, η θέση των κοιτών των ποταμών είναι εφικτό να εντοπιστεί, από τα ίχνη παλαιότερων κοιτών. Doukellis & Fouache (1992) 376-378. Επίσης η διαμόρφωση των γλωσσοειδών προεξοχών που ορίζουν τις λιμνοθάλασσες του Αμβρακικού, προήλθαν από επιχωματώσεις των αρχαίων εκβολών των ποταμών Λούρου και Αράχθου. Έτσι μάλλον σχηματίστηκε το βόρειο τουλάχιστον τμήμα της προεξοχής του Ποδαρικού. Ανδρέου (1996-7) 143

Νοτιότερα ενδιαφέρον παρουσιάζει η διαμόρφωση της βόρειας ακτής του Αμβρακικού κόλπου. Σήμερα έχουν σχηματιστεί τρεις λιμνοθάλασσες με ανθρώπινη όμως παρέμβαση. Η ανατολικότερη λιμνοθάλασσα είναι αυτή που συγκεντρώνει γεωγραφικά στοιχεία, τα οποία ίσως να έπαιξαν κάποιο ρόλο στην οικιστική ανάπτυξη της Αμβρακίας. Τα δύο νησιά, Σαλαώρα και Κορωνησία που βρίσκονται στη δυτική και ανατολική άκρη αντίστοιχα της λιμνοθάλασσας δίνουν την εντύπωση ότι θα είχαν ένα ρόλο προστασίας και ελέγχου στην περιοχή. Εντούτοις δεν υπάρχουν αρχαιολογικά στοιχεία<sup>43</sup> που να αποδεικνύουν ότι υπήρχε η διάθεση από τους Αμβρακιώτες και τους Κορινθίους να εκμεταλλευτούν τη θέση αυτών των νησιών.

Βέβαια η λιμνοθάλασσα όπως και οι ακτές της, δεν είχαν την περίοδο της ίδρυσης της αποικίας την ίδια εικόνα. Αυτό βέβαια δημιουργεί δυσκολίες σήμερα στην κατανόηση της εικόνας αυτής. Το σημαντικότερο σημείο αυτής της περιοχής είναι το Φιδόκαστρο, όπου σήμερα καλύπτεται από έλη<sup>44</sup>, εκεί υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν οδηγήσει μελετητές στο να ταυτίσουν την περιοχή με το λιμάνι της αρχαίας Αμβρακίας.

#### **Λιμενικές εγκαταστάσεις**

Τα στοιχεία από τις γραπτές πηγές και οι πληροφορίες από τα ανασκαφικά δεδομένα οδηγούν στο ότι υπήρχε ένα λιμάνι και άλλες μικρότερες λιμενικές εγκαταστάσεις στη διάθεση των Αμβρακιωτών. Ένα κύριο λιμάνι στη βόρεια ακτή του Αμβρακικού και μια σειρά από μικρότερα λιμάνια πιο κοντά στην πόλη, πάνω στις όχθες του ποταμού Αράχθου.

Στις γραπτές πηγές υπάρχει η πληροφορία ότι το επίνειο της Αμβρακίας ήταν ο Άμβρακος. Ο Σκύλαξ ήταν ο πρώτος που ανέφερε ότι η Αμβρακία διέθετε «κλειστό» λιμάνι, προφανώς εννοούσε λιμάνι τειχισμένο και προφυλαγμένο<sup>45</sup>. Ο Πολύβιος<sup>46</sup> ονομάζει το λιμάνι Άμβρακο και με την περιγραφή του δίνει πολλές πληροφορίες για τη μορφολογία του. Αναφέρεται λοιπόν ότι πρόκειται για ένα χώρο αρκετά καλά τειχισμένο, ενώ η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται από μία στενή λωρίδα δρόμου, η οποία ίσως να ήταν τεχνητή. Επιπλέον το λιμάνι ήταν εύκολα προσβάσιμο από όλη την επικράτεια της Αμβρακίας και βέβαια και την πόλη.

<sup>43</sup> Hammond (1967β) 135

<sup>44</sup> Τα στοιχεία αυτά προκύπτουν από τον χάρτη της Γ.Υ.Σ. «Άρτα» 1:50.000

<sup>45</sup> « Ἔστι δὲ καὶ ἐπὶ θαλάττης τείχος καὶ λιμὴν κλειστός.» Σκύλαξ 33

<sup>46</sup> « ὁ γὰρ Ἄμβρακος ἔστι μὲν χωρίον εὖ κατεσκευασμένον καὶ προτειχίσμασι καὶ τείχει, κεῖται δ' ἐν λίμναις, μίαν ἀπὸ τῆς χώρας στενήν καὶ χωστὴν ἔχον πρόσοδον, ἐπίκειται δ' εὐκαίρως τῇ τε χώρᾳ τῶν Ἀμβρακιωτῶν καὶ τῇ πόλει. » Πολύβιος 4,61,7

Σήμερα<sup>47</sup> το επίνειο ταυτίζεται με το νησί Φιδόκαστρο, το οποίο τοποθετείται στην ανατολική ακτή της λιμνοθάλασσας του Λογαρού, περί τα οκτώ χιλιόμετρα δυτικά των σημερινών εκβολών του Αράχθου. Αν αναλογιστεί κανείς τη μεταβολή στην κοίτη του Αράχθου ο Άμβρακος τοποθετείται ανατολικά από τον τόπο εκβολής του ποταμού<sup>48</sup>. Εύλογο είναι το λιμάνι να μην κατασκευαστεί πολύ κοντά στις εκβολές, γιατί υπήρχε ο κίνδυνος υπερχειλίσης κατά τους χειμερινούς μήνες<sup>49</sup>.

Δυστυχώς για τη μορφή του λιμανιού δεν είναι εφικτό να έχουμε μία σαφή εικόνα. Στο σημείο δεν έχουν διεξαχθεί ανασκαφές και ότι πληροφορίες έχουμε προέρχονται από περιγραφές. Οι Philipson και Kirtsen χαρακτηρίζουν τον Άμβρακο κάστρο<sup>50</sup>. Ο Hammond επισκέφτηκε την περιοχή και αναφέρει ότι πάνω από το νερό δεν ήταν δυνατό να διακρίνει κανείς τίποτα, εκτός από μία γραμμή που σχημάτιζαν λίθοι θεμελίωσης του τείχους (:), οι οποίοι ήταν ευμεγέθεις και φτιαγμένοι από ασβεστόλιθο. Η οχύρωση αυτή ήταν κυκλική και το μήκος της περί τα 1200 πόδια, σύμφωνα με τον Hammond. Το τείχος διακόπτονταν σε δύο σημεία και μάλλον τα ανοίγματα αυτά αποτελούσαν πύλες εισόδου στον οχυρωμένο χώρο. Ακόμη υπήρχαν ερείπια από ένα τετράγωνο πύργο στα ανατολικά του χώρου<sup>51</sup>.

Ανεξάρτητα από τη διαμόρφωση του λιμένα, ο Άμβρακος ανήκει στην επικράτεια της Αμβρακίας. Το πιθανότερο είναι αυτό το λιμάνι να είναι ο κύριος λιμένας της Αμβρακίας. Η θέση που καταλαμβάνει συγκεντρώνει πλεονεκτήματα που την καθιστούν κατάλληλη για την κατασκευή λιμανιού σε αυτό το μέρος. Η εγγύτητα στην πόλη της Αμβρακίας θα ήταν ένα από τα πρώτα χαρακτηριστικά που αναζητούσαν οι Κορίνθιοι για την τοποθεσία του λιμανιού τους. Η απόσταση από την πόλη μειώνεται ακόμη περισσότερο αν αναλογιστεί κανείς ότι ο ποταμός Άραχθος ήταν πλωτός από τον Αμβρακικό κόλπο μέχρι την Αμβρακία. Αν μάλιστα η παλιά κοίτη του ποταμού ήταν όπως παρουσιάζεται από τον Hammond<sup>52</sup> τότε το λιμάνι

---

<sup>47</sup> Οι παλαιότεροι μελετητές δεν είχαν συνδύσει τον Άμβρακο με το λιμάνι της αρχαίας Αμβρακίας. Αναφέρονται χωριστά στον Άμβρακο ως φρούριο και χωριστή αναφορά γίνεται για κάποιο λιμάνι που βρισκόταν κοντά στις εκβολές του Αράχθου. Oberhammer (1887) 26 και Leake I 214

<sup>48</sup> Υπάρχει μάλλον πρόβλημα στην τοποθέτηση του Αμβράκου από τους παλιότερους μελετητές οι οποίοι δεν είχαν λάβει υπ' όψιν τους την αλλαγή πορείας του Αράχθου. Έτσι ο Hirschfeld τοποθετεί το επίνειο της Αμβρακίας δεξιά των εκβολών του Αράχθου. Hirschfeld (1894γ) στ.1808.

<sup>49</sup> Hammond (1967β) 138. Η υπερχειλίση του ποταμού απασχολούσε μάλλον και τους κατοίκους της πόλης, η οχύρωση της πόλης εν μέρει χρησίμευε και στο να αποτρέψει τα νερά του Αράχθου να προκαλέσουν πλημμύρες στην Αμβρακία.

<sup>50</sup> Philipson & Kirsten II 1 120

<sup>51</sup> Hammond (1967β) 138. Η περιγραφή αυτή δεν συνοδεύεται από κάποια εικόνα ή σχέδιο που θα ήταν πολύ διαφωτιστική για τη θέση των ερειπίων. Ακόμη ο Leake δεν επισκέφτηκε το μέρος, ώστε να έχουμε και τη δική του περιγραφή.

<sup>52</sup> Hammond (1967β) 156 χάρτης 5

βρίσκεται πολύ κοντά στις εκβολές του ποταμού, κάτι που θα διευκόλυνε τη μεταφορά προϊόντων από το λιμάνι στην πόλη και αντίστροφα. Επίσης το λιμάνι ήταν προστατευμένο από τις καιρικές συνθήκες (άλλωστε στον Αμβρακικό κόλπο δεν εμφανίζονται καιρικά φαινόμενα που να εμποδίσουν τον πλου).

Η τοποθεσία του λιμανιού επιτρέπει επίσης τον έλεγχο μεγάλου μέρους του κόλπου, κάτι που έχει μεγάλη σημασία όχι μόνο για τις εμπορικές δραστηριότητες, αλλά και για την προστασία της πόλης από εχθρικές επιδρομές. Οι Κορίνθιοι ήταν φυσικό να επιζητούν προστασία και από θαλάσσιες επιχειρήσεις, ιδιαίτερα στην αρχή της οργάνωσης της αποικίας, όταν η πόλη δεν θα ήταν σε θέση να αμυνθεί σε περιπτώσεις μεγάλου κινδύνου. Από το λιμάνι λοιπόν, λόγω της οπτικής επαφής που μπορούσε κάποιος να έχει, υπήρχε οπτικός έλεγχος που θα παρείχε ασφάλεια στο τμήμα της ακτογραμμής που αντιστοιχούσε στην επικράτεια της Αμβρακίας.

Μία άλλη γραπτή μαρτυρία, όμως, ο Στέφανος Βυζάντιος, αναφέρει ότι ο Άμβρακος δεν ήταν απλά ένα οχυρωμένο λιμάνι, αλλά μία κώμη της Ηπείρου, ανεξάρτητη, ο κάτοικος της οποίας ονομαζόταν Αμβράκιος<sup>53</sup>. Η γραπτή πηγή όμως αναφέρεται σε μεταγενέστερη περίοδο όταν ο Άμβρακος δεν αποτελούσε μέρος της επικράτειας της Αμβρακίας<sup>54</sup>. Η εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι η οχύρωση σε συνδυασμό με τη σχετικά μεγάλη απόσταση<sup>55</sup> από την πόλη, έδωσε στο λιμάνι ένα χαρακτήρα ανεξαρτησίας. Με τα χρόνια διάφορα οικήματα είναι πιθανό να χτίστηκαν εκεί δίνοντας το χαρακτήρα του οικισμού στο λιμάνι. Βέβαια αυτά μένουν ως υποθέσεις, αφού δεν υπάρχουν περαιτέρω στοιχεία. Η υποτιθέμενη αυτή ανάπτυξη του λιμανιού θυμίζει την περίπτωση του Σολλίου, το οποίο, όμως, οι γραπτές πηγές ανέφεραν ως μία ξεχωριστή κώμη εξαρχής.

Για τα μικρότερα λιμάνια κατά μήκος του Αράχθου δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες. Πρόκειται για εγκαταστάσεις προσόρμισης πλοίων που εντοπίστηκαν στις όχθες του ποταμού. Η πρώτη βρίσκεται στη δυτική όχθη του Αράχθου κάτω από το ύψωμα του Μαρατίου. Κάτω από την επιφάνεια του νερού διακρίνονται ασβεστολιθικές πλάκες σε σχήμα ανοιχτού Π. Στην περιοχή έχουν βρεθεί πολλά όστρακα και κεραμίδια<sup>56</sup>. Τα άλλα δύο σημεία όπου εντοπίστηκαν λείψανα από

---

<sup>53</sup> «Ἄμβρακος, πόλιχνιον τῆς Ἠπείρου, παρὰ τὴν Ἄμβρακιαν ἰδιάζον. ὁ οἰκῆτωρ Ἄμβράκιος.»  
Στέφανος Βυζάντιος

<sup>54</sup> Hammond (1967β) 138 σημ. 2

<sup>55</sup> Στις υπόλοιπες αποικίες της Κορίνθου στην Αιτωλοακαρνανία, το λιμάνι της κάθε μιας δεν απέχει πολύ από την πόλη, η Αμβρακία έχει τη μεγαλύτερη απόσταση από το λιμάνι της.

<sup>56</sup> Δε δίνονται πληροφορίες για τη χρονολόγηση των οστράκων.



αποβάθρες βρίσκονται στην ανατολική και δυτική όχθη του ποταμού στο ύψος της σημερινής γέφυρας<sup>57</sup>.

Τέτοιου είδους ευρήματα στις όχθες του Άραχθου ήταν αναμενόμενο να υπάρχουν. Εφόσον το ποτάμι ήταν πλωτό μέχρι το ύψος της Αμβρακίας, θα απαιτούνταν κάποιες αποβάθρες τουλάχιστον σε σημείο κοντά στην πόλη. Κατά μήκος του Αράχθου μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο δεν είναι γνωστό αν υπήρχαν και άλλες τέτοιες εγκαταστάσεις<sup>58</sup>. Το πιο πιθανό είναι να μην ήταν απαραίτητα στο νότιο τμήμα του ποταμού, γιατί ο Άμβρακος θα αποτελούσε την αφετηρία των πλοίων προς την ενδοχώρα.

### Οχύρωση

Ο Λίβιος αναφέρει ότι το τείχος της Αμβρακίας έχει μήκος 4 ρωμαϊκά μίλια (περί τα 5,5 χλμ.)<sup>59</sup> Η οχύρωση της Αμβρακίας προκάλεσε το ενδιαφέρον των περιηγητών από νωρίς. Ήδη από τον 15<sup>ο</sup> αιώνα ο Κυριακός ο εξ' Αγκώνος αναφέρεται στο τείχος της Αμβρακίας εντυπωσιασμένος από το μέγεθος των λίθων του<sup>60</sup>. Το τείχος της Αμβρακίας έχει εντοπιστεί και από περιηγητές του 19<sup>ου</sup> αιώνα<sup>61</sup>.

Η οχύρωση δεν έχει σωθεί σε όλο το μήκος της, κάτι που έχει δώσει αφορμή για αρκετές υποθέσεις ως προς το ποια πορεία ακολουθούσε. Το πρόβλημα εντοπίζεται κυρίως στο δυτικό τμήμα, όπου τα ανασκαφικά δεδομένα ήταν σχεδόν ελάχιστα. Ο Hammond αναφέρει αυτό το πρόβλημα και υποστηρίζει ότι η δυτική πορεία του τείχους ακολουθούσε την πορεία της κοίτης του ποταμού Αράχθου<sup>62</sup>. Ο Leake είχε δώσει τη δική του πιθανή πορεία σύμφωνα με τα ερείπια που είχε δει<sup>63</sup>, όπως μάλιστα αποκάλυψαν τα ανασκαφικά δεδομένα η πρόταση του Leake βρισκόταν πολύ κοντά στην πραγματική εικόνα της οχύρωσης. Τέλος ο Τσούτσινος σχεδίασε μία πιθανή πορεία του τείχους λαμβάνοντας υπόψη του τις απόψεις του

---

<sup>57</sup> Καρατζένη (1989) 265. Και για αυτές τις εγκαταστάσεις δεν έχουμε στοιχεία που να μας βοηθούν στην χρονολόγησή τους.

<sup>58</sup> Καθώς η πορεία του ποταμού έχει αλλάξει τέτοιες εγκαταστάσεις θα ήταν δύσκολο να διατηρηθούν.

<sup>59</sup> «...patente in circuito paulo amplius quattuor milia passum» Λίβιος 38,4,4

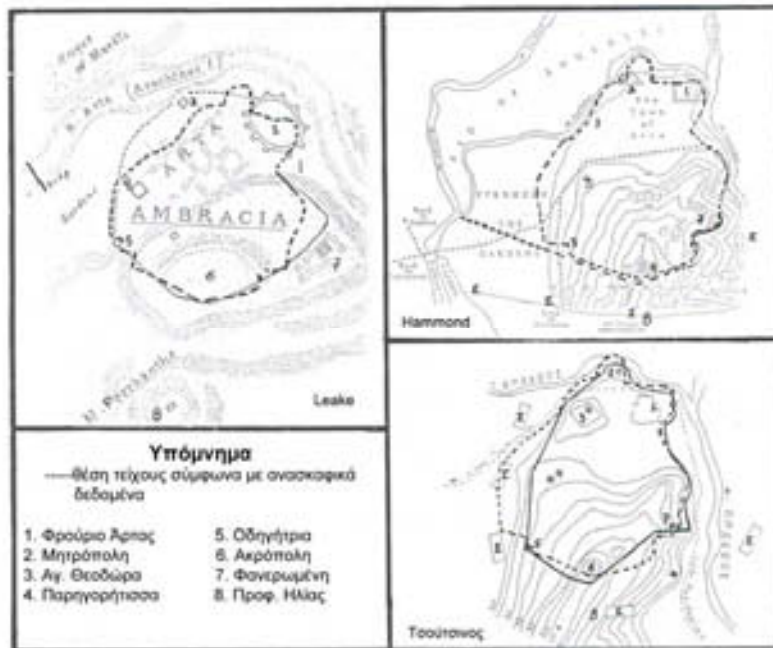
<sup>60</sup> «...vidimus Acarnania vetustissimae civitatis architectorum operibus portas ac ingentia magna immanibusque congesta lapidibus moenia», αλλά και “moenia antiquissima urbis Acarnaniae in quo lapides mirae magnitudinis conspiciuntur” (σε κείμενα αυτής της περιόδου η Αμβρακία απαντάται ως Ακαρνανία) Ziebarth (1926) 111-112 και Hammond (1967β) 710

<sup>61</sup> Ο Leake είδε και αποτύπωσε σε ένα χάρτη τμήματα του τείχους της Αμβρακίας. Leake I 206-207

<sup>62</sup> Hammond (1967β) 144. Η δυτική πορεία του τείχους όπως ο Hammond την ορίζει εμφανίζεται στον πίνακα 6 Hammond (1967β) 141

<sup>63</sup> Leake I 206

Leake και του Hammond<sup>64</sup>, χωρίς ωστόσο να είναι ιδιαίτερα εύστοχη καθώς οι ανασκαφές αποκάλυψαν μια διαφορετική εικόνα της οχύρωσης στο νοτιοδυτικό τμήμα της. Οι τρεις αυτές υποθέσεις αποδίδονται σχηματικά ως εξής.



Εικ.1 Υποθέσεις για την πορεία του τείχους της Αμβρακίας

Το τείχος δεν έχει το ίδιο πάχος σε όλο του το μήκος, έτσι υπάρχει μια απόκλιση από τα 5,60 μ. που έχει το πλάτος στο τμήμα του τείχους που αποκαλύφθηκε επί της οδού Πορφυρίου Μητροπολίτου<sup>65</sup>, μέχρι τα 3,50 μ. περίπου τμήμα της οχύρωσης, που αποκαλύφθηκε πάνω στην εθνική οδό Ιωαννίνων – Άρτας<sup>66</sup>. Ανεξαρτήτως του πλάτους του το τείχος σε όσα σημεία έχει αποκαλυφθεί αποτελείται από εσωτερική και εξωτερική παρειά, με γέμισμα ανάμεσά τους από μικρότερους λίθους. Το υλικό των παρειών είναι ντόπιος ασβεστόλιθος που προέρχεται μάλλον από το λόφο της Περράνθης και από τοποθεσίες πολύ κοντά στο τείχος<sup>67</sup>. Σε όλο το μήκος της οχύρωσης η εξωτερική πλευρά της είναι εμφανώς επιμελέστερης κατασκευής από την εσωτερική. Έτσι στην όψη της εξωτερικής

<sup>64</sup> Ανδρέου (1997) 23

<sup>65</sup> Ανδρέου (1975) 209

<sup>66</sup> Ανδρέου (1977) 152

<sup>67</sup> Ο Ορλάνδος αναφέρει ότι ήταν ορατά τα σημεία από τα οποία λαξεύτηκαν οι λίθοι, θαυμάζει μάλιστα την αισθητική των λατομείων καθώς οι λαξεύσεις γινόταν σε στρώσεις. Ορλάνδος (1936) 152

παρειάς στο κάτω μέρος του τείχους έχουμε την κρηπίδα δύο αναβαθμών, εκ των οποίων ο κατώτερος, που αποτελεί και την ευθυντηρία, προεξέχει καθώς είναι πλατύτερος. Η ανωδομή του τείχους αποτελούνταν από μεγάλους λίθους με μήκος που ποικίλει από 1,50 έως 2,60μ. περίπου ενώ το πλάτος τους 0,60 έως 0,80 μ. Ωστόσο το σημαντικότερο στοιχείο και αυτό που κάνει εντύπωση είναι το μεγάλο ύψος των ορθοστατών το οποίο ανέρχεται στο 1,50 μ.<sup>68</sup>. Η ανωδομή του τείχους πάνω από τους ορθοστάτες το πιο πιθανό είναι να αποτελούνταν από ωμές πλίνθους. Το γεγονός αυτό επιβεβαιώνεται από το ότι δεν βρέθηκαν άλλοι λίθοι πλησίον των σημείων που αποκαλύφθηκαν τμήματα του τείχους, ενώ η σώρευση κατεστραμμένων κεραμιδιών κατά μήκος της εξωτερικής και της εσωτερικής παρειάς μαρτυρούν την ύπαρξη στέγης που θα προστάτευε την πλίνθινη ανωδομή<sup>69</sup>. Διαλυμένες άψητες πλίνθοι που βρέθηκαν εκτός τείχους<sup>70</sup> ενισχύουν την υπόθεση για τέτοιου είδους ανωδομή.



Εικ.2 Τμήμα του τείχους κάτω από το βυζαντινό φρούριο.

Η χρονολόγηση της οχύρωσης ενέχει δυσκολίες, εκτός του ότι δεν υπάρχει ακόμη μια ενιαία μελέτη για το τείχος, οι μελετητές οδηγούνται σε συμπεράσματα στα οποία οι χρονικές αποκλίσεις που δίνονται είναι πολύ μεγάλες. Ο Hammond τοποθέτησε χρονικά την οχύρωση στις αρχές του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>71</sup>, συνδέοντάς τη με το γενικότερο οικοδομικό πρόγραμμα που ανέπτυξαν οι Κορίνθιοι στην Αμβρακία σε σύντομο χρονικό διάστημα από την ίδρυσή της. Κοντά σε αυτή τη χρονολόγηση για

<sup>68</sup> Καρατζένη (1987) 12

<sup>69</sup> Καρατζένη (1987) 13

<sup>70</sup> Καρατζένη (1992) 264

<sup>71</sup> Hammond (1967β) 480-481

το τείχος είναι και αυτή της Βοκοτοπούλου, η οποία τοποθετεί χρονικά ένα τμήμα του τείχους στα τέλη του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., από τα όστρακα, αλλά και από συγκρίσεις με άλλα τείχη της ίδιας περιόδου<sup>72</sup>. Οι απόψεις αυτές αναφέρονται σε συγκεκριμένα τμήματα της οχύρωσης που έχουν αποκαλυφθεί.

Ο διαχωρισμός αυτός των τμημάτων του τείχους που εντοπίζονται στις ανασκαφές είναι μάλλον αναγκαίος, γιατί είναι πιθανό να μην ανήκουν στην ίδια οικοδομική φάση. Μία άλλη άποψη είναι αυτή της Καρατζένη η οποία όμως και αυτή δεν αναφέρεται στο ίδιο αποκαλυφθέν τμήμα του τείχους. Χρονολογεί ένα άλλο σημείο της οχύρωσης στον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., λόγω της άφθονης κεραμικής αυτής της περιόδου, σε αντίθεση με την κεραμική 6<sup>ου</sup> αιώνα που εκτός από πολύ περιορισμένη βρέθηκε και σε διαταραγμένο στρώμα, κάτι που δεν επιτρέπει την ασφαλή χρονολόγηση<sup>73</sup>. Το ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στη δόμηση του τείχους της Αμβρακίας είναι το υπερβολικό ύψος του ορθοστάτη (1,50 μ.) τέτοιοι ορθοστάτες σε τείχη απαντώνται στην Ήπειρο, σε θέσεις της Θεσπρωτίας<sup>74</sup>. Τα τείχη αυτά χρονολογούνται τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>75</sup>

Η αλήθεια για τη χρονολόγηση της οχύρωσης θα πρέπει να αναζητηθεί και σε συνάρτηση με τα αίτια που σε κάποια χρονική φάση κατέστησαν αναγκαία την οικοδόμηση του τείχους. Μετά την ίδρυση της αποικίας από τους Κορινθίους υπήρξαν αναμφισβήτητα περιπτώσεις που η Αμβρακία, έστω και αν είχε με το μέρος της μία υπολογίσιμη δύναμη όπως την Κόρινθο, χρειαζόταν την προστασία τειχών<sup>76</sup>. Και τον 4<sup>ο</sup> αιώνα όμως η Αμβρακία είχε να αντιμετωπίσει τους Μολοσσούς, οι οποίοι από το δεύτερο τέταρτο του 4<sup>ου</sup> αι. π.Χ. αποκτούν δύναμη<sup>77</sup> και αποτελούν απειλή για την Αμβρακία. Οι εχθροί όμως δεν ήταν οι μόνοι από τους οποίους έπρεπε να προστατευτούν οι Αμβρακιώτες. Το βόρειο τμήμα του τείχους είχε και ένα επιπλέον

---

<sup>72</sup> Οχυρώσεις με τις οποίες συγκρίνεται η οχύρωση της Αμβρακίας είναι τείχη 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. στη Σμύρνη και τα τείχη της Θάσου των αρχών του 5<sup>ου</sup> αιώνα. Martin (1965) 387 πιν. XLIV 4, 2 με όμοια εργασία στην εξωτερική όψη του τείχους. Βοκοτοπούλου (1975) 209

<sup>73</sup> Η άποψη αυτή έρχεται σε αντίθεση με τις απόψεις της Βοκοτοπούλου, η οποία χρησιμοποίησε όστρακα του 6<sup>ου</sup> αιώνα για να ανεβάσει τη χρονολόγηση στον 6<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Επίσης η Καρατζένη δεν συμερίζεται την άποψη της Βοκοτοπούλου ότι το τείχος έχει ομοιότητες με τείχη από τη Θάσο και τη Σμύρνη, λέγοντας ότι οι ομοιότητες αυτές οφείλονται σε μεταγενέστερες φάσεις. Καρατζένη (1987) 22-24

<sup>74</sup> Δάκαρης (1972) 236 Στο Κούτσι μάλιστα το ύψος του ορθοστάτη φτάνει τα 1,40 μ. Δάκαρης (1972) 101

<sup>75</sup> Δάκαρης (1972) 91, 94

<sup>76</sup> Το παράδειγμα της ναυμαχίας που εκτυλίχθηκε στις εκβολές του και περιγράφεται στο επίγραμμα του Πολυανδρείου της Αμβρακίας, είναι ενδεικτικό των κινδύνων που είχαν να αντιμετωπίσουν οι Αμβρακιώτες.

<sup>77</sup> Hammond (1967β) 544

σκοπό, να αποτρέπει τα νερά του Αράχθου, ώστε να αποφεύγονται οι πλημμύρες<sup>78</sup>. Η απειλή αυτή υπήρξε ήδη από την εγκατάσταση των Κορινθίων στην πόλη, κάτι που θα αποτελούσε σοβαρό λόγο για την κατασκευή του τείχους πολύ νωρίτερα από τον 4<sup>ο</sup> αιώνα.

Υπάρχει βέβαια και η πιθανότητα να υπήρχαν δύο φάσεις οχύρωσης, μία αρχική προχειρότερης κατασκευής, για να προστατευτούν κυρίως από τους Κερκυραίους, οι οποίοι την περίοδο της ίδρυσης της Αμβρακίας αποτελούσαν απειλή, λόγω της αντιμαχίας τους με τους Κορινθίους. Η δεύτερη φάση θα μπορούσε να τοποθετηθεί χρονικά τον 4<sup>ο</sup> αιώνα για τους ιστορικούς λόγους που έχουν ήδη αναφερθεί. Η άποψη των δύο οικοδομικών φάσεων μπορεί να ενισχυθεί από την παρατήρηση της Καρατζένη ότι το σύστημα δόμησης της οχύρωσης είναι διαφορετικό από το μεγαλύτερο μέρος του τείχους. Τα τμήματα που διαφέρουν εντοπίζονται κυρίως στην περιοχή του Κάστρου και της Μητρόπολης<sup>79</sup>.

## Η πόλη

Η πόλη εκτεινόταν μέσα στα όρια των τειχών. Ο πλούτος των αρχαιολογικών οικιστικών ευρημάτων δίνει στοιχεία μέσω των οποίων κάποιοι μελετητές οδηγούνται σε συμπεράσματα για τη μορφή της πόλης. Αναμφισβήτητο γεγονός είναι η αδιάκοπη κατοίκηση της πόλης από τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. με την ίδρυσή της αποικίας από τους Κορινθίους<sup>80</sup>. Επίσης βέβαιο είναι ότι τα περισσότερα από αυτά τα κτήρια έχουν δεχθεί με το πέρασμα του χρόνου προσθήκες. Όμως ο οικοδομικός ιστός της πόλης παρέμεινε ο ίδιος από την ίδρυση της αποικίας.

Έτσι λοιπόν υπάρχει η άποψη ότι από την αρχή της οργάνωσής της η πόλη της Αμβρακίας ακολουθούσε ένα σύστημα δόμησης με ορθογώνια οικοδομικά τετράγωνα και νησίδες. Την άποψη αυτή έχει διατυπώσει και υποστηρίζει η Ανδρέου, η οποία αποδίδει στους Κορινθίους και άλλα μεγάλα έργα<sup>81</sup>. Ωστόσο δεν μπορεί να γίνει

---

<sup>78</sup> Οι πλημμύρες αυτές φαίνονται από τη στρωματογραφία σε μερικά ανασκαμμένα τμήματα της πόλης. Ανδρέου (1997) 21

<sup>79</sup> Η χρονολόγηση που δίνεται πάλι δεν είναι ακριβής, αναφέρεται απλά ότι η οχύρωση είναι παλιότερη του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Καρατζένη (1992) 264 -265. Ο Hammond παλιότερα είχε παρατηρήσει και αυτός την ομοιότητα στα αποκαλυφθέντα τμήματα του τείχους σε αυτή την περιοχή. Άλλωστε ο Hammond έχει τοποθετήσει χρονικά την οχύρωση τον 6<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Hammond (1967β) 481

<sup>80</sup> Πλιάκου (1992) 271. Ωστόσο τα αρχαιολογικά ευρήματα 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. στην Αμβρακία αποτελούν περισσότερο τα αγγεία και λιγότερο λείψανα κτηρίων τα οποία μαρτυρούν την παρουσία των Κορινθίων εκεί.

<sup>81</sup> Ανδρέου (1990) 93. Η ίδια έχει υποστηρίξει ότι οι Κορίνθιοι ήταν υπεύθυνοι και για άλλα μεγάλα έργα όπως τη διαίρεση της χώρας της Αμβρακίας σε κλήρους. Ανδρέου (1996-97) -149. Ανάμεσα στα έργα που αφορούν την Αμβρακία είναι και τα εγγειοβελτιωτικά και αποστραγγιστικά τα οποία

άκριτα δεκτό το ότι οι Κορίνθιοι ήταν υπεύθυνοι για τη σειρά αυτή των έργων. Σε μία περίοδο κατά την οποία η Κόρινθος είχε αρχίσει μία προσπάθεια εξάπλωσης στη δυτική Ελλάδα, πολλές από τις αποικίες της ιδρύονταν σχεδόν ταυτόχρονα. Το πιο λογικό θα ήταν εν μέσω τόσο πολλών δραστηριοτήτων η Κόρινθος να μην είναι σε θέση να διαθέσει ανθρώπινο δυναμικό για την περάτωση μεγάλων έργων. Εντούτοις τα αρχαιολογικά στοιχεία συνθέτουν μία εικόνα ενός πολεοδομικού συστήματος πολύ καλά μελετημένου.

Το πολεοδομικό σύστημα συνέθεταν οικοδομικές νησίδες, λεωφόροι και δρόμοι ενταγμένοι στο γεωμορφολογικό ανάγλυφο της περιοχής. Οι λεωφόροι και οι δρόμοι ήταν προσανατολισμένοι επίσης στις φυσικές διόδους και εξόδους της πόλης. Οι οικοδομικές νησίδες είχαν όλες τον ίδιο αριθμό σπιτιών, η διατήρηση αυτού του αριθμού ήταν υποχρεωτική κατά την Ανδρέου, γιατί κάτι τέτοιο απαιτούσε η εύρυθμη λειτουργία της αποικίας. Επίσης οι διαστάσεις των οικιών ήταν όλες ίσες και παραμένουν σταθερές για όλες τις νησίδες (15 X 15 μ.). Κάθε σπίτι είχε την αυλή του, στα πλαίσια πάντα του πολεοδομικού συστήματος, ενώ το ίδιο συνέβαινε και με τους κλήρους για τη χώρα της Αμβρακίας<sup>82</sup>.

Οι ενστάσεις που μπορούν να εκφραστούν σε αυτή την άποψη δεν αφορούν στη μορφή της πόλης, αν δηλαδή ακολουθούσε ένα συγκεκριμένο σύστημα στον τρόπο δόμησης της πόλης, αλλά τότε η πόλη άρχισε να παίρνει αυτή τη μορφή. Πάντως αρκετοί από τους μελετητές υιοθετούν την πρόταση της Ανδρέου<sup>83</sup>.

Επίσης κάτι που σχετίζεται με το πολεοδομικό σύστημα είναι ότι το ίδιο σύστημα υιοθέτησαν και άλλες πόλεις, όπως η Λευκάδα, επίσης κορινθιακή αποικία, αλλά και μία γειτονική πόλη η Κασσώπη<sup>84</sup>. Είναι φανερό λοιπόν η επίδραση που ασκούσε η Αμβρακία ακόμη και ως προς τον τρόπο οικοδόμησης και οργάνωσης της πόλης. Η ομοιότητα βέβαια με τη Λευκάδα είναι αναμενόμενη για τον ευνόητο λόγο ότι και οι δύο οργανώθηκαν από τους Κορινθίους. Το ότι όμως η Αμβρακία επηρέασε

---

εντοπίστηκαν από τους Doukellis & Fouache (1992). Επίσης έχουμε την κατασκευή του ισθμού, βόρεια στο νησί της Λευκάδας, Ανδρέου (1996-97) 149, αλλά και την διάνοιξη δύο διωρύγων που συνδέουν την λίμνη Βουλκαριά της Ακαρνανίας βόρεια με το Ιόνιο και νότια με τον όρμο της σημερινής Παλαίρου. Η πρώτη διώρυγα θεωρείται έργο ελληνιστικών χρόνων, χωρίς να αναφέρεται κάτι για τους Κορινθίους. Hood (1960) 13. Ενώ η δεύτερη είναι γνωστή και με το όνομα «Κανάλι της Κλεοπάτρας» Kolonas & Faisst (1992) 571-2

<sup>82</sup> Ανδρέου (1990) 94-95

<sup>83</sup> Η Βοκοτοπούλου δέχεται την ύπαρξη του πολεοδομικού συστήματος, αλλά αναφέρεται μόνο στην Αμβρακία του 5<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. χωρίς όμως να αναφέρεται και αυτή στο αν το σύστημα αυτό ακολουθήθηκε από τον 7<sup>ο</sup> αιώνα. Βοκοτοπούλου (1971) 333. Επίσης οι Καρατζένη – Χατζηγιάννη κάνουν λόγο για το πολεοδομικό σύστημα, καθώς και για την φροντίδα που επέδειξαν οι Αμβρακιώτες για το αποχετευτικό σύστημα. Καρατζένη – Χατζηγιάννη (1979) 245.

<sup>84</sup> Δάκαρης (1989) 59

και την Κασσώπη, η οποία βρίσκεται σε χώρο που οι Ηλείοι είχαν καταλάβει ήδη από τον 9<sup>ο</sup> αιώνα, σημαίνει ότι η επιρροή που ασκούνταν ήταν ισχυρή. Βέβαια η Κασσώπη ιδρύθηκε αργότερα από την Αμβρακία, κάτι που θα διευκόλυne τη διαδικασία επηρεασμού της από την κορινθιακή αποικία<sup>85</sup>.

### **Νεκροταφεία – Εργαστήρια**

Τα δύο νεκροταφεία της Αμβρακίας απλωνόταν νοτιοδυτικά και νοτιοανατολικά της πόλης<sup>86</sup>. Την επιλογή της θέσης υπαγόρευσε η πορεία του ποταμού Αράχθου, καθώς εκτός των τειχών μόνο προς τα νότια ήταν δυνατό να οργανωθούν τα νεκροταφεία. Η οργάνωση του νεκροταφείου είχε το γεωμετρικό σύστημα τοποθέτησης των τάφων που είχε και η πόλη. Το δυτικό νεκροταφείο τοποθετείται παραπλεύρως του τείχους στους δυτικούς πρόποδες της Περράνθης, πολύ κοντά σε μία πύλη, η οποία αποτελεί και αρχή του δρόμου που συνέδεε την πόλη με τον Άμβρακο.

Το τμήμα αυτής της συγκοινωνιακής αρτηρίας κατά μήκος του νεκροταφείου, ήταν κατά κάποιον τρόπο το «δημόσιον σήμα». Από τις δύο μεριές του δρόμου συγκεντρώνονταν ταφικοί περίβολοι μνημειακής κατασκευής<sup>87</sup>. Έχει ήδη γίνει λόγος για το περίφημο Πολυανδρίο που ήταν αφιερωμένο σε Αμβρακιώτες και Κορινθίους που χάθηκαν σε ναυμαχία περί το 600 π.Χ.<sup>88</sup>

Το ανατολικό νεκροταφείο, στους ανατολικούς πρόποδες της Περράνθης, στη θέση Κουτσομύτα, αριστερά του οδικού άξονα Αμφιλοχίας – Άρτας<sup>89</sup>. Ευρήματα του 5<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. εμφανίζουν κορινθιακή επίδραση<sup>90</sup>.

Η κεραμική που βρέθηκε στα νεκροταφεία είναι σαφώς επηρεασμένη από την κορινθιακή παραγωγή, αλλά πολύ σύντομα η ανάπτυξη των τοπικών εργαστηρίων στην αποικία παραγκώνισε την κυριαρχία των κορινθιακών προϊόντων. Τα εργαστήρια αυτά ξεκίνησαν νωρίς τη λειτουργία τους (ήδη από το α' μισό του 6<sup>ου</sup>

---

<sup>85</sup> Είναι σαφώς ευκολότερο να επηρέασε η Αμβρακία την Κασσώπη κατά τον 5<sup>ο</sup> αιώνα, γιατί τότε η Αμβρακία είχε αφενός εδραιώσει την θέση της στην περιοχή και αφετέρου τον 5<sup>ο</sup> αιώνα το υποδάμειο σύστημα είχε πλέον είχε πλέον εδραιωθεί.

<sup>86</sup> Ανδρέου Ι. & Ανδρέου Η. (1997) 79

<sup>87</sup> Η αρχή χρήσης για τους περισσότερους από τους περιβόλους, από τους οποίους έχουμε αρχαιολογικά ευρήματα, τοποθετείται στα αρχαϊκά χρόνια και συνεχίζεται μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους. Ανδρέου (1986α) 105

<sup>88</sup> Αναλυτική παρουσίαση του Πολυανδρίου έχει γίνει από την Ανδρέου. Ανδρέου (1986β) 425-445

<sup>89</sup> Τζουβαρά- Σούλη (1992) 92

<sup>90</sup> Από παιδική ταφή 5<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. προέρχονται πλαγγόνες, στις οποίες είναι εμφανής η κορινθιακή επίδραση. Ζαφειρόπουλος (1957) 88

αιώνα π.Χ.), όπως μαρτυρούν τα αρχαιολογικά ευρήματα<sup>91</sup>. Επίσης η εντόπια αυτή κεραμική εμφανίζεται και σε γειτονικές πόλεις, όπως το Θύρρειον<sup>92</sup>, καθώς και την άλλη αποικία της Κορίνθου στην περιοχή, τη Λευκάδα<sup>93</sup>. Αυτό το γεγονός αποτελεί απόδειξη των σχέσεων μεταξύ των αποικιών της Κορίνθου στη δυτική Ελλάδα.

### **Πληθυσμιακή αύξηση του 8 ου αι. – πτώση τον 7<sup>ο</sup> αι.**

Η Βοκοτοπούλου σε μία μελέτη, στην οποία εξετάζει παράλληλα αρχαιολογικά ευρήματα (κυρίως κεραμική), καταλήγει στο γενικότερο συμπέρασμα ότι η Ήπειρος γνώρισε εμπορική άνθηση και κατ' επέκταση πληθυσμιακή αύξηση τον 8<sup>ο</sup> αιώνα, σε αντίθεση με τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. που θα λέγαμε ότι υπάρχει η αίσθηση φτώχης παραγωγής κεραμικής και επομένως πτώση του πληθυσμού. Η παρατήρηση αυτή όμως έρχεται σε αντίθεση με το κυριότερο στοιχείο της παρούσης εργασίας, τον αποικισμό της δυτικής Ελλάδας από τους Κορινθίους κατά τον 7<sup>ο</sup> αιώνα. Το λογικό θα ήταν να υποστηρίξει κανείς ότι η πληθυσμιακή έκρηξη θα αποτελούσε συνέπεια της ίδρυσης των αποικιών, όπως είχε συμβεί στην Αττική<sup>94</sup>. Το πρόβλημα λοιπόν αυτό θα πρέπει να μας οδηγήσει στο να αποδεχτούμε τις χρονολογήσεις – περιόδους ίδρυσης των αποικιών ως ορόσημα της οργάνωσης, πολιτικής πλέον, οικισμών που προϋπήρχαν, οι οποίοι ήταν οι εμπορικοί κυρίως δίαυλοι των Κορινθίων προς τη Δύση. Επομένως οι οικιστές που έστειλαν οι Κορίνθιοι στην ουσία ήταν μία ομάδα αποίκων με επικεφαλής πολιτικούς, που σκοπός τους ήταν η πολιτική οργάνωση των αποικιών<sup>95</sup>.

Ένα παράδειγμα, που προηγείται της περιόδου που εξετάζεται, είναι αυτό της Κέρκυρας. Για τον αποικισμό της ο Στράβων αναφέρει «Χερσικράτη συνοικιοῦντα τὴν νῦν Κέρκυραν καλουμένην»<sup>96</sup>. Μία τέτοια συνύπαρξη θα πρέπει να υπήρξε από το γιο του κύψελου Γόργο το 625 π.Χ. στην Αμβρακία, όπου κορίνθιοι άποικοι ζούσαν 1½ αιώνα ήδη κοντά στους εντόπιους, από τους οποίους προήλθε και το

---

<sup>91</sup> Έχουν βρεθεί αποθέτες με ντόπια αμβρακιώτικη κεραμική Ανδρέου (1976) 204. Λιάπη (1984) 183. Ανδρέου (1988α) 304

<sup>92</sup> Οι ισχυροί εμπορικοί δεσμοί με αυτή την πόλη καταδεικνύονται και από τα πολλά νομίσματα 4<sup>ου</sup> και 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. του Θυρρείου, τα οποία έχουν βρεθεί στην Αμβρακία. Ο αριθμός μάλιστα των νομισμάτων από το Θύρρειο είναι κατά πολύ μεγαλύτερος ακόμη και από αυτόν των κορινθιακών νομισμάτων. Ανδρέου (1997) 92

<sup>93</sup> Ανδρέου (1994) πιν. 145β και 146β

<sup>94</sup> Snodgrass (1977) 10-13

<sup>95</sup> Βοκοτοπούλου (1982) 97

<sup>96</sup> Στράβων 6,2,4



όνομα της αρχαίας πόλης<sup>97</sup>. Τα αίτια που προκάλεσαν τη μείωση του πληθυσμού στην Ήπειρο κατά τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. μάλλον θα πρέπει να αποδοθούν σε κάποιο λιμό ή λοιμό.

Πολύ ενδιαφέροντα είναι τα συμπεράσματα στα οποία καταλήγει η Ανδρέου από ανασκαφές σε οικόπεδα της Άρτας. Έτσι στα τέλη του 9<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. εμφανίζονται αραιά τα πρώτα εισηγμένα αγγεία ρυθμού Δυτικής Ελλάδος και κορινθιακά. Από αυτά τα κορινθιακά αυξάνουν στο πρώτο μισό του 8<sup>ου</sup> αιώνα και πληθύνονται στους υστερογεωμετρικούς χρόνους<sup>98</sup>.

Ένα μάλλον ανεξήγητο γεγονός που προκύπτει από τη μελέτη των αγγείων που έχουν βρεθεί είναι ότι ενώ υπάρχει πλούτος οστράκων του 8<sup>ου</sup> αιώνα προερχόμενος από την Κόρινθο, εντούτοις ο πλούτος αυτός δεν υπάρχει για την πρωτοκορινθιακή κεραμική του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Ο προβληματισμός εδώ είναι εύλογος αφού τον 7<sup>ο</sup> αιώνα έχουμε την ίδρυση της Αμβρακίας από την Κόρινθο, γεγονός που θα έπρεπε να είχε αντίθετα αποτελέσματα στην εικόνα που μας δίνουν τα όστρακα. Επίσης για την περίοδο που εμφανίζονται τα περισσότερα όστρακα, του 8<sup>ου</sup> αιώνα, οι γραπτές πηγές δεν μας διαφωτίζουν για τις δραστηριότητες της Κορίνθου<sup>99</sup>.

### **Επικράτεια της Αμβρακίας**

Για να οριστεί η επικράτεια της Αμβρακίας θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν τόσο η γεωμορφολογία όσο και οι όμορες πόλεις και τα γειτονικά φύλα. Η δεύτερη παράμετρος έχει μια ιδιαίτερη σημασία για την Αμβρακία, σε σχέση με τις άλλες αποικίες της Κορίνθου που βρίσκονται επί ακαρνανικού εδάφους. Και αυτό γιατί οι αποικίες αυτές είχαν να αντιμετωπίσουν μία ομοιογένεια στη στάση των ακαρνανικών πόλεων απέναντι τους. Σημαντικά στοιχεία για την οριοθέτηση των συνόρων της Αμβρακίας παρέχονται από τρεις επιγραφές που φέρουν συνθήκες για τον καθορισμό των συνόρων Αμβρακιωτών και Χαραδριτών<sup>100</sup>, Αμβρακιωτών και Αθαμάνων<sup>101</sup> και Αμβρακιωτών και Ακαρνάνων<sup>102</sup>. Όλες αυτές οι επιγραφές αναφέρονται βέβαια σε μεταγενέστερη περίοδο από αυτή που εξετάζεται (2<sup>ος</sup> αι. π.Χ.), αλλά είναι αυτές που σηματοδοτούν αλλαγές στα μέχρι τότε ισχύοντα σύνορα,

---

<sup>97</sup> Hammond (1967β) 425

<sup>98</sup> Βοκοτοπούλου (1982) 83,86. αλλά και Morgan (1988) 313-316

<sup>99</sup> Βοκοτοπούλου (1982) 86

<sup>100</sup> Για τη μεταγραφή της επιγραφής Cabanes-Andréου (1985) 501-505

<sup>101</sup> Holleaux (1924) 381-398

<sup>102</sup> Wilhelm (1916) 23-30

κάτι που βοηθά να σχηματίσει κανείς μία εικόνα των συνόρων πριν να λάβουν χώρα αυτές οι αλλαγές.

Έτσι λοιπόν από τα δυτικά η αμβρακιώτικη επικράτεια συνόρευε με τη χώρα της ηλιακής αποικίας Βουχετίου, της οποίας η χώρα έφτανε μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο<sup>103</sup>. Το Βουχέτιο τοποθετείται σήμερα στο σημερινό Κάστρο των Ρωγών<sup>104</sup>. Πρόκειται για το κάστρο δυτικά του χωριού Νέα Κερασούντα<sup>105</sup>. Η θέση του Βουχετίου και η γραπτή μαρτυρία του Στράβωνα δεν αφήνουν αμφιβολία ότι η χώρα του έφτανε μέχρι τον Αμβρακικό, κάτι που σημαίνει ότι τα δυτικά παράλια που είχε στη διάθεσή της η Αμβρακία περιοριζόταν τουλάχιστον μέχρι τη δυτική χερσόνησο της λίμνης Λογαρού, το επονομαζόμενο Ποδαρικό.

Το φυσικό σύνορο μεταξύ των δύο πόλεων ήταν μάλλον η κοίτη του αρχαίου ποταμού Αφά, σημερινού Λούρου, η οποία ακολουθεί πορεία από το σημείο που ο ποταμός Λούρος περνά κοντά από το Βουχέτιο μέχρι τη σημερινή Βίγλα και καταλήγει δυτικά του Ποδαρικού. Την πρόταση αυτή ενισχύει η πληροφορία από το Σκύλακα<sup>106</sup> ότι το μήκος της αμβρακιώτικης ακτής είναι 120 στάδια (24 χλμ.). Η απόσταση αυτή καλύπτει την ακτή από το σημείο των αρχαίων εκβολών του Λούρου, (κοντά στη Βίγλα) μέχρι τον όρμο Μενιδίου, στον οποίο θα πρέπει να τοποθετηθεί το σύνορο Αμβρακιωτών – Αμφιλόχων<sup>107</sup>.

Νότια της Αμβρακίας τα σύνορα είναι μάλλον πιο ευδιάκριτα. Η ακτογραμμή του Αμβρακικού κόλπου, που αντιστοιχεί στην χώρα της Αμβρακίας, από δυτικά έχει ήδη οριστεί από την αρχαία κοίτη του ποταμού Λούρου. Το νοτιοανατολικό σύνορο της αμβρακιώτικης χώρας θα πρέπει να εντοπιστεί από τον ρου των ρευμάτων Αννίνου και Διποτάμου. Σήμερα η συνοριακή γραμμή των νομών Ακαρνανίας και Άρτας ακολουθεί περίπου την ίδια πορεία<sup>108</sup>.

Στα βόρεια σύνορα η Αμβρακία είχε απέναντι τους Μολοσσούς και τους Αθαμάνες. Η συνοριακή γραμμή με τους Μολοσσούς θα πρέπει να εντοπιστεί στο

---

<sup>103</sup> «ἐγγὺς δὲ τῆς Κιχύρου πολίχων Βουχέτιον Κασσωπαίων μικρὸν ὑπὲρ τῆς θαλάττης ὄν, καὶ Ἐλάτρια καὶ Πανδοσία καὶ Βατίαι ἐν μεσογαίᾳ, καθήκει δ' αὐτῶν ἡ χώρα μέχρι τοῦ κόλπου.» Στράβων 7,7,5. Οι αποικίες αυτές έχουν ιδρυθεί ήδη από τον 8<sup>ο</sup> αι. π.Χ. και έχουν μείνει ανεξάρτητες μέχρι την εποχή του Φιλίππου Β', ο οποίος τις κατέλαβε και τις παραχώρησε στους Ηπειρώτες. Δάκαρης (1977) 204

<sup>104</sup> Δάκαρης (1977) 206-7

<sup>105</sup> Στο χάρτη της Γ.Υ.Σ το κάστρο παίρνει το όνομα Παναγιά από ναό που προφανώς υπάρχει μέσα στο κάστρο.

<sup>106</sup> «Παράπλους δὲ τῆς Ἀμβρακίας σταδίων ρκ. » Σκύλαξ 33

<sup>107</sup> Ανδρέου (1996-97) 143

<sup>108</sup> Ανδρέου (1996-97) 146. Ενδιαφέρουσα είναι και η παρατήρηση του Hammond ότι εκατέρωθεν της γραμμής υπάρχει μία σειρά ακροπόλεων Hammond 149-150 και 238 χάρτης 10

σύνορο της Αμβρακίας με το πόλισμα του Ορράου, στο σημερινό Καστρί Αμμοτόπου<sup>109</sup>. Το Ορράον αποτελούσε τη νότια εσχατιά του μολοσσικού βασιλείου<sup>110</sup>, η πόλη αυτή είναι ένα λογικό σύνορο για την οριοθέτηση των δύο επικρατειών. Η τοποθέτηση βέβαια της συνοριακής γραμμής θα πρέπει να γίνει νοτιότερα, εκεί που τελείωνε η χώρα του Ορράου. Έτσι η επικράτεια της Αμβρακίας έφθανε μάλλον μέχρι τη Καμπή, μολοσσική τότε περιοχή<sup>111</sup>. Επίσης το Ορράον τοποθετείται σε ένα σημείο, το οποίο περιβάλεται από όρη και λόφους, κάτι που θα αποδυνάμωνε την ικανότητά του να ελέγχει την περιοχή μέχρι και την σημερινή Καμπή.

Προς τα ανατολικά ο ορισμός των συνόρων θα γινόταν με έναν από τους μικρούς ποταμούς που υπάρχουν ακόμη και σήμερα στην περιοχή<sup>112</sup>. Συνεχίζοντας προς τα ανατολικά τα σύνορα με τους Μολοσσούς έφταναν μέχρι την συμβολή των τριών ποταμών (Αράχθου, Καλεντίνη και Σαρανταπόρου), όπως περιγράφεται παρακάτω.

Για τον καθορισμό των συνόρων στα βόρεια υπάρχει και μία δεύτερη άποψη που τοποθετεί το σύνορο πολύ νοτιότερα και δυτικότερα από την προηγούμενη πρόταση. Η Καρατζένη καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα σύνορα Αμβρακίας – Χαράδρου περιορίζονται στη γραμμή που ξεκινούσε από το Ηράκλειον και ακολουθούσε την πορεία του Αφά (αρχαίου Λούρου) μέχρι τα σημερινά χωρία Χαλκιάδες – Καλαμιά<sup>113</sup>. Ωστόσο το συμπέρασμα αυτό στηρίζεται περισσότερο σε χάρτες του 19<sup>ου</sup>, η αξιοπιστία των οποίων δεν μπορεί να ελεγχθεί. Επειδή αυτή η άποψη δεν λαμβάνει υπ' όψιν το σημερινό ανάγλυφο είναι μάλλον περισσότερο συντηρητική ως προς την έκταση που καταλάμβανε η χώρα της Αμβρακίας.

Στα βορειοανατολικά σύνορα της Αμβρακίας συναντούμε τους Αθαμάνες. Ο μέσος ρους του Αράχθου αποτελεί το όριο μεταξύ των Μολοσσών και των

---

<sup>109</sup> Cabanes-Andréου (1985) 520

<sup>110</sup> Ανδρέου (1996-97) 146

<sup>111</sup> Από τη συνθήκη που καθορίζει τα σύνορα Αμβρακιωτών και Χαραδριτών, πληροφορούμαστε ότι οι Χαραδρίτες επέκτειναν τα σύνορά τους προς τα ανατολικά, πέρα από τον Λούρο ποταμό, καταλαμβάνοντας μέρη που ανήκαν στους Μολοσσούς. Άρα οι Μολοσσοί κατείχαν την κοιλάδα του Λούρου και την βορειότερη κοιλάδα στον Αμμότοπο, την περιοχή της Καμπής χρειαζόταν οι Μολοσσοί για να διεξάγεται ελεύθερα η επικοινωνία μεταξύ των δύο κοιλάδων. Ανδρέου (1996-97) 146.

<sup>112</sup> Ανδρέου (1996-97) 147. Η Ανδρέου υποδεικνύει έναν παραπόταμο του Λούρου ότι αποτελούσε το δυτικό τμήμα των βόρειων συνόρων της Αμβρακίας. Κάτι τέτοιο δεν είναι απόλυτα σίγουρο και μάλλον δεν μπορεί να υπάρξει μεγαλύτερη ακρίβεια στην οριοθέτηση των συνόρων.

<sup>113</sup> Καρατζένη (1997) 249

Αθαμάνων<sup>114</sup>, ενώ η συμβολή δύο άλλων ποταμών, του Σαρανταπόρου και της Καλεντίνης, αποτελούσε μάλλον το σύνορο της Αμβρακίας με τους Αθαμάνες. Από εκεί προς τα ανατολικά το όριο μάλλον ακολουθούσε τη γραμμή του ποταμού Καλεντίνη και του μικρότερου ποταμού της Σκουληκαριάς μέχρι το σημερινό Κλειδί. Επίσης ως συνοριακή γραμμή μπορεί να θεωρηθεί και η χαμηλή λοφοσειρά από τη Μακρινιάδα μέχρι το Κομπότι, η οποία είναι το πρώτο φυσικό όριο προς τα ανατολικά στην πεδιάδα που απλώνεται γύρω από την Αμβρακία. Η δεύτερη υπόθεση ενισχύεται από το κείμενο της συνθήκης των Αμβρακιωτών με τους Αθαμάνες, στο οποίο είναι συχνή η αναφορά των όρων «άκρον» και «βουνών»<sup>115</sup>. Επίσης η ύπαρξη εκεί τειχισμένων κωμών και ακροπόλεων υποδηλώνει μάλλον την ανάγκη ελέγχου στο δρόμο προς τη Θεσσαλία<sup>116</sup>.

Ένα ακόμη ενδιαφέρον στοιχείο είναι η αναφορά στην συνθήκη Αμβρακιωτών – Αθαμάνων για ένα ναό του Ποσειδώνα, ως σημείο της συνοριακής γραμμής. Η ύπαρξη ωστόσο του ναού δεν έχει επιβεβαιωθεί και αρχαιολογικά. Η υπόθεση που κυριαρχεί είναι ότι το ιερό ταυτίζεται με το χώρο της Μονής Μελατών. Η μονή βρίσκεται σχεδόν στην κοίτη του ποταμού Καλεντίνης<sup>117</sup>, ο οποίος ήδη έχει ορισθεί ως σύνορο.

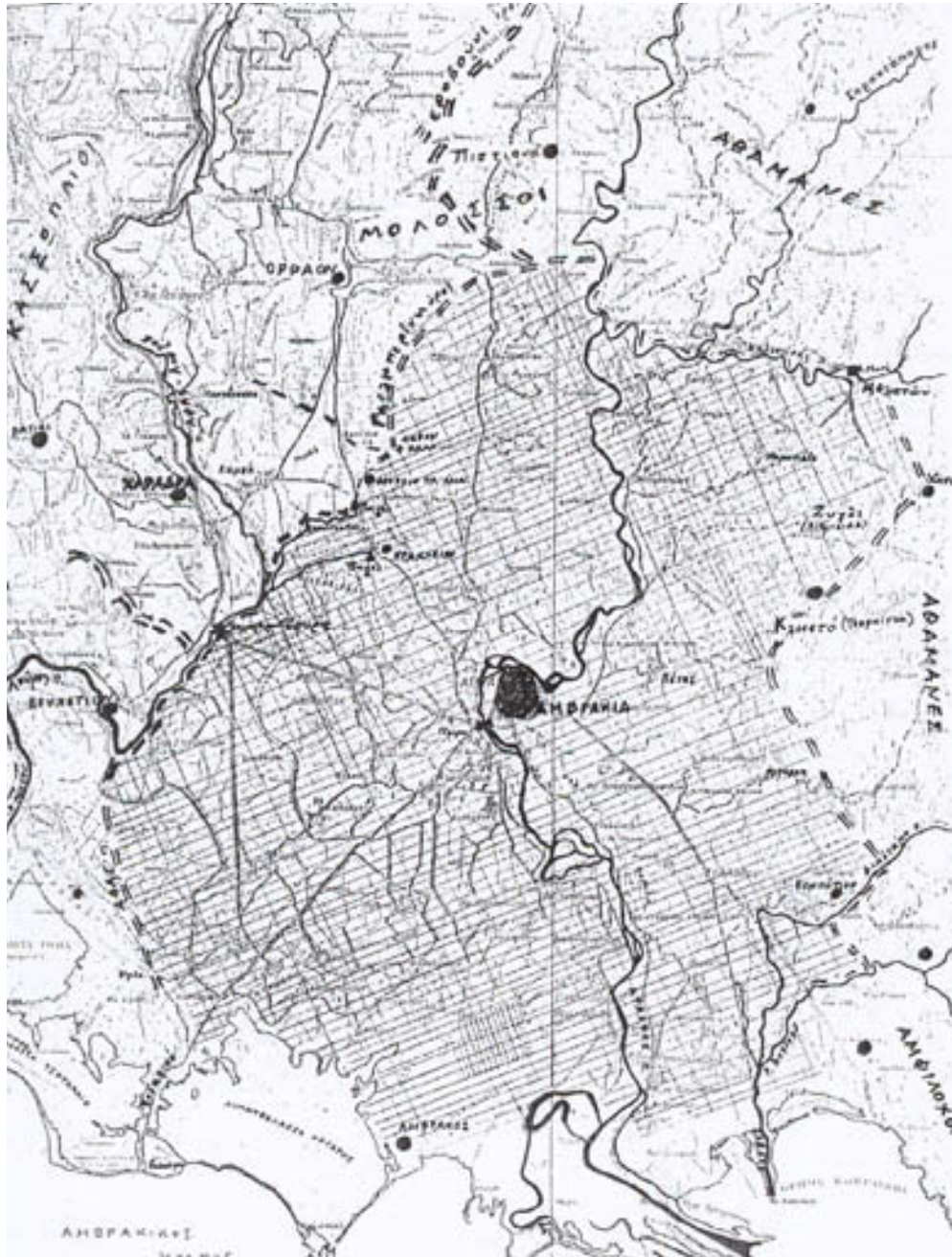
---

<sup>114</sup> Ο Άραχθος παρέμεινε από την αρχαιότητα εμπόδιο για την επικοινωνία των δύο αυτών περιοχών, λόγω των απόκρημνων όχθων του ποταμού. Ανδρέου (1996-97) 151. Γι αυτό το λόγο δεν υπήρχαν γέφυρες μέχρι και τα νεώτερα χρόνια εκτός από το γνωστό γεφύρι της Άρτας, το οποίο είναι χτισμένο πάνω σε ερείπια της αρχαίας γέφυρας της Αμβρακίας. Πέτσας (1950-51) 41 και Hammond (1967β) 140.

<sup>115</sup> Ανδρέου (1996-97) 151-152. Για το κείμενο της συνθήκης και τις λέξεις που αναφέρονται σε αυτό Hatzis (1997) 185-186

<sup>116</sup> Πρόκειται για τη θέση Χάνι Βόιδαρου βόρεια του οικισμού Ζυγός και την θέση βόρεια του οικισμού Κλειστό. Hammond (1967β) 151 και Ανδρέου (1996-97) 152. Οι περιοχές αυτές εντάσσονται στην χώρα της Αμβρακίας, όμως δεν είναι βέβαιο αν οι κάτοικοι της Αμβρακίας, την περίοδο που βρισκόταν υπό την επιρροή της Κορίνθου, είχαν οχυρώσει τις κόμμες αυτές για να έχουν τον έλεγχο του περάσματος προς τη Θεσσαλία.

<sup>117</sup> Ανδρέου (1996-97) 152



Εικ.3 Η επικράτεια της Αμβρακίας σύμφωνα με την Ανδρέου Ι.

Μία επιπλέον άποψη όμως της Χατζή είναι ότι η συνοριακή γραμμή της χώρας της Αμβρακίας προς τα βορειοανατολικά εκτείνεται πολύ περισσότερο από ότι έχει ήδη ορισθεί. Έτσι σε ένα σχέδιο που δημοσιεύει ο Hammond<sup>118</sup>, η Χατζή αποτυπώνει την άποψή της σχετικά με το που θα πρέπει να τοποθετηθούν τα σύνορα μεταξύ Αμβρακιωτών και Αθαμάνων. Σύμφωνα με την πρόταση αυτή το

<sup>118</sup> Hammond (1967β) 136 χάρτης 5

βορειοανατολικό όριο φτάνει πολύ βορειότερα του ρου του ποταμού Σαρανταπόρου μέχρι το σημερινό Βουλγαρέλι για να ακολουθήσει μετά πορεία προς τα νότια<sup>119</sup>.



Εικ.4 Η επικράτεια της Αμβρακίας από την Hatzi αποτυπωμένη σε χάρτη του Hammond

Προς τα ανατολικά τα σύνορα Αμβρακιωτών και Αμφιλόχων είναι μάλλον ευκολότερο να ορισθούν. Από το Κομπότι και προς τα νότια, μέχρι τον Αμβρακικό κόλπο, η πορεία του ποταμού Διπόταμου και νοτιότερα του Αννίνου αποτελεί τα όρια της επικράτειας της Αμβρακίας<sup>120</sup>. Το Κομπότι βρίσκεται στους πρόποδες του Μακρυνόρους, το οποίο λόγω του μεγάλου ύψους τους δεν μπορεί παρα να θεωρηθεί σαφές όριο για την επικράτεια της Αμβρακίας. Ωστόσο οι ήπιες μεταβολές των

<sup>119</sup> Hatzis (1997) 189 εικ. 8

<sup>120</sup> Ανδρέου (1996-97) 153

υψομετρικών αλλαγών θα επέτρεπαν ακόμη μεγαλύτερη κάλυψη εδαφών από τους Αμβρακιώτες. Έτσι η μορφή της συνοριακής γραμμής θα πρέπει να καθοριστεί με βάση τις ισουψείς του όρους Μακρυνόρους<sup>121</sup>. Σε γενικές γραμμές πάντως τα σύνορα θα πρέπει να ακολουθούν την πορεία που το υψόμετρο επιτρέπει.

Η ακρόπολη στο Κομπότι<sup>122</sup> μπορεί να θεωρηθεί ως μέρος από το οποίο ελέγχεται η περιοχή και ιδιαίτερα οι απέναντι ακροπόλεις, Παλαιοκούλια και Καστριώτισσα<sup>123</sup>, που ανήκαν στους Αμφίλοχους. Τα υψώματα αυτά είναι φυσικό να είχαν καταληφθεί είτε από τη μία είτε από την άλλη μεριά, γιατί βρίσκονται σε σημεία, τα οποία θα πρέπει να θεωρηθούν ως περασμα προς την χώρα των Αμφιλόχων.

---

<sup>121</sup> Στο χάρτη βέβαια της Ανδρέου και της Hatzis τα σύνορα γράφονται πιο αφαιρετικά ακολουθώντας μία πορεία που δεν υπακούει το γεωγραφικό ανάγλυφο.

<sup>122</sup> Για την οχύρωση του Κομποτίου γίνεται μόνο αναφορά χωρίς περαιτέρω λεπτομέρειες. Δάκαρης (1966) 285

<sup>123</sup> Hammond (1967β) 149

Το Ανακτόριο είναι μία από τις αποικίες των Κορινθίων, για την οποία δεν υπήρχε αμφιβολία για τη γεωγραφική της θέση<sup>124</sup>. Γραπτές πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα συνάδουν στο ότι το Ανακτόριο βρισκόταν στη νοτιοδυτική ακτή του Αμβρακικού κόλπου. Μαζί με το Ανακτόριο θα πρέπει να εξεταστεί και η περιοχή του Ακτίου, το οποίο θα πρέπει να συνδέονταν στενά με το Ανακτόριο. Το Άκτιο μάλλον δεν αποτελεί μόνο ιερό τόπο με τον οποίο συνδέεται το Ανακτόριο, αλλά θα πρέπει να αναζητηθεί και μια άλλη σχέση που είχε να κάνει με τα πλεονεκτήματα της θέσης του Ακτίου.

### Γραπτές πηγές

Από τις γραπτές πηγές πληροφορούμαστε για τη θέση του Ανακτορίου. Τοποθετείται στην είσοδο του Αμβρακικού κόλπου επί ακαρνανικού εδάφους<sup>125</sup>. Η πόλη<sup>126</sup> ιδρύθηκε από το γιο του Κύψελου, Εχιάδη, από κοινού με την Κέρκυρα περί τα τέλη του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>127</sup>. Η συμμετοχή των Κερκυραίων στην ίδρυση της

<sup>124</sup> Leake (1835) 493 Oderhummer (1887) 28. Hirschfeld (1894δ) στ. 2051 Philippson & Kirsten (1958). 380. Meyer (1964γ) στ. 1537. Leekley & Efstratiou (1980) 3. Lauffer (1989) 112. Strauch (1996β) στ. 649. Schoch (1997) 20

<sup>125</sup> «Μετὰ δὲ Ἀμβρακίαν Ἀκαρνανία ἔθνος ἐστὶ, καὶ πρώτη πόλις αὐτόθι Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ Ἀνακτόριον καὶ λιμὴν, καὶ ἔξω τοῦ Ἀνακτορικοῦ κόλπου αἶδε.» Σκύλαξ 34. «οἱ δὲ Κορίνθιοι ἀποπλέοντες ἐπ' οἴκου Ἀνακτόριον, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου.» Θουκυδίδης 1,55,1

<sup>126</sup> Το όνομα αρχικά εμφανίζεται με το δίγαμμα Fanaκτορεις Imhoof-Blumer (1878) 53

<sup>127</sup> «Ἐν τῇ παραλίᾳ δ' ἔστ' Ἀνακτόριον πόλις ταύτην δ' Ἀκαρνάνες τε καὶ Κορίνθιοι ἀπόκισαν.» Σκύμνος 460. Η μαρτυρία αυτή που εμπλέκει και τους Ακαρνάνες στην ίδρυση του Ανακτορίου μάλλον αναφέρεται στην περίοδο που οι Ακαρνάνες με τη βοήθεια των Αθηναίων είχαν ιδιοποιηθεί την περιοχή κατά τον Αρχιδάμειο πόλεμο. Salmon (1984) 214. Ο Oberhummer δικαιολογεί αυτή την αναφορά του Σκύμνου τοποθετώντας τη είτε στην περίοδο της ίδρυσης της αποικίας, οπότε και οι ντόπιοι Ακαρνάνες έπαιξαν τον δικό τους ρόλο, είτε στο τέλος πια της κυριαρχίας της Κορίνθου στην αποικία, όταν το Ανακτόριο πέρασε στα χέρια των Ακαρνάνων (με τη βοήθεια των Αθηναίων) οπότε και αυτό θα σηματοδοτήθηκε με την εγκατάσταση ακαρνάνων οικιστών. Oberhummer (1887) 76. «Κορίνθιοι δὲ πεμφθέντες ὑπὸ Κυψέλου καὶ Γόργου ταύτην τε κατέσχον τὴν ἀκτὴν καὶ μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου προῆλθον, καὶ ἦ τε Ἀμβρακία συνωκίσθη καὶ Ἀνακτόριον» Στράβων 10,2,8. «ἔπεμψε δὲ εἷς τε Λευκάδα καὶ Ἀνακτόριον, οἰκιστὰς αὐτῶν Πυλάδην καὶ Ἐχιάδην τάξας, παῖδας αὐτοῦ νόθους.» Νικόλαος Δαμασκινός frg.58. «οἱ δὲ Κορίνθιοι ἀποπλέοντες ἐπ' οἴκου Ἀνακτόριον, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου, εἶλον ἀπάτη (ἦν δὲ κοινὸν Κερκυραίων καὶ ἐκείνων) καὶ καταστήσαντες ἐν αὐτῷ Κορίνθιος οἰκῆτορας ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου, καὶ τῶν Κερκυραίων ὀκτακοσίους μὲν οἱ ἦσαν δοῦλοι ἀπέδοντο» Θουκυδίδης 1,55,1. Το θέμα της από κοινού ίδρυσης μιας αποικίας, από δύο μητροπόλεις εμφανίζεται και στη Λευκάδα με πολλές όμως αμφιβολίες, αφού η διαφωνία των γραπτών πηγών αφήνει πολλά περιθώρια αμφισβήτησης. Στην περίπτωση του Ανακτορίου η συμμετοχή της Κέρκυρας στην ίδρυση της αποικίας και πάλι δεν είναι ξεκάθαρη. Ο Πλούταρχος, όπως και για την Λευκάδα, αναφέρει ότι η ίδρυση της αποικίας έλαβε χώρα επί της τυραννίας του Περιάνδρου. «ὥσπερ οὐδ' Ἀπολλωνίαν οὐδ' Ἀνακτόριον οὐδὲ τὴν Λευκαδίῳν χερρόνησον ὄκουν ἂν Ἕλληνας, εἰ Περιάνδρος ἐκολάσθη μὴ μετὰ πολὺν χρόνον.» Πλούταρχος, Περί τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως



αποικίας δεν είναι ξεκάθαρη, ο Θουκυδίδης αναφέρει ένα βίαιο διωγμό των Κερκυραίων από τους Κορινθίους<sup>128</sup>. Ίσως να πρόκειται για μετέπειτα ενίσχυση της αποικίας με Κερκυραίους. Άλλωστε η γραπτή μαρτυρία δεν αναφέρεται απευθείας στην ίδρυση της αποικίας, αλλά σε μεταγενέστερο γεγονός<sup>129</sup>. Μία άλλη άποψη είναι ότι το Ανακτόριο δεν αποτελούσε αποικία από κοινού ιδρυμένη από την Κόρινθο και την Κέρκυρα, αλλά ήταν μία πόλη που επέτρεπε σε πολίτες της Κορίνθου και της Κέρκυρας να εγκατασταθούν εκεί<sup>130</sup>.

Το Ανακτόριο πήρε μέρος σε πολεμικές επιχειρήσεις, στις οποίες συμμετείχαν και οι άλλες αποικίες της Κορίνθου. Κατά την περίοδο των περσικών πολέμων το 479 π.Χ. οι Ανακτορείς παίρνουν μέρος στη μάχη των Πλαταιών με το μέρος των Ελλήνων<sup>131</sup>. Αργότερα στον Κερκυροκορινθιακό πόλεμο το Ανακτόριο έχει τη μικρότερη ενεργή ανάμειξη στο πλευρό των Κορινθίων σε σχέση με τις άλλες αποικίες Αμβρακία και Λευκάδα<sup>132</sup>. Είναι ωστόσο πολύ πιθανό να συμμετείχε και αυτή στο πλευρό της Κορίνθου. Το Ανακτόριο αναφέρεται μόνο στο τέλος του πολέμου το 433 π.Χ., όταν οι Κορινθιοί επιστρέφοντας από τη ναυμαχία των Συβότων καταλαμβάνουν εκ νέου την αποικία, διώχνουν τους Κερκυραίους κατοίκους και εγκαθιστούν κορινθίους οικιστές<sup>133</sup>. Η μαρτυρία αυτή εκτός από την

---

τιμωρούμενων, 552 E. Το κατά πόσο ο Πλούταρχος αποτελεί αξιόπιστη πηγή για τις περιπτώσεις ίδρύσεως της Λευκάδας και του Ανακτορίου έχει ήδη συζητηθεί με μάλλον αρνητικό συμπέρασμα. Salmon (1984) 210 σημ. 91

<sup>128</sup> «καὶ καταστήσαντες ἐν αὐτῷ Κορινθίους οἰκήτορας ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου, καὶ τῶν Κερκυραίων ὀκτακοσίους μὲν οἱ ἦσαν δοῦλοι ἀπέδοντο, πεντήκοντα δὲ καὶ διακοσίους δῆσαντες ἐφύλασσαν καὶ ἐν θεραπείᾳ εἶχον πολλῇ, ὅπως αὐτοῖς τὴν Κέρκυραν ἀναχωρήσαντες προσποιήσωνται.» Θουκυδίδης 1,55,1

<sup>129</sup> Ίσως στην υπόθεση αυτή εμπλέκεται ξανά ο Περίανδρος, όπως και στην ίδρυση της Λευκάδας. Και να ενισχύθηκε το Ανακτόριο με Κερκυραίους επί της εποχής του. Φαράκλας (1996) 75 σημ. 16

<sup>130</sup> Domingo-Forasté (1988) 33. Η άποψη αυτή σχετίζεται με άλλες εκφράσεις αρχαίων κειμένων, οι οποίες όμως δε αντιστοιχούν στο νόημα της φράσης του Θουκυδίδα «ἦν δὲ κοινὸν Κερκυραίων καὶ ἐκείνων» (Θουκυδίδης 1,55,1).

<sup>131</sup> «Μετὰ δὲ τούτους Λευκαδίων καὶ Ἀνακτορίων ὀκτακόσιοι ἔστησαν» Ηρόδοτος 9,28. «Ἴνδῶν δὲ ἐχομένους Σάκας ἔταξε, οἱ ἐπέσχον Ἀμπρακιώτας τε καὶ Ἀνακτορίους καὶ Λευκαδίους τε καὶ Παλέας καὶ Αἰγινήτας.» Ηρόδοτος 9,31 «μετὰ δὲ τούτους Ἡλείοι καὶ Ποτιδαῖαται καὶ Ἀνακτόριοι, τελευταῖοι δὲ Χαλκιδεῖς οἱ ἐπὶ τῷ Εὐρίπῳ.» Πανσανίας 5,23,2

<sup>132</sup> «Λευκαδίων δέκα, Ἀμπρακιωτῶν δὲ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι καὶ Ἀνακτορίων μία» Θουκυδίδης 1,46,1. Αναφέρονται βέβαια αρκετές περιπτώσεις που το Ανακτόριο δεν συμμετέχει ή συμμετέχει με μικρές δυνάμεις σε ναυτικές επιχειρήσεις. Στον κατάλογο του Θουκυδίδα για την Πελοποννησιακή συμμαχία το Ανακτόριο δεν παρέχει ναυτική δύναμη, αντίθετα με τις άλλες δύο μεγάλες κορινθιακές αποικίες Λευκάδα και Αμβρακία. (Θουκυδίδης 2,9,2-3). Αλλά και νωρίτερα κατά των Περσών ο Ηρόδοτος αναφέρει μόνο την Αμβρακία ως πόλη που προσέφερε πλοία (Ηρόδοτος 8, 45). Παρατηρείται λοιπόν μία έλλειψη προσφοράς πλοίων από μέρος του Ανακτορίου, η έλλειψη αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί λόγω της χαλαρότερης σχέσης μεταξύ της μητρόπολης με την αποικία. Graham (1983) 133. Ίσως πάλι το μέγεθος και η δύναμη του Ανακτορίου να μην ήταν ικανά, ώστε να είναι σε θέση να προσφέρει μεγάλο αριθμό πλοίων.

<sup>133</sup> «καὶ καταστήσαντες ἐν αὐτῷ Κορινθίους οἰκήτορας ἀνεχώρησαν ἐπ' οἴκου, καὶ τῶν Κερκυραίων ὀκτακοσίους μὲν οἱ ἦσαν δοῦλοι ἀπέδοντο, πεντήκοντα δὲ καὶ διακοσίους

πληροφορία για την κερκυραϊκή συμμετοχή στην ίδρυση της αποικίας, αναφέρεται και σε μία ανανέωση των κορινθίων οικιστών στην πόλη. Ίσως η κίνηση αυτή να αποτελεί μεμονωμένο περιστατικό που στόχο είχε την ενδυνάμωση της παρουσίας της Κορίνθου στην περιοχή, σε περίοδο μάλιστα που η Κέρκυρα έχει την υπεροχή σε σχέση με την παλιότερη μητρόπολή της. Έχουμε δηλαδή μία ανανέωση της σχέσης του Ανακτορίου με την μητρόπολή του.

Η ανανέωση όμως αυτή μάλλον δεν σημαίνει και την πλήρη αποβολή του κερκυραϊκού στοιχείου από την αποικία. Η παραμονή στο Ανακτόριο έστω και λίγων Κερκυραίων ίσως να κόστισε στους Κορινθίους την ίδια την αποικία. Γιατί όταν αργότερα (425 π.Χ.) το Ανακτόριο χάνεται λόγω προδοσίας<sup>134</sup>, είναι πιθανό πίσω από αυτή την απάτη να κρύβονται οι Ανακτορείς – Κερκυραίοι<sup>135</sup>.

Στην πρώτη φάση του Πελοποννησιακού πολέμου το Ανακτόριο βρισκόταν στο πλευρό των Σπαρτιατών, όπως και όλες οι αποικίες της Κορίνθου<sup>136</sup>. Το 429 π.Χ. στην οργανωμένη επίθεση των Σπαρτιατών, με επικεφαλής τον Κνήμο, εναντίον της ακαρνανικής Στράτου, το Ανακτόριο συμμετείχε στην προετοιμασία των πολεμικών επιχειρήσεων<sup>137</sup>, αλλά και ενεργά στη μάχη<sup>138</sup>.

Το τέλος της αποικιοκρατικής σχέσης του Ανακτορίου με την Κόρινθο σημαίνεται με την κατάληψη της αποικίας από τους Αθηναίους το 425 π.Χ.<sup>139</sup>, ένα έτος μετά την προσπάθεια κατάληψης της Λευκάδας από τον Δημοσθένη. Από εκεί και στο εξής το Ανακτόριο ανήκει στους Ακαρνάνες, οι Κορίνθιοι διώχονται και η πρώην κορινθιακή αποικία ενσωματώνεται στην Ακαρνανία. Μετά την πτώση του Ανακτορίου δεν υπάρχουν πηγές που να μαρτυρούν κάποια ενέργεια των Κορινθίων,

---

δήσαντες ἐφύλασσαν καὶ ἐν θεραπείᾳ εἶχον πολλῇ, ὅπως αὐτοῖς τὴν Κέρκυραν ἀναχωρήσαντες προσποιήσειαν.» Θουκυδίδης 1,55,1

<sup>134</sup> «ἐλάβον προδοσίᾳ· καὶ ἐκπέμψαντες [Κορινθίους] αὐτοὶ Ἄκαρνάνες οἰκῆτορας ἀπὸ πάντων ἔσχον τὸ χωρίον.» Θουκυδίδης 4,49,1

<sup>135</sup> Salmon (1984) 274

<sup>136</sup> «Ἄμπρακιῶται, Λευκάδιοι, Ἄνακτόριοι. τούτων ναυτικὸν παρείχοντο Κορίνθιοι, Μεγαρήν, Σικυώνιοι, Πελληνῆς» Θουκυδίδης 2,9,3

<sup>137</sup> «καὶ τὸ μὲν ναυτικὸν ἔκ τε Κορίνθου καὶ Σικυῶνος καὶ τῶν ταύτῃ χωρίων ἐν παρασκευῇ ἦν, τὸ δ' ἐκ Λευκάδος καὶ Ἄνακτορίου καὶ Ἄμπρακίας πρότερον ἀφικόμενον ἐν Λευκάδι περιέμενεν.» Θουκυδίδης 2,80,4

<sup>138</sup> «καὶ μέσον μὲν ἔχοντες προσῆσαν Χάονες καὶ οἱ ἄλλοι βάρβαροι, ἐκ δεξιᾶς δ' αὐτῶν Λευκάδιοι καὶ Ἄνακτόριοι καὶ οἱ μετὰ τούτων, ἐν ἀριστερᾷ δὲ Κνήμος καὶ οἱ Πελοποννήσιοι καὶ Ἄμπρακιῶται διεῖχον δὲ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων.» Θουκυδίδης 2,81,3

<sup>139</sup> «Καὶ οἱ ἐν τῇ Ναυπάκτῳ Ἄθηναῖοι καὶ Ἄκαρνάνες ἅμα τελευτῶντος τοῦ θέρους στρατευσάμενοι Ἄνακτόριον Κορινθίων πόλιν, ἣ κεῖται ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἄμπρακικοῦ κόλπου, ἐλάβον προδοσίᾳ· καὶ ἐκπέμψαντες [Κορινθίους] αὐτοὶ Ἄκαρνάνες οἰκῆτορας ἀπὸ πάντων ἔσχον τὸ χωρίον.» Θουκυδίδης 4,49,1. Η διακοπή των σχέσεων του Ανακτορίου περί το 425 ακυρώνει το συσχετισμό του με την Αλυζία, όπως παρουσιάζεται από το Domingo-Forasté. Domingo-Forasté (1988) 24

η οποία αποσκοπούσε στην προσέγγιση της αποικίας της. Ίσως να υπήρξαν τέτοιες προσπάθειες, γιατί το Ανακτόριο κατείχε τέτοια γεωγραφική θέση που τα οφέλη ήταν πολλά για την Κόρινθο, που όμως δεν καταγράφηκαν από αρχαίους συγγραφείς.

Οι γραπτές πηγές μας δίνουν πληροφορίες και για το ιερό του Ακτίου, το οποίο βρίσκεται στο βορειοδυτικό άκρο της ακαρνανικής γης, όπου η απόσταση με την απέναντι ακτή είναι η μικρότερη<sup>140</sup>. Τις περισσότερες πληροφορίες, πάντως παίρνουμε από το Στράβωνα, ο οποίος δεν αναφέρει μόνο τη θέση του Ακτίου, αλλά κάνει λόγο για ένα λιμάνι, καθώς και για την απόσταση του Ακτίου από το Ανακτόριο και τη Λευκάδα<sup>141</sup>.

Ο Στέφανος Βυζάντιος όμως κάνει μία εντελώς διαφορετική αναφορά από τους άλλους συγγραφείς και χαρακτηρίζει το Άκτιο ακαρνανική πόλη<sup>142</sup>. Εκτός αυτού κάνει λόγο για τον πολίτη του Ακτίου (τον Άκτιακό ή Άκταιώτη, όπως τον ονομάζει), κάτι που θα μπορούσε να υπονοεί την ύπαρξη μιας μορφής οικισμού. Ωστόσο δεν προκύπτει από ανασκαφικές έρευνες αν εκτός από το ιερό, το Άκτιο είχε κάποια οικιστική ανάπτυξη. Επίσης ο Στέφανος Βυζάντιος είναι υστερότερη πηγή, κάτι που μας κάνει να μην μπορούμε να τον εμπιστευτούμε σε θέματα θεσμικής διάκρισης ενός οικισμού, αν δηλαδή το Άκτιο είναι πόλη με την οικιστική ή με την θεσμική έννοια του όρου<sup>143</sup>. Οι εξηγήσεις που μπορούν να δοθούν είναι δύο είτε ότι οι Ανακτοριείς είχαν εγκαταστήσει κάποιους από τους κατοίκους τους στην περιοχή προκειμένου να ελέγχουν αποτελεσματικά το πέρασμα του στενού, είτε κατά τη διάρκεια της γιορτής του ιερού συγκεντρωνόταν πλήθος πιστών, ώστε κρίθηκε απαραίτητη η κατασκευή καταλυμάτων. Ο Oberhammer πάντως είναι κατηγορηματικός ότι δεν υπήρξε εκεί ποτέ μία ανεξάρτητη πόλη<sup>144</sup>.

<sup>140</sup> «σπεύδων διαβῆναι τὸν Ἀμβρακικὸν καλούμενον κόλπον, οὗ στενωτάτον ἔστι, κατὰ τὸ τῶν Ἀκαρνάνων ἱερὸν καλούμενον Ἔκτιον.» Πολύβιος 4,63,4

<sup>141</sup> «ἀπὸ γὰρ τοῦ στόματος ἀρξαμένοις τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου πρῶτόν ἐστιν Ἀκαρνάνων χωρίον τὸ Ἔκτιον. ὁμωνύμως δὲ λέγεται τὸ τε ἱερὸν τοῦ Ἀκτίου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ ἄκρα ἢ ποιούσα τὸ στόμα τοῦ κόλπου, ἔχουσα καὶ λιμένα ἐκτός. τοῦ δ' ἱεροῦ τετταράκοντα μὲν σταδίου ἀπέχει τὸ Ἀνακτόριον ἐν τῷ κόλπῳ ἰδρυμένον, διακοσίους δὲ καὶ τετταράκοντα ἢ Λευκάς.» Στράβων 10,2,7

<sup>142</sup> «Ἔκτιον, πόλις... ..καὶ ἡ πόλις καὶ ὁ Ἀπόλλων καὶ ὁ πολίτης. λέγεται καὶ Ἀκταῖος Ἀπόλλων καὶ Ἀκτιακός. λέγεται [καὶ Ἀκταιώτης] καὶ Ἀκταιῶτις θηλυκόν. Ἀρκάδιος δ' ἐν τῇ ὀρθογραφίᾳ φησὶν Ἀκτία καὶ ἡ πόλις καὶ ἡ ἑορτή. ἀλλ' ἡ μὲν ἑορτὴ βαρύνεται, τὰ Ἔκτια, ἢ δὲ πόλις λέγεται οὐδετέρως, τὸ Ἔκτιον.» Στέφανος Βυζάντιος Εθνικά

<sup>143</sup> Φαράκλας (1991) 223

<sup>144</sup> Oberhammer (1887) 29.

Εκτός από τις πληροφορίες για την θέση του Ακτίου, υπάρχουν και γραπτές μαρτυρίες για τη σχέση του με το Ανακτόριο. Ο Θουκυδίδης χαρακτηρίζει την περιοχή του Ακτίου « Ἐνακτορία γῆ»<sup>145</sup>. Λόγω αυτής της αναφοράς υποθετικά τοποθετείται χρονικά η ίδρυση του Ακτίου συγχρόνως με του Ανακτορίου<sup>146</sup>. Η ίδρυση όμως ενός τόσο σημαντικού ιερού, το οποίο κατείχε στρατηγική θέση και που αργότερα αποτέλεσε το ιερό του Ακαρνανικού Κοινού<sup>147</sup>, μάλλον θα έπρεπε να είχε προκαλέσει το ενδιαφέρον των αρχαίων συγγραφέων αν συνέβαινε ταυτόχρονα με την ίδρυση του Ανακτορίου. Έτσι είναι λογικό να υποθέσουμε ότι η ίδρυση του ιερού στο Ακτιο δεν ήταν ταυτόχρονη με την αποικία του Ανακτορίου. Ενώ το πιο λογικό είναι να προϋπήρχε.

Η σχέση του Ακτίου με το Ανακτόριο δεν τελειώνει με το τέλος της κυριαρχίας των Κορινθίων στην περιοχή. Μία επιγραφή παρέχει στοιχεία, τα οποία αποδεικνύουν ότι το Ανακτόριο συνδεόταν στενά με το Ακτιο μέχρι και τους ελληνιστικούς χρόνους<sup>148</sup>. Η επιγραφή αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως *terminus ante quem* για τη σχέση του Ανακτορίου με το Ακτιο και τα προνόμια που η κορινθιακή αποικία απολάμβανε από τη σχέση αυτή.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης II)**

Η ταύτιση του Ανακτορίου με αρχαιολογικά κατάλοιπα έγινε πρώτα από τον Leake<sup>149</sup>. Σήμερα είναι κοινώς αποδεκτό ότι το Ανακτόριο θα πρέπει να τοποθετηθεί περί τα τρία χιλιόμετρα δυτικά της σημερινής Βόνιτσας. Η ακριβής τοποθεσία του ορίζεται στην περιοχή που βρίσκεται σήμερα η εκκλησία του Αγ. Πέτρου. Τοποθεσία που συγκεντρώνει αρκετά από τα στοιχεία που θεωρούνται προϋποθέσεις για την επιλογή εγκατάστασης της αποικίας.

Η περιοχή είναι κυρίως πεδινή με πολύ μικρούς λόφους, ενώ το έδαφος νοτιότερα εμφανίζει μικρά υψώματα. Η πρόσβαση από την ενδοχώρα είναι χωρίς εμπόδια. Η έλλειψη υψωμάτων ευνοεί την ανάπτυξη του οικισμού και την εύκολη

---

<sup>145</sup> «ἐπειδὴ δ' ἐγένοντο ἐν Ἀκτίῳ τῆς Ἐνακτορίας γῆς, οὗ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστιν, ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἄμπρακικοῦ κόλπου» Θουκυδίδης 1,29,3

<sup>146</sup> Schoch (1997) 20

<sup>147</sup> Hirschfeld (1893) στ. 1215

<sup>148</sup> Τον ισχυρισμό αυτό πρώτος διατύπωσε ο Habicht με αφορμή μία επιγραφή την οποία χρονολόγησε ο ίδιος στα 216 π.Χ. Habicht (1957) 87. Η ρήξη στη σχέση του Ακτίου με το Ανακτόριο επέρχεται όταν το Ανακτόριο δεν είναι σε θέση να διοργανώσει με επιτυχία, που μεταφράζεται σε οικονομικό όφελος, τη γιορτή Ακτιάδα. Η επιγραφή ορίζει ως νέο διοργανωτή το Κοινό των Ακαρνανών. Blawatsky (1974) 497.

<sup>149</sup> Η ταύτιση της θέσης επιβεβαιώνεται και ως προς την αναφορά του Στράβωνα για την απόσταση διακοσίων σταδίων του Ανακτορίου από το ιερό του Ακτίου. Leake III 493

πρόσβαση στην καλλιεργήσιμη γη. Το έδαφος της περιοχής είναι έφορο και αρκετά καλά αρδευόμενο, πρόκειται για καλλιεργήσιμη έκταση ικανή να καλύψει τις ανάγκες μιας αποικίας του μεγέθους του Ανακτορίου.

Ο οικισμός του Ανακτορίου βρίσκεται στη βάση ενός ακρωτηρίου, το οποίο σε όλο του το μήκος έχει πλήθος όρμων. Οι όρμοι αυτοί παρέχουν πολλαπλές δυνατότητες ελλιμενισμού, σε περίπτωση που ο όρμος του Αγ. Πέτρου, το κύριο λιμάνι του Ανακτορίου, δεν μπορούσε να δεχθεί πλοία. Επίσης το ακρωτήριο αυτό λειτουργεί προστατευτικά για το λιμάνι όχι μόνο από τις καιρικές συνθήκες, αλλά και από τις εχθρικές επιθέσεις, αφού ο οπτικός έλεγχος γινόταν ευκολότερος. Τον έλεγχο βοηθούσαν και τα υψώματα που σχηματίζονται στην είσοδο του λιμανιού του Ανακτορίου (συμπεριλαμβανομένης και της ακρόπολης), από τα οποία οι κάτοικοι είχαν θέα σε αρκετά μακρινές αποστάσεις<sup>150</sup>.

Στο επίπεδο της περιοχής του Ανακτορίου καταλήγει και ο δρόμος που σχηματίζεται ανάμεσα στους ορεινούς όγκους της χερσονήσου της Πλαγιάς και τα βουνά της ενδοχώρας. Υπάρχει δηλαδή σύνδεση του Ανακτορίου με τον όρμο της Παλαίρου, σύνδεση που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από τους Κορινθίους με πολλούς τρόπους. Μέσω αυτού του δρόμου άλλωστε επιτυγχάνεται η χερσαία σύνδεση με τη Λευκάδα και με τις πόλεις που βρισκόταν νοτιότερα (Αλυζία και Αστακό). Εύκολη θα πρέπει να θεωρηθεί και η πρόσβαση προς το ακρωτήριο του Ακτίου, αφού δεν υπάρχει κάποιο βουνό ή άλλο γεωγραφικό εμπόδιο. Η σύνδεση αυτή έστω και αν εμφανιζόταν κάποιο πρόβλημα, μπορούσε να επιτευχθεί και δια θαλάσσης.

### **Αρχαιολογικά ευρήματα**

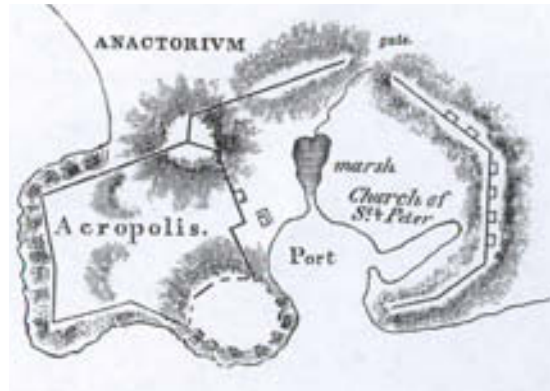
Ο Leake, ο οποίος έκανε μία πρώτη αναφορά στο Ανακτόριο περιγράφει ευρήματα που είδε. Εκτιμά λοιπόν ότι η περιφέρεια της πόλης ήταν περί τα 3,5 χιλιόμετρα. Ενώ διακρίνει ίχνη από διάφορα αρχιτεκτονικά και οικιστικά στοιχεία της πόλης, όπως αρκετούς πύργους, το εσωτερικό τείχος της ακρόπολης και διάφορα άλλα ερείπια<sup>151</sup>. Την ίδια θέση είχε υποδείξει για την αποικία αργότερα και ο

---

<sup>150</sup> Η παρατήρηση αυτή έχει γίνει ήδη από το τέλος του 19<sup>ου</sup> αι. από τον Lolling. Lolling (1989) CLXXXI (259)

<sup>151</sup> Leake III 493-494

Heuzey<sup>152</sup>. Μία ακόμη περιγραφή δίνει και ο περιηγητής Lolling ο οποίος δίνει και αυτός τα ίδια σχεδόν στοιχεία για τα αρχαιολογικά κατάλοιπα<sup>153</sup>.



Εικ.5 Η σχεδιαστική αποτύπωση του Ανακτορίου από τον Leake

### Λιμάνι

Οι μελετητές δεν έχουν ασχοληθεί πέρα από απλές αναφορές με το λιμάνι του Ανακτορίου. Στον κατάλογο των λιμανιών που παραθέτει ο Lehmann – Hartleben οι πληροφορίες είναι ελάχιστες για το λιμάνι της αποικίας<sup>154</sup>. Η κατασκευή του λιμανιού θα πρέπει να ακολούθησε χρονικά τη χρονολογία ίδρυσης της αποικίας. Το ίδιο πιθανό όμως είναι ήδη πριν την ίδρυση της αποικίας, οι Κορίνθιοι να είχαν κατασκευάσει ένα λιμάνι που θα εξυπηρετούσε τις πρώτες ανάγκες των οικιστών.

Το σχέδιο του Leake δείχνει το τείχος του Ανακτορίου να περικλείει το λιμάνι. Κάποια λείψανα κτηρίων που θα μπορούσαν να αποτελούν και μέρος των λιμενικών εγκαταστάσεων βρέθηκαν πολύ κοντά στη θάλασσα<sup>155</sup>. Βέβαια με μεγάλη επιφυλακτικότητα, μπορεί κανείς να συνδυάσει τους δομούς που βρέθηκαν με το λιμάνι, έστω και αν κατά την εύρεσή τους καλύπτονταν σχεδόν από τη θάλασσα, γιατί η στάθμη της θάλασσας έχει ανέβει<sup>156</sup>. Αυτό θα σήμαινε ότι τα όποια οικοδομικά κατάλοιπα ανήκαν σε κατασκευή του οικισμού ή έστω σε κτήριο που σχετιζόταν με το λιμάνι της αποικίας.

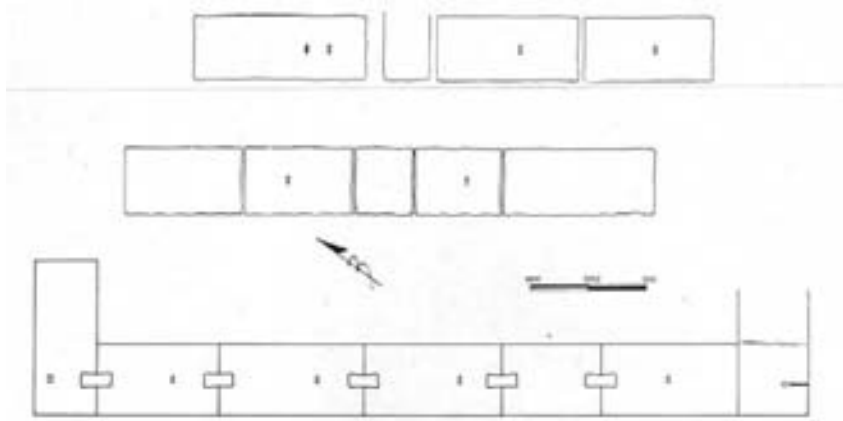
<sup>152</sup> Heuzey (1860) 383-386

<sup>153</sup> Lolling (1989) CLXXX (258)

<sup>154</sup> Lehmann – Hartleben (1963) 243.

<sup>155</sup> Πέτσας & Δεκουλάκου (1971) 324

<sup>156</sup> Hammond (1967β) 62 και Murray (1982) 460



Εικ.6 Υπολείμματα κατασκευής που Ανακτορίου που βρέθηκαν καλυπτόμενα σχεδόν από τη θάλασσα.

Η επιλογή της θέσης για το λιμάνι δεν είναι τυχαία, καθώς η θέση προστατεύεται από το ακρωτήριο που βρίσκεται στα ανατολικά της θέσης. Έτσι τα καιρικά φαινόμενα μάλλον δεν επηρεάζουν τη λειτουργία του λιμανιού. Επιπλέον η θέση του λιμανιού διευκολύνει τον έλεγχο της διέλευσης πλοίων από και προς την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Τόσο το λιμάνι όσο και η πόλη είναι στραμμένα σε τέτοια κατεύθυνση, η οποία δίνει τη δυνατότητα να ελέγχουν τη μεγάλη, κλειστή όμως θαλάσσια έκταση που σχηματίζει ο κόλπος της Πρέβεζας από βόρεια και ο μεγάλος κόλπος που σχηματίζεται από το ακρωτήριο Ακρί (στη χερσόνησο του Ακτίου) μέχρι το ακρωτήριο Παναγία (στη χερσόνησο της Νέας Καμαρίνας).

## Τείχος

Οι πληροφορίες για το τείχος του Ανακτορίου δυστυχώς δεν είναι επαρκείς προκειμένου να προσδιοριστεί ο χρόνος κατασκευής του<sup>157</sup>. Το πιθανότερο είναι η κατασκευή του να μην απέχει χρονικά από τη χρονολογία ίδρυσης της αποικίας, αφού οι Κορίνθιοι δεν είχαν παγιώσει ακόμη τη θέση τους στην περιοχή. Επίσης η μορφολογία του εδάφους στην περιοχή του Ανακτορίου επέβαλε την κατασκευή τειχών, γιατί είναι εμφανής η έλλειψη μεγάλων ορεινών όγκων, οι οποίοι θα λειτουργούσαν ως οχύρωση για την πόλη.

Ένα από τα λίγα σχέδια που υπάρχουν για το Ανακτόριο είναι αυτό του Leake. Στο σχέδιο η πορεία του τείχους φαίνεται να ακολουθεί τις κορυφογραμμές

<sup>157</sup> Οι πληροφορίες που έχουμε προέρχονται μόνο από περιηγητές όπως ο Leake και Lolling, οι οποίοι όμως δεν δίνουν μία ακριβή περιγραφή, αλλά απλά αναφέρουν την ύπαρξη του. Επίσης αναφέρεται και από ένα νεότερο μελετητή, ο οποίος όμως και αυτός περιορίζεται σε απλή αναφορά. Kirsten (1941) στ. 105

των λόφων, τεχνική που απαντάται και στα τείχη άλλων αποικιών των Κορινθίων (Λευκάδα, Αμβρακία). Περικλείεται δε και ο όρμος που πιθανολογείται ότι αποτελούσε το λιμάνι του Ανακτορίου.

### **Νεκροταφεία**

Το μόνο γνωστό νεκροταφείο του Ανακτορίου βρίσκεται στην περιοχή Αράπης – Καπάσες, δυτικά της αποικίας. Η έλλειψη στοιχείων και πληροφοριών για το νεκροταφείο, για το οποίο οι βιβλιογραφικές αναφορές είναι ελάχιστες, δεν αφήνει το περιθώριο για πολλές διαπιστώσεις και συμπεράσματα. Ο Ρωμαίος λοιπόν στις αρχές του προηγούμενου αιώνα διενέργησε ανασκαφή στην παραπάνω περιοχή, στην οποία αποκαλύφθηκαν περίπου 50 τάφοι. Οι περισσότεροι από αυτούς τοποθετούνται χρονικά τον 6<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., ενώ βρέθηκε πολλή κορινθιακή και αττική κεραμική<sup>158</sup>.

Ο Δάκαρης επίσης ανασκάπτοντας στην περιοχή Αράπης – Καπάσες έφερε στο φως πιθοταφές του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., στις οποίες περιέχονταν μόνο κορινθιακά αγγεία, τα οποία και χρονολογεί περί το 600 π.Χ.<sup>159</sup>

### **Άκτιο**

Στο Άκτιο θα μπορούσε να είχε ιδρυθεί μία πόλη με βασικότερο πλεονέκτημα τη θέση που θα κατείχε. Ωστόσο ένα μεγάλο μειονέκτημά της είναι η έλλειψη φυσικής ασφάλειας της περιοχής. Οι Κορίνθιοι πιθανότατα χρησιμοποιούσαν το λιμάνι που βρισκόταν στη δυτική ακτή του ακρωτηρίου, μεγαλύτερη βαρύτητα όμως θα δινόταν στη θρησκευτική σημασία του τόπου, λόγω του ιερού του Απόλλωνα, του πιο σημαντικού στην Ακαρνανία.

Η τοποθεσία του Ακτίου έχει χαρακτηριστεί από τον Leake ως η θέση που οι αρχαίοι Έλληνες επέλεξαν για τους ναούς τους<sup>160</sup>. Τα ευρήματα από το ιερό δεν είναι πολλά, γιατί πολλά από αυτά χρησιμοποιήθηκαν από τον Αλί πασά για μία μεταγενέστερη οχύρωση<sup>161</sup>. Λόγω της θέσης του Ακτίου, αλλά και του ιερού εκεί, ήταν λογικό να αναζητηθεί ένα λιμάνι που θα εξυπηρετούσε πλοία που είχαν προορισμό το ιερό και τον Αμβρακικό κόλπο<sup>162</sup>. Οι αρχαιολογικές ενδείξεις όμως για την ύπαρξη ενός τέτοιου λιμανιού δεν είναι καθόλου σαφείς. Ο Heuzey θεώρησε ότι

<sup>158</sup> Ρωμαίος (1916) 49

<sup>159</sup> Δάκαρης (1955) 16

<sup>160</sup> Leake IV 25

<sup>161</sup> Heuzey (1860) 388

<sup>162</sup> «Ἐκτίον. ὁμωνύμως δὲ λέγεται τὸ τε ἱερὸν τοῦ Ἀκτίου Ἀπόλλωνος καὶ ἡ ἄκρα ἢ ποιοῦσα τὸ στόμα τοῦ κόλπου, ἔχουσα καὶ λιμένα ἐκτός. » Στράβων 10,2,7



το σημείο στο οποίο θα πρέπει να ταυτιστεί το λιμάνι είναι μία μικρή λίμνη στην ανατολική ακτή του ακρωτηρίου<sup>163</sup>. Ο Murray μεταφέρει τη μαρτυρία ενός ντόπιου, ο οποίος αναφέρει την ύπαρξη ενός «υποβρύχιου δρόμου» λίγο νοτιότερα από την άκρη του ακρωτηρίου, κάτι που ίσως πρόκειται για ένα μόλο. Όμως δεν έχουν διεξαχθεί περαιτέρω έρευνες στην τοποθεσία αυτή<sup>164</sup>.

### **Επικράτεια του Ανακτορίου**

Ο ορισμός των ορίων αυτής της αποικίας των Κορινθίων είναι σχετικά εύκολος. Ο Αμβρακικός κόλπος και το Ιόνιο πέλαγος αποτελούν τα όρια της επικράτειας του από βόρεια και δυτικά. Περιλαμβάνεται δηλαδή η χερσόνησος του Ακτίου, η οποία θεωρείται πλέον σχεδόν σίγουρο ότι ανήκε στο Ανακτόριο (άλλωστε υπήρχε με το ιερό μία σχέση που κράτησε όπως είδαμε μέχρι τους ελληνοιστικούς χρόνους).

Νοτιοδυτικά της πόλης η χώρα επικρατείας της θα μπορούσαμε να προτείνουμε ότι φθάνει τις βόρειες όχθες της λίμνης Μυρτούντιον (σημερινή Βουλκαριά). Ίσως μάλιστα έφτανε μέχρι και τη σημερινή κοινότητα του Αγ. Νικολάου. Είναι αρκετά λογικό να φθάνει η επικράτεια μέχρι εκεί, γιατί η Πάλαιρος<sup>165</sup>, η πιο κοντινή μεγάλη πόλη, είναι λογικό να είχε ως ένα φυσικό γεωγραφικό όριο τη λίμνη. Εξάλλου η περιοχή από το ακρωτήριο του Ακτίου μέχρι τον Αγ. Νικόλαο δεν περιλαμβάνει κάποιο μεγάλο ορεινό όγκο<sup>166</sup>, ο οποίος θα μπορούσε να θεωρηθεί όριο για τη χώρα του Ανακτορίου.

Νοτιοανατολικά της αποικίας η χώρα του θα έφτανε μέχρι την αρχή των ακαρνανικών ορέων, περίπου μέχρι το σημερινό χωριό Μοναστηράκι. Το μέγεθος της αποικίας του Ανακτορίου βέβαια ίσως δεν δικαιολογεί την τόσο μεγάλη έκταση της χώρας προς αυτή την κατεύθυνση. Η Πάλαιρος θα διεκδικούσε την πεδινή περιοχή ανατολικά της λίμνης Μυρτούντιον και ίσως λίγο βορειότερα. Ωστόσο δεν υπήρχε κάποια μεγάλη οροσειρά που θα εμπόδιζε την επικοινωνία του Ανακτορίου με την απομακρυσμένη περιοχή<sup>167</sup>. Αν η επικράτεια εκτεινόταν μέχρι το Μοναστηράκι, τότε θα περιελάμβανε και την πεδιάδα της Βόνιτσας, η οποία σε συνδυασμό με τον

---

<sup>163</sup> Heuzey (1860) 389 Μία τέτοια προσπάθεια εντοπισμού του λιμανιού ενέχει δυσκολίες λόγω της αλλαγής της στάθμης της θάλασσας. Murray (1982) 274-275 σημ. 15

<sup>164</sup> Murray (1982) 272

<sup>165</sup> Η αρχαία Πάλαιρος τοποθετείται κοντά στη σημερινή Κεχροπούλα, νοτίως της λίμνης Βουλκαριάς.

<sup>166</sup> Η ψηλότερη κορυφή της περιοχής είναι στα 160 μ. (Ψηλώματα). Χάρτης «Βόνιτσα» ΓΥΣ 1:50.000

<sup>167</sup> Το μόνο βουνό που υπάρχει είναι η Ορνίτσα (296μ.), το οποίο έχει περιορισμένη έκταση και δεν εμποδίζει τη διέλευση βορείως και νοτίως του όρους.

όρμο της Βόνιτσας αποτελούν πολύ καλή θέση για την ίδρυση μιας αποικίας. Η θέση της σημερινής Βόνιτσας προσφέρει μεγαλύτερη ασφάλεια από τη θάλασσα (λόγω των δύο χερσονήσων ανατολικά και δυτικά της), καθώς και μία εμφανώς μεγαλύτερη έκταση, ιδανική για καλλιέργεια. Τα πλεονεκτήματα της περιοχής της Βόνιτσας είναι εμφανώς περισσότερα σε σχέση με αυτά του Ανακτορίου. Ο προβληματισμός μπορεί να τεθεί σε δύο βάσεις: είτε η περιοχή τελικά δεν ανήκε στο Ανακτόριο ( κάτι που σημαίνει ότι η χώρα του περιοριζόταν μέχρι και τη χερσόνησο της νέας Καμαρίνας), είτε ότι ο καλύτερος έλεγχος της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου ήταν πιο σημαντικός για την αποικία.

Για να απαντηθεί το παραπάνω ερώτημα θα πρέπει να ληφθούν υπ' όψιν και τα αρχαιολογικά ευρήματα ενός ιερού στο ακρωτήριο Γελάδα. Και αυτό το ιερό, όπως του Ακτίου είναι αφιερωμένο στον Απόλλωνα. Η ύπαρξη αυτού του ιερού ίσως οριοθετεί την επικράτεια του Ανακτορίου<sup>168</sup>. Επίσης ο Heuzey αναφέρει ότι στο ακρωτήριο εντόπισε τα ερείπια μιας μικρής πόλης<sup>169</sup>, η μικρή αυτή πόλη (κώμη;) ίσως να ανήκε ή να βρισκόταν υπό την επιρροή του Ανακτορίου, οπότε και θα αποτελούσε την εσχατιά της αποικίας. Ωστόσο μία τέτοια παρατήρηση δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί, αφού οι γραπτές μαρτυρίες δεν αναφέρουν την πόλη αυτή και την σχέση της με το Ανακτόριο και κατ' επέκταση με την Κόρινθο<sup>170</sup>. Ανεξάρτητα πάντως από το αν αυτή η πόλη ήταν εξαρτημένη από το Ανακτόριο (όπως το Σόλλιον με τη Λευκάδα) ή όχι η περιοχή μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί ως ανακτορική περιοχή, λόγω του ιερού που υπάρχει εκεί. Βέβαια υπάρχει και άλλο ένα πρόβλημα γεωμορφολογικό για την αποδοχή του ακρωτηρίου Γελάδα ως ανακτορικό, ορεινούς όγκους<sup>171</sup>, οι οποίοι αποτελούν εμπόδιο στην επικοινωνία με το ακρωτήριο. Ωστόσο η πρόσβαση στην περιοχή θα μπορούσε να επιτευχθεί αφενός από νοτιότερο δρόμο, αφετέρου από την θάλασσα, κάτι που ήταν και ευκολότερο.

Η οριοθέτηση της επικράτειας του Ανακτορίου οδηγεί στη διαπίστωση ότι πρόκειται για μία έκταση αρκετά μεγάλη, σε σχέση με το μέγεθος της αποικίας. Το ερώτημα που τίθεται είναι αν το Ανακτόριο ήταν σε θέση να ελέγξει όλη αυτή την έκταση. Ο προβληματισμός αυτός θα πρέπει να ιδωθεί σε σχέση και με τις διαθέσεις των όμορων περιοχών και πόλεων. Έτσι από νότια συνορεύει με την Πάλαιρο, η

---

<sup>168</sup> Oberhummer (1887) 28.

<sup>169</sup> Heuzey (1960) 381

<sup>170</sup> Αν η πόλη αυτή εντάσσονταν στη σφαίρα επιρροής της Κορίνθου, θα πρέπει να θεωρηθεί σίγουρη η συμμετοχή της σε μάχες και ναυμαχίες, στις οποίες έπαιρναν μέρος όλες οι αποικίες της μητρόπολης.

<sup>171</sup> Πρόκειται για το όρος Αμαδαρός (468μ.) και το Προφήτης Ηλίας (452μ.)

οποία προσπαθεί σε κάθε περίπτωση να επωφεληθεί από τις αποικίες της Κορίνθου<sup>172</sup>. Ωστόσο ιδιαίτερα προς τα δυτικά η δύναμη επιρροής της Παλαίρου θα πρέπει να αποδυναμώνεται από την παρουσία της Λευκάδας και του Σολλείου. Προς τα ανατολικά υπάρχει η Ηράκλεια<sup>173</sup>, η οποία μάλλον τοποθετείται ανατολικά του Ανακτορίου. Η επικράτεια της Ηράκλειας δεν θα πρέπει να θεωρηθεί εκτεταμένη αφού δεν φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην ιστορία του τόπου. Ουσιαστικά το μέτωπο που υπάρχει στα ανατολικά είναι το Αμφιλοχικό Άργος, πόλη που δεν κινήθηκε ποτέ ως εχθρική απειλή προς το Ανακτόριο, αλλά δεν ήταν με το μέρος των Κορινθίων<sup>174</sup>. Δηλαδή το Άργος βρισκόταν ανάμεσα στην επικράτεια του Ανακτορίου και της Αμβρακίας.

<sup>172</sup> Η σχέση της Παλαίρου με τη Λευκάδα δεν ήταν καλή, λόγω του ότι η Πάλαιρος κατά κάποιο τρόπο αντιπροσώπευε την Ακαρνανία στην χερσόνησο της Πλαγιάς και αυτή ήταν που αντιμετώπιζε τις κινήσεις των Κορινθίων στην βόρεια περιοχή της Ακαρνανίας. Όλες τις φορές βέβαια η αντιμετώπιση ήταν εχθρική, χωρίς όμως να έρχεται η ίδια σε αντιπαράθεση και πολεμική ρήξη μαζί τους, αλλά πάντα μέσω άλλων μεγάλων δυνάμεων (συνήθως των Αθηναίων).

<sup>173</sup> Για την Ηράκλεια οι πληροφορίες είναι συγκεχυμένες τόσο για το πού βρισκόταν όσο και για τον αν ήταν αποικία των Κορινθίων. Οι πηγές για αυτή την πόλη είναι ελάχιστες. «Ήράκλεια, ...κα' Ακαρνανίας πόλις.» Στέφανος Βυζάντιος. «Acarnaniae ... oppida Heraclia» Πλίνιος NH 4,1,5. τη θέση περιγράφει ο Leake IV 23. Η Ηράκλεια τοποθετείται στη νότια ακτή του Αμβρακικού κόλπου, μεταξύ του Ανακτορίου και της Λιμναίας. Oldfather (1928) στ. 423, όπου και οι υποθέσεις για την τοποθέτησή του από την παλιότερη βιβλιογραφία. Οι υποθέσεις για την ένταξη της Ηράκλειας στις αποικίες της Κορίνθου ξεκινά από μία χρυσή φιάλη που βρέθηκε στην Ολυμπία, πάνω στην οποία υπάρχει μία επιγραφή με κορινθιακά γράμματα που αναφέρει ότι το αντικείμενο ήταν αφιερωμένο από τους Κυψελίδες που ήταν στην Ηράκλεια «Κυψελίδαι ανεθεν εξ Ηρακλεας» Beane (1923) 108, αλλά και Casson (1935) 513-514. Ο Hammond χρονολογεί την επιγραφή τον 7<sup>ο</sup> ή τον 6<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Hammond (1967β) 426 σημ. 5, κάτι που σημαίνει ότι την θεωρεί κορινθιακή αποικία. Ωστόσο η εξήγηση της επιγραφής επιδέχεται και άλλες ερμηνείες. Η Salmon θεωρεί ότι η επιγραφή θα πρέπει να μεταφραστεί ως εξής : Οι Κυψελίδες αφιερώνουν αυτό (από τα λάφυρα που πήραν) από την Ηράκλεια» και όχι «Οι Κυψελίδες από την Ηράκλεια αφιερώνουν αυτό». Επίσης παρατηρεί ότι η αφιέρωση ίσως έγινε αργότερα από Κυψελίδες είχαν παραμείνει εκεί μετά την περίοδο ίδρυσης των αποικιών στην περιοχή. Salmon (1984) 213 και σημ. 107. Μία άλλη άποψη για την Ηράκλεια, που μάλλον όμως είναι πολύ επιπόλαιη και επιφανειακή είναι ότι η Ηράκλεια ταυτίζεται με την Αμβρακία (ένα διαφορετικό όνομα για την Αμβρακία). Bakhuizen (1987) 194



Εικ.7 Η φιάλη από την Ηράκλεια

<sup>174</sup> Η Αμβρακία έκανε τρεις προσπάθειες για να καταλάβει την περιοχή.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης**

Η θέση του Ανακτορίου είναι αναμφισβήτητα μία στρατηγική θέση, που παρείχε στους Κορινθίους τον έλεγχο της εισόδου του Αμβρακικού κόλπου. Αυτός θα ήταν και ο κύριος λόγος, για την επιλογή της θέσης αυτής από τους Κορινθίους. Έχοντας ήδη την Αμβρακία στη βόρεια ακτή του κόλπου, η μητρόπολη δεν θα μπορούσε να εκμεταλλευτεί τα επίσης πολλά πλεονεκτήματα, λόγω θέσεως, της αποικίας, αν δεν υπήρχε το Ανακτόριο. Ιδιαίτερα σε μία περίοδο που οι Κορίνθιοι επιζητούσαν τον έλεγχο σε καίρια σημεία των ακτών του Ιονίου, η αποικία αυτή θα αναδεικνύονταν σε σημαντικό στήριγμα για αυτούς. Έτσι από το Ανακτόριο θα ήταν δυνατή η οπτική επαφή στο σημαντικότερο σημείο του Αμβρακικού.

Επιπλέον ο συνδυασμός της θέσης της πόλης με τη θέση του ιερού του Ακτίου Απόλλωνα δίνει ένα ακόμα πλεονέκτημα στον οπτικό έλεγχο της εισόδου στον κόλπο, ακόμη και από τη δυτική, εξωτερική πλευρά του κόλπου.

Επιπλέον η θέση προσφέρει δυνατότητες ανάπτυξης του οικισμού. Η έκταση προς τα νότια και τα ανατολικά είναι πεδινή και εύφορη, κάτι που σημαίνει ότι η καλλιέργειά της θα ήταν ικανή να παρέχει υλική αυτάρκεια στην πόλη. Ωστόσο αυτή η πεδινή έκταση δεν προσφέρει προστασία στην πόλη από την ενδοχώρα, κάτι που μάλλον δεν απέτρεψε τους Κορινθίους να εγκατασταθούν εκεί λόγω της εξαιρετικά στρατηγικής θέσεώς της.

Μία από τις κύριες αποικίες των Κορινθίων στην Αιτωλοακαρνανία είναι η Λευκάδα<sup>175</sup>. Τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν άφησαν περιθώρια αμφιβολίας για το που βρισκόταν η αρχαία πόλη. Ο χώρος λοιπόν που επέλεξαν οι Κορίνθιοι για να οργανώσουν και να ιδρύσουν την αποικία συνδυάζει τόσο πεδινή έκταση, όσο και λοφώδη εδάφη. Η περιοχή που καταλάμβανε η πόλη βρίσκεται στη βορειοανατολική ακτή του νησιού, στο ύψος του χωριού Καλλιγόνι και εκτείνεται νότια μέχρι το χωριό Καριώτες.

### Γραπτές πηγές

Η ιστορία της Λευκάδας ως αποικίας των Κορινθίων αρχίζει γύρω στα μέσα του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>176</sup>. Πριν τον ερχομό των αποίκων το νησί αποτελούσε χερσόνησο της Ακαρνανίας<sup>177</sup>. Πάνω σε αυτή κατοικούσαν, σύμφωνα με τις πηγές, είτε οι αυτόχθονες Λέλεγες, καταγόμενοι από τους Τηλεβόας<sup>178</sup>, είτε Ακαρνάνες, οι οποίοι διαχωρίζονταν από αυτούς που κατοικούσαν στην ακαρνανική ενδοχώρα.

Η πρώτη εκδοχή βρήκε υποστηρικτή τον Oberhammer, ο οποίος ως αποδεικτικό στοιχείο επικαλείται εκτός από τον Αριστοτέλη, το Στράβωνα<sup>179</sup> και το

---

<sup>175</sup> Bürchner (1925) στ. 2232. Meyer (1969a) στ. 593. Lauffer (1989) 389. Strauch (1999) στ. 101

<sup>176</sup> «καὶ τῆς χερρονήσου διορύξαντες τὸν ἰσθμὸν ἐποίησαν νῆσον τὴν Λευκάδα, καὶ μετενέγκαντες τὴν Νήριτον ἐπὶ τὸν τόπον, ὃς ἦν ποτὲ μὲν ἰσθμὸς νῦν δὲ πορθμὸς γεφύρα ζευκτός, μετωνόμασαν Λευκάδα, ἐπώνυμον δοκῶ μοι τοῦ Λευκάτα· πέτρα γὰρ ἔστι λευκὴ τὴν χρόαν, προκειμένη τῆς Λευκάδος εἰς τὸ πέλαγος καὶ τὴν Κεφαλληνίαν, ὡς ἐντεῦθεν τοῦνομα λαβεῖν.» Στράβων 10,2,8. Το εδάφιο αυτό από το Στράβωνα μας δίνει πολλές πληροφορίες και αφορμές για συζήτηση. Το όνομα της η πόλη το πήρε από τους άσπρους βράχους στο νότιο ακρωτήριο Λευκάτας. Επίσης ο Στράβων καθιστά σαφές ότι Νήρικος ονομαζόταν η πόλη πριν τον αποικισμό της από τους Κορινθίους.

<sup>177</sup> Η πρώτη αναφορά που αποδεικνύει ότι το νησί ήταν ενωμένο με την ακαρνανική γη απαντάται στον Όμηρο με τον χαρακτηρισμό «ἀκτὴν ἠπειροιο» που αποδίδεται στο νησί Ομήρου Οδύσσεια ω 377

<sup>178</sup> «ἐν δὲ τῇ Λευκαδίων καὶ αὐτόχθονά τινα Λέλεγα ὀνομάζει, τούτου δὲ θυγατριδοῦν Τηλεβόαν, τοῦ δὲ παιδῶν δύο καὶ εἴκοσι Τηλεβόας, ὧν τινὰς οἰκῆσαι τὴν Λευκάδα» Στάβων 7,7,2. «ἐν μὲν γὰρ τῇ Ἀκαρνάνων (πολιτεία Ἀριστοτέλης) φησὶ τὸ μὲν ἔχειν αὐτῆς Κουρήτας, τὸ δὲ προσεσπέριον Λέλεγας, εἶτα Τηλεβόας.» Αριστοτέλης Πολιτεία κατ. 8, 44, 474.

<sup>179</sup> Ο Στράβων πάντως στο χωρίο που παραπέμπει ο Oberhammer δεν παίρνει θέση ξεκάθαρα για το ποιοι κατοικούσαν στη Λευκάδα, αλλά και στην ευρύτερη περιοχή. «ἀπολείπεταί τις λόγος ἡμῖν διαιτητικὸς περὶ αὐτῶν. φασὶ γὰρ τοὺς Ταφίους τε καὶ Τηλεβόας λεγομένους οἰκεῖν τὴν Ἀκαρνανίαν πρότερον » Στράβων 10,2,24

Στέφανο Βυζάντιο<sup>180</sup>. Όσον αφορά στη δεύτερη εκδοχή υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες από τις οποίες φαίνεται ότι η Λευκάδα βρισκόνταν στα χέρια των Ακαρνάνων<sup>181</sup>.

Έχει σημασία να γνωρίζει κανείς τις σχέσεις των Ακαρνάνων με τους κατοίκους της νήσου πριν λάβει χώρα εκεί ο αποικισμός, γιατί μπορούν να εξηγηθούν πολλές μετέπειτα συμπεριφορές και ενέργειες. Οι Ακαρνάνες που κατοικούσαν παλιότερα τη Λευκάδα είχαν ένα είδος αντιπαλότητας με τους Ακαρνάνες της απέναντι Στερεάς. Αντικείμενο της εμφύλιας αυτής έριδας ήταν η διεκδίκηση της περιοχής στην ανατολική ακτή της χερσονήσου της Πλαγιάς. Οι κάτοικοι της Λευκάδας φαίνεται ότι κατείχαν αυτή την περιοχή και οι Ακαρνάνες της Στερεάς επιθυμούσαν να την έχουν υπό την κυριαρχία τους<sup>182</sup>. Αν μάλιστα αναλογιστούμε ότι η μεγαλύτερη ακαρνανική πόλη στην περιοχή ήταν η Πάλαιρος, μπορούμε να καταλάβουμε για ποιο λόγο αργότερα με τη βοήθεια των Αθηναίων επιθυμούν έντονα να καταστρέψουν την πόλη της Λευκάδας<sup>183</sup>.

Περνώντας στην πιο ενδιαφέρουσα φάση της ιστορίας της Λευκάδας, βρίσκουμε τους Κορίνθιους να έχουν έρθει με σκοπό την ίδρυση μιας πόλης, η οποία εξυπηρετούσε κάποιους σκοπούς. Η χρονολόγηση της ιδρύσεως τοποθετείται περί το 625 π.Χ.<sup>184</sup> Οπωσδήποτε, όμως, μια προσπάθεια χρονολόγησης εντάσσεται στο πρόβλημα προσδιορισμού της χρονικής περιόδου της τυραννίας του Κύψελου.

Το γεγονός της ίδρυσης της Λευκάδας εγείρει αρκετούς προβληματισμούς, σχετικά με το ποια ήταν η μητρόπολη και ποιος ο οικιστής, λόγω των αντικρουόμενων απόψεων που απαντώνται στις γραπτές πηγές. Ο Domingo-Forasté οργάνωσε σε ένα πίνακα τις πληροφορίες από τις αρχαίες πηγές για την ίδρυση της Λευκάδας, δίνοντας κάποια βασικά στοιχεία, όπως ποια πόλη είναι η μητρόπολη, σε ποια περίοδο της τυραννίας των Κυψελιδών ιδρύθηκε και ποιος είναι ο οικιστής<sup>185</sup>.

---

<sup>180</sup> «Τηλεβοΐς, μοῖρα τῆς Ἀκαρνανίας, ἀπὸ Τηλεβόου, ἢ πρότερον Ταφίων ἐκαλεῖτο. οἱ οἰκήτορες Τηλεβόαι.» Στέφανος Βυζάντιος 620

<sup>181</sup> «ἐκεῖθεν δὲ πελάγιον ποιησάμενοι τὸν πλοῦν εἰς Λευκάδα κατάγονται, κατεχόντων ἔτι τὸ χωρίον Ἀκαρνάνων» Διον. Αλικαρν. Ρωμ. Αρχ. 1,50. «Αὕτη δ' ἦν τὸ παλαιὸν μὲν χερρόνησος τῆς Ἀκαρνάνων γῆς» Στράβων 10,2,8. Επίσης και ο Σκύλαξ είναι αυτής της άποψης : «Ἀκαρνάνες δὲ στασιάσαντες ἔλαβον ἐκ Κορίνθου ἐποίκους χιλίους.»

<sup>182</sup> Η μεγαλύτερη πόλη της χερσονήσου της Πλαγιάς η Πάλαιρος, λόγω της παλαιότητας της θέσης της, θα διεκδικούσε την περιοχή της Λευκάδας. Συριόπουλος (1968) 111

<sup>183</sup> Το θέμα συνδέεται και με το Σόλλιον για την περίπτωση που αυτό βρίσκεται στην περιοχή της Πλαγιάς (στο φρούριο του Αγ. Γεωργίου), ότι δηλαδή αφού δεν περιήλθε η Λευκάδα στα χέρια τους, καλό θα ήταν να πάρουν το Σόλλιον που συνδεόταν άμεσα με αυτή.

<sup>184</sup> Domingo-Forasté (1988) 16. Όπου και αναλυτικότερη συζήτηση για το θέμα της χρονολόγησης.

<sup>185</sup> Domingo-Forasté (1988) 7

Πηγές	Κορινθ. αποικία	Κερκυρ. αποικία	Ντόπιοι που εγκαθίστανται	Κύψελος	Περίανδρος	Γόργος οικιστής	Πυλάδης οικιστής
Ηρόδ. 8,45		X					
Θουκ. 1,30	X						
Δημ. 9, 34	X						
Σκύλαξ 34	X		X	X			
Σκύμνος 460-465	X						
Στράβων 10,2,8	X			X		X	
Νικολ. Δαμ. 58	X						X
Πλουτ. Θεμ. 24	X	X;					
Πλουτ. Τιμ. 15,2	X						
Πλουτ. De sera 55E,F	X				X;		

Ο πίνακας δίνει αφορμές για συζήτηση θεμάτων, τα οποία απαιτούν περαιτέρω ανάλυση. Με πρώτο αυτό της αμφισβήτησης της Κορίνθου ως την μοναδική μητρόπολη της Λευκάδας<sup>186</sup>. Μία αναφορά του Πλούταρχου μας δίνει την πληροφορία ότι στην ίδρυση της Λευκάδας συμμετείχε και η Κέρκυρα. Το κείμενο θέλει το Θεμιστοκλή κριτή στη διαμάχη μεταξύ των Κορινθίων και των Κερκυραίων για μία μεταξύ τους διαμάχη και στο τέλος τους δεύτερους να βγαίνουν κερδισμένοι<sup>187</sup>. Το περιστατικό αυτό εντάσσεται στη διαμάχη που υπήρχε μεταξύ της Κορίνθου και της Κέρκυρας. Ο Θουκυδίδης επίσης φαίνεται να γνώριζε το γεγονός, χωρίς όμως να παραθέτει λεπτομέρειες<sup>188</sup>.

Εκτός από το ποια είναι η μητρόπολη της Λευκάδας, το εδάφιο του Πλούταρχου φέρνει στην επιφάνεια και το ερώτημα μέχρι ποιο βαθμό εισήλθε το κερκυραϊκό στοιχείο στην αποικία αυτή. Το συγκεκριμένο κείμενο μάλλον δεν μας βοηθά. Ο Graham συνδέει αυτή την υποτιθέμενη επιρροή της Κέρκυρας στη Λευκάδα με το γεγονός ότι ο Πλούταρχος είναι ο ίδιος που τοποθετεί την ίδρυση της Λευκάδας κατά την περίοδο της τυραννίας του Περίανδρου, όπως θα δούμε και παρακάτω. Αν κάτι τέτοιο είναι σωστό, είναι πιθανό να είχαμε τότε την εισαγωγή του κερκυραϊκού στοιχείου στη Λευκάδα<sup>189</sup>. Όμως καθώς τα δύο αυτά γεγονότα έχουν μεγάλη χρονική

<sup>186</sup> Το ίδιο συμβαίνει και με το Ανακτόριο.

<sup>187</sup> «Προαισθόμενος δ' εκείνος εις Κέρκυραν διεπέρασεν, ούσης αὐτῷ πρὸς τὴν πόλιν εὐεργεσίας. γενόμενος γὰρ αὐτῶν κριτὴς πρὸς Κορινθίους ἐχόντων διαφορὰν, ἔλυσεν τὴν ἔχθραν εἴκοσι τάλαντα κρίνας τοῖς Κορινθίοις καταβαλεῖν καὶ Λευκάδα κοινὴ νέμειν ἀμφοτέρων ἄποικον.» Πλούταρχος Θεμιστοκλῆς καὶ Κάμιλλος. 24,1

<sup>188</sup> «ὁ δὲ Θεμιστοκλῆς προαισθόμενος φεύγει ἐκ Πελοποννήσου ἐς Κέρκυραν, ὃν αὐτῶν εὐεργέτης.» Θουκυδίδης 1,136,1

<sup>189</sup> Graham (1983) 129

απόσταση μεταξύ τους, τι το ενδιαφέρον θα έβρισκαν οι Κερκυραίοι στους απογόνους των κερκυραίων αποίκων της Λευκάδας;<sup>190</sup>

Η όλη προβληματική για αυτό το θέμα ξεκινά από τη φράση «Λευκάδα κοινή νέμειν ἀμφοτέρων ἄποικον» και η εξήγηση που θα δοθεί στο νέμειν. Έχουν δοθεί λοιπόν οι εξής μεταφράσεις για το ρήμα: έχει στην κατοχή της, έχει τη διαχείριση, μοιράσει<sup>191</sup>. Οι μεταφράσεις αυτές μάλλον δεν αποδίδουν το σωστό νόημα της φράσης, γιατί η Κόρινθος δεν έδειξε ποτέ τη διάθεση να επέμβει τόσο πολύ σε εσωτερικές υποθέσεις της Λευκάδας<sup>192</sup>. Η σωστή απόδοση της φράσης βέβαια δεν είναι δυνατό να επιχειρηθεί εδώ, όμως μπορούν να γίνουν κάποιες παρατηρήσεις. Το πιο λογικό είναι η Κέρκυρα να αναζητά κάτι στη Λευκάδα που να έχει σχέση με την εμπορική δραστηριότητα, από την οποία επωφελούνταν κατά κύριο λόγο η Κόρινθος. Από τη στιγμή μάλιστα που έχουμε αναφορά για ένα χρηματικό πρόστιμο, ίσως να πρόκειται για μία εμπορική δραστηριότητα των Κορινθίων που περιόριζε ή ζημίωνε αυτή των Κερκυραίων<sup>193</sup>. Ας μην ξεχνάμε ότι μία από τις σημαντικότερες λειτουργίες των αποικιών σε παράλια ήταν το εμπορικό στοιχείο τους.

Τα αίτια του αποικισμού της Λευκάδας δεν βρίσκουν σύμφωνους τους μελετητές. Μία από τις απόψεις είναι ότι οι Κορινθιοί ήρθαν ως οικιστές ύστερα από πρόσκληση των ντόπιων Ακαρνάνων στα πλαίσια της αντιπαράθεσής τους με τους κατοίκους της Στερεάς<sup>194</sup>. Ο Σκύλαξ αναφέρει ότι οι ακαρνάνες κάτοικοι της Λευκάδας σκοτώθηκαν από τους χίλιους κορινθίους αποικιστές που αργότερα πήραν τη θέση τους<sup>195</sup>. Η αξιοπιστία της αναφοράς ελέγχεται, καθώς ο αριθμός των χιλίων αποικιστών είναι λογικός, αλλά η χρονική απόσταση από τα γεγονότα δεν επιτρέπει την άκριτη αποδοχή της. Επίσης τα τείχη της αρχαίας πόλης, αν είχαν χτιστεί με την ίδρυση της πόλης θα μπορούσαν να ερμηνευθούν ως προσπάθεια άμυνας, αν και η μετέπειτα ιστορία της πόλης υποδηλώνει την αναγκαιότητα των τειχών<sup>196</sup>.

---

<sup>190</sup> Σε αυτό το διάστημα άλλωστε η Λευκάδα έδειξε ότι με την Κόρινθο την συνέδεαν πολιτικοί και όχι μόνον δεσμοί, με τη συμμετοχή της στους περσικούς πολέμους πάντα στο πλευρό των Κορινθίων. Domingo-Forasté (1988) 27 σημ. 8

<sup>191</sup> Ο Graham το μετέφρασε ως έχει στην κατοχή της Graham (1983) 129, ο Perrin το μετέφρασε ως «administer» δηλαδή διαχείριση. Perrin (1914) 65 και ο Frost το μετέφρασε ως «share» δηλαδή μοιράζει Frost (1980) 201.

<sup>192</sup> Αναλυτικότερα στο κεφάλαιο για το κορινθιακό αποικιακό καθεστώς.

<sup>193</sup> Domingo-Forasté (1988) 29

<sup>194</sup> Ροντογιάννης (1980) 132-133

<sup>195</sup> «Ἀκαρνάνες δὲ στασιάσαντες ἔλαβον ἐκ Κορίνθου ἐποίκους χιλίους οἱ δὲ ἔποικοι ἀποκτείναντες, τούτων τὴν χώραν αὐτοὶ ἔχουσιν.» Σκύλαξ 34

<sup>196</sup> Salmon (1984) 214



Παράλληλα υπάρχει η άποψη ότι οι Κορίνθιοι έστειλαν για δικούς τους λόγους οικιστές στη Λευκάδα. Οι λόγοι αυτοί έχουν να κάνουν με την πολιτική της Κορίνθου για την εξάπλωσή του εμπορίου της προς τη Δύση. Αλλά και λόγω της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην Κόρινθο εκείνη την περίοδο ο Κύψελος θα προτιμούσε να μην έχει κοντά του πολιτικά δυσάρεστα σε αυτόν άτομα. Ο σκοπός που ο Κύψελος, λοιπόν, έστειλε αποίκους στη Λευκάδα, ήταν για να απομακρύνει τους εχθρούς του<sup>197</sup>.

Το άλλο ερώτημα που είχε τεθεί στην αρχή της συζήτησης αφορά στον οικιστή της Λευκάδας, θέμα που συνδέεται με το ποια ήταν η μητρόπολη της αποικίας. Οι πηγές, αν και μας πληροφορούν για τη συγκεκριμένη δραστηριότητα του Κύψελου περισσότερο από οποιαδήποτε άλλη, δεν συμφωνούν για το ποιος ήταν ο οικιστής της Λευκάδας. Ο Στράβων αναφέρει ότι την ίδρυση της Λευκάδος αλλά και την αποκοπή του νησιού οριστικά από την ακαρνανική γη, έκαναν οικιστές σταλμένοι από τον Κύψελο χωρίς να δίνεται κάποια άλλη πληροφορία<sup>198</sup>. Σε μία ακριβέστερη αναφορά οικιστής της Λευκάδας φαίνεται να είναι ο Πυλάδης, νόθος γιος του Κύψελου<sup>199</sup>. Υπάρχει όμως και η μαρτυρία από τον Πλούταρχο, ο οποίος δίνει στον Περίανδρο την ιδιότητα του αποστολέα οικιστών στη Λευκάδα<sup>200</sup>. Όμως το πλαίσιο των πληροφοριών που προσφέρει ο Πλούταρχος δεν μπορεί να εγγυηθεί την ακρίβεια της συγκεκριμένης μαρτυρίας και δεν μπορεί να σταθεί απέναντι στη μαρτυρία του Στράβωνα και του Νικόλαου Δαμασκηνού<sup>201</sup>.

Κατά τους περσικούς πολέμους οι πηγές καταδεικνύουν μία έντονη δράση της Λευκάδας τόσο στη ναυμαχία της Σαλαμίνας, όσο και στη μάχη των Πλαταιών<sup>202</sup>, πάντα στο πλευρό των Κορινθίων.

---

<sup>197</sup> «εἷς τε ἀποικίαν ἐξῆγε τοὺς μὴ φίλους, ὅπως ἂν ῥᾶον ἄρχοι τῶν λοιπῶν· ἔπεμψε δὲ εἷς τε Λευκάδα καὶ Ἴνακτόριον, οἰκιστὰς αὐτῶν Πυλάδην καὶ Ἐχιάδην τάξας, παῖδας αὐτοῦ νόθους.» Νικόλαος Δαμασκηνός *Ἱστορία* Exc. de ins fr. 58, 48-50

<sup>198</sup> Στράβων 10,2,8

<sup>199</sup> «εἷς τε ἀποικίαν ἐξῆγε τοὺς μὴ φίλους, ὅπως ἂν ῥᾶον ἄρχοι τῶν λοιπῶν· ἔπεμψε δὲ εἷς τε Λευκάδα καὶ Ἴνακτόριον, οἰκιστὰς αὐτῶν Πυλάδην καὶ Ἐχιάδην τάξας, παῖδας αὐτοῦ νόθους.» Νικόλαος Δαμασκηνός *Περὶ τοῦ ἰδίου βίου*. *Περὶ τῆς εαυτοῦ αγωγῆς* (Exc. De ins.) 58, 48-50

<sup>200</sup> «ὥσπερ οὐδ' Ἴπολλωνίαν οὐδ' Ἴνακτόριον οὐδὲ τὴν Λευκαδίων χερρόνησον ὤκουσιν ἂν Ἕλληνας, εἰ Περίανδρος ἐκολάσθη μὴ μετὰ πολλὸν χρόνον.» Πλούταρχου *Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ θεοῦ βραδέως τιμωρούμενων*. 552 F

<sup>201</sup> Salmon (1984) 210 σημ. 91

<sup>202</sup> Για τη ναυμαχία της Σαλαμίνας έχουμε: « Ἄμπρακιῶται δὲ ἑπτὰ νέας ἔχοντες ἐπεβοήθησαν, Λευκάδιοι δὲ τρεῖς, ἔθνος ἕντες οὗτοι Δωρικὸν ἀπὸ Κορίνθου. » *Ἡρόδοτος* 8,45. Για τη μάχη των Πλαταιών: « Μετὰ δὲ τούτους Λευκαδίων καὶ Ἰνακτορίων ὀκτακόσιοι ἔστησαν Ἡρόδοτος 9,28.

Μετά από αυτές τις δραστηριότητες η Λευκάδα δεν αναφέρεται πουθενά και εμφανίζεται ξανά στη διένεξη μεταξύ Κορίνθου και Κέρκυρας. Το 435π.Χ. η Λευκάδα τάσσεται στο πλευρό της μητρόπολης κατά την επιχείρηση στην Επίδαμνο<sup>203</sup>. Ενώ λίγο αργότερα, όταν οι Κερκυραίοι πολιορκούν την Επίδαμνο και φέρνουν σε δύσκολη θέση τους Κορινθίους<sup>204</sup>, σπεύδουν πάλι σε βοήθεια και μάλιστα με τη μεγαλύτερη συμμετοχή από τους άλλους συμμάχους<sup>205</sup>. Οι Κερκυραίοι νικούν στη ναυμαχία της Λευκίμμης<sup>206</sup>, επιτίθενται στους συμμάχους των Κορινθίων και λεηλατούν τη Λευκάδα<sup>207</sup>. Οι Κορίνθιοι με τη σειρά τους για να προστατεύσουν την Λευκάδα, αλλά και τους άλλους συμμάχους, εγκαθιστούν στρατόπεδο στο Άκτιο<sup>208</sup>. Δύο χρόνια αργότερα η Λευκάς εμπλέκεται πάλι σε αυτή την διαμάχη, η οποία δεν αφορούσε άμεσα την ίδια, με μεγάλη σχετικά ναυτική δύναμη σε σχέση με τις άλλες συμμαχικές δυνάμεις<sup>209</sup>. Ενώ αναφέρεται και στην τελική ναυμαχία που ανέδειξε νικητές τους Κερκυραίους<sup>210</sup>.

Κατά την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου βρίσκουμε τη Λευκάδα να ανήκει στη συμμαχία της Σπάρτης, πάντα βέβαια στο πλευρό της Κορίνθου<sup>211</sup>. Η θέση της αποικίας ήταν τέτοια που θα εξυπηρετούσε ως έρεισμα των Κορινθίων και άρα και των Σπαρτιατών στο Ιόνιο<sup>212</sup>. Η πρώτη ενεργή ανάμειξή της είναι στην εκστρατεία των Σπαρτιατών με αρχηγό τον Κνήμο, προκειμένου να αποσπασθεί η Ακαρνανία από την Αθηναϊκή συμμαχία<sup>213</sup>. Ακολουθούν και άλλες συγκρούσεις, εναντίον του Φορμίωνα, στις οποίες συμμετείχε και η Λευκάδα. Ένα χρόνο αργότερα η Λευκάδα αναφέρεται ξανά στις πηγές λόγω της επίθεσης που δέχεται από τον γιο

---

<sup>203</sup> «οί Κορίνθιοι ἔπεμπον ἕς τὴν Ἐπίδαμνον ἄσμενοι τὴν ὠφελίαν, οἰκῆτορά τε τὸν βουλόμενον ἰέναι κελεύοντες καὶ Ἄμπρακιωτῶν καὶ Λευκαδίων καὶ ἑαυτῶν φρουρούς. » Θουκυδίδης 1,26,1. Και η δύναμη με την οποία συμμετείχαν οι Λευκάδιοι Θουκυδίδης 1,46,1

<sup>204</sup> Θουκυδίδης 1,27,1

<sup>205</sup> «καὶ Ἐπιδαυρίων ἐδεήθησαν, οἱ παρέσχον πέντε, Ἑρμιονῆς δὲ μίαν καὶ Τροιζήνιοι δύο, Λευκάδιοι δὲ δέκα καὶ Ἄμπρακιῶται ὀκτώ.» Θουκυδίδης 1,27,2

<sup>206</sup> Θουκυδίδης 1,29,5. Διόδωρος Σικελιώτης Βιβλ. Ιστορ. 12,31,2

<sup>207</sup> Θουκυδίδης 1,30,2. Διόδωρος Σικελιώτης Βιβλ. Ιστορ. 12,31,3

<sup>208</sup> Θουκυδίδης 1,30,3

<sup>209</sup> «ἦσαν δὲ Ἡλείων μὲν δέκα, Μεγαρέων δὲ δώδεκα καὶ Λευκαδίων δέκα, Ἄμπρακιωτῶν δὲ ἑπτὰ καὶ εἴκοσι καὶ Ἄνακτορίων μία, αὐτῶν δὲ Κορινθίων ἐνενηκόντα » Θουκυδίδης 1,46,1

<sup>210</sup> Θουκυδίδης 1,48,4

<sup>211</sup> Θουκυδίδης 2,9,3 Διόδωρος Σικελιώτης 12,42

<sup>212</sup> «καὶ τὸ μὲν ναυτικὸν ἔκ τε Κορίνθου καὶ Σικυῶνος καὶ τῶν ταύτη χωρίων ἐν παρασκευῇ ἦν, τὸ δ' ἐκ Λευκάδος καὶ Ἄνακτορίου καὶ Ἄμπρακίας πρότερον ἀφικόμενον ἐν Λευκάδι περιέμενεν. » Θουκυδίδης 2,80,3

<sup>213</sup> Θουκυδίδης 2,80,5 και 2,81,3

του Φορμώνα, Ασόπιο, που όμως έχει αίσιο τέλος για την Λευκάδα αν και είχε αρνητικές επιπτώσεις για τη Νήρικο, η οποία μάλλον εντάσσονταν στη χώρα της<sup>214</sup>.

Επόμενη εμπλοκή της Λευκάδας σε σύρραξη είναι κατά τον εμφύλιο πόλεμο που ξέσπασε το 427 π.Χ. στην Κέρκυρα. Οι Κορίνθιοι και οι Σπαρτιάτες έστειλαν ναυτική ενίσχυση, με αρχηγό τον Αλκίδα, στους ευγενείς στην Κέρκυρα, σε μία προσπάθεια να προσεταιρισθούν το νησί στην πελοποννησιακή συμμαχία. Σε αυτή την ενέργεια η Λευκάδα συμμετέχει με την αποστολή πλοίων<sup>215</sup>.

Το 426 π.Χ. η Λευκάδα βρέθηκε σε δυσμενή θέση με παρ' ολίγο δυσάρεστα αποτελέσματα για την αποικία. Πρόκειται για επίθεση από τους Αθηναίους με αρχηγό τον Δημοσθένη, οι οποίοι ύστερα από παρακίνηση των Ακαρνάνων ξεκίνησαν να πολιορκούν τη Λευκάδα. Η πράξη αυτή φαίνεται να έχει αίτια, τόσο στην παλαιότερη αντιπαλότητα των παλαιών κατοίκων της Λευκάδας, όσο και στην επιθυμία των Αθηναίων να εξαφανίσουν το στήριγμα της Κορίνθου στο Ιόνιο<sup>216</sup>. Τελικά τα χειρότερα για την κορινθιακή αποικία απεφεύχθησαν χάριν των Μεσσηνίων, οι οποίοι κάλεσαν τους Αθηναίους να επιχειρήσουν να υποτάξουν την Αιτωλία<sup>217</sup>. Παρόλα αυτά η επίθεση είχε ως αποτέλεσμα να ερημωθεί μέρος της χώρας της Λευκάδας<sup>218</sup>.

Η συμμετοχή των Λευκαδίων δεν περιορίστηκε σε επιχειρήσεις εντός της Ελλάδος. Μετά τη Νικίειο ειρήνη, όταν ο πόλεμος ξαναρχίζει, πλοία της Λευκάδας ακολουθούν άλλα σπαρτιατικά και κορινθιακά με αρχηγό το Γύλιππο προκειμένου να βοηθήσουν τις Συρακούσες, οι οποίες βρισκόταν σε κατάσταση πολιορκίας από τους Αθηναίους<sup>219</sup>.

Σημαντική στην ιστορική πορεία της Λευκάδας είναι η αλλαγή πλευράς που έκανε και στράφηκε εναντίον της Σπάρτης, πάντα όμως στο πλευρό της Κορίνθου,

---

<sup>214</sup> ἀεδήου τὴν χώραν. ὡς δ' οὐ προσεχώρουν, τὸν μὲν πεζὸν ἀφήσιν, αὐτὸς δὲ πλεύσας ἐς Λευκάδα καὶ ἀπόβασιν ἐς Νήρικόν ποιησάμενος ἀναχωρῶν διαφθείρεται αὐτὸς τε καὶ τῆς στρατιᾶς τι μέρος ὑπὸ τῶν αὐτόθεν τε ξυμβοηθησάντων καὶ φρουρῶν τινῶν ὀλίγων.» Θουκυδίδης 3,7,4

<sup>215</sup> Θουκυδίδης 3,69,1

<sup>216</sup> Βέβαια ισχυρό κίνητρο αποτελούσε και η περαία που ελέγχονταν από τους Λευκαδίους.

<sup>217</sup> «Δημοσθένης δ' ἀναπείθεται κατὰ τὸν χρόνον τοῦτον ὑπὸ Μεσσηνίων ὡς καλὸν αὐτῷ στρατιᾶς τοσαύτης ξυνειλεγμένης Αἰτωλοῖς ἐπιθέσθαι.» Θουκυδίδης 3,94,3

<sup>218</sup> «καὶ οἱ μὲν Λευκάδιοι τῆς τε ἕξω γῆς δηουμένης καὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ, » Θουκυδίδης 3,94,2

<sup>219</sup> «οἱ δὲ Κορίνθιοι πρὸς ταῖς σφετέραις δέκα Λευκαδίας δύο καὶ Ἀμπρακιώτιδας τρεῖς προσπληρώσαντες ὕστερον ἔμελλον πλεύσεσθαι.» Θουκυδίδης 6,104,1. 7,2,1. 7,7,1

κατά τη διάρκεια του Κορινθιακού πόλεμου (395-386 π.Χ.)<sup>220</sup>. Όμως μετά την Ανταλκίδειο ειρήνη (386 π.Χ.), κατά την οποία η Κόρινθος ξαναπήρε το μέρος των Σπαρτιατών, βλέπουμε τη Λευκάδα να τάσσεται και πάλι στο πλευρό της μητρόπολής της<sup>221</sup>. Παράλληλα η Λευκάδα βρίσκεται για πρώτη φορά μαζί με τους Ακαρνάνες<sup>222</sup> στην ίδια πλευρά, στη Σπαρτιατική Συμμαχία.

Την περίοδο της Β' Αθηναϊκής συμμαχίας (377-362 π.Χ.) οι Λευκάδιοι βρίσκονται στο πλευρό των Κορινθίων ( το ίδιο και οι Ακαρνάνες). Στα πλαίσια αυτής της εκ νέου σύγκρουσης Αθηναίων – Σπαρτιατών, κοντά στο Μύτικα, δεν αναφέρεται ξεκάθαρα ότι οι Λευκαδίτες συμμετείχαν στη ναυμαχία<sup>223</sup>, όμως η βοήθεια που ζήτησε ο σπαρτιάτης αρχηγός Νικόλοχος, είναι πολύ πιθανόν να περιλάμβανε και Λευκαδίτικα πλοία<sup>224</sup>. Μετά από μία σύντομη ειρήνη (375-374 π.Χ.) ξεκίνησε πάλι ο πόλεμος με τη Λευκάδα να βρίσκεται στο πλευρό της Κορίνθου και κατ' επέκταση στην παράταξη της Σπάρτης<sup>225</sup>. Ενώ μετά την ήττα σε αυτή τη ναυμαχία τα συμμαχικά πλοία αράζουν και πάλι στη Λευκάδα<sup>226</sup>.

Υστερα και από αυτή την ήττα των Σπαρτιατών η Λευκάδα προσχώρησε στην Αθήνα, συμπέρασμα που συνάγεται από τη μελέτη επιγραφής. Η επιγραφή<sup>227</sup> χρονολογείται το 368 π.Χ., ενώ οι απόψεις δίστανται για την ερμηνεία της. Δηλαδή για το αν πρόκειται για σύναψη συμμαχίας μεταξύ Αθήνας και Λευκάδας, ή για μία συνθήκη ειρήνης που θα έπαυε τις εχθροπραξίες μεταξύ Λευκαδίων και Αθηναίων<sup>228</sup>

Μετά τη μάχη της Μαντινείας (362 π.Χ.) η Λευκάδα παραμένει στο πλευρό της Κορίνθου. Αναμειγνύεται μάλιστα και πάλι με την αποστολή πλοίων της Κορίνθου, η οποία προσέτρεξε σε βοήθεια στις Συρακούσες<sup>229</sup>.

### Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης III)

<sup>220</sup> «εὐθὺν γὰρ αὐτοῖς ἢ τε Εὐβοία ἅπασα προσέθετο καὶ Λευκάδιοι, πρὸς δὲ τούτοις Ἀκαρνάνες τε καὶ Ἀμβρακιῶται καὶ Χαλκιδεῖς οἱ πρὸς τῇ Θράκῃ. » Διόδωρος Σικελιώτης 14,82,3 καὶ Ξενοφώντας Ελληνικά 4,6

<sup>221</sup> Ξενοφώντας Ελληνικά 5,1,34

<sup>222</sup> οἱ ὁποῖοι ἤδη ἀπὸ το 390 π.Χ. εἶχαν προσχωρήσει στὴ Συμμαχία. Ξενοφώντας Ελληνικά 4,6 κ.ε. 4,7,1-5. 1,34

<sup>223</sup> «καίπερ ἐξ νεῶν αὐτῶ ἀπουσῶν τῶν Ἀμβρακιωτῶν, ἀλλὰ πέντε καὶ πενήκοντα ἔχων ναῦς ἐξήκοντα οὖσαις ταῖς μετὰ Τιμοθέου ἐναυμάχησε. » Ξενοφόντα Ελληνικά 5,4,65

<sup>224</sup> Ροντογιάννης (1980) 153

<sup>225</sup> Ξενοφόντα Ελληνικά 6,2,3-4

<sup>226</sup> «καὶ ἐκεῖνοι μὲν εἰς Λευκάδα ἀπεσώθησαν. » Ξενοφόντα Ελληνικά 6,2,26

<sup>227</sup> Tod (1946) 105

<sup>228</sup> Αὐτὴ ἡ ἐχθρα δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ἄμεση πρὸς τὴ Λευκάδα, ἀλλὰ ὀφείλε τὴν ὑπαρξὴ τῆς στὶς σχέσεις τῆς Λευκάδας μετὰ τὴν Κόρινθο.

<sup>229</sup> «. ναῦς δὲ Κορινθίας μὲν ἔχων ἑπτὰ, Κερκυραίας δὲ δύο, καὶ τὴν δεκάτην Λευκαδίων προσπαρασχόντων, ἀνήχθη. » Πλούταρχος Τιμολ. 8,5. Διόδωρος Σικελιώτης 16,66

Όπως έχει ήδη αναφερθεί τα ερείπια της αρχαίας πόλης της Λευκάδας έχουν εντοπιστεί στην βορειοανατολική περιοχή του νησιού ανάμεσα στα σημερινά χωριά Καλλιγόνι και Καριώτες. Το κυρίαρχο στοιχείο βέβαια είναι το κανάλι, στο οποίο θα γίνει χωριστή αναφορά παρακάτω. Ο χώρος, όπου αναπτύχθηκε η αποικία της Λευκάδας, συνδύαζε πεδινό και λοφώδες έδαφος. Η πεδινή έκταση ξεκινούσε από την ανατολική ακτή και έφτανε μέχρι τις υπώρειες των υψωμάτων προς τα δυτικά, τα οποία αποτελούσαν και το σύνορο της πόλης κατά κάποιο τρόπο προς τα δυτικά. Η περιοχή που υπολογίζεται ότι καταλάμβανε η πόλη έχει υψόμετρο περί τα 100 μέτρα. Ενώ η απόσταση από τον λόφο και μέχρι την ακτή, που σε κάποια σημεία φτάνει μέχρι και το ένα χιλιόμετρο, αποτέλεσε το χώρο οικιστικής ανάπτυξης της πόλης.

Βόρεια και νότια από την πόλη, παράλληλα με την ακτή απλώνονται πεδινές εκτάσεις, οι οποίες είναι εύφορες λόγω δύο πηγών με γλυκό νερό. Οι πηγές αυτές βρίσκονται η μία βόρεια (η Μεγάλη βρύση) και η άλλη νότια (η Σπασμένη βρύση) του οικισμού. Και οι δυο πηγές παίζουν σημαντικό ρόλο στην υδροδότηση των περιοχών, στις οποίες βρίσκονται. Μία από αυτές μάλιστα (η Μεγάλη βρύση) υδροδοτούσε μέχρι τα νεότερα χρόνια την πόλη της Λευκάδας<sup>230</sup>.

### **Πηγές σε σχέση με την τοπογραφία**

Την εικόνα της αρχαίας Λευκάδας συμπληρώνουν τα αρχαιολογικά ευρήματα, τα οποία δεν αφήνουν μεγάλα περιθώρια αμφιβολίας για το που βρισκόταν. Οι γραπτές πηγές αν και αναφέρουν τη Λευκάδα αφειδώς στα πλαίσια της εξιστόρησης των γεγονότων, εντούτοις πολύ λίγες ασχολούνται με την ακριβή τοποθέτησή της στο χώρο. Τη θέση της περιγράφει ο Λίβιος<sup>231</sup>, αναφέρει ότι βρίσκεται στην ανατολική ακτή του νησιού στο ύψος του θαλάσσιου στενού, που χωρίζει το νησί από την ακαρνανική ακτή. Η αρχαία πόλη απλωνόταν από την ακτή προς την ενδοχώρα σε μία επίπεδη σχεδόν έκταση, που οριζόταν δυτικά από μία σειρά λόφων. Η ταυτοποίηση λοιπόν της αρχαίας πόλης με ερείπια που είχαν βρεθεί μεταξύ των σημερινών χωριών Καλλιγόνι και Καριώτες ήταν μάλλον εύκολη και γι αυτό είχε εντοπιστεί ήδη από παλιούς περιηγητές<sup>232</sup>. Από τους νεώτερους μελετητές ο οικισμός της αρχαίας Λευκάδας τοποθετείται νοτιοανατολικά της σημερινής πόλης της

<sup>230</sup> Τα στοιχεία για τη μορφολογία του εδάφους αντλήθηκαν από το χάρτη της ΓΥΣ «Λευκάς» 1:50.000

<sup>231</sup> Λίβιος XXXIII 17

<sup>232</sup> Buondelmonti (1897) 163

Λευκάδας, πολύ κοντά στο σύγχρονο χωριό Καριώτες και πολύ κοντά επίσης στην ακτή<sup>233</sup>.

Το γεγονός ότι η επικράτεια της Λευκάδας δεν περιοριζόταν στο χώρο όπως αυτός ορίστηκε παραπάνω, θεωρείται μάλλον βέβαιο. Πολλές παρατηρήσεις μπορούν να εξαχθούν από ένα απόσπασμα του Θουκυδίδη<sup>234</sup>. Έτσι λοιπόν φαίνεται να ανήκουν στην πόλη εδάφη που έφταναν βόρεια, στο σημείο που χρειάστηκε να ανοίξουν οι Κορίνθιοι την διώρυγα για να επωφεληθούν του καναλιού, σημείο που δεν απείχε και τόσο πολύ από την αρχαία πόλη. Επίσης είναι πολύ πιθανό η πόλη να είχε στην άμεση επιρροή της την περιοχή που βρισκόταν στην απέναντι ακτή του καναλιού<sup>235</sup>. Θα μπορούσαμε μάλιστα να θεωρήσουμε βέβαιο ότι η επικράτεια της Λευκάδας έφτανε και στην απέναντι ακαρνανική ακτή, όχι τόσο για την ανάγκη της κάλυψης υλικών αναγκών των κατοίκων, αλλά για τον έλεγχο του καναλιού. Άλλωστε και το κανάλι αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο ιδιοκτησία της πόλης, αφού από ένα χρονικό σημείο και ύστερα υπήρχε εκεί ο μόλος που, όπως φαίνεται από στοιχεία που παραθέτονται παρακάτω για την κατασκευή του, έδινε ουσιαστικά στους κατοίκους της Λευκάδας τη δυνατότητα του απόλυτου ελέγχου του καναλιού.

Προβληματισμό, όμως, θα πρέπει να προκαλέσει η αναφορά του ναού του Απόλλωνα, ο οποίος τοποθετείται στο νοτιότερο άκρο του νησιού. Η αναφορά του ναού στο κείμενο σημαίνει ότι η επικράτεια της Λευκάδας έφτανε σχεδόν σε όλο το νησί. Άλλωστε δεν έχουμε αρχαιολογικές ενδείξεις για μία δεύτερη πόλη στο νησί<sup>236</sup>.

<sup>233</sup> Bursian 117. Oberhummer (1887) 30. Büchner (1925) στ. 2235

<sup>234</sup> «καὶ οἱ μὲν Λευκάδιοι τῆς τε ἔξω γῆς δημομένης καὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ, ἐν ἧ καὶ ἡ Λευκάς ἐστι καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀπόλλωνος» Θουκυδίδης 3,94,2

<sup>235</sup> Αυτή η άποψη αποτελεί ένα ακόμη πλεονέκτημα στην υπόθεση της τοποθέτησης του Σόλλιου στην περιοχή του φρουρίου του Αγ. Γεωργίου. Επίσης ακόμα και όταν το Σόλλιον έφυγε από τον έλεγχο της Λευκάδας, ήταν πολύ πιθανό οι Λευκάδιοι να διατήρησαν την επιρροή και την κάρπωση της περιοχής μέχρι τη λεκάνη της Περατίας. Φαράκλας (1991) 226

<sup>236</sup> Fiedler (1996) 160. Στις αρχαίες πηγές γίνονται αναφορές στα ονόματα περιοχών ή πόλεων, όπως αυτά του Ελλομένου και των Φαρών. Για την περιοχή του Ελλομένου αναφέρει ο Θουκυδίδης ότι αποτέλεσε στάση για τον Δημοσθένη στην πορεία του προς την Λευκάδα «καὶ οἱ ἀπὸ τῶν τριάκοντα νεῶν Ἀθηναῖοι περὶ Πελοπόννησον ὄντες πρῶτον ἐν Ἐλλομενῶ τῆς Λευκαδίας φρουρούς τινας λοχῆσαντες διέφθειραν» Θουκυδίδης 3,94,1. Ο λεξικογράφος Ησύχιος στο λήμμα «ἐλλόμενα» δίνει την εξήγηση «περικλειόμενα» αυτός ο όρος μάλλον περιγράφει την περιοχή που τοποθετείται εν λόγω τοπωνύμιο. Η λέξη λοιπόν «περικλειόμενα» περιγράφει ένα μέρος νοτιῶς της Λευκάδας και κοντά στη ακτή, στην περιοχή που βρίσκονται τα σημερινά χωριά Νυδρί και Βλυχό. Oberhummer (1887) 31. Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι το όνομα του δήμου σε αυτή την περιοχή σήμερα είναι Ελλομένου. Όσον αφορά την πόλη Φαρά, όπως την αναφέρει ο Σκύλαξ «Μετὰ δὲ ταῦτα πόλις Φαρά καὶ κατὰ ταῦτα νήσος ἐστὶν Ἰθάκη» Σκύλαξ 34, μάλλον θα πρέπει να αναζητηθεί στον νότιο μεγάλο κόλπο του νησιού, κοντά στο σημερινό χωριό Βασιλική. Leake III 41. Partsch (1889) 20. Η πόλη (;) Φαρά δεν θα πρέπει να είχε τη δυνατότητα της αυτονομίας σε κανένα επίπεδο, ενώ είναι άγνωστο κατά πόσο ήταν εξαρτημένη από τη Λευκάδα. Αν ίσχυε το αντίθετο, θα υπήρχαν γραπτές και αρχαιολογικές μαρτυρίες που θα υποδείκνυαν κάτι τέτοιο.

Βέβαια υπάρχει η περίπτωση να υπήρχε μέσα στην πόλη ή πολύ κοντά σε αυτή ναός τους Απόλλωνα. Ακόμη λοιπόν και σε αυτή στην περίπτωση, που η επικράτεια δεν έφτανε σε όλο το νησί, δεν μπορούμε σε καμιά περίπτωση να υποθέσουμε ότι θα υπήρχε πρόβλημα επιβίωσης των κατοίκων της πόλης. Θα ήταν αρκετή η περιοχή βόρεια της πόλης και στην απέναντι όχθη του καναλιού.

Ξεχωριστή αναφορά θα πρέπει να γίνει για την αντιμετώπιση της Λευκάδας από τις πηγές ως λιμάνι. Οποιαδήποτε στρατηγική κίνηση, στα πλαίσια πολεμικών επιχειρήσεων, που αφορούσε στην αποικία, είχε να κάνει με την ιδιότητα αυτής ως λιμάνι. Δεν ήταν λίγες οι φορές που η Λευκάδα προσέφερε ασφαλές καταφύγιο σε συμμαχικά της πλοία. Βέβαια δεν έχει γίνει καμία ξεκάθαρη αναφορά για το λιμάνι, τις λιμενικές εγκαταστάσεις. Η παράβλεψη του λιμανιού εκ μέρους των πηγών, αποτελεί για εμάς αρκετά σοβαρή παράλειψη, γιατί δεν έχουμε στη διάθεσή μας επαρκή αρχαιολογικά ευρήματα, με αποτέλεσμα να έχουμε ελλιπή εικόνα για ένα από τα σημαντικότερα σημεία της πόλης.

Τέλος εκτός από τα παραπάνω δεν μπορεί να εξαχθεί κανένα άλλο συμπέρασμα για την θέση και τις κάθε είδους αρχιτεκτονικές κατασκευές στην κορινθιακή αποικία, κάτι που θα βοηθούσε στην ανίχνευση περαιτέρω στοιχείων για τη σχέση των Κορινθίων με τους αποίκους τους στη Λευκάδα.

### **Το κανάλι**

Η σημασία του καναλιού που χωρίζει τη Λευκάδα από την χερσόνησο της Πλαγιάς, είναι μεγάλη, γιατί πρόκειται για το στοιχείο που αποτέλεσε πόλο έλξης για τους Κορινθίους, οι οποίοι έκαναν και την ολοκληρωτική διάνοιξή του<sup>237</sup>. Το μήκος του υπολογίζεται περί τα 6 χιλιόμετρα, ξεκινάει από το σημείο του ισθμού και καταλήγει νότια στο μόλο, ο οποίος θα μας απασχολήσει παρακάτω. Η θέση του ισθμού, μάλλον δεν μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη σε σχέση με τα όσα αναφέρουν οι συγγραφείς. Κάποιος που έχει αντίληψη του χώρου με τη βοήθεια του χάρτη μπορεί να καταλάβει ότι η απόσταση μεταξύ της αρχαίας πόλης και του σημείου όπου οι Κορίνθιοι έπρεπε να επέμβουν για να ανοίξει το κανάλι, δεν είναι και τόσο κοντινή. Το σημείο για το οποίο γίνεται λόγος βρίσκεται βόρεια της σημερινής Λευκάδος, πολύ κοντά στο κάστρο της Αγίας Μαύρας, όπου σήμερα υπάρχει η γέφυρα που ενώνει το νησί με την Αιτωλοακαρνανία. Στις αρχαίες πηγές δίνεται η εντύπωση ότι

---

<sup>237</sup> « καὶ τῆς χερρονήσου διορύξαντες τὸν ἰσθμὸν ἐποίησαν νῆσον τὴν Λευκάδα» Στράβων 10,2,8.

το σημείο αυτό είναι σχεδόν δίπλα στην πόλη<sup>238</sup>. Το βάθος του δεν είναι μεγάλο, αντίθετα μετά την αποκοπή του νησιού από τη Στερεά χρειάστηκε η ανθρώπινη επέμβαση αρκετές φορές για να καταστεί και πάλι πλεύσιμο<sup>239</sup>.

Η ιστορία αυτής της περιοχής, της περαίας<sup>240</sup>, είναι σαφώς άρρηκτα συνδεδεμένη με την ιστορία του τόπου. Σε σχέση με το κανάλι θα μπορούσαν να διατυπωθούν δύο παρατηρήσεις που αναδεικνύουν το σημαντικό ρόλο που έπαιξε στην ιστορία της Λευκάδας. Η πρώτη ήταν ο έλεγχος του καναλιού, είτε αυτός γινόταν από τους ίδιους τους Λευκαδίτες, είτε από τη μητρόπολη Κόρινθο. Οποσδήποτε ο έλεγχος αυτός αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης για την απόκτησή του από άλλες πόλεις που βρισκόταν στην Αιτωλοακαρνανία<sup>241</sup>. Η δεύτερη ήταν η προσπάθεια διατήρησης της δυνατότητας να πλέουν τα πλοία, κάτι που ενδεχομένως εμποδιζόταν από τα χώματα που συσσωρεύονταν στον πυθμένα του καναλιού. Το ενδιαφέρον αυτό δείχνει ότι οι κάτοικοι της περιοχής έδιναν μεγάλη σημασία στη δυνατότητα του εύκολου περάσματος από το κανάλι.

### **Ο νότιος μόλος**

Στα νότια του καναλιού, στο σημείο που οι ακτές πλησιάζουν μεταξύ τους τόσο κοντά για τελευταία φορά προς το Νότο, υπάρχουν τα υπολείμματα του αρχαίου μόλου, μέρος του οποίου βρισκόταν κάτω από τη θαλάσσια επιφάνεια. Ο μόλος εκτεινόταν από την ακτή της Λευκάδας και έφτανε μέχρι την στεριά της Ακαρνανίας, στο ύψος του φρουρίου του Αγίου Γεωργίου. Μια πρώτη αναφορά από τους σύγχρονους μελετητές, απαντάται στο Leake, ο οποίος δεν το αναφέρει, αλλά τον περιλαμβάνει σε ένα χάρτη του<sup>242</sup>. Ο Oberhummer είναι επιφυλακτικός στην αποδοχή της ύπαρξης του μόλου, αλλά δεν αποκλείει το γεγονός να υπάρχει<sup>243</sup>. Προφανώς υπήρχε μεγάλη δυσκολία από τους μελετητές να προσεγγίσουν το μόλο κάτω από το νερό. Ο πρώτος που έδωσε μεγαλύτερη σημασία και μάλιστα έκανε και κάποιους

---

<sup>238</sup> « καὶ οἱ μὲν Λευκάδιοι τῆς τε ἔξω γῆς δηουμένης καὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ» Θουκυδίδης 3,94,2. « καὶ τῆς χερρονήσου διορύξαντες τὸν ἰσθμὸν ἐποίησαν νῆσον τὴν Λευκάδα» Στράβων 10,2,8. Πλίνιος HN 4,1,5. Λίβιος 33,17.

<sup>239</sup> Oberhummer (1887) 8

<sup>240</sup> Στις γραπτές πηγές αναφέρεται και ως Εὔριπος Διόρυκτος. «Αὕτη δ' ἐστὶ νῆσος τὸν ἰσθμὸν ἀποτεταφρευμένη Εὔριπος Διόρυκτος ἐν τῷ ἰσθμῷ.» Σκύλαξ 34. Υπάρχει βέβαια και η άποψη ότι ο Διόρυκτος ήταν μία περιοχή ανάμεσα στην πόλη της Λευκάδας και την αντίπερα όχθη, κάτι που θα συζητηθεί παρακάτω.

<sup>241</sup> Η Πάλαιρος για παράδειγμα επιθυμούσε να έρθει στην κατοχή της το Σόλλιον που κατά πάσα πιθανότητα βρισκόταν στην ανατολική όχθη του καναλιού.

<sup>242</sup> Leake III 11

<sup>243</sup> Oberhummer (1887) 8



πρόχειρους λογαριασμούς ήταν ο Φωκίων Νέγρης, ο οποίος όμως δε χρησιμοποίησε κάποια ειδική συσκευή εντοπισμού του. Υπολόγισε λοιπόν ότι ο μόλος έχει ύψος 2,5 μ. ενώ το βάθος του καναλιού σε εκείνο το σημείο φτάνει τα 3,5 μ. Για τη χρονολόγηση του μόλου υποθέτει ότι αφού φτιάχτηκε για την προστασία του καναλιού, θα πρέπει να δημιουργήθηκε από τους Κορίνθιους γύρω στο 600 π.Χ.<sup>244</sup>. Ο Marees, που εργάστηκε για τον Dörpfeld, αναφέρει ότι αφού δεν βρέθηκαν λίθοι στη θέση τους δεν θα μπορούσε κάποιος να ορίσει με ακρίβεια τόσο το ύψος του μόλου όσο και το βάθος του καναλιού εκεί<sup>245</sup>.

Οι περισσότερες από αυτές τις πρώιμες έρευνες ήταν προσανατολισμένες στο περίφημο ερώτημα για τον εντοπισμό της ομηρικής Ιθάκης (Ithaka- Frage) και ο μόλος εξεταζόταν μόνο σε σχέση με τη μορφολογία του νησιού. Από τους νεώτερους ερευνητές ο Kirsten αναφέρει ότι προφανώς η ύπαρξη του μόλου υποδηλώνει και την ύπαρξη λιμανιού, ενώ ως προς τη χρονολόγηση βρίσκει λογικό να τοποθετείται μετά την ίδρυση της αποικίας<sup>246</sup>.

Η κατάσταση και η εικόνα του μόλου δίνεται στο σύνολό της από το Murray, ο οποίος έδωσε την ακριβή περιγραφή των υπολειμμάτων του μόλου, μετά από υποβρύχιες έρευνες. Πρόκειται για ένα υποβρύχιο τείχος που ξεκινά από ένα μικρό νησάκι που ονομάζεται Βολιός κοντά στην ακαρνανική ακτή και φτάνει μέχρι την ακτή της Λευκάδας στο ύψος της περιοχής του Αλέξανδρου<sup>247</sup>. Ο μόλος δεν είναι συνεχόμενος, αλλά διακόπτεται αφήνοντας ένα κενό. Σχηματίζονται έτσι δύο βραχίονες από τους οποίους ο ανατολικός είναι ο μικρότερος σε μήκος (133 μ.) και ο δυτικός μεγαλύτερος (424 μ.). Το εύρος του κενού μεταξύ των τμημάτων του μόλου εκτιμάται περί τα 35 μ.<sup>248</sup>. Το πλάτος του μόλου κυμαινόταν από 9 μέτρα, στο μέρος που βρισκόταν κοντά στη στεριά, μέχρι 26 μέτρα στο μέσο περίπου του καναλιού<sup>249</sup>. Το πάχος του σίγουρα θα διέφερε από την επιφάνεια μέχρι το βυθό, λόγω της διαφορετικής πίεσης που ασκούνταν από τα ρεύματα του νερού. Το πλάτος μειώνεται

---

<sup>244</sup> Negris (1904) 357-358

<sup>245</sup> Marées (1907) 12

<sup>246</sup> Philippson & Kirsten (1956) 476

<sup>247</sup> Η επιλογή της θέσης δεν είχε να κάνει μόνο με την εξυπηρέτηση στρατηγικών στόχων, αλλά και τη σταθερότητα της κατασκευής. Την παρατήρηση αυτή έκανε ο Dörpfeld και οι συνεργάτες του, οι οποίοι ύστερα από γεωλογικές έρευνες αναφέρουν ότι το έδαφος και στις δύο ακτές που ο μόλος εφάπτεται, είναι βραχώδες, σταθερό έδαφος. Dörpfeld (1927) 358

<sup>248</sup> Murray (1982) 229

<sup>249</sup> Όπως προκύπτει από τον πίνακα μετρήσεων που έκανε ο ίδιος. Murray (1982) 231. Ωστόσο τα μεγέθη αυτά το πιο πιθανό είναι να αναφέρονται στη βάση του μόλου αφού το πιο λογικό θα ήταν για λόγους ευστάθειας του έργου η βάση του να είχε μεγαλύτερο πλάτος. Πάντως σαν τελική μέτρηση για το πλάτος της επιφάνειας της προβλήτας ο Murray δίνει τα 10 μέτρα. Murray (1986) 116

όσο πλησιάζουμε προς της ακτές. Φυσικά η κατασκευή ήταν συμπαγής, για να μπορέσει να αντέξει τα κύματα που δημιουργούνται λόγω των ανέμων που φυσούν από τα νότια<sup>250</sup>. Όσον αφορά στο ύψος της προβλήτας αυτής πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας δεν είναι δυνατό να υπολογιστεί ακριβώς. Ο Murray δίνει ένα υποθετικό μέγεθος της τάξεως του ενός με δύο μέτρα<sup>251</sup>. Όμως σε αυτό το πρόβλημα προστίθεται και η μεταβολή της στάθμης του νερού, η οποία ανέβηκε και συνδυαζόμενη με τις φθορές που θα είχε ο μόλος τον κάλυψε εντελώς<sup>252</sup>. Έτσι ο μόλος έχασε την ιδιότητά του ως αποβάθρα, αν λειτούργησε ποτέ έτσι, και κατέληξε ως σκόπελος περισσότερο και λιγότερο ως κυματοθραύστης. Ο Murray επεκτείνει τη σκέψη του δικαιολογώντας την υστερότερη κεραμική που βρέθηκε εκεί ως αποτέλεσμα ναυαγίων που προσέκρουσαν πάνω στο βυθισμένο μόλο<sup>253</sup>.

Από την κεραμική που βρέθηκε κατά μήκος του μόλου υπολογίζεται ότι κατασκευάστηκε και άρχισε να χρησιμοποιείται τουλάχιστον από τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>254</sup>. Ο Lehmann-Hartleben υποστηρίζει ότι πιο πιθανή χρονολογία είναι ο 3<sup>ος</sup> αιώνας, γιατί τότε υπήρχε η ανάγκη προστασίας του καναλιού για να μην φράξει από τα χόματα που θα παρασύρονταν από το ρεύμα<sup>255</sup>. Ο Murray προσπαθεί να συνδέσει το μόλο με τα ερείπια που βρίσκονται στο ανατολικό τελειώμα του, πρόκειται για την περιοχή κοντά στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου που ο μελετητής εδώ την ταυτίζει με τη Νήρικο<sup>256</sup>, ενώ στην ανά χειράς εργασία έχει χαρακτηριστεί ως μια πιθανή θέση για την κορινθιακή αποικία Σόλλιον. Αν το Σόλλιον καταλάμβανε αυτή τη θέση θα μπορούσε κάποιος να το συνδυάσει με την προβλήτα για το σχηματισμό της εικόνας ενός σχεδίου των Κορινθίων για τον απόλυτο έλεγχο του καναλιού. Ένας τέτοιος συλλογισμός θα τοποθετούσε το μόλο στον 7<sup>ο</sup> αιώνα.

Ο σκοπός κατασκευής του μόλου αποτέλεσε αντικείμενο έκφρασης διαφόρων απόψεων. Οι απόψεις αυτές έχουν ένα κοινό τόπο, γιατί συνδέουν το μόλο με το λιμάνι της Λευκάδας, θεωρώντας ότι και οι δύο κατασκευές εξυπηρετούσαν τους

---

<sup>250</sup> Ο Murray πιστεύει ότι αυτή η προβλήτα είναι απαραίτητη για τη δημιουργία λιμανιού στην αρχαία πόλη της Λευκάδας, ώστε να είναι προστατευμένο. Murray (1982) 234. Ο Lehmann – Hartleben δεν θεωρεί ότι η προβλήτα προσέφερε προστασία από τις δυσμενείς καιρικές συνθήκες στο λιμάνι της Λευκάδας. Lehmann – Hartleben (1963) 265. Ίσως Ο Lehmann υποτίμησε τη δύναμη των νοτίων ανέμων, θεωρώντας ότι οι βόρειοι άνεμοι είναι πιο ισχυροί. Murray (1982) 257

<sup>251</sup> Murray (1986) 114

<sup>252</sup> Murray (1986) 116

<sup>253</sup> Murray (1986) 116

<sup>254</sup> Murray (1986) 115

<sup>255</sup> Lehmann – Hartleben (1963) 267 μια τέτοια άποψη βέβαια δεν φαίνεται καθόλου πειστική και θα εξεταστεί παρακάτω.

<sup>256</sup> Murray (1986) 115

ιδίους σκοπούς. Έτσι, λοιπόν, η προβλήτα ίσως χρησιμοποιούνταν σαν αποβάθρα για την αποβίβαση και επιβίβαση στα πλοία<sup>257</sup>. Το προφανές είναι βέβαια ότι αυτός δεν θα ήταν ο αποκλειστικός λόγος για τη δημιουργία ενός τόσο μεγάλου έργου. Εξάλλου τη λειτουργία αυτή θα μπορούσε να την επιτελέσει και το ίδιο το λιμάνι. Μία άλλη, όχι και τόσο πειστική, εξήγηση για τη χρησιμότητα του μόλου δίνει ο Lehmann-Hartleben, ότι ο μόλος χρησίμευε σαν φράγμα για να μην φράξει το κανάλι από τις αποθέσεις χώματος που θα έφερναν τα θαλάσσια ρεύματα<sup>258</sup>. Η άποψη αυτή απορρίπτεται αμέσως λόγω της φυσικής θέσεως του μόλου στο χάρτη. Γίνεται αμέσως αντιληπτό ότι οι εισροές χωμάτων προέρχονται από τις όχθες του καναλιού και όχι από την κοίτη του ποταμού παρασυρόμενα από τα νότια θαλάσσια ρεύματα, αντίθετα μάλιστα ο μόλος θα αποτελούσε εμπόδιο στην αποβολή αυτών των αποθέσεων από την κοίτη του καναλιού<sup>259</sup>.

Η πιο λογική λύση φαίνεται να είναι ο συνδυασμός τριών παραμέτρων: της αντιμετώπισης των καιρικών φαινομένων, των εχθρών, αλλά και της εμπορικής εκμετάλλευσης. Ο Murray με λεπτομερείς πίνακες και αναλύσεις<sup>260</sup> αποδεικνύει ότι οι άνεμοι που έρχονται από νότια απαιτούσαν ένα έργο σαν το μόλο για την προστασία του λιμανιού. Επίσης δεν θα μπορούσε να αμφισβητήσει κανείς τον αμυντικό χαρακτήρα του μόλου, λόγω της συνεχούς πολεμικής δραστηριότητας στο χώρο, στην οποία η Κόρινθος μέσω της Λευκάδας μετέχει. Με το σκεπτικό του εμπορικού συμφέροντος στην περιοχή είναι εύλογο οι Κορίνθιοι να επιθυμούσαν την κατασκευή του μόλου, γιατί χάρη στο μικρό άνοιγμα που διέθετε η προβλήτα θα ήταν δυνατόν να ελέγχουν με απόλυτη επιτυχία οποιοδήποτε πλοίο περνούσε. Ο έλεγχος αυτός θα ήταν ακόμη πιο αποτελεσματικός αν την ανατολική πλευρά του μόλου κατείχαν οι Κορίνθιοι, κάτι τέτοιο θα έδινε περισσότερες πιθανότητες στην υπόθεση που υποστηρίζεται στο παρακάτω κεφάλαιο της εργασίας, ότι δηλαδή η κορινθιακή αποικία Σόλλιον βρισκόταν σε αυτή την περιοχή.

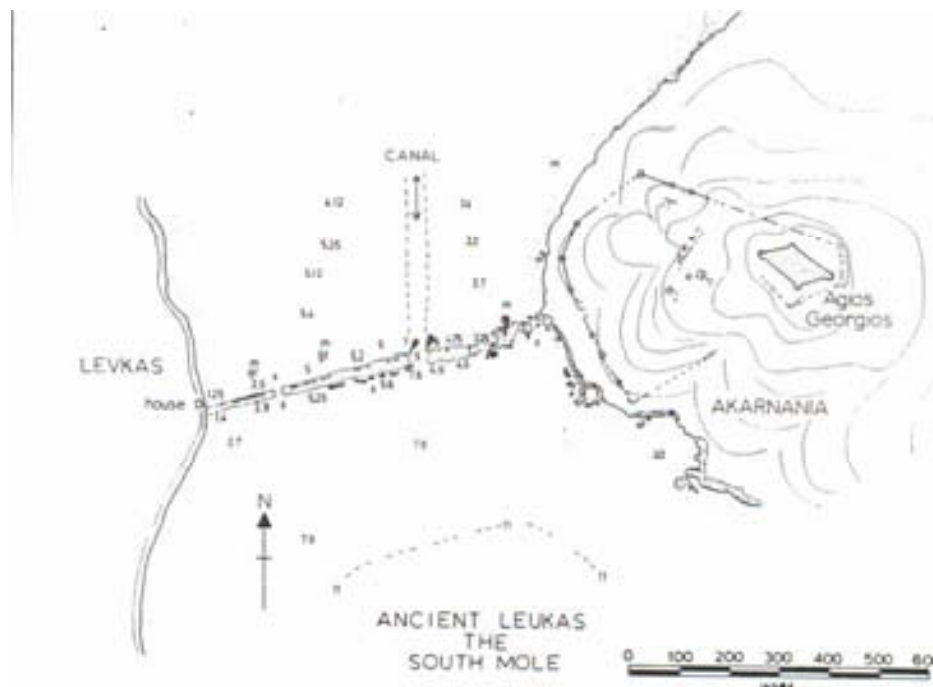
---

<sup>257</sup> Murray (1982) 233. Την άποψη αυτή στηρίζει και το γεγονός ότι βρέθηκε κεραμική κατά μήκος του μόλου.

<sup>258</sup> Lehmann – Hartleben (1963) 267.

<sup>259</sup> Murray (1982) 235

<sup>260</sup> Murray (1982) Appendix A πιν.6



Εικ.8 Ο νότιος μώλος

### Το λιμάνι

Το κανάλι της Λευκάδας είναι φυσικό να έπαιξε σημαντικό ρόλο στην επιλογή της θέσης του λιμανιού της αποικίας. Η προστασία του λιμανιού από τις καιρικές συνθήκες είναι ένα από τα πρώτα θέματα που θα πρέπει να απασχόλησε τους οικιστές, αφού αυτοί θα ήταν οι πρώτοι που χρειάστηκαν το λιμάνι για την εμπορική δραστηριότητα. Ακόμη το λιμάνι θα χρειαζόταν προστασία, εκτός από τις καιρικές συνθήκες και από άλλους κινδύνους, όπως εχθρικές επιθέσεις. Η προσέγγιση στόλου που απειλούσε την αποικία θα ήταν πιο εύκολο να εντοπιστεί νωρίτερα σε μία ελεγχόμενη περιοχή, όπως το κανάλι.

Το πιο λογικό θα ήταν να συνδέσουμε την ύπαρξη του νότιου μώλου με το λιμάνι της Λευκάδας<sup>261</sup>, κάτι που σημαίνει ότι το λιμάνι θα βρισκόταν σε μία περιοχή βορειότερη του νότιου μώλου. Το πρόβλημα που προκύπτει από αυτή την υπόθεση είναι η απόσταση του λιμανιού από την πόλη, υπολογίζεται σε 1250 μ<sup>262</sup>. Από το νότιο σκέλος του τείχους της πόλης. Οποσδήποτε όμως η θέση αυτή έχει πλεονεκτήματα που ίσως υπερνικούν το μειονέκτημα της απόστασης. Στο σημείο αυτό το κανάλι έχει το μικρότερο πλάτος, κάτι που εντάσσει το λιμάνι στην περιοχή αυτή που θα μπορούσε να είναι η περαιία της αρχαίας πόλης προς την ακαρνανική γη.

<sup>261</sup> Ανδρέου (1998) 177

<sup>262</sup> Ανδρέου (1998) 177

Επίσης όλα τα θετικά στοιχεία που προσάπτονται στο νότιο λιμενοβραχίονα, όπως η ασφάλεια, αυτόματα υπολογίζονται ως θετικά και για το λιμάνι.

Το μέγεθος του λιμανιού κρίνοντας το μέγεθος του μόλου συγκρίνεται με άλλα λιμάνια της αρχαϊκής εποχής<sup>263</sup>. Η χρονολόγησή του εντούτοις θα πρέπει να ακολουθήσει αυτή του νότιου μόλου αφού όλα τα στοιχεία και οι υποθέσεις για το λιμάνι στηρίζονται στην ύπαρξη του μόλου. Το συνολικό έργο πάντως (λιμάνι και λιμενοβραχίονας) είναι έργο που θα μπορούσαν να κατασκευάσουν οι Κορίνθιοι, οι οποίοι έχουν δείξει δείγματα μεγάλων έργων ήδη από την πρώιμη περίοδο της ίδρυσης των αποικιών.

Οι γραπτές πηγές αναφέρθηκαν στο λιμάνι με έμμεσο κυρίως τρόπο, δηλαδή δεν γίνεται αναφορά στο λιμάνι της Λευκάδας, αλλά μόνο τον προορισμό, την πόλη της Λευκάδας. Δυστυχώς αρχαιολογικά ευρήματα παρόλα αυτά δεν έχουν εντοπιστεί ή τουλάχιστον δεν έχει δοθεί σε αυτά η κατάλληλη σημασία<sup>264</sup>. Ακόμη στο Αρχαιολογικό Δελτίο γίνεται λόγος για κάποιες βυθισμένες εγκαταστάσεις και αποβάθρες, μόνο δύο φορές με ελλιπέστατα στοιχεία<sup>265</sup>. Οι εγκαταστάσεις αυτές υποδεικνύουν την ύπαρξη ενός άλλου λιμανιού ακριβώς δίπλα στην πόλη. Η Ανδρέου δεν μένει στα δύο λιμάνια αλλά υποστηρίζει και την ύπαρξη τρίτου βόρεια της αρχαίας πόλης, κοντά στην είσοδο του καναλιού<sup>266</sup>. Οι γραπτές πηγές πάντως είναι σχεδόν βέβαιο ότι θα ανέφεραν την ύπαρξη περισσότερων λιμανιών στην περιοχή της πόλης.

Γενικότερα πάντως αν μελλοντικές ανασκαφές δεν υποδείξουν την ύπαρξη μεγάλου λιμανιού κοντά στο νότιο μόλο, η λογικότερη και πιο πιθανή ίσως τοποθέτηση του λιμανιού θα ήταν μεταξύ της απόστασης που ορίζουν το βόρειο και το νότιο σκέλος του τείχους. Επίσης θα πρέπει ο οικισμός να είχε άμεση πρόσβαση στο λιμάνι, λόγω της μεγάλης εμπορικής κίνησης από και προς αυτό. Όσον αφορά

---

<sup>263</sup> Ο Lehmann- Hartleben παραθέτει άλλα σημαντικά λιμάνια στη Δήλο, στην Ερέτρια, στην Ιστιαία, στην Αίγινα, τις Κεγχρεές και το Λέχαιο. Lehmann- Hartleben (1963) 50-54

<sup>264</sup> Ο Oberhummer είχε κάνει μια μικρή νύξη για την ύπαρξη οχυρωμένου λιμανιού, αλλά τίποτα το συγκεκριμένο, που θα μπορούσε να μας βοηθήσει στον ακριβή εντοπισμό και ταύτιση της θέσης του λιμανιού. Oberhummer (1887) 13 σημ. 1. Είναι πάντως αξιοσημείωτη η έλλειψη ενδιαφέροντος για την ανεύρεση αλλά και απλή βιβλιογραφική ενασχόληση με το λιμάνι της Λευκάδας, ένα τόσο σημαντικό στοιχείο της πόλης που ένας από τους κύριους λόγους ίδρυσής της ήταν η σχέση της με τη θάλασσα, είτε εμπορική είτε στρατηγική ήταν αυτή.

<sup>265</sup> Ο Κωστόγλου αναφέρει «λιμενικές εγκαταστάσεις». Κωστόγλου (1970) 329. Το ίδιο επιφανειακή είναι και η δεύτερη αναφορά. Ντουζούγλη (1989) 268

<sup>266</sup> Ανδρέου (1998) 178. Η ίδια διαχωρίζει και ποια θα ήταν η χρήση του κάθε λιμανιού. Έτσι το μεγάλο λιμάνι χρησιμοποιούνταν για τις πολεμικές επιχειρήσεις, το δεύτερο που βρισκόταν ακριβώς δίπλα στην πόλη προοριζόταν για εμπορικούς σκοπούς, ενώ το τρίτο βορειότερα για την διευκόλυνση των πλοίων που περνούσαν την διώρυγα.

στη χρονολόγησή του θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ένα τέτοιο σημαντικό έργο για την αποικία θα χτίστηκε αν όχι πριν από αυτή, σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα μετά την ίδρυσή της.

### **Το τείχος**

Η έκταση της πόλης ορίζεται από το τείχος, του οποίου η σημερινή κατάσταση μπορεί να μας δώσει την αρχική του εικόνα σε ένα μεγάλο βαθμό, αν και πολλοί από τους λίθους του έχουν κλαπεί. Η χρονολόγηση του τείχους παρουσιάζει δυσκολίες, λόγω των λίγων ακόμη ερευνών, αλλά και επειδή το σύστημα τειχοδομίας παραμένει προβληματικό στη μελέτη του<sup>267</sup>.

Μία από τις πρώτες περιγραφές ήταν του Partsch, ο οποίος στα τέλη του 19<sup>ου</sup> αιώνα ήταν φυσικό να βρει τα ερείπια του τείχους σε καλύτερη κατάσταση. Αναφέρει λοιπόν ότι σε κάποια σημεία το τείχος σωζόταν σε ύψος που έφτανε τα 4 ½ μέτρα ύψος, ενώ το σύστημα δόμησης ήταν το πολυγωνικό<sup>268</sup>. Ο Dörpfeld επίσης με το συνεργάτη του Krüger δίνουν μία πολύ λιτή περιγραφή, ενώ ο δεύτερος παρατηρεί ότι το τείχος ανάγεται χρονικά τον 7<sup>ο</sup> αιώνα, περίοδο ίδρυσής της αποικίας από τους Κορινθίους<sup>269</sup>.



Εικ.9 Τμήμα του βόρειου τείχους στην περιοχή Καλλιγόνι

---

<sup>267</sup> Fiedler (1996) 161

<sup>268</sup> Partsch (1889) 8

<sup>269</sup> Πρώτη αναφορά στο τείχος από τον Dörpfeld στο Dörpfeld (1927) 156-157 και η δεύτερη με τη χρονολόγηση στο Dörpfeld (1927) 267

Η πιο πρόσφατη βιβλιογραφία δυστυχώς δεν μπορεί να μας δώσει μία ολοκληρωμένη εικόνα του τείχους<sup>270</sup>, κάτι που είναι πολύ σημαντικό αφού το τείχος θα πρέπει να αποτέλεσε ένα από τα πρώτα πράγματα που θα απασχόλησε τους αποικιστές. Το τείχος λοιπόν της αρχαίας πόλης διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση στο δυτικό τμήμα του. Η πορεία του δυτικού σκέλους είναι ακανόνιστη, καθώς ακολουθεί τις υψομετρικές καμπύλες του λόφου. Ορθογώνιοι πύργοι σώζονται στη συμβολή του δυτικού σκέλους με το νότιο, καθώς και στο μέσον του δυτικού σκέλους. Το καλύτερα διατηρημένο τμήμα του τείχους είναι το δυτικό, το οποίο σε μερικά σημεία σώζεται σε αρκετά μεγάλο ύψος. Προς το Βορρά χάνονται τα ίχνη του κάνοντας αδύνατο τον ορισμό της ακριβούς πορείας του, το ίδιο συμβαίνει και με το νότιο σκέλος του. Ανατολικά σώζεται αποσπασματικά σε ένα μέρος μόνο κατά μήκος της ακτής<sup>271</sup>. Βορειοανατολικά, προς την ακτή, και σε μήκος περίπου 350 μ. η θάλασσα καλύπτει τη νοητή προέκταση του τείχους, πράγμα που σημαίνει μάλλον την άνοδο της στάθμης της θάλασσας κατά 3 μ. περίπου. Περιμετρικά το μήκος του τείχους φτάνει τα 4.000 μ., ενώ το μέγιστο μήκος κατά τον άξονα Βορά – Νότου είναι 1.250 μ. και το μέγιστο πλάτος 1.000 μ.<sup>272</sup>

Θα ήταν πολύ ενδιαφέρον να είχαμε καλύτερη εικόνα για το ανατολικό σκέλος του τείχους, γιατί αυτό θα ήταν το σημείο που θα μας έδειχνε κατά πόσο η πόλη ήταν εκτεθειμένη σε πιθανούς κινδύνους που θα ερχόταν από τη θάλασσα. Μία μικρή σχετικά προσπάθεια αποτύπωσης που πραγματοποιήθηκε έδωσε ως αποτέλεσμα τον εντοπισμό δύο πυλών στο ανατολικό τείχος<sup>273</sup>. Παράλληλα το ανατολικό τείχος, ανάλογα με το πόσες εισόδους είχε προς την ακτή και κατ' επέκταση προς το λιμάνι, θα μπορούσε να αποδώσει τη σχέση της πόλης με το λιμάνι.

---

<sup>270</sup> Μία αποτύπωση της πορείας του τείχους δίνεται στο Αρχαιολογικό Δελτίο και αυτό λόγω της ανάγκης θεσμοθέτησης ζωνών προστασίας του αρχαιολογικού χώρου.

<sup>271</sup> Πλιάκου (1994) 393

<sup>272</sup> Ανδρέου (1998) 153-154. Με την αλλαγή της στάθμης έχει ασχοληθεί ο Murray (1982) 174 όπου και η σχετική βιβλιογραφία

<sup>273</sup> Στην πρώτη, τη βορειότερη πύλη που εντοπίστηκε, υπήρχε και ένα είδος εσωτερικής κατασκευής με κλίμακα μέσα στο πλάτος του τείχους. Ανδρέου (1988β) 307 Από την ίδια αναφορά πληροφορούμαστε ότι το πλάτος του τείχους σε εκείνο το σημείο ήταν 4,5 μέτρα καθώς και πληροφορίες για την κατασκευή του. Οι δύο όψεις του λοιπόν είναι κατασκευασμένες από μεγάλες δρομικές λιθοπλίνθους, αδρά δουλεμένες που ενισχύονται από μικρότερους αργούς λίθους, λατύπες, χώμα και όστρακα (πιν. 169 γ) δυστυχώς δεν δίνονται πληροφορίες για τα όστρακα, τα οποία θα μπορούσαν να μας βοηθήσουν στη χρονολόγηση του τείχους. Ανδρέου (1988β) 307. Η δεύτερη, νοτιότερη, πύλη αναφέρεται μόνο στην τοπογραφική αποτύπωση για τις ανάγκες της προστασίας του αρχαιολογικού χώρου. Πλιάκου (1994) 393

Ο αριθμός των πυλών θα μαρτυρούσε την αναγκαιότητα της πρόσβαση της πόλης στο λιμάνι, κάτι που θα τόνιζε ακόμη περισσότερο τη σημασία του λιμανιού.



Εικ.10 Η περιμετρική γραμμή του τείχους

## Η πόλη

Η πόλη της αρχαίας Λευκάδας θα εκτεινόταν μέσα στα όρια των τειχών. Εντοπίζονται λοιπόν διάφορα διάσπαρτα οικοδομικά λείψανα. Μεγαλύτερη συγκέντρωση αυτών των λειψάνων βρίσκονται στο μεσαίο από τους τρεις λόφους που ξεχωρίζουν στην περιοχή, του Κούλμου. Όπου η κλίση του εδάφους είναι μεγάλη δημιουργούνταν κλίμακες, ώστε να επιτευχθούν προσβάσεις στον ομαλότερο αυχένα του λόφου. Επίσης στους λόφους δεν έχουμε το πολεοδομικό σύστημα που παρατηρείται στην πεδινή περιοχή<sup>274</sup>, για την οποία γίνεται λόγος παρακάτω. Είναι φυσικό το πολεοδομικό σύστημα να μη μπορεί να ακολουθήσει τη μορφολογία του εδάφους όταν αυτό εμφανίζει απότομες υψομετρικές διακυμάνσεις.

Η ύπαρξη πολεοδομικού συστήματος στη Λευκάδα δεν είναι δυνατό να διαπιστωθεί μόνο από τα αρχαιολογικά ευρήματα που έχουν αναδείξει οι λίγες σχετικά σωστικές ανασκαφές. Η υπόθεση ότι όλη η αποικία της Λευκάδας από την αρχή της ίδρυσής της ακολουθούσε ένα ενιαίο πολεοδομικό σύστημα σχεδιασμένο από τους Κορινθίους, έχει υποστηριχθεί από την Ανδρέου. Η ίδια φαίνεται να φτάνει

<sup>274</sup> Πλιάκου (1994) 393 Η συγκέντρωση λειψάνων στον μεσαίο από τους τρεις λόφους δεν φαίνεται να έχει και τόσο μεγάλη σημασία



σε αυτό το συμπέρασμα έχοντας κατά νου το ότι στην Αμβρακία η εικόνα ενός πολεοδομικού συστήματος, το οποίο διαφαίνεται λόγω της αφθονίας των ευρημάτων, ήταν ξεκάθαρη. Ακόμη κάτι το οποίο συνάδει προς αυτή την υπόθεση είναι ότι οι Κορίνθιοι έχουν ήδη στο ενεργητικό τους έργα διαμόρφωσης του φυσικού περιβάλλοντος, που έγιναν προς διευκόλυνσή τους σε διάφορους τομείς: το εμπόριο και την καλλιέργεια<sup>275</sup>.

Με βάση αυτά τα δύο στοιχεία η Ανδρέου προτείνει ένα πιθανό σχέδιο πόλεως που αποτελείται από οικοδομικές νησίδες με κατεύθυνση από Ανατολή προς Δύση. Το μήκος τους ήταν περί τα 120 μ. και πλάτος 30 μ. αυτές οι διαστάσεις θα επέτρεπαν την οικοδόμηση δύο οικιών στο πλάτος με την κατασκευή μεταξύ τους ενός αποχετευτικού αγωγού<sup>276</sup>. Οι οικοδομικές νησίδες διακόπτονταν από λεωφόρους (πλάτους 5,50-6μ.) με κατεύθυνση Β.-Ν. και στενότερες οδούς (πλάτους 4,5 μ.) με κατεύθυνση Α-Δ<sup>277</sup>. Οι λεωφόροι ακολουθούν την κατεύθυνση δρόμου ή δρόμων, οι οποίοι είναι φυσικό να υπήρχαν πριν την ίδρυση της αποικίας για την διέλευση κατοίκων άλλων περιοχών του νησιού. Ακόμη και σήμερα ο κεντρικός οδικός άξονας περνά κατά μήκος της περιοχής μεταξύ του λόφου Κούλμου και της ακτής, αποτελώντας στην ουσία τον κύριο επικοινωνιακό άξονα μεταξύ της σημερινής πόλης της Λευκάδας και του υπόλοιπου νησιού. Δεν είναι τυχαία λοιπόν ούτε από αυτή την άποψη η επιλογή της θέσης της αποικίας από τη μητρόπολη Κόρινθο.

Η ολοκληρωμένη πρόταση της Ανδρέου για το πολεοδομικό σύστημα, βασίζεται περισσότερο σε αντιστοιχίες με την άλλη αποικία της Κορίνθου, την Αμβρακία. Χωρίς βέβαια να αποκλείεται η ορθότητα της εικόνας που δίνουν οι απόλυτα συμμετρικές οικοδομικές νησίδες που πλαισιώνονται από λεωφόρους και οδούς, ίσως δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα ως προς το μεγάλο αριθμό των δρόμων και την γεωμετρική ακρίβεια των οικοδομικών τετραγώνων.

---

<sup>275</sup> Ανδρέου (1998) 148. Όσον αφορά τη δραστηριότητα των Κορινθίων σε έργα αρκετά μεγάλα έχουμε την κατασκευή του Διόρυκτου, βόρεια στο νησί της Λευκάδας, εγγειοβελτιωτικά έργα στην Αμβρακία Ανδρέου (1996-97) 148-149,159, αλλά και τη διάνοιξη δύο διωρύγων που συνδέουν την λίμνη Βουλκαριά της Ακαρνανίας βόρεια με το Ιόνιο και νότια με τον όρμο της σημερινής Παλαίρου. Η πρώτη διώρυγα θεωρείται έργο ελληνιστικών χρόνων, χωρίς να αναφέρεται κάτι για τους Κορινθίους. Hood (1960) 13. Ενώ η δεύτερη είναι γνωστή και με το όνομα «Κανάλι της Κλεοπάτρας» Kolonas & Faisst (1992) 571-2

<sup>276</sup> Ανδρέου (1998) 157

<sup>277</sup> Αναλυτική παρουσίαση των λεωφόρων και των οδών δίνει η Ανδρέου. Ανδρέου (1998) 158-170. εδώ ενδεικτικά αναφέρεται ότι έχει υπολογίσει της λεωφόρους σε 8 τον αριθμό και τις οδούς 35, χωρίς να υπάρχει αρχαιολογική τεκμηρίωση για όλες αυτές. Επίσης ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη ότι οι πύλες που διακόπτον την πορεία του τείχους ήταν οι απολήξεις των λεωφόρων και των οδών. Ανδρέου (1998) 169

Οι σωστικές ανασκαφές εντός των τειχών της αρχαίας πόλης φέρνουν στο φως οικοδομικά λείψανα κυρίως της ελληνιστικής εποχής, τα οποία παραμένουν ενταγμένα στο προϋπάρχον σχέδιο της αρχαϊκής εποχής. Ο χαρακτήρας λοιπόν αυτού του πολεοδομικού συστήματος φαίνεται ότι διατηρήθηκε για έξι αιώνες, διάστημα κατά το οποίο η κατοίκηση της Λευκάδας ήταν συνεχής<sup>278</sup>.

Οι ομοιότητες με την Αμβρακία, εκτός από το πολεοδομικό σύστημα συνεχίζονται και με τις οικίες της αρχαίας Λευκάδας, όπως προκύπτει από ανασκαφικά δεδομένα είχαν ίδιες διαστάσεις με αυτές της Αμβρακίας και έχουν την ίδια διαρρύθμιση (εννέα δωμάτια)<sup>279</sup>.



Εικ.11 Οι δρόμοι που διέτρεχαν την πόλη στο μήκος της

## Η ακρόπολη

Η μορφολογία του εδάφους στην αρχαία πόλη της Λευκάδος έχει δώσει αφορμή σε μελετητές<sup>280</sup> να υποθέσουν την ύπαρξη ακρόπολης στην αποικία. Η καταλληλότερη θέση για την ακρόπολη θα ήταν στο νοτιοδυτικό άκρο του

<sup>278</sup> Ανδρέου (1998) 156

<sup>279</sup> Ανδρέου (1998) 171

<sup>280</sup> Fielder (1996) 162.

οχυρωμένου οικισμού, το οποίο είναι και το υψηλότερο (υψόμετρο 111,50 μ.). Η θέση αυτή πληροί μια σειρά από σημαντικές προϋποθέσεις για να χαρακτηριστεί ως ακρόπολη. Καταρχήν ο χώρος που προσφέρεται (450 X 150 μ.) είναι αρκετός για να καλύψει τις ανάγκες μιας ακρόπολης. Η θέα, που έχει πολύ μεγάλη σημασία για μία ακρόπολη, βοηθά στο να έχει κάποιος τον οπτικό έλεγχο τόσο μέσα στον τειχισμένο χώρο, όσο και έξω από αυτόν.

Πάνω στο νοτιοδυτικό λόφο έχουν εντοπιστεί θεμέλια ναόσχημου οικοδομήματος<sup>281</sup>, κάτι που δεν αναιρεί την τοποθέτηση της ακρόπολης στο λόφο αυτό, γιατί είναι αρκετά σύνηθες το φαινόμενο να υπάρχουν ιερά πάνω σε ακροπόλεις.

Παρόλα αυτά υπάρχουν κάποια στοιχεία που μάλλον δεν συνηγορούν στην ύπαρξη ακρόπολης. Το γεγονός ότι δεν έχει βρεθεί ένα δεύτερο, εσωτερικό τείχος για την καλύτερη προστασία της ακροπόλεως, η οποία αυτό το σκοπό κυρίως εξυπηρετούσε, δηλαδή την ασφάλεια για αυτούς που θα έφταναν εκεί. Επίσης στους πρόποδες του λόφου αυτού έχουν γίνει προσπάθειες με εργασίες λάξευσης του βράχου να δημιουργηθούν δρόμοι για την ευκολότερη πρόσβαση σε αυτό το υψηλό σημείο<sup>282</sup>. Ίσως ο λόφος αυτός παρά τα πλεονεκτήματα που του δίνει το γεωγραφικό ανάγλυφο να λειτουργούσε ως ιερός χώρος, τέμενος. Και γι αυτό η πρόσβαση σε αυτόν έπρεπε να είναι εύκολη.

Η ακρόπολη θα μπορούσε να τοποθετηθεί και στον αμέσως βορειότερο και χαμηλότερο λόφο του Κούλμου, όπου ήταν χτισμένο το μεσαιωνικό κάστρο. Έτσι θα μπορούσαμε να συμπεράνουμε ότι σε έναν από τους ψηλότερους λόφους είχε τοποθετηθεί η ακρόπολη και ο άλλος λειτουργούσε ως τέμενος<sup>283</sup>. Το φαινόμενο του συνδυασμού ναού και ακρόπολης στο ίδιο ή σε διαφορετικό ύψωμα απαντάται και στην πόλη που κατεξοχήν συνδέεται με τη Λευκάδα, όπως στην Ακροκόρινθο (λατρεία της Αφροδίτης)<sup>284</sup> και την Απολλωνία όπου υπήρχε η ακρόπολη, αλλά και τέμενος σε χαμηλότερο ύψωμα<sup>285</sup>.

## **Τα νεκροταφεία**

---

<sup>281</sup> Πλιάκου (1997) 42

<sup>282</sup> Ανδρέου (1998) 174. Για τη δημιουργία κλιμακωτών αναβαθμών στο λόφο Πλιάκου (1994) 363

<sup>283</sup> Ανδρέου (1998) 175

<sup>284</sup> Ανδρέου (1998) 175 σημ. 89

<sup>285</sup> Cabanes (1994) 529

Η οργάνωση της πόλης κατά κάποιο τρόπο καθόρισε και τη θέση των νεκροταφείων. Έτσι τα νεκροταφεία ιδρύθηκαν σε χώρους βόρεια και νότια, έξω από τα τείχη της πόλης. Βόρεια στις σημερινές θέσεις Τσεγλιμπού και Φραγκοκκλησιάς όπου παρατηρείται μια διαχρονία χρήσης από τους αρχαϊκούς έως τους ελληνιστικούς χρόνους<sup>286</sup>. Το νότιο νεκροταφείο αρχίζει ακριβώς έξω από το νότιο σκέλος του τείχους που από το ύψωμα του Κούλμου κατεβαίνει μέχρι τη θάλασσα. Ο πυρήνας του νεκροταφείου εντοπίζεται στις υπώρειες του Κούλμου, στη θέση Σπασμένη Βρύση, ενώ αραιότερες συστάδες τάφων ή οικογενειακοί περίβολοι υπάρχουν διάσπαρτοι και στην παραλιακή περιοχή<sup>287</sup>. Τάφοι όμως βρέθηκαν σε πυκνή μάλιστα διάταξη κατά μήκος σύγχρονων οδικών αρτηριών που κατά πάσα πιθανότητα ακολουθούσαν την πορεία αρχαίου δρόμου<sup>288</sup>.

Από τα ευρήματα ενδεικτικά μόνο θα μπορούσαμε να αναφέρουμε κάποια που αποτυπώνουν τη σχέση της αποικίας με τη μητρόπολη<sup>289</sup>. Τα κτερίσματα, στα οποία γίνεται αναφορά παρακάτω, χρονολογικά δεν πλησιάζουν την περίοδο ίδρυσης της αποικίας, αλλά αποτελούν αποδεικτικό στοιχείο της σχέσης Λευκάδας – Κορίνθου<sup>290</sup>. Έτσι έχουμε: Από το Βόρειο νεκροταφείο μελαμβαφή οينوχόη με λεπτό εξίτηλο γάνωμα, η οποία τοποθετείται χρονικά το τελευταίο τέταρτο του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>291</sup>. Κορινθιακή οπισθόμητη προχοϊσκη με ίχνη ταινιών από μελανό εξίτηλο γάνωμα, που χρονολογείται στα τέλη του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>292</sup>. Επίσης μία λήκυθο του τελευταίου τέταρτου του 5<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>293</sup>. Επίσης από το Βόρειο νεκροταφείο δύο άβαφες

<sup>286</sup> Για το Βόρειο νεκροταφείο στο Αρχαιολογικό Δελτίο έχουμε: Α.Δ. 23 (1968) Χρον 321, Α.Δ. 24 (1969) Χρον. 278 Α.Δ. 29 (1973-74) Χρον. 590, Α.Δ. 42 (1987), Χρον. 320, Α.Δ. 47 (1992) Χρον. 278-286, Α.Δ. 48 (1993) Χρον. 287-290, Α.Δ. 49 (1994) Χρον. 388-391σσ. Για το Νότιο Νεκροταφείο έχουμε Α.Δ. 25 (1970) Χρον. 329-332, Α.Δ. 26 (1971) Χρον. 351-357, Α.Δ. 27 (1972) Χρον. 486-493, Α.Δ. 28 (1973) Χρον. 428-429, Α.Δ. 29 (1973-74) Χρον. 591, Α.Δ. 32 (1977) Χρον. 156, Α.Δ. 33 (1978) Χρον. 184, Α.Δ. 34 (1979) Χρον. 269, Α.Δ. 36, (1981) Χρον. 277-278, Α.Δ. 38 (1983) Χρον. 233, Α.Δ. 39 (1984) Χρον. 188 Α.Δ. 42 (1987) Χρον. 320, Α.Δ. 45 (1990) Χρον. 250-254, Α.Δ. 47 (1992) Χρον. 286-291

<sup>287</sup> Ντουζούγλη (1990) 250-251

<sup>288</sup> Ανδρέου (1994) 198

<sup>289</sup> Όπως έχει αναφερθεί ήδη στην εισαγωγή δεν μπορεί να δοθεί μεγάλη βαρύτητα στις ομοιότητες των αγγείων που βρίσκονται στην αποικία με αυτά της μητρόπολης. Και αυτό γιατί ειδικά για την Κόρινθο, λόγω της μεγάλης παραγωγής κεραμικής και της ευρείας εξάπλωσής της, δε θα σήμαινε κάτι σημαντικό η ύπαρξη κορινθιακής κεραμικής σε μία από τις αποικίες της.

<sup>290</sup> Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα αποτελεί το ότι η μοναδική πηγή πληροφοριών για τα ευρήματα, το Αρχαιολογικό Δελτίο, δεν δίνει συστηματικά τα στοιχεία όλων των ευρημάτων για να μπορέσει κανείς να τα αξιολογήσει καταλλήλως.

<sup>291</sup> Βρέθηκε στην πόρινη σαρκοφάγο T3. Αριθ. Μουσ. Λευκάδας 928 Ντουζούγλη (1992) 279, για τυπολογικά παράλληλα Corinth XIII σ. 302 αριθ. D-5,C

<sup>292</sup> Βρέθηκε στην πόρινη σαρκοφάγο T9. Αριθ. Μουσ. Λευκάδας 962 Ντουζούγλη (1992) 281, για τυπολογικά παράλληλα Corinth XIII πιν. 34., Ταφ. 254-1 σ.213

<sup>293</sup> Βρέθηκε σε κιβωτίοσημο τάφο T20. Ζάχος (1992) 284, για τυπολογικά παράλληλα Corinth XIII σ. 273 αριθ. 423-426

οινοχόες τύπου B<sup>294</sup>, ο τύπος αυτού του αγγείου είναι το αριθμητικά συνηθέστερο κτέρισμα που χαρακτηρίζεται ως οινοχόη από καταλόγους της Κορίνθου<sup>295</sup>. Για το νότιο νεκροταφείο δυστυχώς δεν είναι δυνατή η αναφορά σε συγκεκριμένα αγγεία γιατί δεν δίνονται στοιχεία για αυτά, τα οποία να είναι ικανά να αποδείξουν τη σχέση Λευκάδας με την Κόρινθο. Πάντως και στα δύο νεκροταφεία παρατηρείται μεγάλη διάρκεια χρήσης ξεκινώντας από τα τέλη του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. και φτάνοντας μέχρι και τον 2<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

Επίσης στην περιοχή της Σπασμένης Βρύσης έχουν βρεθεί τμήματα ταφικών περιβόλων οι οποίοι χρονολογούνται μεν από το τέλος του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. μέχρι το τέλος του 2<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., είναι δε ένα στοιχείο που απαντάται και σε άλλες αποικίες της Κορίνθου<sup>296</sup>.

Τα νεκροταφεία μας δίνουν στοιχεία για μία συνεχή σχέση με τη μητρόπολη, που αντικατοπτρίζεται σε ευρήματα που είτε είναι εισηγμένα από εκεί είτε μοιάζουν στην τεχνοτροπία με τα κορινθιακά και τα οποία προέρχονται από ντόπια εργαστήρια της αποικίας. Ωστόσο μέσα από τη μελέτη των ευρημάτων στα νεκροταφεία δεν ήταν δυνατόν να εντοπιστούν στοιχεία από την περίοδο ίδρυσης της αποικίας.

### **Τα εργαστήρια**

Τα ντόπια εργαστήρια κεραμικής κάνουν την εμφάνισή τους στη Λευκάδα τα τέλη του 4<sup>ου</sup> αιώνα. Η θέση τους μέσα στην πόλη πιθανό να ήταν κοντά στο λιμάνι, δίπλα στο ανατολικό τείχος της πόλης<sup>297</sup>. Από τα πλέον ενδιαφέροντα ευρήματα, τα οποία μπορούν να μας οδηγήσουν σε ενδιαφέροντα συμπεράσματα, είναι τα έντυπα σφραγίσματα σε λαβές οξυπύθμενων αμφορέων<sup>298</sup>. Για τα σφραγίσματα αυτά έχουν βρεθεί παράλληλα από διάφορες περιοχές, κάτι που σημαίνει ότι η Λευκάδα τουλάχιστον κατά τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. είχε σχέσεις κυρίως μάλλον εμπορικές με Θάσο, Αττική, Κνίδο, Κέρκυρα. Η έλλειψη ενσφράγιστων λαβών αμφορέων από τη

---

<sup>294</sup> Βρέθηκαν σε κιβωτιόσημο τάφο. Αριθ. Μουσ. Λευκάδας 2214 και 2324. Ντουζούγλη (1993) 300.

<sup>295</sup> Corinth XIII 136-137. Αντιρρήσεις για τον τύπο του αγγείου εκφράζει η Ανδρέου, θεωρεί ότι θα πρέπει ο συγκεκριμένος τύπος να χαρακτηριστεί λήκυθος και παραθέτει τα επιχειρήματά της. Ανδρέου (1994) 200

<sup>296</sup> Ανδρέου (1987) 320 Ταφικοί περίβολοι έχουν βρεθεί και στην Αμβρακία, το Ανακτόριο, την Αλυζία, αν αναλογιστούμε ότι οι πόλεις αυτές συνδέονταν με την ιδιότητα της αποικίας της Κορίνθου, είναι εύλογο να σκεφτεί κανείς ότι αυτό το κοινό σημείο είναι αποτέλεσμα της σχέσης των πόλεων με την Κόρινθο.

<sup>297</sup> Ανδρέου (1990) 57

<sup>298</sup> Ανδρέου (1990) 55

μητρόπολη Κόρινθο<sup>299</sup>, ίσως σημαίνει ότι οι σχέσεις μητρόπολης – Λευκάδας δεν ήταν πολύ στενές τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

Εκτός από την κεραμική ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα κάτοπτρο του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ., πάνω στο οποίο εικονίζονται δύο μορφές. Οι μορφές ταυτίζονται λόγω των επιγραφών ως η Κόρινθος και η Λευκάδα, η οποία στεφανώνει την καθήμενη στο θρόνο μορφή<sup>300</sup>. Η κίνηση αυτή είναι φανερά συμβολική, για τις σχέσεις της Κορίνθου με τη Λευκάδα.



Εικ.12 Σχέδιο της απεικόνισης του κατόπτρου.

### Επικράτεια της Λευκάδας

Ο ορισμός της επικράτειας της Λευκάδας<sup>301</sup> αποτελεί μια ενδιαφέρουσα περίπτωση, λόγω της σχέσης της με το Σόλλιον, το οποίο είναι πολύ πιθανό να βρισκόταν μέσα στα όρια αυτής, με μεγάλη πιθανότητα η κόμη του Σολλίου<sup>302</sup> είχε τη δική του επικράτεια. Έτσι λοιπόν παρατηρείται το γεγονός ότι η επικράτεια της Λευκάδας δεν περιορίζεται στο νησί αλλά και στη χερσόνησο της Πλαγιάς.

Στο νησί θα μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι εφόσον δεν υπάρχει άλλη μεγάλη πόλη (όπως έχει αναφερθεί παραπάνω) η Λευκάδα είχε τον έλεγχο ολόκληρου του νησιού. Εντούτοις θα ήταν υπερβολικό να συμβαίνει κάτι τέτοιο,

<sup>299</sup> Αν και ο αριθμός των ενσφράγιστων λαβών που βρέθηκε δεν ήταν πολύ μεγάλος. Ανδρέου (1990) 57

<sup>300</sup> Dumont (1872) 21. Η αναφορά προέρχεται από αρκετά παλιά βιβλιογραφική πηγή, η οποία δε δίνει πολλές πληροφορίες για τον τόπο εύρεσης του κατόπτρου

<sup>301</sup> Αναφορά για την επικράτεια της Λευκάδας έγινε και στο υποκεφάλαιο για τις πηγές σε σχέση με την τοπογραφία

<sup>302</sup> Σε περίπτωση που δεχθούμε ως σωστή την υπόθεση ότι το Σόλλιον βρίσκεται στην ακτή της Πλαγιάς, στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου.

γιατί ο σκοπός της μητρόπολης δεν ήταν ο έλεγχος όλου του νησιού, αλλά του καναλιού. Κατά συνέπεια το βόρειο τμήμα του νησιού και κυρίως η ανατολική ακτή του εντάσσεται με ασφάλεια στη χώρα της πόλης. Οι ορεινοί όγκοι δεν επιτρέπουν την άμεση πρόσβαση προς τη δυτική πλευρά του νησιού, κάτι που όμως δεν αποτελούσε ζητούμενο για τους Κορινθίους. Προς τα νότια η επικράτεια θα μπορούσε να φτάνει μέχρι το σημερινό Νυδρί, κάτι που όμως δεν θα εξυπηρετούσε σε κάτι τους κατοίκους της πόλης, λόγω του ορεινού εδάφους. Νοτιότερα βέβαια υπάρχουν δύο όρμοι (του Βλυχού και της Βασιλικής), οι οποίοι θα αποτελούσαν πόλο έλξης για την Κόρινθο, για τη δημιουργία λιμανιών. Ωστόσο μια τέτοια μαρτυρία δεν υπάρχει στις γραπτές πηγές και δεν έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά κατάλοιπα.

Στην αντίπερα όχθη η δυτική ακτή της ακαρνανικής γης ανήκε μάλλον στην επικράτεια της Λευκάδας. Όμως αυτή δεν μπορεί να επεκταθεί πέραν των ορεινών όγκων που βρίσκονται στο μέσο της χερσονήσου, γιατί η αρχαία Πάλαιρος θα διεκδικούσε και αυτή την χώρα που της αναλογούσε.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης της Λευκάδας**

Η επιλογή της Κορίνθου να ιδρύσει μία αποικία στη θέση της Λευκάδας συνοδεύεται από πλεονεκτήματα, τα οποία το πιθανότερο είναι οι οικιστές να είχαν λάβει υπόψη τους. Τα πλεονεκτήματα αυτά είναι α) έλεγχος ναυσιπλοΐας από την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου και το βόρειο Ιόνιο, μέχρι τον κόλπο του Δρεπάνου, β) ασφαλής ελλιμενισμός στα πλοία, γ) παραγωγή αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων, δ) απορρόφηση έργων κορινθιακών εργαστηρίων<sup>303</sup>.

Όσον αφορά το πρώτο πλεονέκτημα μάλλον είναι προφανές ότι αυτός ήταν ο πρωταρχικός στόχος των Κορινθίων. Αφού οι ίδιοι έκαναν το κανάλι πλεύσιμο σε όλο του το μήκος, φυσικό ήταν να καρπωθούν τα οφέλη από μία τέτοια κίνηση. Η κατεύθυνσή του άξονα της πόλης Βορρά Νότου δεν είναι απόλυτα κάθετη, αλλά βορειοδυτική προς νότιοανατολική με αποτέλεσμα να υπάρχει από εκεί οπτική επαφή όχι μόνο με σημείο του καναλιού που βρίσκεται μπροστά στην πόλη, αλλά και με την είσοδο του καναλιού. Τα πλοία άλλων πόλεων θα προτιμούσαν να διέρχονται το στενό από το να πλέουν γύρω από το νησί για δύο λόγους, ο πρώτος είναι η συντομία και ο δεύτερος η ασφάλεια, γιατί θα απέφευγαν το πέρασμα από το νότιο ακρωτήριο

---

<sup>303</sup> Ανδρέου (1994) 196

του νησιού, όπου οι άνεμοι είναι πολύ δυνατοί<sup>304</sup>. Γίνεται αντιληπτό λοιπόν ότι πολλά ήταν τα πλοία που διάλεγαν να περάσουν από το κανάλι. Επομένως οι κάτοικοι της Λευκάδας άμεσα και οι Κορινθιοί έμμεσα είχαν τον οπτικό και όχι μόνο έλεγχο του στενού τη στιγμή που αυτό χρησιμοποιούνταν από ένα μεγάλο αριθμό πλοίων. Αν αναλογιστούμε την πιθανότητα το Σόλλιον να βρισκόταν στην απέναντι ακτή ο έλεγχος θα μπορούσε να γίνει πλήρης και αποτελεσματικός. Βέβαια στον όρο έλεγχος περιλαμβάνεται ενδεχομένως και οικονομική επιβάρυνση ως τέλος για το πέρασμα από το στενό<sup>305</sup>.

Ο έλεγχος της περιοχής έχει και ένα άλλο σκέλος, αυτό των πύργων – φρουρίων. Πρόκειται για κατασκευές που βρίσκονται σε πολλά στρατηγικά σημεία της χερσονήσου της Πλαγιάς. Από αυτούς τους πύργους άλλοι έχουν χτιστεί στα παράλια της χερσονήσου για τον έλεγχο κυρίως του καναλιού, ενώ άλλοι στην ενδοχώρα για τη φύλαξη περασμάτων, τα οποία αποτελούσαν τους κύριους χερσαίους επικοινωνιακούς διαύλους μεταξύ των αποικιών<sup>306</sup>.

Για τον ασφαλή ελλιμενισμό, ουσιαστικά βλέπουμε ότι πρόκειται για ένα χώρο με τριπλή ιδιότητα, αφού δεν αποτελεί ένα λιμάνι που εξυπηρετούσε μόνο τα πλοία της αποικίας, αλλά και άλλων πόλεων. Μία ακόμη χρήση του λιμανιού είναι σε περιόδους πολεμικών συρράξεων κατά τις οποίες το λιμάνι της Λευκάδας αποτέλεσε λύση για τον ελλιμενισμό συμμαχικών πλοίων. Επιπλέον το λιμάνι θα διευκόλυνε το εμπόριο των Κορινθίων, το οποίο είχε ήδη αρχίσει έναν αιώνα πριν την ίδρυση της αποικίας.

Το θέμα της αγροτικής παραγωγής θα ήταν επίσης από τα πρώτα που απασχόλησαν τους Κορινθίους για την επιλογή της θέσης. Επειδή η αποικία βρισκόταν μακριά από τη μητρόπολη και δεν υπήρχε η δυνατότητα παροχής βοήθειας, θα έπρεπε η Λευκάδα να εξασφαλίσει την αυτάρκειά της. Η θέση της αποικίας ευνοεί την αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή, γιατί υπάρχει επαρκής χώρος ανάπτυξης βόρεια και νότια του οικισμού. Οι περιοχές μάλιστα αυτές είναι και

---

<sup>304</sup> Στο σημείο αυτό ακόμη και το καλοκαίρι οι άνεμοι είναι ισχυροί αποτρέποντας ακόμη και σήμερα τα σκάφη να περάσουν από εκεί.

<sup>305</sup> Σε αυτό τον έλεγχο σημαντικό ρόλο θα έπαιξε και ο νότιος μόλος στον οποίο έχει γίνει ήδη εκτενής αναφορά.

<sup>306</sup> Όλα αυτά τα φρούρια και οι πύργοι περιγράφονται με λεπτομέρειες από τον Murray. Murray (1982) 184 κ.ε. Ο ίδιος δεν αναφέρει ότι όλα αυτά είναι έργα των Κορινθίων, η άποψη της Ανδρέου είναι ότι όλα αυτά τα κτίσματα εντάσσονται στα πλαίσια σχεδίου από τους Κορινθίους για την ασφάλεια της περαιίας προς την ακαρνανική γη, και του καναλιού. Ανδρέου (1998) 149. Επίσης αρκετές από αυτές τις θέσεις έχουν αποτελέσει υποθέσεις για την ταύτιση του Σολλίου με αυτές. Σε περίπτωση μάλιστα που επαληθευόνταν κάποια από τις υποθέσεις, δεν θα ερχόταν σε αντίθεση με την παραπάνω άποψη.



από τις λίγες πεδινές περιοχές της Λευκάδας, οι οποίες βρίσκονται κοντά στη θάλασσα (το απαραίτητο στοιχείο για την ίδρυση της αποικίας). Η έκταση των καλλιεργήσιμων περιοχών ήταν ικανή να θρέψει τον πληθυσμό της Λευκάδας, τουλάχιστον τα πρώτα χρόνια της ίδρυσης της.

Τέλος η αποικία θα απορροφούσε ως ένα σημείο κάποια από τα προϊόντα κεραμικής. Το επιχείρημα αυτό ως πλεονέκτημα θα μπορούσε να σταθεί μόνο στην αρχή της περιόδου της πορείας της Λευκάδας ως αποικίας, γιατί από ένα σημείο και ύστερα η εισηγμένη κεραμική εκτοπίζεται και τη θέση της παίρνουν εντόπια προϊόντα. Ο εκτοπισμός αυτός συντελείται μάλλον προς τα τέλη του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>307</sup>.

---

<sup>307</sup> Ανδρέου (1994) 204

Οι πληροφορίες και οι ενδείξεις που έχουμε στη διάθεσή μας, οδηγούν σε μία πρώτη διαπίστωση ότι το Σόλλιον<sup>308</sup> αποτελούσε μία από τις κορινθιακές αποικίες στην Ακαρνανία. Η παρουσία του έχει προκαλέσει το ενδιαφέρον πολλών μελετητών λόγω των ιδιαιτεροτήτων που παρουσιάζει. Πολλές από αυτές οφείλονται στο γεγονός ότι τα στοιχεία, ιστορικά και αρχαιολογικά, δεν είναι σαφή, όχι μόνο για το χαρακτήρα της πόλης, αλλά και για την ακριβή ταύτιση της θέσης στο χώρο.

### Γραπτές πηγές

Στις ιστορικές πηγές το Σόλλιον εμφανίζεται αργότερα σε σχέση με τις άλλες αποικίες της Κορίνθου<sup>309</sup>. Έτσι ενώ οι δράσεις της Λευκάδος και του Ανακτορίου απαντώνται ήδη από τα αρχαϊκά χρόνια<sup>310</sup>, η πρώτη αναφορά για το Σόλλιον έρχεται με την έναρξη του Πελοποννησιακού πολέμου. Τα πλοία των Αθηναίων πλέουν προς την κορινθιακή αποικία, καταλαμβάνουν το Σόλλιον και παραδίδουν στην ακαρνανική Πάλαιρο την πόλη του, αλλά και τη χώρα του:

«Οἱ δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶν Ἀθηναῖοι ἔτι ὄντες περὶ Πελοπόννησον Σόλλιον τε Κορινθίων πόλισμα αἰροῦσι καὶ παραδιδόασι Παλαιρεῦσιν Ἀκαρνάνων μόνοις τὴν γῆν καὶ πόλιν νέμεσθαι»<sup>311</sup>

Η δεύτερη μνεία στις ιστορικές πηγές γίνεται με αφορμή την επιχείρηση του Δημοσθένη στην Ακαρνανία ύστερα από την αποτυχημένη προσπάθεια του Ασώπιου να υποτάξει τη Λευκάδα<sup>312</sup>. Ο Δημοσθένης πλέει με σκοπό να κυριεύσει τη Λευκάδα, όμως καθώς οι Ακαρνάνες ήταν έτοιμοι να απαλλαγούν από την πάντα εχθρική προς αυτούς Λευκάδα, ο Δημοσθένης αλλάζει γνώμη και πλεύση, με παρακίνηση των Μεσσηνίων, και έτσι καταλήγει στο Σόλλιον<sup>313</sup>. Η φράση μάλιστα που θα μας απασχολήσει με την ερμηνεία της και που απαντάται συχνότατα στη βιβλιογραφία: «παρέπλευσεν ἐς Σόλλιον» έχει γίνει αφορμή για πολλές αντικρουόμενες απόψεις.

<sup>308</sup> Geyer (1927) στ. 932-933. Meyer (1975) στ. 261. Lauffer (1989) 628. Fell (2001) στ. 703.

<sup>309</sup> Φαράκλας (1991) 221

<sup>310</sup> Oberhummer (1887) 71-72

<sup>311</sup> Θουκυδίδης 2,30,1

<sup>312</sup> « αὐτὸς δὲ πλεύσας ἐς Λευκάδα καὶ ἀπόβασιν ἐς Νήρικον ποιησάμενος ἀναχωρῶν διαφθείρεται αὐτὸς τε καὶ τῆς στρατιᾶς τι μέρος ὑπὸ τῶν αὐτόθεν τε ξυμβοηθησάντων καὶ φρουρῶν τινῶν ὀλίγων. »Θουκυδίδης 3,7,4

<sup>313</sup> « ἄρας οὖν ξύμπαντι τῷ στρατεύματι ἀπὸ τῆς Λευκάδος ἀκόντων τῶν Ἀκαρνάνων παρέπλευσεν ἐς Σόλλιον. » Θουκυδίδης 3,95,1-2

Και η τρίτη σημαντικότερη αναφορά στο Σόλλιον στις ιστορικές πηγές γίνεται από το Θουκυδίδη<sup>314</sup> και αφορά στο ότι οι Κορίνθιοι δεν έλαβαν πίσω το Σόλλιον και όχι μόνο, κατά τη Νικίειο ειρήνη (421 π.Χ.). Αυτή ήταν και η τελευταία αναφορά που αφορούσε στην ιστορική πορεία του Σολλίου και που σηματοδοτούσε ταυτόχρονα την διακοπή των σχέσεων της Κορίνθου με την αποικία.

### **Χαρακτήρας της πόλης<sup>315</sup>**

Ο χαρακτήρας της πόλης του Σολλίου παρουσιάζει ιδιαιτερότητες σε σχέση με άλλες αποικίες της Κορίνθου. Αυτό συμβαίνει, γιατί εκτός από τις λίγες γραπτές αναφορές δεν έχουμε πληροφορίες ούτε από επιγραφές, αλλά ούτε και από νομίσματα<sup>316</sup>, αφού δεν έχουμε νομίσματα που να προέρχονται από αυτή την πόλη. Η έλλειψη νομισμάτων μας οδηγεί στο να μην προσδώσουμε στο Σόλλιον εμπορικό χαρακτήρα. Οι υπόλοιπες αποικίες στο χώρο εμφανίζουν νομίσματα ήδη πριν το 431 π.Χ. Έτσι δεν θα ήταν φυσιολογικό για μία πόλη, που ένας από τους βασικότερους στόχους της ήταν η εμπορική δραστηριότητα, να μην έχει παρουσιάσει δικά της νομίσματα.

Αφού λοιπόν το Σόλλιον δεν είχε αμιγώς εμπορικό χαρακτήρα, σε τι εξυπηρετούσε η ίδρυσή του; Αλλά και τι σημαίνει η έλλειψη νομισμάτων της αποικίας; Ο Oberhummer για πρώτη φορά έκανε λόγο για εξάρτηση του Σολλίου από τη Λευκάδα ή το Ανακτόριο, χωρίς να αμφισβητεί την ίδρυσή του από τους Κορινθίους<sup>317</sup>. Το πιο λογικό θα ήταν η πόλη αυτή να είναι η Λευκάδα, γιατί οι αναφορές του Σολλίου στις πηγές κάνουν φανερή αυτή τη γεωγραφική και πολιτική

---

<sup>314</sup> «Κορίνθιοι δὲ παρόντων σφίσι τῶν ξυμμάχων ὅσοι οὐδ' αὐτοὶ ἐδέξαντο τὰς σπονδάς (παρεκάλεσαν δὲ αὐτοὺς αὐτοὶ πρότερον), ἀντέλεγον τοῖς Λακεδαιμονίοις, ἃ μὲν ἤδικοῦντο οὐ δηλοῦντες ἄντικρυς, ὅτι οὔτε Σόλλιον σφίσιν ἀπέλαβον παρ' Ἀθηναίων οὔτε Ἀνακτόριον εἶ τέ τι ἄλλο ἐνόμιζον ἐλασσοῦσθαι.» Θουκυδίδης 5,30,2

<sup>315</sup> Θα ήταν χρήσιμο να οριστεί μια αρχή που να καθορίζει τι ονομάζουμε πόλις και τι κόμη. Οι προϋποθέσεις για να οριστεί ένας οικισμός ως πόλις είναι η παραγωγική της αυτοτέλεια, δηλαδή η έκταση της χώρας της να μπορεί να θρέψει τους κατοίκους της, που θα την κατατάσσει θεσμικά ως πόλιν ισότιμη ανάμεσα στις άλλες πόλεις. Και το μέγεθός της το οποίο αν μεταφράζεται σε μικρό πληθυσμό κατοίκων, που δεν επαρκούν για την υπεράσπιση της χώρας και της πόλης, ή σε μικρής έκτασης χώρα μη ικανής να θρέψει τους κατοίκους της, τότε ο οικισμός ονομάζεται κόμη και είναι πιθανή η εξάρτησή του από κάποια αυτοτελή και αυτόνομη πόλη. Φαράκλας (1996) 71 σημ. 1. Δηλαδή η αυτάρκεια, σε όλες της τις διαστάσεις που μπορεί αυτή να πάρει, είναι απαραίτητη σε μία μορφή οικισμού, ώστε να υπάρχει η δυνατότητα εκφοράς της πολιτικής άποψης και διεκδίκησης πολιτικών δικαιωμάτων και κατά συνέπεια να φτάσει σε μία μορφή ανεξαρτησίας. Αν η αυτάρκεια δεν επιτυγχάνεται, ενδέχεται ο οικισμός να τελεί υπό την κυριαρχία άλλης πόλης.

<sup>316</sup> Δύο νομίσματα που εμφανίζονταν ότι ήταν του Σολλίου απορρίφθηκαν από τον Imhoof-Blumer (1878) 156

<sup>317</sup> Oberhummer (1887) 31. Η σχέση μεταξύ Σολλίου και Ανακτορίου δεν ήταν δυνατό να εντοπιστεί σε γραπτές πηγές ή σε κάποια άλλη βιβλιογραφική αναφορά.

σχέση. Πιο συγκεκριμένα: οι Ακαρνάνες με τη βοήθεια των Αθηναίων υποτάσσουν το Σόλλιον προκειμένου να φθάσουν πιο κοντά στο στόχο τους, να κατακτήσουν τη Λευκάδα. Εκεί συγκεντρώνονται όταν οι σύμμαχοι Αθηναίοι βρίσκονται ακόμη στο νησί και τους περιμένουν, θέση στρατηγική για άσκηση πίεσης από απόσταση. Επίσης όταν οι Ακαρνάνες κατέλαβαν το Σόλλιον δεν το ενέταξαν στο Κοινό τους ως πόλη, αλλά το παρέδωσαν στην Πάλαιρο<sup>318</sup> ως κώμη. Και το πιο πιθανό είναι και πριν κώμη να ήταν, εξαρτημένη από τη Λευκάδα. Ένα γεγονός που αναφέρει ο Θουκυδίδης<sup>319</sup> από τον ίδιο χώρο και χρονική περίοδο είναι όταν το Ανακτόριο καταλήφθηκε από τους Ακαρνάνες εδιώχθησαν οι προηγούμενοι κάτοικοι και τη θέση τους πήραν κάτοικοι άλλων ακαρνανικών πόλεων, ενώ η πόλη μπήκε κανονικά στο ακαρνανικό Κοινό<sup>320</sup>.

Η σύγχυση που προκαλεί η αναφορά του Θουκυδίδα για το Σόλλιον με δύο χαρακτηρισμούς, πόλιν και πόλισμα<sup>321</sup>, στην ίδια μάλιστα πρόταση, μας οδηγεί στη σκέψη ότι και ο ίδιος ο ιστορικός δεν είχε ακριβή ιδέα για το πώς να το ονομάσει. Από την άλλη όμως με τον όρο πόλις χαρακτηρίζει τον οικισμό, δίνοντάς μας ένα στοιχείο για τον οικιστικό χαρακτήρα του, ότι δηλαδή είχε τη μορφή μιας πόλης<sup>322</sup>. Τέλος μία υστερότερη πηγή ο Στέφανος Βυζάντιος ονομάζει το Σόλλιον πολίχιον<sup>323</sup>, αλλά μάλλον δεν μπορούμε να εμπιστευόμαστε σε λεπτά θέματα θεσμικής διάκρισης ύστερους συγγραφείς, όπως το αν ένας οικισμός είναι πόλη με τη θεσμική ή την οικιστική έννοια του όρου πόλις<sup>324</sup>.

Έχοντας αυτά κατά νου η εξάρτηση του θεσμικά χαρακτηριζόμενου ως κώμης οικισμού από μία πόλη, είναι πολύ πιθανή. Αυτή η πόλη, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, είναι η Λευκάδα. Αυτό το συμπέρασμα εξάγεται εκτός από τις γραπτές πηγές και από την εξέταση της γεωγραφικής θέσης του Σολλίου. Παίρνοντας ως βάση ότι για να αποτελούσε το Σόλλιον μια πόλη θα έπρεπε να είχε το κέντρο της, δηλαδή ένα οικισμό, αλλά και τη χώρα της, μία έκταση που θα έπρεπε τουλάχιστον να μπορούσε να συντηρήσει τον πληθυσμό του οικισμού. Αν δεχτούμε ότι το Σόλλιον

<sup>318</sup> Η θέση της αρχαίας Παλαίρου ήταν στην Κεχροπούλα, κοντα στην λίμνη Βουλκαριά. Kirsten (1942) 2456

<sup>319</sup> «καὶ ἐκπέμψαντες [Κορινθίους] αὐτοὶ Ἀκαρνᾶνες οἰκίτορας ἀπὸ πάντων ἔσχον τὸ χωρίον.» Θουκυδίδης 4,49,1

<sup>320</sup> Φαράκλας (1991) 222-223

<sup>321</sup> «Οἱ δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶν Ἀθηναῖοι ἔτι ὄντες περὶ Πελοπόννησον Σόλλιον τε Κορινθίων πόλισμα αἰροῦσι καὶ παραδιδόασιν Παλαιρεῦσιν Ἀκαρνάνων μόνοις τὴν γῆν καὶ πόλιν νήμεσθαι.» Θουκυδίδης 2,30,1

<sup>322</sup> Φαράκλας (1991) 223

<sup>323</sup> «Σόλλιον, Κορίνθου πολίχιον.» Στέφανος Βυζάντιος

<sup>324</sup> Φαράκλας (1991) 223

βρισκόταν μεταξύ Παλαίρου και Λευκάδος, όπως μαρτυρούν οι πηγές, οι μόνες χώρες που διακρίνονται εκεί είναι των δυο αυτών μεγάλων πόλεων. Επομένως η χώρα του Σολλίου θα πρέπει να εντασσόταν στη χώρα της μιας ή της άλλης και επειδή ιστορικά συνδέεται με τη Λευκάδα, προκύπτει το ασφαλές σχετικά συμπέρασμα, ότι ήταν εξαρτημένο από αυτή την πόλη<sup>325</sup>.

### **Προτάσεις παλαιότερων μελετητών για τη θέση του Σολλίου. Επιχειρήματα και κριτική αυτών των θέσεων.**

Η παρουσίαση των υποθέσεων ακολουθεί τη γεωγραφική τους θέση, δηλαδή όπως οι θέσεις εμφανίζονται στο χάρτη από βόρεια προς νότια για τις προτεινόμενες στην ενδοχώρα θέσεις και την ακτογραμμή της χερσονήσου της Πλαγιάς προς την υπόλοιπη Ακαρνανία.

**Υπόθεση 1<sup>η</sup>** Η πρώτη πρόταση τοποθετεί το Σόλλιον βόρεια της χερσονήσου της Πλαγιάς, κοντά στη λίμνη Μυρτούντιον<sup>326</sup> (σημερινή λίμνη Βουλκαριά). Νεώτεροι μελετητές το τοποθετούν σε ένα λόφο που υψώνεται εκεί κοντά, λόφος της Βίγλας ή Πολυβολείο<sup>327</sup>.

Οι Faisst και Κολώνας θεωρούν ότι το λιμάνι που υπάρχει στη δυτική όχθη της λίμνης Μυρτούντιον ταυτίζεται με το Σόλλιον. Στο λόφο της Βίγλας, ο οποίος βρίσκεται δυτικά της λίμνης, βρέθηκαν αρχαιολογικά στοιχεία στα οποία στηρίχθηκαν οι μελετητές για να χαρακτηρίζουν το λόφο ακρόπολη της περιοχής. Οι μελετητές στηρίζουν την υπόθεσή τους σε ένα πλεονέκτημα της θέσης αυτής, έναντι του κοντινού Ανακτορίου. Το πλεονέκτημα αυτό είναι ότι λόγω των ανέμων και των θαλάσσιων ρευμάτων που δεν επιτρέπουν την εύκολη πρόσβαση στο λιμάνι του Ανακτορίου, αντίθετα με τις πιο ήρεμες συνθήκες που θα επικρατούσαν στη λίμνη. Ενώ ένα άλλο επιχειρήματός τους είναι ότι πάνω στην ακρόπολη της Βίγλας έχουν βρεθεί δύο οχυρωματικοί περίβολοι, ένας εξωτερικός και ένας εσωτερικός. Η τεχνική της τειχοδομίας του οχυρωματικού τείχους της κοντινής ακροπόλεως τοποθετείται

---

<sup>325</sup> Φαράκλας (1991) 223

<sup>326</sup> Η αλήθεια είναι ότι ο Lolling «χρησιμοποιεί» τη θέση του Σολλίου για να εντοπίσει την Πάλαιρο. Επίσης δεν είναι σίγουρος, αλλά παραθέτει και άλλες πιθανές θέσεις: κοντά στην Πλαγιά ή κοντά στη Ζαβέρδα (σημερινή Πάλαιρο). Lolling (1989) CLXXXIV (262)

<sup>327</sup> Kolonas & Faisst (1992) 561

χρονικά στα αρχαϊκά χρόνια, περίοδος που ταιριάζει με τη χρονική περίοδο ιδρύσεως της αποικίας<sup>328</sup>.

Οι Bertold και Faisst συνεχίζοντας στον ίδιο τρόπο σκέψης υποστηρίζουν ως πιθανότερη θέση του Σολλίου βορειοανατολικά στη χερσόνησο της Πλαγιά, κοντά στην παλαιά Πάλαιρο και κοντά στην ακτή της λίμνης Μυρτούντιον. Η άποψή τους αυτή στηρίζεται στη βεβαιότητα ότι οι Αθηναίοι προσέγγισαν και πολιορκήσαν την Λευκάδα από βόρεια<sup>329</sup>.

Δίνοντας λοιπόν την δική τους ερμηνεία στο χωρίο του Θουκυδίδη υποστηρίζουν ότι η περίφημη έκφραση του «παρέπλευσεν ἐς Σόλλιον» είναι καθοριστική για την εύρεση της τοποθεσίας του Σολλίου. Έτσι αποκλείουν την περίπτωση τοποθέτησης του Σολλίου στη νότια πλευρά της χερσονήσου της Πλαγιάς, γιατί σε περίπτωση που οι Αθηναίοι έπλεαν προς τη Λευκάδα θα περνούσαν από το στενό οπότε και θα αντιμετώπιζαν προβλήματα λόγω των οχυρωματικών έργων στο λιμάνι της πόλης, αλλά και εξαιτίας του ότι το κανάλι δεν ήταν πάντα πλεύσιμο<sup>330</sup>. Υποστηρίζουν δε ότι ο Δημοσθένης θα πρέπει να είχε κάνει τον περίπλου της Λευκάδας, κάτι που ο Θουκυδίδης<sup>331</sup> το περιέγραψε με τον όρο παραπλειν<sup>332</sup>.

Το ερώτημα που μένει είναι γιατί ο Δημοσθένης κατευθύνθηκε στο Σόλλιον, αφού μπορούσε να πληροφορήσει τους Ακαρνάνες για τις αποφάσεις του κατευθείαν στη Λευκάδα και να μη χρειαζόταν να πάει μέχρι εκεί. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι ο Δημοσθένης ήθελε να διατηρήσει τη συμμαχία των ακαρνανικών στρατευμάτων, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν το μέγεθος των στρατευμάτων δεν ήταν αμελητέο<sup>333</sup>.

Αν δεχτούμε λοιπόν ότι ο Δημοσθένης έπλευσε μέχρι το Σόλλιον, η διαδρομή για την επιστροφή θα ήταν πολύ μεγαλύτερη από οποιαδήποτε άλλη θέση τοποθετούσαμε το Σόλλιον. Η λύση για το πρόβλημα αυτό που προτείνεται από τους

<sup>328</sup> Kolonas & Faisst (1992) 571

<sup>329</sup> Bertold & Faisst (1993) 6

<sup>330</sup> «οἱ μὲν οὖν Πελοποννήσιοι τῆς νυκτὸς εὐθὺς κατὰ τάχος ἐκομίζοντο ἐπ' οἴκου παρὰ τὴν γῆνρ καὶ ὑπερενεγκόντες τὸν Λευκαδίων ἰσθμὸν τὰς ναῦς, ὅπως μὴ περιπλέοντες ὀφθῶσιν, ἀποκομίζονται.» Θουκυδίδης 3,81,1 βλ. και Θουκυδίδης 4,8,2

<sup>331</sup> Το πιο πιθανό είναι ότι οι υποστηρικτές αυτής της άποψης προσπαθούν να δώσουν μία ερμηνεία στο παραπλειν, η οποία ίσως τους διευκολύνει στο να υποστηρίξουν τη θέση τους. Η ερμηνεία τους λοιπόν είναι ότι Θουκυδίδης χρησιμοποιεί αυτό το ρήμα για να περιγράψει την πλεύση πλοίων παράλληλα με την ακτή: «παρέπλευσαν δὲ καὶ οἱ Πελοποννήσιοι εὐθὺς ταῖς περιλοίοις τῶν νεῶν ἐκ τῆς Δύμης καὶ Πατρῶν ἐς Κυλλήνην τὸ Ἠλείων ἐπίνειον.» Θουκ. 2,84,5. 2,86,2. 4,45,2. 8,10,3. Ενώ παράλληλα εμπλέκουν και το ρήμα περιπλειν δημιουργώντας ακόμη μεγαλύτερη σύγχυση.

<sup>332</sup> Bertold & Faisst (1993) 6 σημ. 39

<sup>333</sup> «ἔπειτα ὕστερον ἐπὶ Λευκάδα μείζονι στόλῳ ἦλθον, Ἄκαρνάσι τε πᾶσιν, οἱ πανδημειὶ πλὴν Οἰνιαδῶν ξυνέσποντο, » Θουκυδίδης 3,94,1 Murray (1982) 205

Berktoold και Faisst είναι ότι οι Αθηναίοι θα συνέχιζαν την πλευση τους από ένα κανάλι, μήκους 5 χλμ., που ξεκινά από τις όχθες της λίμνης Βουλκαριά και κατέληγε στο Ιόνιο, μεταξύ της Ζαβέρδας και της Πογωνιάς, γνωστό στους ντόπιους ως Κανάλι της Κλεοπάτρας. Με αυτή την κίνηση όχι μόνο μίκραινε σημαντικά η απόσταση και ο χρόνος επιστροφής, αλλά και μειωνόταν ο κίνδυνος να ξαναπεράσει ο στόλος από το στενό της Λευκάδας<sup>334</sup>.

Καταλήγοντας οι Berktoold και Faisst παρουσιάζουν μία αρκετά ενδιαφέρουσα ιδέα για το ποιος ήταν ο σημαντικότερος στόχος της όλης επιχείρησης των Αθηναίων: ο έλεγχος από την ακρόπολη της Βίγλας του μοναδικού δρόμου που ένωνε το Ανακτόριο με τη Λευκάδα. Αυτή η παρατήρηση ίσως εξηγεί γιατί το Σόλλιον ήταν ο πρώτος στόχος κατάληψης από τους Αθηναίους, κάτι που θα προετοίμαζε και την κατάληψη του Ανακτορίου, η οποία ήλθε έξι χρόνια αργότερα<sup>335</sup>. Όσον αφορά βέβαια στο αν υπήρχε έφορο έδαφος που θα μπορούσε να αντέξει ένα μικρό οικισμό μπορούμε να πούμε ότι δεν θα υπήρχε πρόβλημα καθώς εκεί υπάρχει σχετικά ικανή πεδινή έκταση, ώστε να θρέψει τους κατοίκους του οικισμού αυτού.

Η υπόθεση της τοποθέτησης του Σολλίου σε αυτή τη περιοχή στηρίζεται βέβαια από τα επιχειρήματα που αναφέρονται παραπάνω, αλλά έχει και κάποια αδύναμα σημεία πάνω στα οποία μπορεί κάποιος να στηριχθεί για να την αντικρούσει. Πρώτα πρώτα η απόσταση από τη Λευκάδα είναι πολύ μεγάλη, κάτι που έρχεται σε αντίθεση με την άποψη περί στενής σχέσης Λευκάδας με Σόλλιον, η οποία καταδεικνύεται από τις γραπτές πηγές. Θα ήταν αδύνατον εκ των πραγμάτων να καταφέρει μία μικρή κόμη να μείνει αλώβητη τόσο κοντά σε μία αρκετά μεγάλη πόλη όπως η Πάλαιρος, που επιθυμούσε έντονα να περάσει στα χέρια της. Όσον αφορά στην υποτιθέμενη διάβαση του Δημοσθένη από το λεγόμενο κανάλι της Κλεοπάτρας, μοιάζει λίγο υπερβολική υπόθεση, αλλά αν δεχθούμε ότι έγινε, θα έπρεπε να είχαμε τουλάχιστον μια μνεία του Θουκυδίδη για αυτό το γεγονός, κάτι που δεν υπάρχει.

Επιπλέον γίνεται αναφορά μόνο για τα ευρήματα πάνω στην ακρόπολη της Βίγλας χωρίς να αναφέρονται ευρήματα στον κόλπο του Αγ. Νικολάου που θα υποδείκνυαν και την ύπαρξη κάποιου λιμανιού. Ούτε τα ερείπια πάνω στην ακρόπολη από μόνα τους μας επιτρέπουν να μιλάμε για οικισμό.

---

<sup>334</sup> Berktoold & Faisst (1993) 7, αλλά και στην σημ. 41 στην ίδια σελίδα. Η χρονολόγηση του καναλιού ωστόσο δεν είναι σίγουρη.

<sup>335</sup> Berktoold & Faisst (1993) 7-8



Εικ.13 Η προτεινόμενη θέση της Βίγλας

**Υπόθεση 2<sup>η</sup>** Η δεύτερη υπόθεση είναι ότι το Σόλλιον θα πρέπει να ταυτιστεί με ερείπια του φρουρίου, το οποίο βρίσκεται στο βουνό Στέρνα, στο κέντρο περίπου της χερσονήσου της Πλαγιάς<sup>336</sup>. Παράλληλα, με τη μελέτη της σύγχρονης βιβλιογραφίας προκύπτει ότι υπάρχει μια σύγχυση για το ποιο κτίσμα πάνω στο βουνό Στέρνα συνδέεται με το Σόλλιον. Υπάρχει λοιπόν ακόμη ένα κτίσμα στην τοποθεσία Καστρί λιθιές. Καλό θα ήταν να ασχοληθούμε και με τις δύο αυτές θέσεις, ώστε να έχουμε μία ολοκληρωμένη εικόνα.

Για το μεγάλο φρούριο της Στέρνας η πιο πρόσφατη περιγραφή δίνεται από το Murray, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή. Έτσι λοιπόν πρόκειται για την μεγαλύτερη κατασκευή οχυρού, μεταξύ της Παλαίρου και της Λευκάδας, που βρίσκεται πάνω στην ψηλότερη βουνοκορφή της χερσονήσου της Πλαγιάς. Το οχυρό χτισμένο με το πολυγωνικό σύστημα δόμησης έχει μήκος 500 μ. και είναι χωρισμένο σε δύο χώρους με εγκάρσιο τείχος. Στο εσωτερικό του παρατηρούνται ερείπια από μία δεξαμενή σκαμμένη μέσα στο βράχο, αλλά είναι σχεδόν σίγουρη η ύπαρξη και άλλων κατασκευών που δεν διατηρήθηκαν, ώστε τα όριά τους να είναι ορατά<sup>337</sup>.

<sup>336</sup> Heuzey (1860) 396. Oberhummer (1867) 31. Partsch (1889) χάρτης, όπου το Σόλλιον υποδεικνύεται με ερωτηματικό.

<sup>337</sup> Murray (1982) 211-213



Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα τμήμα του τείχους, το οποίο έχει πάχος 17 μ. δίνοντας την εικόνα ενός προμαχώνα, μιας επάλξης. Ανάλογα τμήματα υπάρχουν και σε άλλα σημεία του τείχους όχι όμως με τόσο πάχος. Οι επάλξεις αυτές εκτός από θέσεις για τους πολεμιστές θα μπορούσαν να αποτελέσουν και πλατφόρμες από όπου στέλνονταν σινιάλα με φωτιά ή καπνό<sup>338</sup>. Όσον αφορά στη χρονολόγηση ο Murray από τη λιγοστή κεραμική τοποθετεί το φρούριο στα μέσα του 5<sup>ου</sup> αιώνα<sup>339</sup>.

Στην υπόθεση που αφορά την ταύτιση του Σολλίου με ερείπια στο βουνό Στέρνα έχουν δοθεί απαντήσεις ήδη από την παλαιότερη βιβλιογραφία. Ο Lolling ήδη από πολύ παλιά είχε επισημάνει ότι τα υπολείμματα του πολυγωνικού τείχους που βρέθηκαν εκεί δεν πρέπει να αποτελούσαν τον οικισμό του Σολλίου, αλλά ανήκαν σε μικρές οχυρώσεις, οι οποίες θα έπρεπε να χρησιμεύουν για την φύλαξη του δρόμου από την αρχαία Πάλαιρο (Κεχροπούλα) μέχρι τον ισθμό της Λευκάδος (τον οποίο ονομάζει Διόρυκτο)<sup>340</sup>. Ο Kirsten κάνει λόγο για ένα φρούριο και όχι για έναν οικισμό έστω και μικρό<sup>341</sup>.

Ακόμη η αναφορά του Θουκυδίδη καθιστά σαφές ότι το Σόλλιον βρίσκεται κοντά στη θάλασσα, διαφορετικά ο Δημοσθένης δεν θα μπορούσε να «παραπλεύσει»<sup>342</sup> εκεί. Εκτός από τη μνεία του ιστορικού η υπόθεση αυτή έχει αρκετά μειονεκτήματα που την καθιστούν ανεπαρκή για την εγκατάσταση εκεί κάποιου οικισμού. Δεν υπάρχει πεδινό μέρος κάπου κοντά, το υψόμετρο είναι αρκετά μεγάλο, που θα μπορούσε να καλλιεργηθεί και να θρέψει τους κατοίκους του Σολλίου. Εκτός από αυτό σε ένα βουνό με τόσο μεγάλο υψόμετρο θα ήταν δύσκολο οι κάτοικοι να εξασφαλίσουν τα προς το ζην, αφού το κοντινότερο πεδινό σημείο βρίσκεται αρκετά μακριά. Επιπλέον η απόσταση από τη Λευκάδα, η οποία θα έπαιζε το ρόλο του προστάτη σε περίπτωση κινδύνου, είναι αρκετά μεγάλη και η πρόσβαση από το νησί στο βουνό της Στέρνας δεν θα μπορούσε να γίνει γρήγορα.

---

<sup>338</sup> Murray (1982) 214. Ο Murray χρησιμοποιεί αυτά τα στοιχεία σε συνδυασμό με τη θέση του φρουρίου πάνω στο ψηλότερο σημείο της χερσονήσου για να στηρίξει την άποψή του περί οπτικών επικοινωνιακών συστημάτων μέσω σινιάλων. Murray (1982) 215

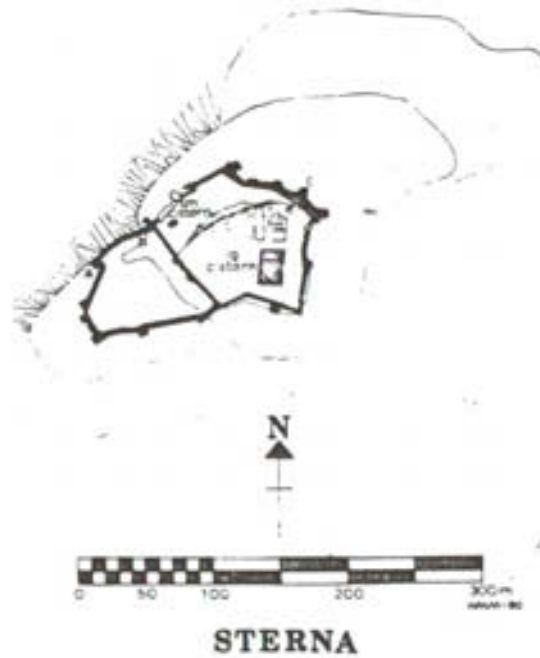
<sup>339</sup> Murray (1982) 215 και 452. Για την κεραμική (αναγνωρίστηκαν δύο κορινθιακοί αμφορείς, τύπου Β, ο ένας χρονολογείται στα μέσα του 5<sup>ου</sup> αιώνα και ο άλλος ύστερο 4<sup>ο</sup> προς 3<sup>ο</sup> αιώνα ) no 37 και 42 αντίστοιχα. Murray (1982) 434-435

<sup>340</sup> Πρόκειται για το Καστρί λιθιές με το οποίο θα ασχοληθούμε παρακάτω. Lolling (1989) CLXXXIV (262)

<sup>341</sup> Kirsten (1941) 111

<sup>342</sup> «ἄρας οὖν ξύμπαντι τῷ στρατεύματι ἀπὸ τῆς Λευκάδος ἀκόντων τῶν Ἀκαρνάνων παρέπλευσεν ἐς Σόλλιον.» Θουκυδίδης 3,95,2

Τέλος η επικράτεια της Λευκάδας δεν θα ήταν δυνατό να φτάνει μέχρι τη Στέρνα. Ο Θουκυδίδης μιλάει για εδάφη της Λευκάδας πέρα από τον ισθμό<sup>343</sup>, αλλά αυτό δεν σημαίνει ότι έφταναν μέχρι τη Στέρνα. Είναι πραγματικά δύσκολο να στηρίξει κάποιος ότι η Πάλαιρος, που ήταν η μεγαλύτερη δύναμη της χερσονήσου, δεν θα είχε υπό την κυριαρχία της τη Στέρνα που βρισκόταν στο κέντρο ακριβώς της περιοχής.



Εικ.14 Ο πύργος στη Στέρνα

Μία άλλη θέση που θα μπορούσε να ενταχθεί σε αυτή την υπόθεση είναι η θέση Καστρί λιθιές, γιατί βρίσκεται και αυτή στο βουνό Στέρνα. Η τοποθεσία απέχει 2,5 χλμ. από την περιοχή του φρουρίου του Αγ. Γεωργίου. Η κατασκευή που μας ενδιαφέρει είναι ένας μικρός κυκλικός πύργος, που είναι χτισμένος από λίθους με το πολυγωνικό σύστημα. Σε αυτό υπάρχουν δύο μικρές πύλες βόρεια και νότια του κτηρίου, χωρίς να είναι ορατός ο τρόπος που ασφάλιζαν – έκλειναν αυτές. Η διάμετρος του πύργου είναι περί τα 19,8 μ. ( στον κάθετο άξονα από πύλη σε πύλη). Στο εσωτερικό του κτιρίου υπάρχει υλικό από τα τοιχώματα και τα κεραμίδια της οροφής, για το οποίο υλικό ο Murray δεν αναφέρει περισσότερα στοιχεία<sup>344</sup>.

<sup>343</sup> «τῆς τε ἔξω γῆς δηουμένης καὶ τῆς ἐντὸς τοῦ ἰσθμοῦ» Θουκυδίδης 3,94,2

<sup>344</sup> Murray (1982) 193

Η κεραμική που βρέθηκε ήταν λιγοστή. Από τα λίγα όστρακα που βρέθηκαν εκεί διαφαίνεται μια περίοδος χρήσης από τον ύστερο 4<sup>ο</sup> αιώνα μέχρι και τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>345</sup> (περιλαμβανομένης μιας βάσης και ενός χείλους ενός κορινθιακού τύπου<sup>346</sup>).

Άλλοι προγενέστεροι συγγραφείς που εντόπισαν το κάστρο αυτό ήταν ο Heuzey<sup>347</sup>, ο Lolling<sup>348</sup> και ο Ρωμαίος<sup>349</sup>. Ο Heuzey αν και ανέφερε ότι το Καστρί έχει μόνο μια πύλη και ότι έχει θέα απευθείας στην κοιλάδα της Πλαγιάς (ενώ υπάρχει μία μικρή κορυφή που τα χωρίζει) μάλλον αναφέρεται σε αυτό το φρούριο. Ο Heuzey είναι ο πρώτος που συνέδεσε το Σόλλιον με αυτή τη θέση, ενώ θεωρούσε ότι οι κάτοικοι που είχαν επίσης τον έλεγχο του φρουρίου στην παλιά Πλαγιά<sup>350</sup>. Αυτή την άποψή του την ακολουθεί και ο Lolling<sup>351</sup>. Το πρόβλημα με αυτή τη θέση είναι ότι μάλλον επικρατεί μία σύγχυση στη βιβλιογραφία καθώς άλλοι μελετητές αναφέρονται στο φρούριο της Στέρνας, ενώ άλλοι στον πύργο Καστρί λιθιές. Αποτέλεσμα αυτού είναι αρκετοί να θεωρούν αυτές τις κατασκευές μία και να καταλήγουν σε μη ασφαλείς εκτιμήσεις.

Αυτό το μικρό κάστρο λοιπόν είναι τοποθετημένο σε επίπεδο έδαφος πάνω σε μία κορυφή που οι πλαγιές της καταλήγουν σε παραθαλάσσιο μέρος (Χερονήσι). Από εκεί η θέα περιορίζεται μόνο στο κανάλι, χωρίς να έχει πολλές οπτικές διεξόδους, δηλαδή δεν δίνεται η εντύπωση ότι ο πύργος χρησίμευε ως πύργος παρακολούθησης. Επίσης δεν θα αποτελούσε καλή λύση για κατάλυμα της φρουράς, γιατί εύκολα θα μπορούσε να καταληφθεί από τους αντιπάλους, λόγω του ότι η θέση ήταν απροστάτευτη από υψώματα υψηλότερα από αυτή τη θέση. Η λύση λοιπόν που δίνει ο Murray είναι ότι το Καστρί λιθιές χτίστηκε για να αμυνθεί στις μικρές επιθέσεις πειρατών. Η εξήγηση αυτή τοποθετεί τη χρήση του πύργου το δεύτερο μισό του 3<sup>ου</sup> αι.<sup>352</sup>

Από την άλλη ένα τέτοιο μικρό κάστρο θα μπορούσε να αποτελέσει μια από τις πρώτες κορινθιακές εγκαταστάσεις. Το πρόβλημα είναι ότι δεν υπάρχουν εμφανείς

---

<sup>345</sup> Murray (1982) 193

<sup>346</sup> Murray (1982) 431 nos. 24-26

<sup>347</sup> Heuzey (1860) 396-7

<sup>348</sup> Lolling (1989) CLXXXIV (262). Ο Lolling απλώς το αναφέρει δε συμμαρρίζεται την άποψη του Heuzey.

<sup>349</sup> Ρωμαίος (1918) 114

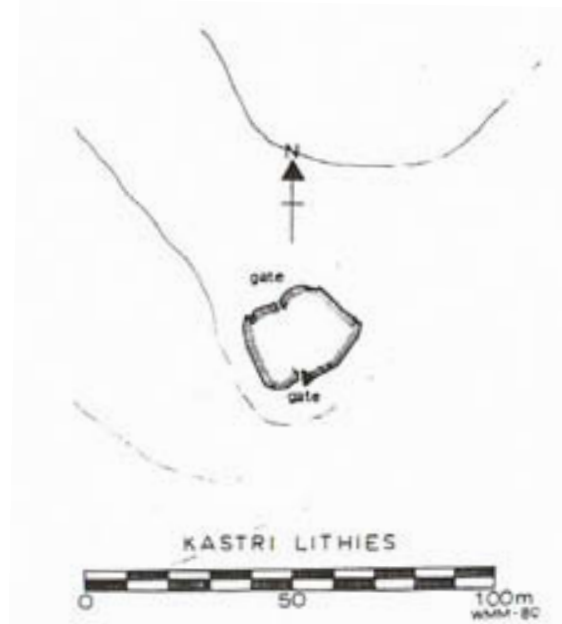
<sup>350</sup> Σήμερα το φρούριο αυτό ονομάζεται Στέρνα και αποτελεσε το αντικείμενο συζήτησης για την άλλη θέση που προτείνεται ως πιθανή για το Σόλλιον. Murray (1982) 211

<sup>351</sup> Murray (1982) 194

<sup>352</sup> Murray (1982) 194-195. Όσον αφορά στις επιθέσεις πειρατών, το 230 η Ήπειρος τρομοκρατείται από Ιλλύριους πειρατές. Πολύβιος Ιστορία 2,6,4 και Murray (1982) 335

αρχιτεκτονικές παρεμβάσεις και διορθώσεις που θα δικαιολογούσαν τη χρήση του κτηρίου από τον 7<sup>ο</sup> μέχρι τον 3<sup>ο</sup> αιώνα που το τοποθετεί χρονικά η κεραμική. Το μέγεθος του επίσης δεν θα επέτρεπε τη χρήση του ως αποθήκη αγροτικών προϊόντων όπως αυτά στη νότια Αττική και τη Σίφνο<sup>353</sup>. Ίσως πάλι να αποτελούσε καταφύγιο αγροτών – κατοίκων κάποιου οικισμού ο οποίος δεν έχει βρεθεί<sup>354</sup>.

Το Καστρί λιθιές μάλλον απορρίπτεται ως πρόταση για το Σόλλιον, γιατί δεν έχει χαρακτηριστικά που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως επιχειρήματα για το αντίθετο. Η πρόσβαση στη θέση αυτή είναι πολύ δύσκολη, δεν υπάρχει επαρκής χώρος για την ανάπτυξη ενός οικισμού και δεν υπάρχει δυνατότητα να συνδεθεί ο πύργος με κάποιο οικισμό. Η οπτική επαφή με το κανάλι υπάρχει, αλλά η δυσκολία μεταφοράς προς την περιοχή κοντά σε αυτό, καθιστά την επαφή αυτή μάταια, αφού δεν δίνει τη δυνατότητα γρήγορης αντίδρασης, σε ενδεχόμενη επίθεση.



Εικ.15 Ο πύργος στο Καστρί λιθιές

**Υπόθεση 3<sup>η</sup>** Ως τρίτη υπόθεση παρουσιάζεται ότι το Σόλλιον βρισκόταν στην περιοχή του ακρωτηρίου του ονομαζόμενου Αγίου Γεωργίου, δυτικά της

<sup>353</sup> Ο Young μιλώντας για τους πύργους που έχουν βρεθεί στη Σίφνο, αποκλείει την χρησιμότητά τους ως μέρη για να πέμπονται σιινάλα. Λόγω της πολύ μικρής απόστασης που είχαν μεταξύ τους. Καταλήγει στο συμπέρασμα ότι φτιάχτηκαν για να φυλάσσουν εκεί οι αγρότες τα αγροτικά προϊόντα. Young (1956α) 51 και 55. Ο ίδιος καταλήγει στο ίδιο συμπέρασμα για πύργους στην περιοχή του Σουνίου προσθέτοντας ότι από την κορυφή ενός τέτοιου πύργου μπορούσε ο κτηνοτρόφος να έχει την εποπτεία του κοπαδιού του. Ενώ αντίθετα θεωρεί ρομαντικές τις υποθέσεις περί προφύλαξης κατοίκων από πειρατές και για σιινάλα από πύργο σε πύργο. Young (1956β) 143

<sup>354</sup> Murray (1982) 195

χερσονήσου και στην αρχή του στενού θαλάσσιου περάσματος μεταξύ Λευκάδος και Ακαρνανίας<sup>355</sup>. Εκεί κοντά στο βενετσιάνικο φρούριο του Αγίου Γεωργίου, βρίσκονται ερείπια<sup>356</sup>, τα οποία θα μπορούσαν να ταυτιστούν με το Σόλλιον.

Αναλυτικότερα ο Dörpfeld αναγνώρισε στο μικρό ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου, νότια του καναλιού της Λευκάδας στην ανατολική πλευρά, τη Νήρικο. Αν και η αναγνώριση αυτή μάλλον δεν είναι εύστοχη, η καταγραφή των ευρημάτων που συνάντησε τότε είναι πολύ χρήσιμη, γιατί αυτά τα στοιχεία μετά από είκοσι χρόνια όταν ο γερμανός αρχαιολόγος επέστρεψε στον τόπο δεν ήταν εύκολα διακριτά, είτε γιατί είχαν καλυφθεί είτε γιατί οι πέτρες είχαν απομακρυνθεί<sup>357</sup>.

Από ένα σχέδιο της περιοχής που δίνει ο Dörpfeld βλέπουμε ότι οχυρώσεις υπήρχαν τόσο πάνω στην ακρόπολη, όπου βρίσκεται τώρα το φρούριο του Αγίου Γεωργίου, όσο και στην απόσταση μεταξύ του υψώματος και της θάλασσας. Στο χώρο που περιέκλειε η οχύρωση υπήρχαν και άλλα κτίσματα. Το τείχος διακόπτεται και σχηματίζει μία πύλη μπροστά από τον αρχαίο μόλο. Το πλάτος του τείχους κυμαίνεται μεταξύ 2,60 και 3 μέτρα και αποτελείται από μεγάλες ασβεστολιθικές πέτρες δομημένες με το πολυγωνικό σύστημα. Έχει δύο παρειές, εσωτερική και εξωτερική και ο ενδιάμεσος χώρος είναι γεμισμένος με μικρότερες πέτρες. Την εικόνα του τείχους συμπληρώνουν πολλοί πύργοι, οι οποίοι βρίσκονται κατά μήκος του τείχους και εξέχουν από την επιφάνεια του τείχους κατά 2,5 με 3 μέτρα, ενώ έχουν πλάτος μετώπου περί τα 8 μέτρα<sup>358</sup>.

Ερείπια από κτήρια εντός των τειχών αν και διαφαίνονται στο σχέδιο που είχε δώσει ο Dörpfeld, εντούτοις δεν αναφέρονται ούτε από τον ίδιο, ούτε από μεταγενέστερους μελετητές. Μία έρευνα που θα έδινε πληροφορίες για τη μορφή αυτών των κατασκευών θα ήταν χρήσιμη προκειμένου να κατανοήσουμε την εικόνα του οικισμού, αν τελικά αυτός υπήρχε, και τη θέση του σε σχέση με την ακρόπολη, την πεδιάδα και τη θάλασσα.

Όσον αφορά στη χρονολόγηση του τείχους ο Dörpfeld, λόγω του ίδιου συστήματος δόμησης με αυτό της αρχαίας Λευκάδας, το τοποθετεί με βεβαιότητα

---

<sup>355</sup> Φαράκλας (1991) 225

<sup>356</sup> Dörpfeld 269 και Beilagen 10 και 50

<sup>357</sup> Dörpfeld (1927) 269

<sup>358</sup> Dörpfeld (1927) 270. Αναλυτική περιγραφή του τείχους δίνει ο Πορτελάνος. Πορτελάνος (1998) 1405-1406. Εκτός όμως από τα στοιχεία που είχε δώσει ο Dörpfeld δεν έχουμε νέα ούτε από το Murray, ο οποίος ξαναεπισκέφτηκε την περιοχή και δεν εντόπισε κάτι άλλο σημαντικό. Murray (1982) 186-187

στον 7<sup>ο</sup> αιώνα<sup>359</sup>. Αν ήταν λίθινη μόνο η βάση του τείχους (το πάνω μέρος μπορεί να ήταν πλίνθινο), τότε η οχύρωση θα μπορούσε να χρονολογείται πριν από την κατάληψη του Σολλίου από τους Αθηναίους<sup>360</sup>. Άλλη άποψη είναι αυτή του Wacker ο οποίος θεωρεί ότι χωρίς να δίνεται ιδιαίτερη σημασία στον τρόπο δόμησης, αλλά κυρίως παρατηρώντας την απόσταση μεταξύ δύο από τους πύργους που ενσωμάτωνε το τείχος στη βόρεια πλευρά του, καθώς και το πλάτος του μετώπου των πύργων, θυμίζουν άλλες χρονολογημένες με ακρίβεια οχυρωματικές εγκαταστάσεις. Τα τείχη των αιτωλικών πόλεων Θέρμο και νέα Πλευρών χρονολογούνται τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>361</sup>, παρουσιάζουν επίσης αυτές της ιδιαιτερότητες. Θα μπορούσε λοιπόν να υποθεθεί ότι το τείχος του Αγίου Γεωργίου τοποθετείται χρονικά τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., εφόσον δεν έχουν γίνει ανασκαφές στην περιοχή για να δώσουν άλλα στοιχεία<sup>362</sup>. Ο Murray δίνοντας τη δική του χρονολόγηση το τοποθετεί τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>363</sup>.

Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση του Πορτελάνου σχετικά με την έκταση του Σολλίου. Αναφέρει ότι ο οικισμός στα όρια του περιβόλου έχει εμβαδόν μεγαλύτερο από αυτό του πρώτου περιβόλου της Κεχροπούλας (αρχαίας Παλαίρου). Έτσι επανερχόμαστε στο ερώτημα αν ήταν το Σόλλιον εξαρτημένη κόμη ή αυτόνομη πόλη. Ο ίδιος δίνει μία λογική απάντηση ότι το Σόλλιον ήταν μια κόμη με ακρόπολη, αλλά και με τείχος που δεν ήταν εύκολη λεία στους Παλαιρείς, δεδομένου ότι η υποστήριξη από τη Λευκάδα ήταν πολύ κοντινή. Η επέμβαση από τους Αθηναίους έδωσε τελικά τη λύση σε όφελος της Παλαίρου<sup>364</sup>.

Η διάνοιξη του καναλιού από τους Κορινθίους<sup>365</sup>, έδωσε στη Λευκάδα το πλεονέκτημα να βρίσκεται σε μία θέση που μπορούσε να εκμεταλλευτεί, για να το πετύχει όμως αυτό έπρεπε να ελέγχει και την άλλη πλευρά, στην ακαρνανική γη. Αν κάποιος άλλος κατείχε την απέναντι πλευρά τότε κανένας από τους δύο δεν θα ωφελούνταν. Η Λευκάδα, λοιπόν, θα έπρεπε να εγκαταστήσει δικούς της ανθρώπους να ελέγχουν το κανάλι. Ακόμα καλύτερα θα ήταν αυτοί να έμεναν εκεί και να

---

<sup>359</sup> Dörpfeld (1927) 269

<sup>360</sup> Φαράκλας (1991) 227

<sup>361</sup> Wacker (1999) 17 σημ. 5

<sup>362</sup> Κατά τον Wacker όχι μόνο η χρονολόγηση, αλλά και η περιγραφή του τείχους είναι λανθασμένη, γιατί το τείχος σωζόταν σε πολύ μικρό ύψος και δεν έχουμε πληροφορίες για τα κτίρια που περιέκλειε το τείχος. Wacker (1999) 17 και σημ. 6

<sup>363</sup> Murray (1982) 453

<sup>364</sup> Πορτελάνος (1998) 1406-1407

<sup>365</sup> Στράβων 10,2,8

επωφελούνταν και από την καλλιέργεια της γης εκεί<sup>366</sup>, ώστε να εξασφαλίσουν την κατοχή της περιοχής ακόμη καλύτερα.

Η ταύτιση του Σολλίου με την περιοχή του ακρωτηρίου του Αγίου Γεωργίου, μπορεί να ιδωθεί και μέσα από το πρίσμα των ιστορικών μαρτυριών. Καταρχήν είναι κοντά στη Λευκάδα και πιο μακριά από την Πάλαιρο στην οποία δόθηκε από τους Αθηναίους αργότερα. Η απόσταση από την Πάλαιρο, η οποία είχε στην κατοχή της το Σόλλιον, μπορεί να καλυφθεί ως εξής: για να είναι καλυμμένοι οι Παλαιρείς, αφού είχαν στην κατοχή τους την κόμη, θα είχαν εγκαταστήσει κοντά στο Σόλλιον μία φρουρά, η οποία θα μπορούσε να αντισταθεί στους Λευκάδιους σε ενδεχόμενη σύρραξη, μέχρι να φθάσει βοήθεια από την ακαρνανική πόλη. Εξάλλου υπήρχαν οχυρά και πύργοι, με σημαντικότερο αυτό της Στέρνας<sup>367</sup>, από όπου θα μπορούσαν να πληροφορήσουν τους κατοίκους της Παλαίρου σε μία περίπτωση εκτάκτου ανάγκης. Από εκεί και πέρα η απόσταση δεν είναι τόσο μεγάλη, θα μπορούσε να καλυφθεί με τρεις ώρες πεζοπορία. Μετά το 431 π.Χ. πάντως που η τοποθεσία θα ενδιέφερε την Πάλαιρο περισσότερο, οι Λευκάδιοι δεν βρισκόταν σε πλεονεκτική θέση για να επιτεθούν τόσο γρήγορα στους Παλαιρείς, κατοίκους πια του Σολλίου, ώστε να μην προλάβουν να έρθουν ενισχύσεις.<sup>368</sup>

Η περιοχή στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου έχει την απαραίτητη έκταση που θα μπορούσε να καλλιεργηθεί και να θρέψει κατοίκους ενός μικρού οικισμού. Αν και σε περίπτωση που το Σόλλιον βρισκόταν εκεί, το θέμα της απόκτησης αγαθών δεν θα ήταν το πρωταρχικό, μια και αν το Σόλλιον κινδύνευε, η όποιου είδους βοήθεια, ακόμα και υλική θα ερχόταν από τη Λευκάδα. Αυτό μάλιστα θα αποτελούσε και έμπρακτη εξάρτηση της κόμης από την πόλη.

Ένα ακόμη θέμα που συνδέεται με την τοποθέτηση του Σολλίου είναι η πιθανότητα να ήταν η περιοχή στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου η Διόρυκτος. Στις πηγές<sup>369</sup> παρουσιάζεται ως περιοχή και μάλιστα μπορεί να οδηγηθεί κάποιος στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για μία θέση απέναντι από την Λευκάδα<sup>370</sup>. Την αίσθηση

---

<sup>366</sup> Φαράκλας (1991) 225

<sup>367</sup> Προηγούμενη υπόθεση.

<sup>368</sup> Φαράκλας (1991) 226

<sup>369</sup> «Αὕτη δ' ἐστὶ νῦν νῆσος τὸν ἰσθμὸν ἀποτεταφρευμένη Εὐριπος Διόρυκτος ἐν τῷ ἰσθμῷ. » Σκύλαξ 34. «ἐντρεπισάμενος δὲ τὰ περὶ τὸν Διόρυκτον, καὶ ταύτη διακομίσας τὰς ναῦς, ἐποιεῖτο τὸν ἀπόπλουν κατὰ τὸν Ἀμβρακικὸν καλούμενον κόλπον. » Πολύβιος 5,5,12. Διονύσιος Αλικαρνασεύς, Ρωμαϊκῆς Αρχαιολ. 1,50,4. Πλίνιος, NH 4,5.

<sup>370</sup> Ο Oberhummer δεν μπορεί να κατανοήσει πώς η Διόρυκτος είναι απλά ένας χαρακτηρισμός του καναλιού και όχι μία τοποθεσία στην απέναντι ακαρνανική ακτή, αφού ο Διονύσιος Αλικαρνασεύς αναφέρει ένα μικρό νησί μεταξύ της Διόρυκτου και της Λευκάδας. Oberhummer (1887) 10 σημ. 1

ότι η Διόρυκτος είναι περιοχή ή ακόμα και οικισμός επιτείνεται από τη μαρτυρία του Διονυσίου Αλικαρνασέως ότι ανάμεσα στη Λευκάδα και τη Διόρυκτο υπήρχε ένα νησί με το ιερό της Αφροδίτης Αινιάδος<sup>371</sup>. Όμως θα μπορούσαμε να δεχτούμε ότι το όνομα Διόρυκτος αναφέρεται στο κανάλι ή στον τόπο που ανοίχθηκε το κανάλι. Τότε δεν θα ήταν απίθανο να βρίσκεται ένα νησί μεταξύ του καναλιού και του νησιού. Το όνομα διόρυκτος παρουσιάζεται και ως αρσενικό, στο Σκύλακα<sup>372</sup>, όπου ως « Εϋριπος Διόρυκτος» είναι ξεκάθαρη η αναφορά στο κανάλι<sup>373</sup>.

Η υπόθεση του Αγίου Γεωργίου δείχνει να έχει ένα ισχυρό επιχείρημα, έναν καλά οχυρωμένο οικισμό, από τον οποίο έχουν εντοπιστεί ευρήματα. Ωστόσο η ταύτισή του με το Σόλλιον δεν μπορεί να γίνει άκριτα δεκτή. Καταρχήν η μικρή απόσταση από τη Λευκάδα και η σύνδεσή της θέσης με το μόλο, ίσως θα μπορούσε να αποτελέσει επιχείρημα για το ότι δεν πρόκειται για το Σόλλιον. Αυτό εξηγείται με την υπόθεση ότι οι Αθηναίοι, ήδη από το 431 π.Χ., θα μπορούσαν να έχουν πάρει στην κατοχή τους αυτή την περιοχή, να απομονώσουν τη Λευκάδα και έτσι να μη χρειαζόταν να γίνει η πολιορκία. Αλλά και αντίστροφα οι Λευκάδιοι θα μπορούσαν να εκμεταλλευτούν τη μικρή απόσταση και να μπορέσουν να αντιμετωπίσουν το πρόβλημα επιβίωσης, που θα είχαν με την πολιορκία, επιχειρώντας μικρές επιδρομές απέναντι στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου, αλλά και να το ξαναφέρουν υπό την κυριαρχία τους. Μια τέτοια ενέργεια πάντως από μέρους των Αθηναίων δεν αναφέρεται στο Θουκυδίδη<sup>374</sup>.

---

<sup>371</sup> «πάλιν ἱερὸν Ἀφροδίτης ἰδρύνονται τοῦτο, ὃ νῦν ἐστὶν ἐν τῇ νησίδι τῇ μεταξύ τοῦ Διορύκτου τε καὶ τῆς πόλεως, καλεῖται δὲ Ἀφροδίτης Αἰνειάδος. » Διονύσιος Αλικαρνασεύς, Ρωμαϊκῆς Αρχαιολ. 1,50,4

<sup>372</sup> Σκύλαξ 34

<sup>373</sup> Φαράκλας (1991) 225

<sup>374</sup> Bertold & Faisst (1993) 6 και σημ. 34





Εικ.16 Το φρούριο του Αγίου Γεωργίου στη χερσόνησο της Πλαγιάς

**Υπόθεση 4<sup>η</sup>** Με την τέταρτη υπόθεση το Σόλλιον τοποθετείται στην περιοχή του Φαγιά<sup>375</sup>. Το βουνό, όπου βρίσκονται τα ερείπια του πύργου, είναι γνωστό σήμερα με το όνομα Αετοφωλιά<sup>376</sup>. Βρίσκεται νοτιοδυτικά στη χερσόνησο της Πλαγιάς και είναι ένα από τα υψηλότερα σημεία της περιοχής.

Καταρχήν για να εντοπιστεί καλύτερα η θέση του πύργου ο Murray διευκρινίζει ότι βρίσκεται στο λόφο Κουτουπά. Ο πύργος είναι χτισμένος με το πολυγωνικό σύστημα. Οι τοίχοι του είναι αρκετά παχιοί (2,4-2,7 μ.). Ο βορειοανατολικός τοίχος έχει καταρρεύσει και έχουν αποκαλυφθεί όστρακα και κορινθιακά κεραμίδια. Τα όρια του κτηρίου είναι ασαφή, αλλά το μέγεθος δεν θα πρέπει να ξεπερνούσε τα 10 X 12,5μ. Η χρονολόγηση από την κεραμική δεν είναι ακριβής, ωστόσο η χρονική περίοδος που δίδεται είναι από τα μέσα 4<sup>ου</sup> μέχρι τον 3<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., χωρίς να είναι συνεχής η χρήση του πύργου<sup>377</sup>.

Η περιοχή του Φαγιά είναι κοντά στους όρμους της Βαθιαβάλης και του Βαρικού, κάτι που σύμφωνα με το Ρωμαίο συμφωνεί με το «παρέπλευσεν ἐς Σόλλιον» του Θουκυδίδη, με το σκεπτικό ότι στου Φαγιά θα βρισκόταν το φρούριο, για να είναι ασφαλέστερο, ενώ οι κατοικίες του οικισμού θα πρέπει να τοποθετηθούν κοντά στη θάλασσα κάπου μεταξύ του κόλπου του Βαρικού και της Βαθιαβάλης<sup>378</sup>. Την ίδια άποψη έχει και ο Murray, ο οποίος συμπληρώνει ως επιχειρήματα ότι η απόσταση της θέσης αυτής από τη Λευκάδα και την Πάλαιρο είναι μικρή, τόσο για να

<sup>375</sup> Ρωμαίος (1918) 114.

<sup>376</sup> Wacker (1999) 36

<sup>377</sup> Murray (1982) 206-208

<sup>378</sup> Ρωμαίος (1918) 114. Το ίδιο σκεπτικό για αυτή τη μορφή οικισμού, με φρούριο σε υψόμετρο που θα εποπτεύει την πόλη, ώστε να είναι ασφαλής ακολουθεί και ο Oberhammer. Oberhammer (1887) 31

εξυπηρετεί την πρώτη στον έλεγχο του καναλιού, όσο και να ενδιαφέρει τη δεύτερη, να την έχει στην κατοχή της<sup>379</sup>. Επιπλέον στον κόλπο της Βαθειαβάλης, αλλά και στου Φαγιά υπάρχει επαρκές καλλιεργήσιμο έδαφος για μία μικρή κοινότητα



Εικ.17 Ο πύργος στο λόφο Κουτουπά, στην περιοχή του Φαγιά

Όσον αφορά στον κόλπο της Βαθειαβάλης είναι το μοναδικό ασφαλές αγκυροβόλιο που υπάρχει μεταξύ των δύο αρχαίων πόλεων, Λευκάδα και Πάλαιρο. Πρόκειται για ένα μακρύ και στενό λιμάνι, το οποίο είναι βαθύ. Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι τετράγωνα κατασκευές, καθώς και τρεις κυκλικοί σωροί από πέτρες πολύ κοντά στην ακτή. Ανατολικά αυτών και πάνω σε ένα λόφο βρίσκονται υπολείμματα μιας κατασκευής που όμως δεν είναι δυνατόν να γίνει κατανοητό αν πρόκειται για πύργο ή μία οικία μετρίου μεγέθους. Η κεραμική από εδώ είναι ελάχιστη<sup>380</sup>.

<sup>379</sup> Murray (1982) 204

<sup>380</sup> Murray (1982) 198-199. Ο Murray καταλήγει την αναφορά του στον κόλπο της Βαθειαβάλης λέγοντας χαρακτηριστικά ότι ερχόμενος στο Βαθύ Αβαλί περίμενε να βρει τη θέση του αρχαίου Σολλίου, ένα πράγμα είναι βέβαιο ότι δεν το βρήκε. Murray (1982) 200

Η τοποθεσία του λιμανιού της Βαθειαβάλης ίσως πληροί αρκετές από τις προϋποθέσεις για να ταυτιστεί ο οικισμός του Σολλίου με αυτή την περιοχή. Η ασφάλεια του όρμου, η έκταση που μπορεί να καλλιεργηθεί, αλλά και η θέση του, στην είσοδο του κόλπου του Δρεπάνου, ο οποίος οδηγεί στο κανάλι μεταξύ Λευκάδας και ακαρνανικής ακτής, σε συνδυασμό με την εύρεση έστω και λίγων αρχαιολογικών κτιριακών εγκαταστάσεων, είναι χαρακτηριστικά του τόπου που αναζητάμε. Παρόλα αυτά η απόστασή του από τη Λευκάδα είναι αρκετά μεγάλη για να μπορεί να σταθεί ως εξαρτημένη κόμη από αυτή. Η έλλειψη οχύρωσης πάλι που παρατηρείται εδώ, είναι κάτι σημαντικό, γιατί οι κάτοικοι μεν θα μπορούσαν να προστρέξουν για προστασία στον πύργο(;) πάνω στο όρος του Φαγιά, αλλά δεν φαίνεται πιθανόν να μην υπάρχει μία προσπάθεια έστω οχύρωσης του εκτεθειμένου λιμανιού. Ακόμη ο έλεγχος του περάσματος από τον ισθμό δεν θα ήταν αποτελεσματικός, αφού τα πλοία θα μπορούσαν να περάσουν χωρίς απαραίτητα να εισέλθουν στον κόλπο της Βαθειαβάλης. Ο όποιος έλεγχος θα ήταν μόνο οπτικός.



Εικ.18 Οι μικρές εγκαταστάσεις και κατασκευές στη Βαθειαβάλη

**Υπόθεση 5<sup>η</sup>** Το Σόλλιον βρίσκεται στον κόλπο του Βαρικού<sup>381</sup>.

<sup>381</sup> Wacker (1991) 4 κ.ε.

Η υπόθεση για τον κόλπο του Βαρικού είναι παρόμοια με αυτή της Βαθειαβάλης, με τη διαφορά ότι δεν συνδέεται με κάποιο οχυρό στην κορυφή κάποιου κοντινού όρους.

**Υπόθεση 6<sup>η</sup>** Τοποθετείται στον κόλπο της Πογωνιάς<sup>382</sup>.

**Υπόθεση 7<sup>η</sup>** Το Σόλλιον βρισκόταν στον κόλπο της Ζαβέρδας (σημερινής Παλαίρου)<sup>383</sup>.

Οι παραπάνω δύο υποθέσεις αναφέρονται στην ίδια περιοχή, τον όρμο της Παλαίρου. Στη βιβλιογραφία υπάρχει μία μικρή σύγχυση σχετικά με το ποια θεωρείται η πιο πιθανή θέση<sup>384</sup>. Η κριτική που ασκήθηκε στη μία ή την άλλη υπόθεση χωριστά, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι ισχύει και για τις δύο λόγω της πολύ μικρής απόστασης μεταξύ τους, αλλά και λόγω του ότι βρίσκονται σε μία πεδιάδα που δεν χωρίζεται από ορεινούς όγκους.

Η πρόταση για την πεδιάδα της Ζαβέρδας αν και εμφανίζεται ως καλή λύση έχει το μειονέκτημα ότι βρίσκεται μακριά από την Λευκάδα, κάτι που έρχεται σε σύγκρουση με τον οικιστικό χαρακτήρα του Σόλλιου, ότι δηλαδή πρόκειται για μία εξαρτημένη κόμη. Η τόσο μεγάλη απόσταση θα έδινε στο Σόλλιον το χαρακτήρα ανεξάρτητης πόλης<sup>385</sup>.

Εκτός αυτού θα υπήρχαν και κάποια άλλα προβλήματα. Μοιάζει να είναι μάλλον απίθανο όμως η έκταση της πεδιάδας, η οποία είναι περιορισμένη, να μπορέσει να φιλοξενήσει τις χώρες δύο πόλεων. Και από την άλλη η Πάλαιρος δε θα δεχόταν εύκολα την εγκατάσταση κορινθίων αποίκων, γι αυτό η Κόρινθος θα έπρεπε ή να την κυριεύσει ή να την φέρει στη σφαίρα επιρροής της<sup>386</sup>. Είναι λογικό, μία

---

<sup>382</sup> Dörpfeld (1927) Taf. 2, O Kirsten δεν αποκλείει το Σόλλιον να είναι κοντά στην Πογωνιά. Kirsten (1940) 306. Ο ίδιος αναφέρει ότι κατ' αναλογία με την άλλη κορινθιακή αποικία, το Ανακτόριον, το Σόλλιον θα έπρεπε να βρίσκεται στον κόλπο της Ζαβέρδας. Kirsten (1941) 111 σημ. 1. Οι Philippson & Kirsten κλείνουν και προς την άποψη της Ζαβέρδας. Philippson & Kirsten (1958), 382

<sup>383</sup> Bursian (1862) 115. Ο Preuner αναφέρει ότι το Σόλλιον, μετά την κατάληψή του από τους Αθηναίους και την παραχώρησή του στους κατοίκους της Παλαίρου, εξυπηρετούσε την Πάλαιρο ως λιμάνι. Τοποθετεί το Σόλλιον στο δρόμο από τη Ζαβέρδα προς την Κεχροπούλα, όπου συναντά κανείς την περιοχή Σπασμένη Βρύση όπου υπάρχουν αρχαιολογικά ευρήματα σε μια σχετικά εκτεταμένη περιοχή. Preuner (1902) 331. Ο Noack στηρίζεται στη φράση του Θουκυδίδη 2,30,1 «παραδιδόασι Παλαιρεῦσιν Ἀκαρνάνων μόνοις τὴν γῆν καὶ πόλιν νέμεσθαι» που αφορά στο πέρασμα του Σόλλιου στα χέρια των κατοίκων της Παλαίρου Noack (1916) 221 σημ. 4. Klaffenbach (1935) 721

<sup>384</sup> Αυτό είναι εμφανές από το χάρτη των von Marées και K.Gräffinghoff στο έργο του Dörpfeld, όπου το Σόλλιον εμφανίζεται, συνοδευόμενο από ερωτηματικό σε δύο θέσεις, μία κοντά στην Πογωνιά και μία κοντά στη Ζαβέρδα. Dörpfeld (1927) II πίν. 2

<sup>385</sup> Φαράκλας (1991) 224

<sup>386</sup> Φαράκλας (1991) 224

κώμη, όπως το Σόλλιον, να μην άντεχε τυχόν πιέσεις που θα ασκούσε η ακαρνανική Πάλαιρος, από τη στιγμή μάλιστα που η Λευκάδα που προστάτευε το Σόλλιον βρισκόταν πολύ μακριά.

Παράλληλα είναι μάλλον παράλογο η Πάλαιρος να μην μπορεί να ελέγξει την επικράτειά<sup>387</sup> της και να καταφέρουν οι Κορίνθιοι να ιδρύσουν εκεί την αποικία, αλλά και αργότερα οι κάτοικοι της να έχουν ανάγκη το Σόλλιον για να μπορούν να ελέγξουν την περιοχή που τους έδινε πρόσβαση στη θάλασσα. Ο Oberhammer, βέβαια, αναφέρει ότι το Θύριο είχε τον έλεγχο της πεδιάδας<sup>388</sup>, στηριζόμενος σε παρατήρηση του Heuzey, ότι υπάρχουν υπολείμματα χτισμένου δρόμου από το Θύριο μέχρι τον όρμο της νέας Παλαίρου<sup>389</sup>.

Για τις υποθέσεις 4 έως και 7, που εντοπίζονται στα νότια και νοτιοδυτικά της χερσονήσου της Πλαγιάς, υπάρχουν πολλές δυσκολίες οι οποίες δεν επιτρέπουν να δεχτούμε ότι κάποια από αυτές τις θέσεις μπορεί να ταυτιστεί με το Σόλλιον. Μέχρι τώρα δεν έχουν βρεθεί αρχαιολογικά ευρήματα στην Πογωνιά<sup>390</sup>, τη Ζαβέρδα<sup>391</sup> και στον κόλπο της Βαθειαβάλης<sup>392</sup>, στις οποίες θα μπορούσε να βρίσκεται η κώμη του Σόλλιου ή αυτές οι περιοχές εντασσόταν στην επικράτειά της.

Κάποιοι επιπλέον προβληματισμοί προκύπτουν από την αναφορά του Θουκυδίδη στην πολιορκία της Λευκάδας. Επειδή οι παραπάνω θέσεις που προτείνονται είναι αποτέλεσμα της ερμηνείας του ιστορικού, ότι η επίθεση επιχειρήθηκε από τα νότια. Για κάποιους μελετητές η κινητοποίηση εναντίον της Λευκάδος θα είχε περισσότερες πιθανότητες επιτυχίας αν γινόταν από βόρεια<sup>393</sup>. Οι λόγοι είναι γεωμορφολογικοί, καθώς από βόρεια η πρόσβαση στο νησί είναι φανερά ευκολότερη, αντίθετα από νότια η θάλασσα μεταξύ νησιού και Αιτωλοακαρνανίας

---

<sup>387</sup> Ο Murray υποστηρίζει ότι η πεδιάδα του όρμου της Ζαβέρδας βρισκόταν υπό τον έλεγχο της Παλαίρου, η οποία ήταν κτισμένη μακριά από την θάλασσα για να είναι προστατευμένη. Murray (1982) 141

<sup>388</sup> Oberhammer (1887) 36

<sup>389</sup> Heuzey (1860) 379. Ο συλλογισμός αυτός μπορεί να μας οδηγήσει στο συμπέρασμα ότι το Σόλλιον ήταν επίγειο του Θυρίου και κατ' επέκταση ότι το Θύριο ήταν αρχικά κορινθιακή αποικία. Schoch (1997) 64-65. Η άποψη αυτή δε φαίνεται να ευσταθεί για λόγους που έχουν ήδη αναλυθεί (περί κυριαρχίας της Παλαίρου στην πεδιάδα).

<sup>390</sup> Ο Ρωμαίος αναφέρει χαρακτηριστικά ότι «ουδαμού φαίνονται πλησίον ερείπια τείχους». Αναφέρει επίσης ότι τα λίγα υπολείμματα λιμενικών έργων που παρατηρούνται εκεί θα πρέπει να αποδοθούν σε λιμάνι της αρχαίας Παλαίρου. Ρωμαίος (1918) 114

<sup>391</sup> Murray (1982) 203

<sup>392</sup> Ελάχιστα είναι τα ευρήματα σε τρία συγκεκριμένα σημεία, κάποια υπολείμματα οικοδομικών κατασκευών, που όμως δεν μπορούν να χρονολογηθούν με ακρίβεια, ούτε και να χαρακτηριστούν ως οικισμός. Murray (1982) 199-200

<sup>393</sup> Bertold & Faisst (1993) 4

γίνεται αρκετά ρηχή στο ύψος του κόλπου της αρχαίας Λευκάδος<sup>394</sup>. Ενώ αντίθετα στη χερσόνησο της περιοχής του Αλέξανδρου, αλλά και απέναντι στην άλλη πλευρά, στη σημερινή Πλαγιά το βάθος της θάλασσας αυξάνεται κατά αρκετά μέτρα. Επιπλέον τα στρατεύματα που πήραν μέρος στην πολιορκία θα μπορούσαν ευκολότερα να εκμεταλλευτούν της δυτικές ακτές της χερσονήσου της Πλαγιάς<sup>395</sup>.

Ακόμη, αν η επίθεση γινόταν από τα νότια οι Αθηναίοι και οι σύμμαχοί τους θα συναντούσαν δυσκολίες, τόσο στις κινήσεις τους όσο και στην απόβασή τους στη στεριά, λόγω του μόλου, που υπήρχε κοντά στο λιμάνι της Λευκάδας και έφτανε μέχρι απέναντι στο φρούριο του Αγίου Γεωργίου. Δυσκολίες που είχαν να κάνουν με την απόβαση των Αθηναίων έχουν υπάρξει ξανά και αναφέρονται στο Θουκυδίδη<sup>396</sup>. Επιπλέον δεν θα ήταν καθόλου απίθανο το ενδεχόμενο να εμφανιζόταν από τα νότια κορινθιακή ή φιλοκορινθιακή δύναμη η οποία θα εγκλώβιζε τους Αθηναίους στον κόλπο του Δρέπανου. Η ύπαρξη αυτού του μόλου υποστηρίζεται από το Murray, ο οποίος τοποθετεί χρονικά την κατασκευή του μόλου<sup>397</sup> λίγο μετά την ίδρυση της Λευκάδος<sup>398</sup>.

Ένα άλλο σημείο στο οποίο θα πρέπει να αναφερθούμε είναι στον τρόπο μετακίνησης των συμμαχικών στρατευμάτων των Αθηναίων από την Πογωνιά ή τη Ζαβέρδα προς τα λευκαδίτικα εδάφη. Αφού λόγω γεωμορφολογικών εμποδίων δεν θα μπορούσε η ακαρνανική στρατιά να περάσει από το νότιο τμήμα της χερσονήσου της Πλαγιάς<sup>399</sup>, ενώ δεν ήταν δυνατή η μεταφορά των στρατιωτών με τα πλοία των Αθηναίων λόγω έλλειψης χώρου<sup>400</sup>.

**Υπόθεση 8<sup>η</sup>** Κατά τον Rouqueville υπάρχουν ερείπια που βρίσκονται 3 μίλια βορειοδυτικά του σημερινού χωριού Κανδήλα<sup>401</sup>. Αυτά αναγνωρίζει ο ίδιος ως το Σόλλιον. Όμως υπάρχει ένα μεγάλο πρόβλημα, που αναδεικνύεται και στο

---

<sup>394</sup> Murray (1982) 225 πιν. 34

<sup>395</sup> Bertold & Faisst (1993) 4. Πάντως και αυτή η ερμηνεία φαίνεται να εντάσσεται στην προσπάθεια των μελετητών αυτών να εμφανίσουν τη Βίγλα ως την επικρατέστερη θέση για την ταύτιση του Σολλίου.

<sup>396</sup> Όσον αφορά στην απόβαση των Αθηναίων στο Νήρικο το 428 π.Χ. κατά την οποία σκοτώθηκε ο αθηναίος στρατηγός Ασώπιος. Θουκυδίδης. 3,7,4

<sup>397</sup> Λεπτομέρειες για το μόλο αυτό και το πόσο σημαντικός ήταν ο ρόλος που έπαιξε στην περιοχή παρατίθενται στο κεφάλαιο που αναφέρεται στη Λευκάδα.

<sup>398</sup> Murray (1982) 226 και πιν. 36

<sup>399</sup> Bertold & Faisst (1993) 5

<sup>400</sup> Bertold & Faisst (1993) 5 σημ. 32

<sup>401</sup> Rouqueville (1826) 462 Εκεί, ωστόσο, δεν βρίσκονται κάποια ερείπια.

μεγαλύτερο μειονέκτημα της υπόθεσης. Αυτό είναι ότι δεν είναι γνωστή η ύπαρξη κάποιων ερειπίων στην περιοχή που αναφέρει ο Rouqueville<sup>402</sup>.

Όσον αφορά στην υπόθεση αυτή το κυριότερο μειονέκτημά της, που την καθιστά μάλλον λανθασμένη, είναι η μεγάλη απόσταση που η προτεινόμενη θέση έχει από τη Λευκάδα και την Πάλαιρο. Άλλωστε και τα ιστορικά γεγονότα, με το Δημοσθένη και τους Ακαρνάνες, μετά την πολιορκία της Λευκάδας, αποδεικνύουν ότι το Σόλλιον δεν πρέπει να βρισκόταν μακριά από τη Λευκάδα<sup>403</sup>.

**Υπόθεση 9<sup>η</sup>** Η ένατη υπόθεση είναι ότι το Σόλλιον βρισκόταν στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας σε ένα λιμάνι, το Σταυρολιμνιώνα, μεταξύ του Μύτικα και του Αστακού<sup>404</sup>.

Η προτεινόμενη αυτή θέση παρουσιάζει εμφανή μειονεκτήματα πρώτα πρώτα λόγω της απόστασης από την Πάλαιρο και πολύ περισσότερο τη Λευκάδα. Πρόκειται για μία απόκρημνη κορυφογραμμή που βρίσκεται κατά μήκος της ακτής. Η έλλειψη λιμανιού, αλλά και καλλιεργήσιμης έκτασης, δεν καθιστούν το μέρος κατάλληλο για την ίδρυση αποικίας από τους Κορίνθιους και για τους σκοπούς που αυτοί ήθελαν να εξυπηρετεί<sup>405</sup>.

Βλέπουμε λοιπόν ότι οι προτεινόμενες θέσεις είναι αρκετές. Ορισμένες όμως φαίνεται να συνοδεύονται από πειστικά επιχειρήματα. Αν θα έπρεπε να καταλήξει κανείς σε ένα τελικό συμπέρασμα για το ποια είναι η καταλληλότερη να ταυτιστεί με το Σόλλιον, θα δυσκολευόταν να επιλέξει ανάμεσα στις υποθέσεις που τοποθετούν το Σόλλιον στο ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου και στον κόλπο της Βαθειαβάλης.

Η πρώτη υπόθεση εντάσσεται στην γενικότερη εικόνα του καναλιού της Λευκάδας. Ο νότιος μόλος, το λιμάνι της Λευκάδας και η διώρυγα είναι μεγάλα έργα που χρειάστηκε να κάνουν οι Κορίνθιοι για να δημιουργήσουν ένα θαλάσσιο επικοινωνιακό δίαυλο και να τον εκμεταλλευτούν με πολλούς τρόπους. Το ακρωτήριο του Αγίου Γεωργίου θα αποτελούσε το συνδετικό κρίκο της Λευκάδας με την απέναντι ακτή και θα συμπλήρωνε το σύστημα ελέγχου του καναλιού. Ακόμα όμως και στην περίπτωση που δεν πρόκειται για το Σόλλιον, είναι πολύ μεγάλη η

---

<sup>402</sup> Bertold & Faisst (1993) 3 σημ. 14

<sup>403</sup> Bertold & Faisst (1993) 4

<sup>404</sup> Leake IV 18-19.

<sup>405</sup> Murray (1982) 202

πιθανότητα να είχαμε μια κορινθιακή εγκατάσταση εκεί, για τους ίδιους ακριβώς λόγους που έχουν διατυπωθεί για το Σόλλιον.

Από την άλλη πιθανή είναι και η υπόθεση του κόλπου της Βαθειαβάλης. Το πλεονέκτημα αυτής της πρότασης είναι η ασφάλεια του λιμανιού, η οποία οφείλεται κατά κύριο λόγο στη μορφολογία της ακτογραμμής. Επίσης η θέση μπορεί να αποδειχτεί ιδιαίτερα χρήσιμη στην πόλη από την οποία ήταν εξαρτημένη, τη Λευκάδα, λόγω της οπτικής επαφής που έχει το σημείο αυτό με την είσοδο του όρμου του Δρεπάνου. Τέλος έστω ότι δεν πρόκειται για το Σόλλιον, όπως η προηγούμενη υπόθεση, έτσι και σε αυτή τη θέση θα μπορούσαμε να έχουμε κορινθιακή εγκατάσταση, γιατί πρόκειται για μία στρατηγική θέση από πολλές απόψεις.

### **Σχέσεις με τη μητρόπολη και τις άλλες αποικίες.**

Θα περίμενε κανείς, γνωρίζοντας απλώς ότι το Σόλλιον είναι μία αποικία Κορινθίων να συναντήσει μαρτυρίες, οι οποίες θα καταδείκνυαν τη σχέση μεταξύ μητρόπολης και αποικίας. Όμως κάτι τέτοιο δεν έγινε φανερό από τις γραπτές πηγές. Η μόνη αναφοράς αφορούν στην «κυριότητα» της Κορίνθου και κατ' επέκταση στα δικαιώματα της μητρόπολης πάνω στο Σόλλιον. Φράσεις όπως «Κορινθίων πόλισμα»<sup>406</sup>, «Κορίνθου πολίχνιον»<sup>407</sup>, δείχνουν ακριβώς την ιδιοκτησία κατά κάποιο τρόπο της Κορίνθου. Δεν αναφέρονται δράσεις μεταξύ της κόμης και της πόλης.

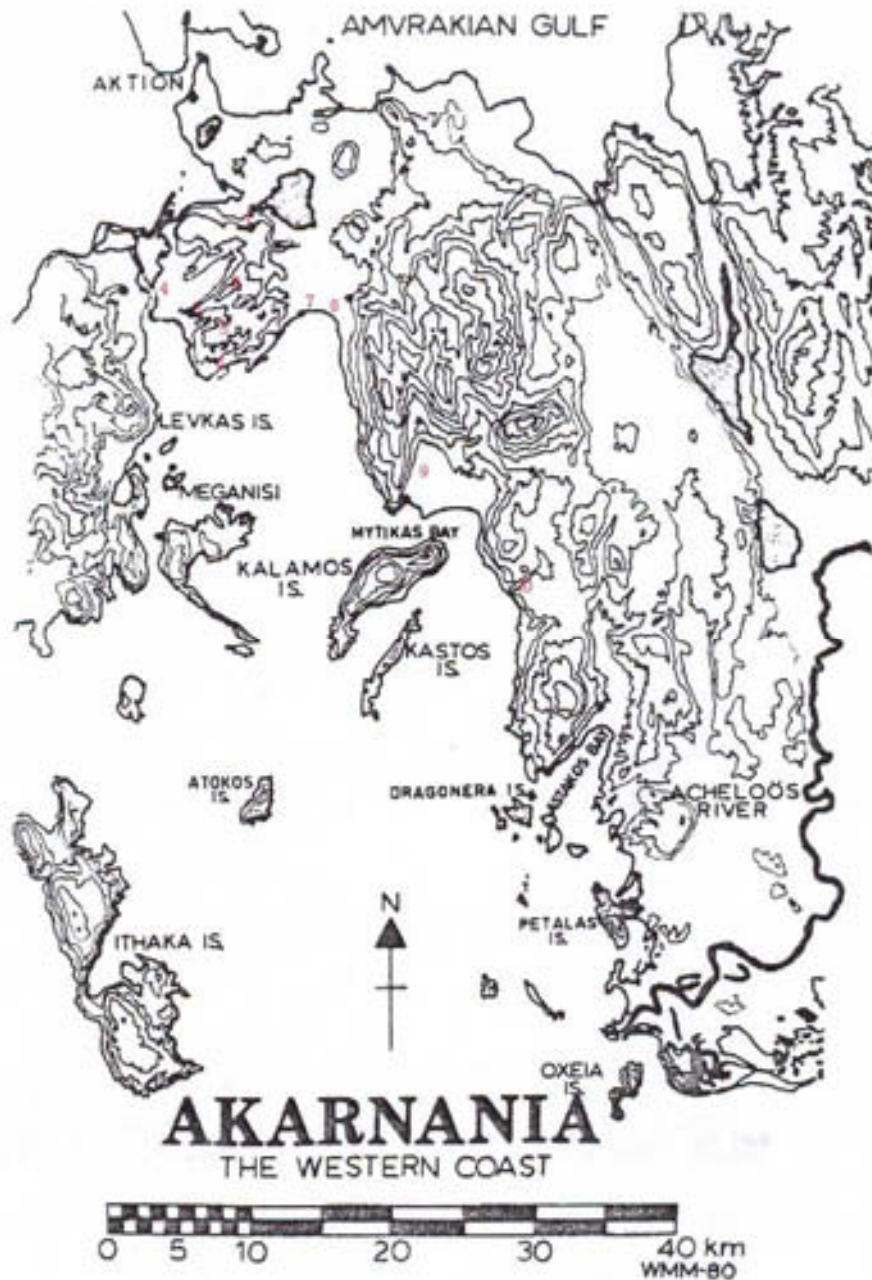
Αντίθετα έχει κανείς την αίσθηση ότι η Λευκάδα παίζει το ρόλο της μητρόπολης στη θέση της Κορίνθου για το Σόλλιον. Αυτό είναι φυσικό, γιατί η Λευκάδα θα ήταν η πρώτη αποικία που θα βοηθούσε το Σόλλιον σε περίπτωση κινδύνου. Κάτι τέτοιο βέβαια δεν προκύπτει από τις πηγές, αλλά είναι κοινός τόπος απόψεων πολλών μελετητών λόγω της μικρής απόστασης που υπάρχει αυτών των δύο θέσεων.

---

<sup>406</sup> Θουκυδίδης 2,30,1

<sup>407</sup> Στέφανος Βυζάντιος.





#### Υποθέσεις τοποθεσίας του Σολλίου

Βίγλα	1
Στέρνα, Καστρί λιθιές	2,3
Αγ. Γεώργιος	4
Φαγιά, λόφος Κουτουπά	5
Βαθειαβάλη	6
Πογωνιά	7
Ζαβέρδα (σημερινή Πάλαιρος)	8
Κανδήλα	9
Σταυρολιμνιώνας	10

Η αρχαία Αλυζία αναγνωρίζεται σήμερα με ασφάλεια πλησίον του χωριού της Κανδήλας<sup>408</sup>, στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας. Το ενδιαφέρον της Κορίνθου σε αυτή την περιοχή έχει εκφραστεί ήδη με την ίδρυση των αποικιών, στη βορειότερη περιοχή της Ακαρνανίας. Το μέσον της δυτικής ακτής της Ακαρνανίας, δεν θα άφηνε αδιάφορους τους Κορινθίους, όταν πολλά κορινθιακά πλοία διέσχιζαν το πέλαγος, μπροστά από την περιοχή αυτή. Παρόμοια περίπτωση με την Αλυζία είναι αυτή του Αστακού που θα εξεταστεί παρακάτω.

### Γραπτές πηγές

Το όνομα της αρχαίας πόλης απαντάται με πολλούς τύπους Αλυζία, Αλύζεια, Λύζια<sup>409</sup>, αλλά και «Ἀζύλεια»<sup>410</sup>. Ιδρυτής φέρεται να είναι ο Αλυζεύς, γιος του Ικάριου, αδελφός της Πηνελόπης και του Λευκάδιου, από τους οποίους πήραν το όνομά τους αντίστοιχα οι αρχαίες πόλεις<sup>411</sup>. Το όνομα της Αλυζίας αναφέρεται σε πολλές πηγές, όμως δεν παραδίδονται πολλές πληροφορίες σχετικές με τη θέση της. Ο Στράβων αναφέρει ότι απέχει από τη θάλασσα 15 στάδια<sup>412</sup>, και ο Κικέρωνας ότι απέχει περί τα 120 στάδια από τη Λευκάδα<sup>413</sup>.

<sup>408</sup> Leake IV 14. Heuzey (1860) 408. Oberhummer (1887) 35. Hirschfeld (1894a) στ. 1712. Philippson & Kirsten (1958) 389. Meyer (1964a) στ. 1533. Leekley & Efstratiou (1980) 8. Lauffers (1989) 98. Strauch (1996a) στ. 565. Φαράκλας (1996) 74 σημ. 13.

<sup>409</sup> «ἐς Ἀλύζιαν τε καὶ Ἀνακτόριον, ὃ αὐτοὶ εἶχον.» Θουκυδίδης 7,31,2 «Ἐπάνειμι δὲ πάλιν ἐπὶ τὴν ἡπειρον, ὅθεν ἀπέλιπον. Μετὰ ταῦτα πόλις Ἀλυζία, καὶ κατὰ ταύτην νήσος Κάρνος» Σκύλαξ 34. «Ἀλύζεια, πόλις Ἀκαρνανίας, ἀπὸ τοῦ παιδὸς Ἰκαρίου κληθεῖσα Ἀλύζου. τὸ ἔθνηκόν Ἀλυζεύς καὶ Ἀλυζαῖος.» Στέφανος Βυζάντιος. «καὶ ἄλλαι δ' εἰσὶ, Πάλαιρος τε καὶ Ἀλυζία καὶ Λευκάς καὶ Ἄργος τὸ Ἀμφιλοχικὸν καὶ Ἀμβρακία, ὧν αἱ πλεῖσται περιοικίδες γεγόνασιν ἢ καὶ πᾶσαι τῆς Νικοπόλεως· κείται δ' ὁ Στράτος κατὰ μέσην τὴν ἐξ Ἀλυζίας ὁδὸν εἰς Ἀνακτόριον.» Στράβων 10,2,2

<sup>410</sup> Πτολεμαῖος Γεωγραφικὴς υφηγήσεως 3,13,4. Ο Κυριάκος ἐξ Αγκώνος συγγέει την Αλυζία με το Τρίκαρδο, ὅπου βρίσκονται οι Οινιάδες. «...civitatem magnam et vetustissimam Azyleam, quam incolae Trigardon vocant» Σερμπέτη (2001) 23 σημ. 18

<sup>411</sup> «Ὁ δὲ τὴν Ἀλκμαιονίδα γράψας, Ἰκαρίου τοῦ Πηνελόπης πατρὸς υἱεὶς γενέσθαι δύο, Ἀλυζέα καὶ Λευκάδιον, δυναστεῦσαι δ' ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ τούτους μετὰ τοῦ πατρόσφ τούτων οὖν ἐπωνύμους τὰς πόλεις Ἔφορος λέγεσθαι δοκεῖ.» Στράβων 10,2,9. Μία ενδιαφέρουσα παρατήρηση, εἶναι ὅτι λόγω αὐτῆς τῆς αναφορᾶς ἀπὸ το Στράβωνα θα πρέπει να αναζητηθεῖ μία σχέση στην ἰδρυση τῆς Λευκάδας με αὐτὴ τῆς Αλυζίας, στα πλαίσια τῆς ἀναζήτησης τοῦ κορινθιακοῦ στοιχείου κατὰ τὴν ἰδρυση τῆς δευτέρας. Κάτι τέτοιο ὅμως δεν ευσταθεῖ, γιατί η ἀναφορὰ ἀφενὸς δεν ἀναφέρεται σε μῦθο σχετιζόμενο με τοὺς Κορινθίους καὶ ἀφετέρου η Λευκάδα πρὶν τὴν ὀργάνωση τῆς πόλης ἀπὸ τοὺς Κορινθίους ἦταν συνδεδεμένη με τοὺς Ακαρνανέες. Domingo-Forasté (1988) 24

<sup>412</sup> «ἀπὸ δὲ Λευκάδος ἐξῆς Πάλαιρος καὶ Ἀλυζία τῆς Ἀκαρνανίας εἰσὶ πόλεις, ὧν ἡ Ἀλυζία πεντεκαίδεκα ἀπὸ θαλάττης διέχει σταδίους» Στράβων 10,2,21

<sup>413</sup> Κικέρωνας Epist. ad familiares. XVI, 2

Ως προς την ανάμειξή της στα ιστορικά δρώμενα, τα ιστορικά κείμενα δεν δίνουν πολλές πληροφορίες. Από το Θουκυδίδη πληροφορούμαστε ότι η Αλυζία κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο ήταν στο πλευρό των Αθηναίων<sup>414</sup>.

Για την Αλυζία δεν έχουμε γραπτές πηγές, οι οποίες να δηλώνουν ξεκάθαρα ότι η ίδρυση της έγινε από τους Κορινθίους, ή ότι την κατέλαβαν. Και για την Αλυζία και για τον Αστακό υπάρχουν στη βιβλιογραφία από διάφορους μελετητές υποθέσεις, οι οποίες όμως στην ουσία δεν συνοδεύονται από κάποια επιχειρήματα που να τις στηρίζουν<sup>415</sup>.

#### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης IV)**

Τα κυριότερα γεωμορφολογικά στοιχεία της περιοχής, της θέσης της Αλυζίας είναι οι δύο όρμοι, ο όρμος του Μύτικα και ο όρμος του Βούρκου. Και οι δύο βρίσκονται εκατέρωθεν του σημερινού χωριού Μύτικα. Οι δύο όρμοι έχουν μεγάλο άνοιγμα στην είσοδό τους και δεν εισχωρούν στην ενδοχώρα για μεγάλη απόσταση. Λόγω του σχήματός τους από μια πρώτη εξέταση οι όρμοι μάλλον δεν αποτελούν το ιδανικό μέρος για τη δημιουργία λιμανιού.

Ένα επίσης σημαντικό στοιχείο που συνδέεται με τους δύο όρμους είναι η νήσος Κάλαμος, αρχαία Κάρνος, που βρίσκεται απέναντι από αυτούς. Η αρκετά μεγάλη έκταση του νησιού φαίνεται να προστατεύει από τις καιρικές συνθήκες το λιμάνι της Αλυζίας. Για το αν οι κάτοικοι της Αλυζίας εκμεταλλεύτηκαν το νησί προκειμένου να το αξιοποιήσουν ως παρατηρητήριο για την πρόληψη μέτρων σε επικείμενες εχθρικές επιθέσεις, δεν είναι γνωστό.

Στα βόρεια των δύο όρμων αρχίζει μία μεγάλης έκτασης εύφορη πεδιάδα, ασυνήθιστη για τη μορφολογία του εδάφους της Ακαρνανίας, η οποία μάλλον ήταν αρκετή για να ικανοποιήσει τις ανάγκες των κατοίκων της αρχαίας Αλυζίας. Ένα πρόβλημα βέβαια θα αποτελούσε η ύδρευση καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου. Σε αυτό συμβάλει η έλλειψη ενός ποταμού κοντά στην περιοχή, που να υδροδοτεί την

---

<sup>414</sup> «τοῦτο ἀφικόμενος ὁ Δημοσθένης ἐς τὴν Ζάκυνθον καὶ Κεφαλληνίαν ὀπίτας τε παρέλαβε καὶ ἐκ τῆς Ναυπάκτου τῶν Μεσσηνίων μετεπέμψατο καὶ ἐς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον τῆς Ἀκαρνανίας διέβη, ἐς Ἀλύζιαν τε καὶ Ἀνακτόριον, ὃ αὐτοὶ εἶχον. ὄντι δ' αὐτῶ περὶ ταῦτα ὁ Εὐρυμέδων ἀπαντᾷ ἐκ τῆς » Θουκυδίδης 7,31,2

<sup>415</sup> Η πρώτη αναφορά για την Αλυζία ως αποικία των Κορινθίων γίνεται από τον Hirschfeld. Η αναφορά όμως αυτή μάλλον δεν πρέπει να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, γιατί εκτός της Αλυζίας χαρακτηρίζει την Πάλαιρο και το Θύρρειον κορινθιακές αποικίες, κάτι που σήμερα δεν είναι αποδεκτό. Hirschfeld (1893a) στ.1151. Επίσης ο Kirsten κατατάσσει την Αλυζία ανάμεσα στις αποικίες της Κορίνθου. Kirsten (1940) 307. Freitag (1994) 213 σημ. 4

πεδιάδα. Καθώς επίσης το ότι δεν υπάρχει αρκετή βλάστηση για να συγκρατήσει το βρόχινο νερό του χειμώνα<sup>416</sup>.

Η πεδιάδα περικλείεται από ορεινούς όγκους, νοτιοδυτικές απολήξεις των Ακαρνανικών ορέων. Έτσι η πεδινή αυτή έκταση είναι σχεδόν αποκλεισμένη από την ενδοχώρα. Δυτικά της πεδιάδας βρίσκεται η σημερινή Ανεμοράχη, μία οροσειρά με απόκρημνα σε κάποια σημεία βράχια. Βόρεια και βορειοανατολικά συνεχίζονται οι ορεινοί όγκοι, με το βουνό Μπούμιστος και νότια με το Μέγα όρος. Τα βουνά αυτά φτάνουν σε αρκετά μεγάλα ύψη, κάτι που δίνει την εντύπωση ότι ο μόνος τρόπος επικοινωνίας ήταν μέσω θαλάσσης.

Όμως αν λάβουμε υπόψη μας το σημερινό οδικό δίκτυο, δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς ότι ο παράκτιος δρόμος, ο οποίος περνά ανάμεσα από τους πρόποδες των βουνών και την ακτή, συνδέει όλες τις πόλεις που βρίσκονται στη δυτική ακαρνανική ακτή. Ο δρόμος αυτός είναι πολύ πιθανό να υπήρχε και στην αρχαιότητα<sup>417</sup>. Όπως και ένας άλλος, που ξεκινά από την πεδιάδα και οδηγεί προς την ενδοχώρα, εκμεταλευόμενος πάντα το χαμηλότερο υψόμετρο, όπου αυτό είναι εφικτό.

### **Το λιμάνι**

Το λιμάνι της Αλυζίας θα πρέπει να τοποθετηθεί σε κάποιον από τους δύο όρμους νοτιοδυτικά της πόλης. Η καταλληλότητα της τοποθεσίας έχει συζητηθεί παραπάνω, αλλά μάλλον δεν θα απασχολούσε πολύ τους κατοίκους της, γιατί δεν είχαν άλλη κοντινότερη επιλογή. Το πιο προστατευμένο μέρος και από τους δύο όρμους είναι το βορειότερο σημείο του όρμου Μύτικα.

Σε αυτή τη θέση βορειοδυτικά του μικρού ναού της Αγίας Τριάδας, έχουν εντοπιστεί τα ερείπια μιας αποβάθρας. Η αποβάθρα βρίσκεται κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας. Η κατασκευή αποτελούταν από ορθογώνιες πλάκες, αρκετές από τις οποίες σώζονται στη θέση τους. Το μήκος της αποβάθρας δεν είναι δυνατόν να καθοριστεί, όμως το πλάτος μπορεί να εκτιμηθεί στα 15 μέτρα<sup>418</sup>. (στο παρακάτω σχέδιο σημειώνεται με Α)

---

<sup>416</sup> Murray (1982) 82

<sup>417</sup> Ο Ρωμαίος αναφέρει ένα δρόμο παράλληλο με την ακτογραμμή, ο οποίος συνδέει τους όρμους Αλυζίας και Παλαίρου. Ο δρόμος είχε πλάτος 1,2 μέτρα, και ήταν λαξευτός. Το όνομα μάλιστα της περιοχής «Περίπατος» προέρχεται από αυτό τον δρόμο. Ο Ρωμαίος υποθέτει ότι αυτός ο δρόμος συνεχιζόταν και προς νότια μέχρι τον Αστακό. Ρωμαίος (1930) 143-144

<sup>418</sup> Murray (1982) 116. Ακόμη μία κατασκευή που μπορεί να θεωρηθεί ως κάποιο είδος λιμενικής εγκατάστασης βρίσκεται δυτικότερα της προηγούμενης. Πρόκειται για μία πιο απλή κατασκευή, η

Για τη χρονολόγηση της λιμενικής αυτής εγκατάστασης δε χρησιμοποιήθηκαν<sup>419</sup> αρχαιολογικά ευρήματα, όπως αγγεία που θα βοηθούσαν στην χρονολόγηση του. Ο Murray με συγκριτική μελέτη του μόλου αυτού με άλλους της δυτικής Ακαρνανίας, όπως της Παλαίρου και της Λευκάδος<sup>420</sup>, προσπαθεί να δώσει τη δική του χρονολόγηση για την αποβάθρα της Αλυζίας. Από τις γραπτές πηγές λιμάνι παρουσιάζεται μόνο στην εποχή του Στράβωνα, όπως ο ίδιος αναφέρει ως ιερό λιμάνι του Ηρακλέους<sup>421</sup>. Ωστόσο αυτό δεν σημαίνει ότι και σε άλλες χρονικές περιόδους στις οποίες αναφέρονται πηγές όπως ο Σκύλαξ<sup>422</sup>, δεν υπήρχε και κάποια άλλη μη μόνιμη κατασκευή ή κάποιος μόλος. Τέλος για το θέμα της χρονολόγησης, οι στατήρες 4<sup>ου</sup> αιώνα, που βρέθηκαν μαρτυρούν εμπορικές συναλλαγές της Αλυζίας. Φαίνεται αρκετά πιθανό να κατασκευάστηκε μόνιμο λιμάνι εκείνη την περίοδο, το οποίο θα εξυπηρετούσε την πόλη και την εμπορική δραστηριότητά της<sup>423</sup>. Πάντως λογική υπόθεση θα ήταν ότι ένα λιμάνι, έστω και υποτυπώδες, θα πρέπει να υπήρχε εκεί ήδη από την περίοδο της ίδρυσης της πόλης.

---

οποία ξεκινά από την ακτή και συνεχίζει για αρκετά μέτρα προς τα ανατολικά.(στο σχέδιο με το Β). Οι εκτιμήσεις για αυτή την πλατφόρμα δεν είναι μπορούν να είναι πολλές, λόγω της κατάστασης, την οποία σώζεται. Πάντως λόγω του ότι το βάθος στο οποίο βρέθηκε είναι αρκετά μικρό, ο Murray διέγινε ότι πρόκειται για πολύ νεότερη κατασκευή. Murray (19182) 119

<sup>419</sup> Δεν έχει διενεργηθεί ακόμη υποβρύχια αρχαιολογική έρευνα.

<sup>420</sup> Η μελέτη αυτή στηρίζεται στο ότι γνωρίζουμε και έχουμε τοποθετήσει χρονικά τους δύο άλλους μόλους. Η σύγκριση δεν αφορούσε στο σύστημα δόμησης ή τα αρχαιολογικά ευρήματα, αλλά στη μέτρηση του βάθους που βρισκόταν η αποβάθρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Έχει παρατηρηθεί ότι η στάθμη της θάλασσας έχει ανέβει από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Έτσι αν δύο μόλοι έχουν βρεθεί στο ίδιο βάθος τότε είναι πιθανό να χρονολογούνται και την ίδια χρονική περίοδο. Ο μόλος της Παλαίρου και της Αλυζίας βρίσκονται σήμερα στο ίδιο βάθος (1,7 μέτρα), ο μόλος της Παλαίρου χρονολογείται από την κεραμική που βρέθηκε εκεί τον ύστερο 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Όμως η μέθοδος αυτή μπορεί να οδηγήσει σε λανθασμένα συμπεράσματα, γιατί από τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. μέχρι τον 6<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ. η στάθμη της θάλασσας δεν έχει μεταβληθεί. Murray (1982) 241. Άρα η αποβάθρα της Αλυζίας θα μπορούσε να έχει κατασκευαστεί σε όλο αυτό το χρονικό διάστημα. Murray (1982) 116-117

<sup>421</sup> «Λευκάδος ἔξις Πάλαιρος καὶ Ἀλυζία τῆς Ἀκαρνανίας εἰσὶ πόλεις, ὧν ἡ Ἀλυζία πεντεκαίδεκα ἀπὸ θαλάττης διέχει σταδίους, καθ' ἣν ἔστι λιμὴν Ἡρακλέους ἱερός καὶ τέμενος, ἐξ οὗ τοὺς Ἡρακλέους ἄθλους» Στράβων 10,2,21. Βέβαια αυτό δεν σημαίνει ότι το λιμάνι της Αλυζίας χρονολογείται τον 1<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.

<sup>422</sup> Ο Σκύλαξ αναφέρεται εδώ, γιατί στην παράγραφο που αφορά στην Ακαρνανία για κάθε πόλη παραθέτει και το λιμάνι της. Για την Αλυζία δεν αναφέρει κανένα λιμάνι, όμως δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε κάποια λιμενική εγκατάσταση εκεί. Σκύλαξ 34. Ίσως μέχρι τότε να είχε κατασκευαστεί μόνο ο μόλος και το λιμάνι να ήταν μία προχειρότερη κατασκευή, η οποία δεν ήταν μόνιμα τοποθετημένη εκεί.

<sup>423</sup> Murray (1982) 118



Εικ.19 Οι κατασκευές στον όρμο του Μύτικα

### Το τείχος

Είναι εμφανές ότι η πεδινή έκταση της Αλυζίας, είχε το πλεονέκτημα της αμυντικής θέσης, λόγω φυσικού ανάγλυφου. Ωστόσο η ύπαρξη τείχους υποδηλώνει ότι υπήρξε η ανάγκη αμυντικής προστασίας. Πρόκειται για ένα τείχος μήκους 2,3 χλμ., χωρίς να συμπεριλαμβάνεται το νοτιότερο τμήμα, τα ίχνη του οποίου έχουν χαθεί εντελώς<sup>424</sup>.

Η πορεία του τείχους ακολουθεί το γεωφυσικό ανάγλυφο, όπως το ανατολικό και το δυτικό τμήμα του τείχους, τα οποία χτίζονται σε ανηφορικό έδαφος. Η βόρεια πλευρά του τείχους βρίσκεται σε ύψωμα, ενώ η νότια σε χαμηλότερο υψόμετρο<sup>425</sup>. Η υψομετρική διαφορά ήταν μικρή και η μετάβαση από το υψηλότερο σημείο είναι ομαλή. Άλλωστε το βόρειο τμήμα του τείχους δεν ξεπερνά σε υψόμετρο τα εκατό μέτρα.

Το βόρειο τμήμα του τείχους είναι χτισμένο εξολοκλήρου με λίθους σύμφωνα με το πολυγωνικό σύστημα δόμησης. Το πάχος του ποικίλει, αλλά είναι ένα με δύο μέτρα λεπτότερο από την υπόλοιπη οχύρωση<sup>426</sup>. Για το νοτιότερο τμήμα του τείχους η εικόνα που αποκομίζουμε από τα κατάλοιπά του είναι διαφορετική. Το πάχος είναι μεγαλύτερο, φτάνοντας τα 5,5 μέτρα, ενώ το ύψος του δεν μπορεί να καθοριστεί με ακρίβεια λόγω του ότι δεν έχει σωθεί πάνω από τη δεύτερη σειρά λίθων. Η ανωδομή του μάλλον αποτελούταν από πηλό ή λάσπη κάτι που πιστοποιεί η εύρεση

<sup>424</sup> Murray (1982) 108

<sup>425</sup> Murray (1982) 108

<sup>426</sup> Murray (1982) 108-109

κεραμιδιών, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν ως οροφή για την προστασία του τείχους από τις βροχοπτώσεις. Την εικόνα της οχύρωσης συμπληρώνουν πολυάριθμοι πύργοι κυρίως στο ανατολικό και δυτικό τείχος<sup>427</sup>.

Οι διαφορές αυτές μεταξύ του νότιου και του βόριου τμήματος του τείχους φανερώνουν, εκτός από τη διαφορά φάσεων του χτισίματός του<sup>428</sup> και μία διαφορετική αντίληψη όσον αφορά την ασφάλεια από αυτή που θα περιέμενε κάποιος. Και αυτό γιατί στο νότιο τμήμα του τείχους, το έδαφος είναι πεδινό και θα ήταν λογικό οι όποιες εχθρικές επιθέσεις να γινόταν από εκεί. Άρα μάλλον θα πρέπει να επιστρέψουμε στην πρώτη εκδοχή, ότι πρόκειται για δύο τμήματα διαφορετικής χρονικά φάσης.

Στα βορειοανατολικά της πόλης το τείχος περικλείει ένα ύψωμα, στο οποίο τοποθετείται η ακρόπολη<sup>429</sup>. Η υπόθεση αυτή δεν ήταν η μοναδική, ο Heuzey την τοποθετεί βορειοανατολικά αυτού του σημείου, μεταξύ των πύργων 17 και 18<sup>430</sup>. Και οι δύο θέσεις πάντως προσφέρονται για την τοποθέτηση της ακρόπολης εκεί, λόγω μορφολογίας του εδάφους.

Δύο στενές πύλες είναι εμφανείς στο δυτικό τείχος μεταξύ των πύργων 5 και 6 καθώς και 9 και 10, όμως καμία από αυτές δεν είναι η κύρια πύλη. Η κύρια ή μία από τις κύριες πύλες θα πρέπει να τοποθετηθεί στην νοτιοανατολική γωνία του τείχους. Τα αρχαιολογικά ευρήματα της πύλης και οι σύγχρονοι δρόμοι, δεν δίνουν σαφή εικόνα για την πύλη και για την οδική αρτηρία που περνούσε από την πόλη<sup>431</sup>. Το βέβαιο είναι ότι κάποιος δρόμος οδηγούσε από το λιμάνι στην πόλη της Αλυζίας. Ο δρόμος αυτός είναι πολύ λογικό να περνούσε από αυτή τη μεγάλη πύλη.

Για τη χρονολόγηση του τείχους θα πρέπει να ανατρέξουμε στον Ξενοφώντα<sup>432</sup>, σύμφωνα με τον οποίο ο Αγησίλαος δεν κατάφερε να κατακτήσει καμία ακαρνανική πόλη. Το γεγονός αυτό χρονολογείται με επιφυλάξεις το 391 ή το 389 π.Χ.<sup>433</sup>. Η Αλυζία, όπως και άλλες πόλεις θα πρέπει να ήταν οχυρωμένη για να

---

<sup>427</sup> Murray (1982) 111

<sup>428</sup> Τα διαφορετικά συστήματα δόμησης δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι τοποθετούν το τοποθετούν το συγκεκριμένο τμήμα του τείχους σε άλλη χρονική περίοδο. Υπάρχουν και άλλοι παράγοντες που θα δικαιολογούσαν μία τέτοια διαφοροποίηση στην τεχνοδομία. Murray (1982) 130 σημ. 76

<sup>429</sup> Murray (1982) 110

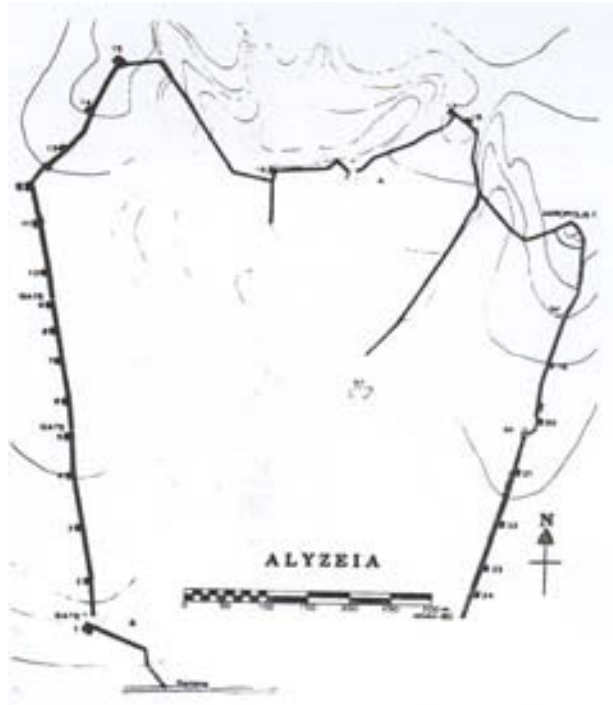
<sup>430</sup> Heuzey (1860) 409. Η άποψή του είναι μάλλον λανθασμένη, γιατί ο Murray, έχοντας επισκεφτεί την περιοχή αναφέρει ότι ο Heuzey δεν δίνει καλή περιγραφή της περιοχής. Murray (1982) 130 σημ. 75

<sup>431</sup> Murray (1982) 112

<sup>432</sup> «ἔστήσατο. καὶ τὸ ἀπὸ τούτου περιῶν κατὰ τὴν χώραν ἔκοπτε καὶ ἔκαε· πρὸς ἑνίας δὲ τῶν πόλεων καὶ προσέβαλλεν, ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἀναγκαζόμενος, οὐ μὴν εἶλε γε οὐδε μίαν.» Ξενοφών Ελληνικά 4,6,12

<sup>433</sup> Το θέμα της χρονολόγησης συζητείται διεξοδικά από τον Murray. Murray (1982) 131 σημ.80

αντέξει την επίθεση από τον Αγησίλαο, τουλάχιστον μέχρι κάποιο βαθμό. Το πιο λογικό θα ήταν να τειχιστεί πρώτο το βορειότερο και πιο ορεινό τμήμα της έκτασης της πόλης, έτσι εξηγείται και η διαφορά στην τειχοδομία του τμήματος αυτού. Αργότερα ίσως το τείχος επεκτάθηκε για να καλύψει ενδεχόμενη επέκταση της πόλης<sup>434</sup>.



Εικ.20 Το τείχος της Αλυζίας

### Η πόλη

Η πόλη μάλλον εκτεινόταν μέσα στα όρια των τειχών. Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι λιγοστά. Ο Heuzey αναφέρει ότι είδε μερικά ερείπια, από την πόλη, τα οποία όμως δεν δίνουν κάποια σημαντική και αξιοποιήσιμη πληροφορία για την πόλη<sup>435</sup>. Επίσης μικρά ευρήματα έχουν βρεθεί από τον Ρωμαίο αργότερα<sup>436</sup>, τα οποία δεν μπορούν να αξιοποιηθούν εδώ για την εξαγωγή κάποιων συμπερασμάτων. Ο Murray, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή αργότερα δεν μπόρεσε να εντοπίσει κάποιο από τα ευρήματα των προηγούμενων μελετητών<sup>437</sup>.

### Πύργος

<sup>434</sup> Murray (1982) 113

<sup>435</sup> Heuzey (1860) 411

<sup>436</sup> Πρόκειται για ένα ιωνικό κιονόκρανο του 5<sup>ου</sup> ή 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Ρωμαίος (1919) 40

<sup>437</sup> Murray (1982) 112



Στην ανατολικά της πεδιάδας της Αλυζίας στο πέρασμα που οδηγεί προς το σημερινό Αρχοντοχώρι ο Leake<sup>438</sup> πρώτος και μετέπειτα ο Heuzey<sup>439</sup> είχαν αναφερθεί σε ένα πύργο. Ο πύργος είναι τοποθετημένος ακριβώς δίπλα στο σημείο από όπου περνά ο σημερινός δρόμος και άρα δίπλα σε ένα αρχαίο μονοπάτι.

Ο πύργος σώζεται σε όλο του το ύψος, πέντε δομικών ζωνών, εκτός από την ανατολική γωνία. Οι εξωτερικές διαστάσεις του πύργου ήταν 5,65 μ. X 5,65μ. Έχει δύο πύλες, μία στα βόρεια και μία στα νότια. Στο εσωτερικό του νοτιοδυτικού τοίχου υπάρχουν εγκοπές όπου στηριζόταν σκάλα, η οποία οδηγούσε στο δεύτερο όροφο του πύργου. Η οροφή ήταν από ξύλα, με κεραμίδια<sup>440</sup>.

Στα τοιχώματά του υπάρχουν πολεμίστρες, περισσότερες από την πλευρά του δρόμου και την αντίθετή του πλευρά. Έτσι όπως τοποθετήθηκαν οι πολεμίστρες δείχνουν ακριβώς τη λειτουργία του πύργου<sup>441</sup>. Είναι σαφές ότι δύσκολα ο πύργος από μόνος του, ως οχυρωματικό στοιχείο, θα μπορούσε να αποτρέψει τυχόν εχθρική επίθεση, εκτός αν πρόκειται για μία πολύ μικρή εισβολή. Κύρια λειτουργία του θα ήταν η προειδοποίηση της πόλης, για μία επικείμενη επίθεση.

Ο Murray δίνει μία μεγάλη απόκλιση ως προς τη χρονολογία, από τον 4<sup>ο</sup> μέχρι και το 2<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>442</sup>. Αυτό που έχει μεγαλύτερη σημασία πάντως είναι ότι στο πέρασμα αυτό είχε ήδη δοθεί μεγάλη σημασία. Ενώ εκτός από το ότι εκεί βρίσκεται μία από τις λίγες χερσαίες εισόδους στη χώρα της Αλυζίας, το σημείο αυτό και ο ίδιος ο πύργος θα μπορούσε να αποτελέσει την εσχατιά της Αλυζίας προς τα ανατολικά<sup>443</sup>.

### **Επικράτεια της Αλυζίας**

Τα όρια της χώρας της Αλυζία θα έλεγε κανείς ότι είναι αρκετά εύκολο να οριστούν, αφού είναι αρκετά ξεκάθαρα και σαφή, όπως τα ορίζουν τα γεωμορφολογικά στοιχεία. Τα δυτικά και τα νότια όρια ορίζει η ακτογραμμή. Βορειοδυτικά τα σύνορα μάλλον θα πρέπει να τοποθετηθούν αρκετά νοτιότερα της σημερινής Παλαίρου, γιατί την πεδινή περιοχή βόρεια του όρμου της Παλαίρου, θα είχε σίγουρα υπό τον έλεγχό της η αρχαία Πάλαιρος<sup>444</sup>. Επιπλέον το στενό πέρασμα

---

<sup>438</sup> Leake IV 13

<sup>439</sup> Ο Heuzey έδωσε μία σύντομη περιγραφή του πύργου αυτού. Heuzey (1860) 417

<sup>440</sup> Murray (1982) 84-85

<sup>441</sup> Murray (1982) 86

<sup>442</sup> Αναλυτικότερη αναφορά για την χρονολόγηση από τον Murray. Murray (1982) 124 σημ.12

<sup>443</sup> Εκτενέστερη αναφορά για την επικράτεια της Αλυζίας γίνεται παρακάτω.

<sup>444</sup> Έχει αναγνωριστεί κοντά στο χωριό Κεχροπούλα, στη χερσόνησο της Πλαγιάς.

μεταξύ της οροσειράς και της θάλασσας θα δυσχέραινε τον έλεγχο της περιοχής αυτής.

Για τα βόρεια όρια της Αλυζίας, ομοίως το γεωφυσικό ανάγλυφο δεν επέτρεπε πέραν από την περιοχή του Ξερολάγκαδου. Βορειοανατολικά επίσης το βουνό Μπούμιστος ορίζει το χώρο που οι κάτοικοι της Αλυζίας μπορούσαν να ελέγξουν. Ανάμεσα στο Μπούμιστο και το νοτιότερό του Μέγα όρος, στην περιοχή του Αρχοντοχωριού υπάρχει ένα πέρασμα, μέσα από το οποίο περνά ο σύγχρονος δρόμος. Κάτι που σημαίνει ότι οι Αλιζιείς μπορούσαν να έχουν στην κατοχή τους κάποια εδάφη και πέραν αυτού του περάσματος. Παρόλα αυτά δυτικότερα υπήρχε η αρχαία πόλη Φοιτία, της οποίας η επικράτεια το πιο πιθανόν είναι να εκτείνεται μέχρι την περιοχή Αμπέλια, νότια του σημερινού χωριού Αετός (η υπόθεση αυτή στηρίζεται στη διαμόρφωση του εδάφους).

Προς τα νότια ο ποταμός Βερίνας θα πρέπει να θεωρηθεί το νότιο σύνορο με την επικράτεια του Αστακού. Το Μέγα όρος μάλλον δεν περιλαμβανόταν στη χώρα της Αλυζίας, αλλά μόνο η δυτική παραλιακή ζώνη. Στα ανατολικά του όρους η κοιλάδα που διέρρεε ο Μάχας ποταμός, είναι πιθανό να ανήκε στον Αστακό, λόγω του ότι η κοιλάδα αυτή συνδέεται σχεδόν χωρίς ενδιάμεσα εμπόδια, με την κοιλάδα που σχηματίζει ο Ξηροπόταμος.

## **Επικοινωνία**

Η περίπτωση της Αλυζίας ως προς την επικοινωνία της με άλλες περιοχές παρουσιάζει ενδιαφέρον, γιατί είναι ίσως η μοναδική από τις άλλες πόλεις, οι οποίες εξετάζονται ως αποικίες των Κορινθίων, με το μεγαλύτερο ποσοστό θαλάσσιων μετακινήσεων. Μάλιστα πριν φτιαχτούν οι σημερινοί οδικοί άξονες, ο ευκολότερος τρόπος να φτάσει κανείς στο κοντινό αρχαίο λιμάνι της Παλαίρου ήταν μέσω θαλάσσης. Η απόσταση αυτή θα καλυπτόταν με μια γρήγορη τριήρη σε χρόνο λίγο μεγαλύτερο της μιας ώρας. Αντίθετα αν κάποιος ακολουθούσε τη συντομότερη δυνατή χερσαία διαδρομή θα έφτανε σε 4 ώρες και 20 λεπτά<sup>445</sup>.

---

<sup>445</sup> Murray (1982) 121. Ο υπολογισμός της ώρας για την χερσαία επικοινωνία, έχει γίνει από τον Murray ο οποίος μετέφερε με συντομία την περιδιάβαση του Lolling ο οποίος και περπάτησε όλη αυτή την διαδρομή, αλλά από την ανάποδη, δηλαδή από την Πάλαιρο προς την Κανδήλα. Όπως παρουσιάζεται λοιπόν αυτός ο περίπατος, αν κάποιος ξεκινούσε από τον Άγιο Βασίλειο, βόρεια της Κανδήλας και κατευθυνόταν βόρεια προχωρώντας ανατολικά στην πλαγιά του βουνού Τσερεκά και μέχρι το τέλος της οροσειράς Ανεμοράχη και κατόπιν έστριβε δυτικά στον Άγιο Αθανάσιο, θα έφτανε στην πεδιάδα της σημερινής Παλαίρου. Ο χρόνος που θα απαιτούνταν θα ήταν περίπου τεσσαρεσήμερις ώρες. Lolling (Σε μία αδημοσίευτη μελέτη του, η οποία δεν ήταν δυνατό να εντοπιστεί βιβλιογραφικά. Στο έργο του Murray (1982) αναφέρονται στοιχεία της.). Μία άλλη πορεία που χαράζει ένας δρόμος

### **Τα πλεονεκτήματα της θέσης**

Η θέση της Αλυζίας όπως έχει ήδη αναφερθεί είχε την ιδιαιτερότητα της δυσχερούς επικοινωνίας με την ενδοχώρα. Οι δρόμοι που εξυπηρετούν την Κανδήλα είναι ακόμη και σήμερα λίγοι. Αυτό το στοιχείο είναι πολύ λογικό να είχε προσελκύσει τους Κορινθίους, την περίοδο που είχαν βλέψεις στη δυτική Ακαρνανία και οι σχέσεις τους με τους Ακαρνάνες δεν ήταν ευνοϊκές για την εγκατάστασή τους. Άρα η Αλυζία είναι μία καλή περίπτωση για την Κόρινθο να έχει πρόσβαση στην ακαρνανική ακτή, σε ένα σημείο που θα ήταν χρήσιμο για τους Κορινθίους. Η Αλυζία λόγω της γεωγραφικής της θέσης θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένας σταθμός τόσο για το διαμετακομιστικό εμπόριο, όσο και για τα πλοία της μητρόπολης, για τα οποία ήταν χρήσιμο να ελλιμενίζονται, σε περίπτωση ανάγκης.

---

αναφέρεται από το Ρωμαίο. Ο δρόμος αυτός, παράλληλος με την ακτογραμμή, συνδέει τους όρμους Αλυζίας και Παλαίρου. Ο δρόμος που είχε μήκος 1,2 μέτρα, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω. Ρωμαίος (1930) 143-144

Η αρχαία πόλη του Αστακού ταυτίζεται με αρκετή σιγουριά σήμερα στην δυτική ακτή της Ακαρνανίας, μεταξύ του σημερινού Αστακού και του Δραγαμέστου, βορειοανατολικά της σημερινής πόλης του Αστακού<sup>446</sup>. Η Κόρινθος αναμφισβήτητα την περίοδο του αποικισμού αυτής της περιοχής ασκούσε μεγάλη επιρροή. Ωστόσο για τον Αστακό δεν είναι ξεκάθαρο από γραπτές πηγές αν η πόλη τελούσε από την αρχή της ιδρύσεώς της υπό το καθεστώς του κορινθιακού αποικισμού.

### Γραπτές πηγές

Η πόλη απαντάται με το όνομα ο Αστακός ή η Άστακος<sup>447</sup> και επιγραφικά ως Αστακοί<sup>448</sup>. Για την ίδρυση του Αστακού πληροφορούμαστε ότι είναι αποικία των Κεφαλληνίων από μία μεταγενέστερη πηγή, το Στέφανο Βυζάντιο,<sup>449</sup>. Εκτός από αυτή τη γραπτή μαρτυρία, δεν έχουμε καμία άλλη που να αναφέρεται στην ίδρυση του Αστακού και τη μετέπειτα περίοδο μέχρι την αρχή του Πελοποννησιακού πολέμου. Για το καθεστώς υπό το οποίο τελούσε ο Αστακός θα πρέπει να ανατρέξουμε στο Θουκυδίδη<sup>450</sup>. Από τις αναφορές του σε σχέση με τον Αστακό γίνεται σαφές ότι βρισκόταν υπό την κυριαρχία του τύραννου Ευάρχου, η οποία βεβαιώνεται με τη μετοχή «βουλόμενος». Επίσης δεν παραδίδεται πουθενά ότι ο Αστακός ανήκε σε κάποιο έθνος ή κοινό μέχρι το 431/30 π.Χ. και λόγω της πολιτικής κατάστασης που επικρατούσε στην Ακαρνανία δεν ήταν πιθανό<sup>451</sup>.

---

<sup>446</sup> Heuzey (1860) 418-419. Oberhummer (1896) στ. 1774. Bursian (1862) 119 Dörner (1964) στ. 658. Leekley & Efstratiou (1980) 1980. Lauffer (1989) 139. Φαράκλας (1996) 73 σημ. 9. Strauch (1997a) στ. 116-117

<sup>447</sup> Oberhummer (1887) 35. Επίσης για το όνομα. «Τὰ εἰς κος ὑπὲρ δύο συλλαβὰς ἀ παραληγόμενα, οὐδ' προηγείται σύμφωνον ἢ σύμφωνα, κύρια ὄντα βαρύνονται... Θεόπομπος ἐν Φιλιππικῶν τρίτῳ. σεσημείωται τὸ Ἄστακός-πόλις Βιθυνίας ἀπὸ Ἄστακοῦ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ νύμφης Ὀλβίας, ὡς Ἀρριανὸς ἐν Βιθυνιακοῖς ἱστορεῖ. » Ηρωδιανός Περί καθολικῆς προσωδίας 1, 149

<sup>448</sup> Kl;afenbach IG IV<sup>2</sup> 1.95<sub>14</sub>, VII 12<sub>8</sub>

<sup>449</sup> « ἔστι καὶ Ἀκαρνανίας πόλις. οἱ δὲ Κεφαλληνίας ἄποικον. » Στέφανος Βυζάντιος. Οἱ Leekley & Efstratiou αναφέρουν ότι είναι αποικία των Μεγαρέων, κάτι που μάλλον είναι εσφαλμένο, ίσως έγινε παρερμηνεία κάποιων πηγών, που αναφέρονται σε μία αποικία των Μεγαρέων με το ίδιο όνομα, όπως αναφέρεται παρακάτω.

<sup>450</sup> «καὶ Ἄστακόν, ἧς Εὐάρχος ἐτύραννε, λαβόντες κατὰ κράτος καὶ ξελάσαντες αὐτὸν τὸ χωρίον ἐς τὴν ξυμμαχίαν προσεποιήσαντο. » Θουκυδίδης 2,30,1. «τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου χειμῶνος Εὐάρχος ὁ Ἀκαρνανὸν βουλόμενος ἐς τὴν Ἄστακόν κατελθεῖν πείθει Κορινθίους τεσσαράκοντα ναυσὶ καὶ πεντακοσίοις καὶ χιλίοις ὀπλίταις ἑαυτὸν κατάγειν πλεύσαντας, καὶ αὐτὸς ἐπικύρους τινὰς προσεμισθώσατο» Θουκυδίδης 2,33,1

<sup>451</sup> Δεν γνωρίζουμε αν η πολιτική κατάσταση της Ακαρνανίας αντικατοπτρίζεται στην εικόνα αυτής του Αστακού. Wacker (1996) 99. Η αυτονομία που εμφανίζει ο Αστακός φαίνεται ότι υπάρχει και στη γειτονική πόλη Κόροντα Oberhummer (1887) 35

Στις ιστορικές πηγές οι αναφορές ξεκινούν από το 431 π.Χ., όταν οι Αθηναίοι με την επιχείρησή τους στη δυτική Ακαρνανία και με επικεφαλής το Φορμίωνα εξεδίωξαν τον Εύαρχο και κατέλαβαν την πόλη του Αστακού<sup>452</sup>. Τον ίδιο χρόνο ο Εύαρχος, ο οποίος ήταν φιλικά προσκείμενος στην Κόρινθο και την πολιτική της, επανέρχεται με κορινθιακές δυνάμεις<sup>453</sup>. Ο Φορμίων, όμως επιστρέφει μετά από δύο χρόνια (429 π.Χ.) και διώχνει οριστικά πλέον τον Εύαρχο<sup>454</sup>. Μετά από αυτή την επέμβαση ο Αστακός μάλλον περνά στο πλευρό των Αθηναίων<sup>455</sup>.

Τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. εντάσσεται στο κοινό των Ακαρνάνων, διατηρώντας ωστόσο και τότε μία ανεξάρτητη πολιτική.

Από τις γραπτές πηγές δεν είναι δυνατόν να αποφανθεί κανείς με σιγουριά για το ποια ήταν η σχέση του Αστακού με την Κόρινθο. Το ότι ο τύραννός του ήταν φιλικά προσκείμενος προς τους Κορινθίους δεν σημαίνει ότι η Κόρινθος απαραίτητα ασκούσε μεγάλη επιρροή στους Αστακηνούς. Από την άλλη πλευρά, η μόνη πηγή που μας παραδίδει ότι κάτοικοι της Κεφαλληνίας ίδρυσαν την πόλη είναι του Στέφανου Βυζάντιου, δηλαδή αρκετά μεταγενέστερη από το γεγονός στο οποίο αναφέρεται, κάτι που καθιστά την πληροφορία ανεπαρκώς στηριγμένη.

Ακόμη και στη σύγχρονη βιβλιογραφία ο Αστακός δεν αναφέρεται από όλους τους μελετητές ως κορινθιακή αποικία. Ο Hirschfeld ήταν ο πρώτος που αναγνώρισε τον Αστακό ως αποικία των Κορινθίων<sup>456</sup>. Υπόθεση για το αν ήταν αποικία ή όχι είχε εκφράσει ο Kirsten, ο οποίος όμως δεν επικαλείται καμία μαρτυρία ή απόδειξη που να αιτιολογεί τη σύνδεση Αστακού με την Κόρινθο<sup>457</sup>. Το ίδιο ισχύει και για τον Larsen ο οποίος αναφέρεται στον Αστακό σε δύο σημεία του έργου του με διαφορετικό τρόπο, χωρίς να παραθέτει κάποιο στοιχείο για το θεσμικό χαρακτήρα της πόλης<sup>458</sup>.

---

<sup>452</sup> Θουκυδίδης 2,30,1

<sup>453</sup> Θουκυδίδης 2,33,1

<sup>454</sup> «Φορμίωνος ήγουμένου ἐστράτευσαν, παραπλεύσαντες ἐπ' Ἀστακοῦ καὶ ἀποβάντες, ἐς τὴν μεσόγειαν τῆς Ἀκαρνανίας τετρακοσίους μὲν ὀπλίταις Ἀθηναίων τῶν ἀπὸ τῶν νεῶν, τετρακοσίους δὲ Μεσσηνίων, καὶ ἕκ τε Στράτου καὶ Κορόντων καὶ ἄλλων χωρίων ἄνδρας οὐ δοκοῦντας βεβαίους εἶναι ἐξήλασαν» Θουκυδίδης 2,102,1

<sup>455</sup> Oberhummer (1896) 1774

<sup>456</sup> Η αναφορά όμως αυτή μάλλον δεν πρέπει να έχει ιδιαίτερη βαρύτητα, γιατί εκτός του Αστακού χαρακτηρίζει την Πάλαιρο και το Θύρρειον κορινθιακές αποικίες, κάτι που σήμερα δεν είναι αποδεκτό. Hirschfeld (1893a) στ.1151

<sup>457</sup> Kirsten (1940) 307

<sup>458</sup> Larsen (1968) 89, 91. Στην πρώτη του αναφορά διαχωρίζει τον Αστακό από τις άλλες κορινθιακές αποικίες και αναφέρει απλώς ότι ο Αστακός βρισκόταν υπό την εξουσία ενός τυράννου, χωρίς να τον ονομάζει. Στη δεύτερη αναφορά τον κατατάσσει στις κορινθιακές αποικίες, χωρίς να δώσει κάποια

Η σχέση των Κορινθίων με τον Αστακό και την Αλυζία, θυμίζει εντονότερα τη σχέση του Σολλίου με την Κόρινθο, μόνο που για τις δύο θέσεις δεν έχουμε τις γραπτές μαρτυρίες. Αυτές οι αποικίες δίνουν την εντύπωση ότι παίζουν δευτερεύοντα ρόλο στο πλαίσιο ελέγχου που η Κόρινθος ενδιαφερόταν να έχει στη δυτική Ελλάδα. Έτσι διαφαίνεται ένα κύριο σώμα από αποικίες μεγάλες και ισχυρές, καθώς έχουν ιδρυθεί ξεκάθαρα από την Κόρινθο. Τον κορμό αυτό συμπληρώνουν οι μικρές πόλεις σε καίριες θέσεις, οι οποίες αν και δεν ιδρύθηκαν απευθείας από τους Κορινθίους, αποτελούσαν στήριγμα για τη μητρόπολη.

### Η θέση

Η ταύτιση της αρχαίας θέσης δεν έγινε αρχικά με επιτυχία. Ο Leake<sup>459</sup> είχε αναγνωρίσει στη θέση του αρχαίου Αστακού μία πόλη που ονομαζόταν Κριθωτή. Κάτι τέτοιο αποδεικνύεται αργότερα ότι δεν είναι σωστό, μάλλον ο Leake δεν κατανόησε σωστά το κείμενο του Στράβωνα<sup>460</sup>. Η Κριθωτή θα πρέπει να ταυτιστεί με το σημερινό ακρωτήριο Σκοπιά, στην είσοδο του όρμου του Αστακού<sup>461</sup>. Τη θέση ως Αστακό αναγνώρισε πρώτος ο Heuzey<sup>462</sup>. Το μέγεθος της πόλης που πρότεινε ο Heuzey είναι σαφώς μεγαλύτερο από τη θέση που πρότεινε ο Leake (στον Άγιο Παντελεήμονα), κάτι που δικαιολογεί και την αναφορά της πόλης από τις αρχαίες πηγές<sup>463</sup>.

Την πρόταση του Heuzey ενισχύει ένα ενσφράγιστο κομμάτι κεραμιδιού οροφής, το οποίο βρήκε ο Ρωμαίος στο χώρο που καταλάμβανε η αρχαία πόλη. Η επιγραφή δεν είναι πλήρης, αλλά είναι πολύ πιθανό εδώ να έχουμε την αναγραφή του εθνικού της πόλης ή των πολιτών **Ασ]τακων**<sup>464</sup>. Η πόλη στις επιγραφές εμφανίζεται με το όνομα Αστακοί, όπως έχει ήδη αναφερθεί παραπάνω.

---

στοιχεία. Επίσης χωρίς αιτιολόγηση κατατάσσεται ο Αστακός στις κορινθιακές αποικίες και από τον Gehrke (1986) 158

<sup>459</sup> Leake IV 7. Ο Leake αναφέρει αρχικά ότι η θέση που έχει αναγνωριστεί σήμερα ως Αστακός ήταν η Κριθωτή. Βέβαια λίγο παρακάτω λέει ότι κάπου εκεί θα βρισκόταν και ο Αστακός, χωρίς όμως να ορίζει την ακριβή του θέση.

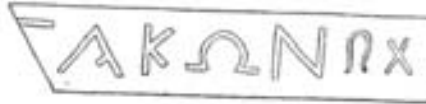
<sup>460</sup> «εἶτα ἄκρα Κριθωτή καὶ [αἰ] Ἐχινάδες καὶ πόλις Ἀστακός, ὁμώνυμος τῆ περι Νικομήδειαν καὶ τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον (καὶ ἡ Κριθωτή δ' ὁμώνυμος πολίχνη τῶν ἐν τῇ Θρακίᾳ Χερρονήσῳ)» Στράβων 10,2,21. Ο Στράβων αναφέρεται και σε μία άλλη πόλη με το ίδιο όνομα που βρισκόταν στο Βόσπορο. Πρόκειται για μία από τις αποικίες των Μεγαρέων εκεί στην οποία αναφέρονται αρκετοί αρχαίοι συγγραφείς. Η ίδρυσή της τοποθετείται χρονικά με επιφύλαξη το 660 π.Χ. Boardman (1996) 304

<sup>461</sup> Wacker (1996) 100

<sup>462</sup> Heuzey (1860) 418-419

<sup>463</sup> Murray (1982) 68

<sup>464</sup> Τα δύο τελευταία γράμματα της επιγραφής είναι φανερό ότι προστέθηκαν αργότερα. Ρωμαίος (1918) 117



Εικ.21 Η ενσφράγιστη επιγραφή

Η πόλη του Αστακού τοποθετείται σε μικρή απόσταση (περί τα 2 χλμ.) βορειότερα από το σημερινό ομώνυμο χωριό, σε χαμηλό υψόμετρο (100 μέτρα). Στους ανατολικούς πρόποδες του Δίκορφου υπάρχει το πλάτωμα που αναπτύχθηκε ο οικισμός του Αστακού. Στην ανατολική πλευρά του υψώματος, υπάρχουν απόκρημνα βράχια που κάνουν την πρόσβαση από την κοιλάδα στο ύψωμα αρκετά δύσκολη, προσφέροντας όμως και προστασία στην πόλη.

#### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης IV)**

Το κυριότερο στοιχείο της θέσης του αρχαίου Αστακού είναι ασφαλώς ο όρμος. Οι αρχαίες πηγές αναφέρουν τον όρμο, δίνοντάς του έτσι ξεχωριστή σημασία<sup>465</sup>. Ο Σκύλαξ αναφέρεται στο λιμάνι<sup>466</sup>, εξίσου σημαντικό στοιχείο που συνδέεται με τον όρμο. Ο όρμος λόγω του μήκους του μπορεί να προσφέρει ασφαλή ελλιμενισμό από τις εχθρικές επιθέσεις, οι οποίες δεν έλειψαν, όπως είδαμε παραπάνω.

Ωστόσο ο όρμος δεν ήταν ασφαλής κυρίως τους χειμερινούς μήνες λόγω των ανέμων που πνέουν (και έπνεαν) και διοχετεύονται, εξαιτίας των βουνών, κατευθείαν στην κοιλάδα του Αστακού. Όταν οι άνεμοι είναι ισχυρής εντάσεως και διάρκειας μεγαλύτερης από λίγες ώρες το λιμάνι δεν είναι ασφαλές για μικρά πλοία. Οι ισχυροί νότιοι άνεμοι που επηρεάζουν κυρίως τον όρμο πνέουν σχεδόν σε όλη τη διάρκεια του χειμώνα το καθιστούν επικίνδυνο για τον ελλιμενισμό των πλοίων αυτούς τους μήνες<sup>467</sup>.

Ιδιαίτερη σημασία θα πρέπει να δοθεί επίσης και στον ορεινό όγκο που αποτελεί το νοτιότερο τμήμα των Ακαρνανικών ορέων, γνωστό με το όνομα Δίκορφο. Το μεγάλο ύψος του βουνού κάνει δύσκολη την πρόσβαση προς τον αρχαίο οικισμό και το λιμάνι του Αστακού, από τη δυτική ακτή. Το ίδιο, ως προς την ασφάλεια, συμβαίνει και στα νοτιοανατολικά με ένα χαμηλότερο όμως βουνό. Στην ανατολική

<sup>465</sup> «καὶ πόλις Ἀστακός, ὁμώνυμος τῆ περὶ Νικομήδειαν καὶ τὸν Ἀστακηνὸν κόλπον» Στράβων 10,2,21

<sup>466</sup> «καὶ πόλις Ἀστακός καὶ λιμὴν» Σκύλαξ 34.

<sup>467</sup> Murray (1982) 74

πλευρά του αρχαίου Αστακού βρισκόταν απόκρημνα βράχια, ύψους 20 μέτρων, τα οποία δυσχέραιναν την πρόσβαση από την κοιλάδα προς την πόλη<sup>468</sup>.

Το γεγονός ότι η πόλη βρισκόταν σε ένα υψηλότερο επίπεδο από την κοιλάδα μάλλον δεν σήμαινε ότι αντιμετώπιζε προβλήματα ύδρευσης. Στα βόρεια της θέσης (στο σημείο με το γράμμα C στον παρακάτω χάρτη) λίγο χαμηλότερα από το επίπεδο της πόλης, ο Murray αναφέρει μία φυσική πηγή με πόσιμο νερό. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένας δρόμος λαξευμένος πάνω στο βράχο, ο οποίος ξεκινούσε από την πύλη B και έφτανε στην πηγή<sup>469</sup>.

Μεταξύ αυτών των υψωμάτων σχηματίζεται μία κοιλάδα, την οποία διαρρέει ο Ξηροπόταμος. Η κοιλάδα αυτή, η οποία υδρεύεται λόγω του ποταμού, αποτελεί μια ικανή γόνιμη έκταση για να καλύψει τις ανάγκες του οικισμού. Παράλληλα η κοιλάδα αυτή διαμορφώνει και το χερσαίο δίκτυο επικοινωνίας, στο δρόμο δηλαδή που συνέδεε τον Αστακό με τις άλλες πόλεις της ενδοχώρας. Η πορεία που διέγραφε ο αρχαίος δρόμος ακολουθείται μέχρι σήμερα και από το σημερινό οδικό δίκτυο.

Μια ενδιαφέρουσα πρόταση που έχει να κάνει με τον όρμο του Αστακού, γίνεται από τον Wacker. Ο ίδιος δίνοντας μία εξήγηση για το ότι δεν έχουν βρεθεί κατάλοιπα του αρχαίου λιμανιού<sup>470</sup> παραθέτει τη δική του άποψη. Ο ποταμός Ξηροπόταμος είναι φυσικό να δημιουργήσει προσχώσεις, οι οποίες μείωσαν την εισχώρηση της θάλασσας, μέχρι εκεί που βρίσκεται η σημερινή πόλη. Η άποψή του απεικονίζεται σε ένα χάρτη, ο οποίος δείχνει ουσιαστικά ότι ο αρχαίος Αστακός βρισκόταν πολύ κοντά στην ακτογραμμή. Έτσι το λιμάνι που αναζητείται, θα μπορούσε να βρίσκεται σε αυτές τις προσχώσεις<sup>471</sup>.

---

<sup>468</sup> Murray (1982) 68

<sup>469</sup> Ίχνη από την αρχαία πηγή δεν ήταν δυνατό να εντοπιστούν, γιατί κατά την περίοδο της έρευνας του Murray οι κάτοικοι της σημερινής πόλης του Αστακού είχαν σφραγίσει το χώρο προκειμένου να αντλούν νερό. Murray (1982) 70

<sup>470</sup> Όπως αναφέρεται παρακάτω

<sup>471</sup> Wacker(1996) 102-103. Ωστόσο ο Murray που επισκέφτηκε την περιοχή δεν κάνει καμία νύξη για προσχώσεις από τον ποταμό.





Εικ.22 Ο όρμος του Αστακού (Wacker)

### Το τείχος

Τα αρχαιολογικά κατάλοιπα αυτής της θέσης έχουν σωθεί σε μικρό βαθμό. Παρά την αποσπασματικότητα όμως η πορεία του τείχους φαίνεται αρκετά καθαρά. Η οχύρωση λοιπόν του Αστακού διαγράφεται όπως φαίνεται στο σχέδιο παρακάτω ξεκινώντας από νοτιοανατολικά από τον πύργο με τον αριθμό 1 και φτάνοντας μέχρι τη βόρεια πύλη (B)<sup>472</sup>.

Σε όλο το μήκος της οχύρωσης το πάχος του τείχους διαφέρει σε πάχος από 2,5 μ. μέχρι 3μ, ενώ υπάρχει και μια σειρά από πύργους, τοποθετημένους ανά τυχαία διαστήματα μεταξύ τους. Από τους πύργους αυτούς μόνο τέσσερις μοιάζουν μεταξύ τους (ο δεύτερος με τον τρίτο και ο δέκατος τέταρτος με το δέκατο πέμπτο), κάτι που υποδεικνύει μάλλον μια διαφορά στις φάσεις του χτισίματος του τείχους<sup>473</sup>.

<sup>472</sup> Murray (1982) 68. Η αποκατάσταση του σχεδίου από τον Murray σε κάποια σημεία της ενέχουν την υπόθεση, λόγω της κακής κατάστασης των ερειπίων. Τα σημεία αυτά είναι: ο πέμπτος πύργος, ο δέκατος τρίτος, καθώς και το τμήμα από τον δέκατο πέμπτο πύργο μέχρι την πύλη B. Murray (1982) 79 σημ. 9

<sup>473</sup> Η διαφορά αυτή γίνεται φανερή και από τα απομεινάρια του πύργου 13, όπου φαίνεται ότι ένας νεότερος πύργος χτίστηκε πάνω από έναν παλιότερο. Murray (1982) 69

Το σύστημα δόμησης της οχύρωσης δεν είναι ξεκάθαρο, αλλά το είδος που κυριαρχεί είναι το τραπεζιόσχημο σύστημα<sup>474</sup>. Η ανωδομή του τείχους αποτελούνταν πιθανόν από τούβλα λάσπης. Τα κεραμίδια οροφής που βρέθηκαν κοντά στο τείχος ενισχύουν την πιθανότητα του να είναι η ανωδομή φτιαγμένη από αυτό το υλικό. Την ίδια μορφή είχε και το τείχος της Αλυζίας, το οποίο όμως είχε πολύ μεγαλύτερο πάχος (μέχρι 5,5 μ.). Ίσως το μικρότερο πάχος του τείχους του Αστακού να ήταν αυτό που οδήγησε στην ανέγερση τόσων πολλών πύργων, για να πλαισιώνουν και να στηρίζουν καλύτερα την κατασκευή<sup>475</sup>.

Στην ανατολική πλευρά της θέσης, τα ίχνη ενός τείχους είναι ελάχιστα, εκτός από λίγους λίθους που βρέθηκαν εκεί σε τυχαία διάταξη, δεν υπάρχει τίποτε άλλο που να υποδηλώνει την ύπαρξη ενός είδους οχύρωσης<sup>476</sup>. Το πιο πιθανό είναι ότι το μεγάλο ύψος του βράχου θα αποτελούσε από μόνο του ένα είδος προφύλαξης για την προστασία της πόλης. Υπάρχει όμως και το ενδεχόμενο οι λίθοι να απομακρύνθηκαν αργότερα από εκεί αργότερα με το σκοπό να χρησιμοποιηθούν κάπου αλλού.

Όσον αφορά τη χρονολόγηση του τείχους, μάλλον θα έχει κτιστεί στις αρχές του Πελοποννησιακού πολέμου<sup>477</sup>. Κάτι τέτοιο απέκλειε την κατασκευή του από τους Κορινθίους. Ίσως η σχέση του Αστακού με την Κόρινθο δεν υπαγόρευε την κατασκευή τείχους. Ο σκοπός της Κόρινθου, αφού δεν είχε στην κατοχή της την πόλη δεν ήταν να την προστατεύσει.

---

<sup>474</sup> Υπάρχουν κάποια τμήματα, όπως στον πύργο 13, όπου το σύστημα ήταν πολυγωνικό. Murray (1982) 69.

<sup>475</sup> Murray (1982) 70

<sup>476</sup> Murray (1982) 72

<sup>477</sup> Philippson & Kirsten (1958) 395. και ο Murray κάπου εκεί το τοποθετεί χρονολογικά, μεταξύ 430 και 389. Murray (1982) 450



Εικ.23 Το τείχος του Αστακού

### Η πόλη

Δεν είναι πολλά τα ευρήματα στο εσωτερικό των τειχών, τα οποία να μπορούν να μας δώσουν μια εικόνα για την πόλη. Κάποια ίχνη κτηρίων εμφανίζονται ανατολικά των πύργων 8 και 9<sup>478</sup>. Επίσης στην περιοχή ανατολικά των πύργων 13 και 14 υπάρχει μία θεμελίωση για κάποιο κτίριο, η οποία είναι λαξευμένη μέσα στο βράχο και γι αυτό είχε διατηρηθεί.

### Το λιμάνι

Όπως έχει ήδη αναφερθεί ο όρμος του Αστακού δεν πληροί τις προϋποθέσεις ασφάλειας που αφορούν στις καιρικές συνθήκες, λόγω των ισχυρών ανέμων. Το πιο λογικό θα ήταν να υπήρχε μία είδους υποδομή, όπως ένας μόλος που θα προστάτευε το λιμάνι και θα το καθιστούσε ασφαλές. Ο Σκύλαξ έχει αναφέρει την ύπαρξη λιμανιού<sup>479</sup>, μια τέτοια αναφορά θα πρέπει να είχε αντίκρισμα σε ένα μόνιμο λιμάνι.

<sup>478</sup> Σχετικά με αυτά τα κτίρια ο Murray αναφέρει την πιθανότητα να ταυτίζονται με το ναό της Άρτεμις. Ο Ρωμαίος με βάση μία επιγραφή (2<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.) είχε συνδέσει τη λατρεία της Αρτέμιδος με την αρχαία πόλη του Αστακού. Ρωμαίος (1918) 120

<sup>479</sup> «καὶ πόλις Ἀστακὸς καὶ λιμὴν» Σκύλαξ 34

Επίσης οι αναφορές του Θουκυδίδη σχετικά με το λιμάνι προϋποθέτουν την ύπαρξη λιμανιού και μάλιστα μεγάλου. Ο ερχομός εκ νέου του Ευάρχου με μεγάλο αριθμό κορινθιακών πλοίων στον Αστακό<sup>480</sup>, έστω και αν δεν γίνεται χρήση του λιμανιού από όλα αυτά τα πλοία, σίγουρα δίνουν την εικόνα ενός λιμανιού που μπορούσε να φιλοξενήσει μεγάλο αριθμό πλοίων.

Ωστόσο η έρευνα του Murray στο λιμάνι του Αστακού δεν απέδωσε τα αναμενόμενα για αυτόν αποτελέσματα. Η γρήγορη ανάπτυξη του σημερινού οικισμού δημιούργησε την ανάγκη για μία τσιμεντένια αποβάθρα, η οποία προφανώς κάλυψε τις όποιες παλαιότερες κατασκευές. Βέβαια τις υποψίες του ότι θα πρέπει να υπήρχε ένας μόλος επιβεβαιώνονται εν μέρει από την αναφορά του Leake, ο οποίος κάνει λόγο για ένα μόλο<sup>481</sup>. Από τότε όμως (τις αρχές του 19<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.) δεν υπάρχει κάποια άλλη αναφορά ή ένδειξη πάνω σε κάποιο χάρτη για την ύπαρξη ενός μόλου. Πάντως ο Murray εξακολουθεί να πιστεύει ότι υπήρχε και ότι ενσωματώθηκε και αυτός στη σημερινή τσιμεντένια αποβάθρα<sup>482</sup>.

Κάποια ερείπια που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με λιμάνι βρίσκονται νότια του Αστακού, στην ανατολική όχθη του όρμου στο ύψος της εισόδου του. Πρόκειται για την περιοχή, όπου σήμερα βρίσκεται ο Άγιος Παντελεήμονας<sup>483</sup>. Ο Oberhammer της προσδίδει το όνομα Μάραθος<sup>484</sup>, το οποίο ο Στέφανος Βυζάντιος αναφέρει ως πόλη της Ακαρνανίας<sup>485</sup>. Όμως τα στοιχεία αυτά δεν είναι αρκετά για να αποδειχθεί ότι το λιμάνι του Αστακού απείχε τόσο πολύ από την πόλη, ενώ μπορούσε να βρίσκεται πολύ πιο κοντά. Εξάλλου υπάρχει και η άποψη του Wacker<sup>486</sup>, η οποία έχει ήδη παρατεθεί και φέρνει το λιμάνι σε πολύ κοντινή απόσταση από την πόλη του Αστακού.

Ακόμη και αν δεν υπήρχε μόλος, το λιμάνι, σε αυτή την τοποθεσία σίγουρα θα αποτελούσε ελκυστικό στόχο για τους Κορινθίους, οι οποίοι δεν είχαν ένα δικό τους στήριγμα στο μέσο της δυτικής ακαρνανικής ακτής. Επιπλέον μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί σίγουρο ότι το λιμάνι επισκέπτονταν οι Κορίνθιοι, τόσο για εμπορικές

---

<sup>480</sup> «τοῦ δ' ἐπιγιγνομένου χειμῶνος Εὐάρχος ὁ Ἄκαρνὰν βουλόμενος ἔς τὴν Ἄστακὸν κατελθεῖν πείθει Κορινθίους τεσσαράκοντα ναυσὶ καὶ πεντακοσίους καὶ χιλίους ὀπλίταις ἑαυτὸν κατάγειν πλεύσαντας, καὶ αὐτὸς ἐπικύρους τινὰς προσεμισθῶσατο» Θουκυδίδης 2,33,1

<sup>481</sup> Leake VI 5

<sup>482</sup> Murray (1982) 76

<sup>483</sup> Murray (1982) 57. Η χρονολόγηση αυτών των ερειπίων τα τοποθετεί το δεύτερο μισό του 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. Murray (1982) 449

<sup>484</sup> Μάλιστα ο ίδιος υποστηρίζει ότι το όνομα έχει διατηρηθεί στην περιοχή και εμφανίζεται σε βουνό της δυτικής ακτής με το όνομα Μαραθιά. Oberhammer (1887) 35

<sup>485</sup> «Μάραθος, πόλις Ἄκαρνανίας.» Στέφανος Βυζάντιος

<sup>486</sup> Wacker(1996) 102-103

συναλλαγές, όσο και λόγω των καλών σχέσεων του τυράννου Ευάρχου με την Κόρινθο.

### **Επικράτεια του Αστακού**

Η επικράτεια του Αστακού περιορίζεται από δύο παράγοντες, το φυσικό ανάγλυφο και τις επικράτειες των άλλων όμορων πόλεων (Αλυζία<sup>487</sup>, Φυτίαι<sup>488</sup>, Κόροντα<sup>489</sup>, Οινιάδες<sup>490</sup>). Ο πιο καθοριστικός παράγοντας είναι βέβαια ο δεύτερος, ο οποίος αναγκαστικά περιορίζει την επικράτεια, έστω και αν τα γεωγραφικά δεδομένα επιτρέπουν την έξαπλωση της επικράτειας και ευρύτερα .

Ξεκινώντας από βόρεια θα πρέπει να ορισθούν τα όρια μεταξύ Αλυζίας και Αστακού. Το πιο λογικό και πιθανό είναι τα όρια των χωρών των πόλεων να είναι κάπου στη μέση της απόστασης που τις χωρίζει. Το σημείο αυτό βρίσκεται περίπου στο σημερινό ποταμό Βερίνα, ο οποίος διαρρέει τα βουνά Μέγα όρος και Κυλοφοβούνι. Το γεγονός μάλιστα ότι στον κάτω ρου του ποταμού υπάρχουν απόκρημνα βράχια και από τις δύο όχθες του, αποτελεί ένα ακόμη στοιχείο για την οριοθέτηση της περιοχής. Προχωρώντας προς τα ανατολικά η χώρα του Αστακού περιλαμβάνει την κοιλάδα του ποταμού Μάχα, η αρχή της οποίας βρίσκεται σαφώς πιο κοντά στην Αλυζία, αλλά το τείχος που υψώνουν τα βουνά γύρω από την κοιλάδα, την εντάσσουν λογικότερα στον Αστακό.

Συνεχίζοντας προς τα ανατολικά το βουνό Καλοβούνι μας οδηγεί να κατεβούμε νότια, λίγο παραπάνω από το σημερινό χωριό Βασιλόπουλο, από όπου και ξεκινά η μεγάλη κοιλάδα του Ξηροπόταμου. Βορειότερα ή ανατολικότερα δεν φαίνεται πιθανό να εκτεινόταν η χώρα του Αστακού. Αφενός υπάρχουν πολλά, χαμηλότερα βέβαια, βουνά τα οποία όμως εμποδίζουν την επικοινωνία (Βίτσι, Χρυσοβούνι, Αλογοβούνι), από αυτά τα βουνά θα μπορούσε κανείς να βρει κάποια δίοδο μεταξύ αυτών. Αφετέρου δύο αρχαίες πόλεις, οι Φυτίαι και τα Κόροντα, η πρώτη βορειοανατολικά και η δεύτερη ανατολικά, θα πρέπει να διεκδικούν και αυτές τον χώρο που τους αναλογούσε. Άρα ως ανατολικό σύνορο θα πρέπει να θεωρήσουμε την οροσειρά που ξεκινά με το όρος Αλογοβούνι και τελειώνει στο ύψωμα Γεωργίτσι. Έτσι διαμορφώνονταν μία ελεύθερη ακτή, προστατευμένη από τα ανατολικά για τους Αστακηνούς έχοντας οι ίδιοι τη δυνατότητα να εκμεταλλευτούν την ανατολική ακτή

<sup>487</sup> Τοποθετείται στην Καντήλα. Όπως έχει αναφερθεί στο προηγούμενο κεφάλαιο.

<sup>488</sup> Τοποθετείται στην περιοχή Πόρτα του χωριού Μπαμπίνη. Φαράκλας (1996) 73

<sup>489</sup> Τα Κόροντα αναγνωρίζονται πολύ κοντά στη Χρυσοβίτσα. Φαράκλας (1996) 73

<sup>490</sup> Έχει ταυτιστεί με το Τρικαρδόκαστρο. Φαράκλας (1996) 72

του όρμου. Το έδαφος δεν γίνεται απότομα υψηλό, αλλά οι υψομετρικές αλλαγές είναι ομαλές προσφέροντας τη δυνατότητα ανάπτυξης και σε αυτές τις περιοχές.

Το σύνορο του Αστακού προς τα νότια μάλλον θα πρέπει να οριστεί μέχρι την πεδινή περιοχή, βορειοδυτικά του βουνού Καλή Χίτσα. Η πεδινή αυτή έκταση βρίσκεται στην είσοδο του όρμου του Αστακού από την ανατολική πλευρά. Αυτό σε συνδυασμό με τις μικρές χερσονήσους που σχηματίζονται, είναι ένα πλεονέκτημα, που αφορά στην καλύτερη φύλαξη του όρμου. Από αυτό το σημείο και κάτω είναι πολύ πιθανό τον έλεγχο να τον έχουν οι Οινιάδες, πόλη σαφώς ισχυρότερη από τον Αστακό, η χώρα της οποίας ίσως να μετέθετε το νότιο σύνορο λίγο βορειότερα<sup>491</sup>.

### **Τα πλεονεκτήματα της θέσης**

Ο Αστακός βρισκόταν σε περιοχή που δεν ήταν προσιτή από την ενδοχώρα, όπως γίνεται σαφές και παραπάνω, το γεωφυσικό ανάγλυφο περιόρισε τη χώρα του Αστακού. Οι χερσαίες οδοί, αν και υπήρχαν δεν ήταν ο δελεαστικότερος λόγος για τον οποίο οι Κορίνθιοι θα ήθελαν να ασκούν επιρροή στην πόλη αυτή. Πρόκειται λοιπόν για μία απομονωμένη θέση από τα ενδότερα της Ακαρνανίας. Οι γραπτές πηγές έχουν αποδείξει ότι οι Κορίνθιοι δεν είχαν καλές σχέσεις με τους Ακαρνάνες<sup>492</sup>. Επομένως ιδιαίτερα αυτή την περιοχή οι Κορίνθιοι μάλλον θα επεδίωκαν να την κατακτήσουν, γιατί δεν θα βρισκόταν αντιμέτωποι με την πίεση που θα τους ασκούσαν οι Ακαρνάνες.

Η θέση του Αστακού είναι μία από τις καλύτερες που θα μπορούσαν οι Κορίνθιοι να ιδρύσουν ή να προσαρτήσουν. Το ότι βρίσκεται στο μέσον περίπου της δυτικής ακαρνανικής ακτής θα εξυπηρετούσε στην πορεία των πλοίων προς τη Δύση ή το Βορρά, προσφέροντας μία ενδιάμεση στάση. Παράλληλα αν οι Κορίνθιοι είχαν τον έλεγχο του Αστακού για κάποια χρονική περίοδο, θα εκμεταλλευόταν και θα επωφελούνταν από το πέρασμα άλλων πλοίων.

---

<sup>491</sup> Τα γεωγραφικά στοιχεία από τους χάρτες «Κάλαμος», «Αστακός», «Εχινάδες», της ΓΥΣ με κλίμακα 1:50.000

<sup>492</sup> Τα προβλήματα κατά την ίδρυση της Λευκάδας είναι το καλύτερο παράδειγμα.

Η πόλη των Οινιάδων εύκολα αναγνωρίστηκε στη νοτιοανατολική Ακαρνανία, στο λόφο Τρικαρδόκαστρο, δυτικά του σημερινού χωριού Κατοχή, λόγω των εμφανών αρχαιολογικών ερειπίων της<sup>493</sup>. Οι Οινιάδες ήταν μία από τις μεγάλες πόλεις της Ακαρνανίας, η οποία καταλάμβανε μία θέση που ήταν βέβαια ελκυστική για τους Κορινθίους, αλλά δεν είναι γνωστό μέχρι ποιο βαθμό επηρεάστηκε από αυτούς. Έχει ενδιαφέρον να αναδειχθεί κατά πόσο οι Οινιάδες εντασσόταν στη σφαίρα επιρροής της Κορίνθου, η οποία την περίοδο που εξετάζεται εδώ δραστηριοποιούταν στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας. Αρκετοί μελετητές αναφέρονται στην επιρροή της Κορίνθου στους Οινιάδες<sup>494</sup>.

### Γραπτές πηγές

Το όνομα της πόλης των Οινιάδων προέρχεται από τις λέξεις αμπέλι και κρασί (οίνη και οίνος). Το παλαιότερο όνομα της πόλης όπως αναφέρεται σε κάποιες πηγές ήταν Ερυσίχη<sup>495</sup> και πριν την άλωση της Κωνσταντινούπολης αναφέρεται με το όνομα Τρίκαρδος ή Τρικαρδόκαστρο. Το όνομα της πόλης απαντάται σε λίγες περιπτώσεις γραπτών πηγών ως «Οινειάδες»<sup>496</sup> και ως «Οίνιαι»<sup>497</sup>. Μέσω των γραπτών πηγών πληροφορούμαστε και για το μύθο που συνδέεται με την ίδρυση των

<sup>493</sup> Leake III 556. Oberhammer (1887) 33. Kirsten (1937) στ. 2204. Meyer (1972) στ. 258. Lauffer (1989) 474. Freitag (2000β) στ. 1142. Το όνομα του λόφου άλλωστε δηλώνει την ύπαρξη εκεί κάποιων ερειπίων.

<sup>494</sup> Kolonas & Faisst (1992) 571 σημ. 19. Ο Hammond θεωρεί ότι οι Οινιάδες ως αποικία των Κορινθίων, μαζί με τις αποικίες επί αιτωλικού εδάφους, ήλεγχαν τη δυτική είσοδο του Κορινθιακού κόλπου. Hammond (1967α) 116, 118. Freitag (1994) 212-213 σημ. 3. Freitag (1996) 75-76 και σημ. 2

<sup>495</sup> «Ἐρυσίχη, πόλις Ἀκαρνανίας, ἥ τις ὕστερον Οἰνιάδαι ὠνομάσθη. καὶ τινὲς δὲ τὴν χώραν τῶν Οἰνιαδῶν πᾶσαν Ἐρυσίχην ὠνόμασαν ἀπὸ Ἐρυσίχης τῆς Ἀχελῶου θυγατρὸς, τὸ ἔθνικὸν Ἐρυσιχαῖος, περὶ οὗ πολλὸς λόγος τοῖς ἀρχαίοις.» Στέφανος Βυζάντιος. Το όνομα αυτό αναφέρεται και στο Στράβωνα. « Τῆς δὲ μεσογαίας κατὰ μὲν τὴν Ἀκαρνανίαν Ἐρυσιχαῖους τινὰς φησὶν Ἀπολλόδωρος λέγεσθαι, ὧν Ἀλκμᾶν μέμνηται οὐδ' Ἐρυσιχαῖος, οὐδὲ ποιμὴν» Στράβων 10,2,22. Oberhammer (1887) 33

<sup>496</sup> «Φοῖνικι ἐν Οἰνείαδῃσι καὶ Ἀνδρεῖ ἀδελφεοῖς ἐοῦσιν » Ἱπποκράτης Ἐπιδημιῶν 5.1.3, «καὶ Παρασωπιάς καὶ Οἰνείαδαι καὶ Ἀντικύρα,» Στράβων 9,5,10 και «διακοσίων σταδίων, καὶ Οἰνείαδαι, καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῷ ποταμῷ, ἥ μὲν παλαιὰ οὐ κατοικουμένη, ἴσον ἀπέχουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τοῦ Στράτου, ἥ δὲ νῦν ὅσον ἐβδομήκοντα σταδίους ὑπὲρ τῆς ἐκβολῆς διέχουσα.» 10,2,2, «Ἀκαρνανίας πρὸς τῷ Ἀχελῷ ἢ καὶ Ἐρυσίχη· ἔστι καὶ ἑτέρα τῆς Οἰταίας πόλις Οἰνείαδαι. » Aelius Herodianus et Pseudo Herodianus (De prosodia catholica vol. 3.1.66). «Οἰνείαδαι, πόλις Ἀκαρνανίας πρὸς τῷ Ἀχελῷ ἢ καὶ Ἐρυσίχη καλουμένη. τὸ ἔθνικὸν Ἐρυσιχαῖος. λέγεται καὶ Οἰνείας ἢ χώρα. ἔστι καὶ ἑτέρα τῆς Οἰταίας πόλις Οἰνείαδαι. »Στέφανος Βυζάντιος

<sup>497</sup> «ἀπ' Οἰνείαδᾶν ἀπὸ Αἰτωλίας· ἢ οὕτως, Οἰνίαι πόλις Ἀκαρνανίας δι' ἧς ρεῖ ὁ Ἀχελῶος· πληθυντικῶς δὲ λέγεται. » Σχόλια Σοφοκλή Τραχίνια 509

Οινιάδων<sup>498</sup>. Ο μύθος του Αλκμέωνα, ο οποίος αποτυπώνει όχι μόνο την ίδρυση της πόλης, αλλά και τη διαμόρφωση του χώρου, στον οποίο κτίστηκε η πόλη. Πρόκειται στην πραγματικότητα για έναν τόπο ο οποίος χαρακτηρίζεται «μηδὲ γῆ ἦν», γιατί δημιουργήθηκε από τις προσχώσεις του Αχελώου. Ο μύθος επίσης αναφέρεται στην δύναμη που απέκτησε η πόλη στην περιοχή όταν ήταν στην εξουσία ο γιος του Αλκμέωνα, ο Ακαρνάν, τόσο ώστε να πάρει η Ακαρνανία το όνομά της από αυτόν<sup>499</sup>. Επίσης ο ίδιος μύθος φανερώνει την αρχική σχέση των Οινιάδων με την Πελοπόννησο (καταγωγή του Αλκμέωνα είναι το Άργος), όμως δε μπορεί να υπάρξει κάποια σχέση με την περίοδο της αποικιακής δραστηριότητας της Κορίνθου στη δυτική Ελλάδα<sup>500</sup>. Άρα αν ο μύθος ενέχει κάποια αλήθεια, οι Κορίνθιοι θα πρέπει να βρήκαν την πόλη των Οινιάδων ιδρυμένη<sup>501</sup>. Από την άλλη το αν η πόλη ιδρύθηκε από Πελοποννήσιους δε μπορεί να στηριχθεί μόνο πάνω σε ένα μύθο, γιατί δεν αναφέρεται πουθενά ότι τον Αλκμέωνα ακολούθησαν και άλλοι Πελοποννήσιοι<sup>502</sup>.

Στην ιστορική καταγραφή της πορείας της πόλης, η πρώτη αναφορά γίνεται για τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>503</sup>. Οι Μεσσήνιοι, οι οποίοι έχουν ήδη εγκατασταθεί από τους Αθηναίους στη Ναύπακτο<sup>504</sup>, καταλαμβάνουν τους Οινιάδες<sup>505</sup>. Πίσω από αυτή την κίνηση των Μεσσηνίων υπήρχε η αθηναϊκή βούληση να περιορίσουν την κορινθιακή κυριαρχία στις δυτικές ακτές της Ακαρνανίας<sup>506</sup>. Πριν από αυτή την κατάληψη οι Οινιάδες δεν διέκειντο φιλικά προς τους Αθηναίους, ωστόσο δεν υπάρχουν μαρτυρίες

---

<sup>498</sup> «λέγεται δὲ καὶ Ἄλκμέωνι τῷ Ἀμφιάρεω, ὅτε δὴ ἀλάσθαι αὐτὸν μετὰ τὸν φόνον τῆς μητρὸς, τὸν Ἀπόλλω ταύτην τὴν γῆν χρῆσαι οἰκεῖν, ὑπειπόντα οὐκ εἶναι λύσιν τῶν δειμάτων πρὶν ἂν εὐρῶν ἐν ταύτῃ τῇ χώρᾳ κατοικήσῃται ἤτις ὅτε ἔκτεινε τὴν μητέρα μήπω ὑπὸ ἡλίου ἑωρᾶτο μηδὲ γῆ ἦν, ὡς τῆς γε ἄλλης αὐτῷ μεμιασμένης. ὁ δ' ἄπορῶν, ὡς φασι, μόλις κατενόησε τὴν πρόσχωσιν ταύτην τοῦ Ἀχελώου, καὶ ἐδόκει αὐτῷ ἰκανὴ ἂν κεχῶσθαι δίαιτα τῷ σώματι ἄφ' οὐδὲρ κτείνας τὴν μητέρα οὐκ ὀλίγον χρόνον ἐπλανᾶτο.» Θουκυδίδης 2,102,5-6. «καὶ ὁ μὲν ἐξευρῶν τοῦ Ἀχελώου τὴν πρόσχωσιν ἐνταῦθα ὄκησε, καὶ γυναῖκα ἔσχε Καλλιρόην τοῦ Ἀχελώου θυγατέρα λόγῳ τῷ Ἀκαρνάνων, καὶ οἱ παῖδες Ἀκαρνάν τε καὶ Ἀμφότερος ἐγένοντο.» Πausanias 8,24,8-9.

<sup>499</sup> «καὶ κατοικισθεὶς ἐς τοὺς περὶ Οἰνιάδας τόπους ἐδυνάστευσέ τε καὶ ἀπὸ Ἀκαρνάνος παιδὸς ἑαυτοῦ τῆς χώρας τὴν ἐπωνυμίαν ἐγκατέλιπεν. τὰ μὲν περὶ Ἀλκμέωνα τοιαῦτα λεγόμενα παρελάβομεν.» Θουκυδίδης 2,102,6

<sup>500</sup> Οι πηγές τοποθετούν την ίδρυση της πόλης προ των Τρωικών γεγονότων. «Ὁ μὲν οὖν Ἔφορος πρὸ τῶν Τρωικῶν ἤδη τὴν Ἀκαρνανίαν ὑπὸ τῷ Ἀλκμέωνι ποιήσας, » Στράβων 10,2,26. «καλοῦντος δ' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Τρωικὸν πόλεμον Ἀγαμέμνωνος, τὸν μὲν Διομήδη πορευθῆναι, τὸν δ' Ἀλκμαίωνα μείναντα ἐν τῇ Ἀκαρνανίᾳ τὸ Ἄργος κτίσαι,» Στράβων 7,7,7. Πausanias 8,24,10.

<sup>501</sup> Murray (1982) 284

<sup>502</sup> Murray (1982) 289 σημ.2

<sup>503</sup> Ως προς την ακριβή χρονολογία της επίθεσης των Μεσσηνίων ο Freitag την τοποθετεί το 456 π.Χ. και η ανακατάληψή της το 454 π.Χ. Freitag (1996) 81. «Ὁ Περικλῆς ... εἰς δὲ τὴν Ἀκαρνανίαν πλεύσας καὶ τὴν τῶν Οἰνιάδων χώραν καταδραμῶν καὶ λαφύρων πλῆθος ἀθροίσας, ἀπέπλευσεν ἐκ τῆς Ἀκαρνανίας. μετὰ δὲ ταῦτα » Διόδωρος Σικελιώτης 11,88,1-2

<sup>504</sup> Θουκυδίδης 1,103,3

<sup>505</sup> Πausanias 4,25

<sup>506</sup> Σεραμπέτη (2001) 32



που να αναφέρονται σε προηγούμενη περίοδο για να διευκρινιστεί το αν οι Οινιάδες εκτός από τους Λακεδαιμόνιους είχαν σχέσεις και με τους Κορινθίους. Κάτι το οποίο είναι πιθανό κρίνοντας από το ενδιαφέρον της Κορίνθου για θέσεις κοντά στη θάλασσα και με στρατηγική σημασία. Αυτή η στάση των Οινιάδων κατά τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. έδωσε αφορμή σε μελετητές να υποθέσουν ότι οι Οινιάδες ήταν κορινθιακή αποικία<sup>507</sup>.

Η κατάληψη από τους Μεσσήνιους διήρκεσε ένα χρόνο και μετά από οκτάμηνη πολιορκία οι Οινιάδες ξαναπήραν την πόλη τους με τη συνδρομή των Ακαρνάνων<sup>508</sup>. Η βοήθεια αυτή από τους Ακαρνάνες θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη ότι οι Κορίνθιοι αυτό το διάστημα δεν είχαν σχέσεις με τους Οινιάδες, διαφορετικά, αν προσέβλεπαν στο να τους έχουν στη σφαίρα επιρροής τους θα έδειχναν μεγαλύτερο ενδιαφέρον, στο να παραμείνει η πόλη στην αντιαθηναϊκή της πολιτική. Λίγο αργότερα το 453 π.Χ. οι Οινιάδες αναφέρονται πάλι με αφορμή την εκστρατεία των Αθηναίων με επικεφαλής τον Περικλή<sup>509</sup>.

Οι Οινιάδες την περίοδο του Πελοποννησιακού πολέμου ίσως συνεχίζουν να διάκινται φιλικά προς τη Σπάρτη, αφού ο σπαρτιάτης ναύαρχος Κνήμος καταφεύγει στους Οινιάδες μετά από μία αποτυχημένη επίθεση στη Στράτο 430/29 π.Χ.<sup>510</sup>. Στη συνέχεια ο Φορμίωνας προβαίνοντας σε στρατιωτικές επιχειρήσεις το 429/28 π.Χ. για να ενισχύσει την αθηναϊκή επιρροή στην Ακαρνανία, δεν επιχείρησε να επιτεθεί στους Οινιάδες<sup>511</sup>. Ακολουθεί ακόμη μία αποτυχημένη επίθεση προς την πόλη από το

---

<sup>507</sup> Freitag (1996) 75-76

<sup>508</sup> Από πολλούς μελετητές αυτή η συνδρομή των Ακαρνάνων θεωρήθηκε σαν πρώτη εκδήλωση του Κοινού των Ακαρνάνων. Σερμπέτη (2001) 33 σημ. 62, όπου και η σχετική βιβλιογραφία. . Ο Murray έχει άλλη άποψη θεωρώντας ότι θα ήταν πρόωρο να μιλάμε για το Κοινό τόσο νωρίς και ότι ήταν απλά μία κοινή αντιμετώπιση εναντίον του κινδύνου που είχαν μπροστά τους. Murray (1982) 291-2

<sup>509</sup> «προσμείξαντας μάχη έκράτησαν. και εὐθὺς παραλαβόντες Ἄχαιοὺς καὶ διαπλεύσαντες πέραν τῆς Ἀκαρνανίας ἐς Οἰνιάδας ἐστράτευσαν καὶ ἐπολιόρκουν, οὐ μέντοι εἰλόν γε, ἀλλ' ἀπεχώρησαν ἐπ' οἴκου. » Θουκυδίδης 1,111,3. «πολλὴν ἐπόρθησεν, εἰς δὲ τὴν Ακαρνανίαν διαβάς πλὴν Οἰνιαδῶν ἀπάσας τὰς πόλεις προσηγάγετο. οἱ μὲν οὖν Ἀθηναῖοι κατὰ τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν πλείστων πόλεων ἤρξαν, ἐπ' ἀνδρεία δὲ καὶ στρατηγία μεγάλην δόξαν κατεκτήσαντο. » Διόδωρος Σικελιώτης 11,85,1. «τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον ἐκομίσθη τῷ στόλῳ, καὶ παραπλεύσας τὸν Ἄχελϋον Ἀκαρνανίαν κατέδραμε καὶ κατέκλεισεν Οἰνιάδας εἰς τὸ τεῖχος, καὶ τεμῶν τὴν γῆν καὶ κακώσας, ἀπῆρεν ἐπ' οἴκου, φοβερὸς μὲν φανεῖς τοῖς πολεμίοις, ἀσφαλῆς δὲ καὶ δραστήριος τοῖς πολίταις. » Πλούταρχος Περικλῆς 19,3

<sup>510</sup> «ἐπειδὴ δὲ νύξ ἐγένετο, ἀναχωρήσας ὁ Κνήμος τῇ στρατιᾷ κατὰ τάχος ἐπὶ τὸν Ἄναπον ποταμὸν, ὃς ἀπέχει σταδίουσ ὀγδοήκοντα Στράτου, τοὺς τε νεκροὺς κομίζεται τῇ ὕστεραία ὑποσπόνδους, καὶ Οἰνιαδῶν ξυμπαραγενομένων κατὰ φιλίαν ἀναχωρεῖ παρ' αὐτοὺς » Θουκυδίδης 2,82,1 «οἱ δὲ Ἀκαρνάνες συστραφέντες καὶ τοῖς πολεμίοις ἐνεδρεύσαντες πολλοὺς ἀπέκτειναν, καὶ συνηνάγκασαν τὸν Κνήμον ἀπαγαγεῖν τὴν δύναμιν εἰς τοὺς ὀνομαζομένους Οἰνιάδας.» Διόδωρος Σικελιώτης 12,47,5

<sup>511</sup> « ἐς γὰρ Οἰνιάδας αἰεὶ ποτε πολεμίοις ὄντας μόνους Ἀκαρνάνων οὐκ ἐδόκει δυνατὸν εἶναι χειμῶνος ὄντος στρατεύειν.» Θουκυδίδης 2,102,2.

γιο του Ασώπιο το 428 π.Χ.<sup>512</sup>. Δύο χρόνια αργότερα ο Δημοσθένης το 426 π.Χ. ηγείται, με συμμάχους αυτή τη φορά τους Ακαρνάνες, σε επίθεση εναντίον των Αιτωλών, χωρίς όμως οι Οινιάδες να συμμετέχουν σε αυτή την κίνηση<sup>513</sup>.

Όλες αυτές οι ενέργειες και κινήσεις των Αθηναίων έβρισκαν την πόλη των Οινιάδων είτε στο στόχαστρο της Αθήνας, είτε να μην τάσσεται στο πλευρό της. Σε αυτή την περίοδο και σε αυτή την περιοχή το να μην είναι μία πόλη με το μέρος της Αθήνας, σήμαινε εμμέσως ότι είναι φιλικά προσκείμενη στη Σπάρτη, κάτι που δεν απέκλειε σχέσεις με την Κόρινθο. Έτσι λοιπόν μέχρι το 428 π.Χ. οι Κορίνθιοι μπορούσαν να επηρεάζουν τους Οινιάδες. Η χρονολογία βέβαια αυτή είναι αρκετά προχωρημένη, αφού τότε οι Κορίνθιοι μάλλον είχαν χάσει μέρος της δύναμης και των αποικιών τους στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας<sup>514</sup>.

Το έτος που οι Οινιάδες χάνονται από την επιρροή των Σπαρτιατών είναι το 424 π.Χ. κατά το οποίο ο Δημοσθένης φέρνει στην αθηναϊκή συμμαχία και τους Οινιάδες<sup>515</sup>. Από το 423 π.Χ. μέχρι το 389 π.Χ. οι Οινιάδες μένουν στο πλευρό των Αθηναίων<sup>516</sup>. Πέραν του 389 π.Χ. δεν έχουμε μαρτυρίες που να συνδέουν τους Οινιάδες με τη Σπάρτη, και άρα να είναι πιθανή η επιρροή των Κορινθίων στην πόλη.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης V)**

Αναμφισβήτητα το κυρίαρχο στοιχείο είναι ο Αχελώος, ο οποίος συνδέει την πόλη με τη θάλασσα<sup>517</sup>. Το δέλτα του ποταμού όμως με το πέρασμα του χρόνου επέφερε αλλαγές οι οποίες ήταν ορατές ήδη από την αρχαιότητα. Ο Θουκυδίδης δίνει στοιχεία για τη διαρκώς μεταβαλλόμενη περιοχή των Οινιάδων κάνοντας μάλιστα και

<sup>512</sup> « καὶ ὕστερον Ἀκαρνάνας ἀναστήσας πανδημεὶ στρατεύει ἐπ' Οἰνιάδας, καὶ ταῖς τε ναυσὶ κατὰ τὸν Ἀχελῶν ἔπλευσε καὶ ὁ κατὰ γῆν στρατὸς ἐδήου τὴν χώραν. ὡς δ' οὐ προσεχώρουν, τὸν μὲν πεζὸν ἀφίησιν, αὐτὸς δὲ πλεύσας ἐς Λευκάδα καὶ ἀπόβασιν ἐς Νήρικον » Θουκυδίδης 3,7,3-4

<sup>513</sup> «ἐπειτα ὕστερον ἐπὶ Λευκάδα μείζονι στόλῳ ἦλθον, Ἀκαρνᾶσι τε πᾶσιν, οἱ πανδημεὶ πλὴν Οἰνιαδῶν ξυνέσποντο, » Θουκυδίδης 3,94,1

<sup>514</sup> Το Σολλιον χάνεται το 431π.Χ., το Ανακτόριο το 425 π.Χ.

<sup>515</sup> «καὶ ὁ μὲν Δημοσθένης ἀφικόμενος, Οἰνιάδας δὲ ὑπὸ τε Ἀκαρνάνων πάντων κατηναγκασμένους καταλαβὼν ἐς τὴν Ἀθηναίων ξυμμαχίαν » Θουκυδίδης 4,77,2

<sup>516</sup> Το 389 π.Χ. κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου στο λιμάνι τῶν Οἰνιαδῶν φιλοξενούνται αθηναϊκά πλοία, ἐνῶ οἱ ἄλλες ακαρνανικὲς πόλεις ἔχουν συνάψει ἀναγκαστικά συμμαχία με τοὺς Λακεδαιμονίους. «καὶ γὰρ τὸν ἐκ Καλυδῶνος ἔκπλουν εἰς Πελοπόννησον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκώλουν τριήρεσιν ὀρμώμενοι ἐξ Οἰνιαδῶν.» Ξενοφῶν Ἑλληνικά 4,6,14

<sup>517</sup> Ο ποταμὸς εἶναι πλωτὸς τα τέλη τοῦ 6<sup>ου</sup> αἰῶνα π.Χ., ἀφοῦ τον ἀναφέρει ο Σκύλαξ. «ποταμὸς Ἀχελῶος καὶ Οἰνιάδαι πόλις καὶ εἰς ταύτας (τὰς πόλεις) ἀνάπλους ἐστὶ κατὰ τὸν Ἀχελῶν. » Σκύλαξ 34. Ο ποταμὸς ἦταν πλωτὸς καὶ το 219 π.Χ. ὅταν ο Φίλιππος Ε' κατέστρεψε τὸ τεῖχος τοῦ αἰτωλικοῦ Παιανίου καὶ μετέφερε τὰ υλικά στους Οἰνιάδες μέσω τοῦ ποταμοῦ. «τὸ μὲν τεῖχος κατέσκαψε πᾶν εἰς ἔδαφος, τὰς δ' οἰκῆσεις διαλύων τὰ ξύλα καὶ τὸν κέραμον εἰς σχεδίας καθήρμοξε (καὶ συνεχῶς κατήγεν αὐτάς) τῷ ποταμῷ μετὰ πολλῆς φιλοτιμίας εἰς τοὺς Οἰνιάδας.» Πολύβιος 4,65,4

προβλέψεις για την τελική διαμόρφωση του χώρου<sup>518</sup>. Έστω και αν οι Εχινάδες δεν ενώθηκαν ποτέ με τη στεριά, οι παρατηρήσεις του Θουκυδίδη, δίνουν τη δυναμική των αλλαγών στο δέλτα του Αχελώου, που ήταν ορατή από τότε.

Άρα η εικόνα που δίνει σήμερα η περιοχή απέχει από την εικόνα της κατά την αρχαιότητα, όχι όμως σε πολύ μεγάλο βαθμό. Ο μύθος με τον Αλκμέωνα, που ήθελε το λόφο του Τρικαρδόκαστρου να αποτελεί νησί στην κοίτη του Αχελώου, αναφερόταν σε περίοδο πρωιμότερη της αναφοράς του Θουκυδίδη. Επομένως το πιο λογικό θα ήταν ο λόφος, πάνω στον οποίο βρισκόταν η πόλη των Οινιάδων να είχε αποκτήσει ήδη γύρω του κάποια χερσαία έκταση, η οποία πιθανόν δεν έφτανε την έκταση της χερσονήσου, όπως αυτή υπάρχει σήμερα. Όμως οι προσχώσεις του Αχελώου δεν εξασφάλιζαν την ξηρότητα του εδάφους σε όλη τη διάρκεια του χρόνου. Για αυτό το πρόβλημα ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι το χειμώνα τα νερά λίμναζαν γύρω από την πόλη των Οινιάδων<sup>519</sup>. Κάτι τέτοιο θα δημιουργούσε προβλήματα στους κατοίκους της πόλης, αλλά είναι πιθανό να εκμεταλλεύονταν την εύφορη, λόγω των πλημμύρων, γη. Σήμερα το μεγαλύτερο μέρος αυτής της χερσονήσου καλύπτεται από υγρό σε μεγάλο βαθμό έδαφος και από έλη.

Ο λόφος στην κορυφή του εμφανίζει μικρά υψώματα, οκτώ τον αριθμό, με ψηλότερο, αυτό που βρισκόταν ανατολικά (98,85 μέτρα), το οποίο αποτελούσε την ακρόπολη. Στην περίμετρο του λόφου υπάρχουν διάφορες εσοχές, από τις οποίες αυτή που βρίσκεται στα βορειοδυτικά φτάνει μέχρι το κέντρο και φιλοξενούσε ένα από τα λιμάνια της πόλης<sup>520</sup>, όπως θα δούμε παρακάτω.

Η στάθμη της θάλασσας τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. ήταν χαμηλότερη περί τα 3,4 μέτρα από ότι είναι σήμερα. Κάτι που δημιουργεί απορίες για το πώς λειτουργούσαν τα λιμάνια που βρίσκονταν στο λόφο των Οινιάδων<sup>521</sup>, κάτι που θα συζητηθεί παρακάτω.

---

<sup>518</sup> «ὁ γὰρ Ἀχελῷος ποταμὸς ῥέων ἐκ Πίνδου ὄρους διὰ Δολοπίας καὶ Ἀγραίων καὶ Ἀμφιλόχων καὶ διὰ τοῦ Ἀκαρνανικοῦ πεδίου, ἄνωθεν μὲν παρὰ Στράτον πόλιν, ἐς θάλασσαν δ' ἐξίεις παρ' Οἰνιάδας καὶ τὴν πόλιν αὐτοῖς περιλιμνάζων, ἄπορον ποιεῖ ὑπὸ τοῦ ὕδατος ἐν χειμῶνι στρατεῦειν. κείνται δὲ καὶ τῶν νήσων τῶν Ἐχινάδων αἱ πολλαὶ καταντικρὺ Οἰνιαδῶν τοῦ Ἀχελῷου τῶν ἐκβολῶν οὐδὲν ἀπέχουσαι, ὥστε μέγας ἂν ὁ ποταμὸς προσχοῖ αἰεὶ καὶ εἰσὶ τῶν νήσων αἱ ἠπεύρονται, ἐλπίς δὲ καὶ πάσας οὐκ ἐν πολλῷ τινὶ ἂν χρόνῳ τοῦτο παθεῖν.» Θουκυδίδης 2,102,2-3. Την εικόνα αυτή δίνει και ο Ηρόδοτος «ῥέων δι' Ἀκαρνανίης καὶ ἐξίεις ἐς θάλασσαν τῶν Ἐχινάδων νήσων τὰς ἡμισέας ἤδη ἠπειρον πεποίηκε.» Ηρόδοτος 2,10

<sup>519</sup> Θουκυδίδης 2,102,2

<sup>520</sup> Πορτελάνος (1998) 1120

<sup>521</sup> Murray (1982) 460. Το ότι η στάθμη ήταν χαμηλότερη το διαπιστώνουμε εκτός από τις γεωλογικές έρευνες και από το ότι ο μόλος της Λευκάδας και του Αστακού βρέθηκαν κάτω από την επιφάνεια της θάλασσας.

Στην περιοχή υπήρχαν τρεις λίμνες οι οποίες σήμερα είναι αποξηραμένες. Η λίμνη Μελίτη, η Λεσίνη και η λίμνη Υδρία, για την τελευταία υπάρχουν διαφορετικές απόψεις για το που βρίσκεται<sup>522</sup>. Γενικότερα για το θέμα της ύπαρξης και της ονομασίας των λιμνών στην περιοχή έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις. Μία από αυτές είναι αυτή που τοποθετεί τη λίμνη Μελίτη στα βορειοδυτικά των Οινιάδων<sup>523</sup>. Η λίμνη Λεσίνη μάλλον θα εκτεινόταν βορειοανατολικά του Τρικαρδόκαστρου<sup>524</sup>.

Ένα αξιοπρόσεκτο στοιχείο είναι η έλλειψη μεγάλων ορεινών όγκων στη χερσόνησο που βρίσκονται οι Οινιάδες. Τα υψώματα που υπάρχουν στο χώρο, δεν ξεπερνούν τα 400 μέτρα ύψος. Τα δύο μεγαλύτερα είναι η Καλή Χίτσα βορειοδυτικά της πόλης και ο Κουτσιλάρης στα νοτιοδυτικά, κάτι που σημαίνει ότι η πόλη δεν ήταν περιστοιχισμένη από βουνά. Κάποια από τα νοτιότερα υψώματα πιθανόν να ήταν νησιά, στα οποία με τις προσχώσεις του Αχελώου δημιουργήθηκε το έδαφος γύρω από αυτά. Πάντως σήμερα η περιοχή είναι πεδινή, εύφορη, λόγω του ποταμού και ανοιχτή από και προς τη θάλασσα.

Η δυτική ακτογραμμή σχηματίζει πολλούς μικρούς και μεγάλους όρμους, καθώς και μικρές χερσονήσους. Η διαμόρφωση αυτή παρέχει τη δυνατότητα στην πόλη να δημιουργήσει σε αρκετά σημεία λιμάνια, προστατευμένα από τις καιρικές συνθήκες. Η δυνατότητα ελλιμενισμού των πλοίων υπάρχει και στην νότια ακτή, αλλά οι δυτικές ακτές έχουν το πλεονέκτημα της προστασίας από τις άσχημες καιρικές συνθήκες, λόγω των νησιών που βρίσκονται σε κοντινή απόσταση από την ακτή. Ιδιαίτερα η νήσος Πεταλάς μοιάζει με ένα φυσικό τείχος, παράλληλο με την ακτή, το οποίο προστατεύει κατά μήκος την ακτή που βρίσκεται εγγύτερα στην πόλη των Οινιάδων. Όλες αυτές οι παρατηρήσεις βέβαια γίνονται με την προϋπόθεση ότι το έδαφος είχε σταθεροποιηθεί ήδη εκείνη την περίοδο.

## **Το τείχος**

Το τείχος της πόλης αναφέρεται στην περιγραφή της πολιορκίας των Οινιάδων από τους Μεσσηνίους<sup>525</sup>. Από τις προσπάθειες που κατέλαβαν και τα μέσα

---

<sup>522</sup> Η Υδρία τοποθετείται από πολλούς σε άλλη θέση και κυρίως στην περιοχή των λιμνών βόρεια του όρους Αρακύνθου στην Αιτωλία. Στεριόπουλος (1939) 50-51. «ήφανισμένη καὶ αὐτή, κειμένη πρὸς τῇ λίμνῃ τῇ νῦν μὲν Λυσιμαχεΐα πρότερον δ' Ὑδρα» Στράβων 10,2,22

<sup>523</sup> Heuzey (1860) 456

<sup>524</sup> Σύμφωνα με το σχέδιο του Heuzey. Heuzey (1860) πιν. XIV

<sup>525</sup> «ὄντες δὲ ἀριθμῶ μὲν οὐ πλείους, ἀρετῇ δὲ καὶ πολὺ ἀμείωνες [ὄντες] τῇ σφετέρᾳ νικῶσι, καὶ ἐπολιόρκουν κατακεκλειμένους ἐς τὸ τείχος. τὸ δὲ ἐντεῦθεν, οὐ γάρ τι τῶν τοῖς ἀνθρώποις εὐρημένων ἐς πολιορκίαν οἱ Μεσσηνιοὶ παρίεσαν, ἀλλὰ καὶ κλίμακας προστιθέντες ἐπειρώντο

που χρησιμοποιήσαν οι Μεσσήνιοι, δίνεται η εντύπωση, ότι πρόκειται για ένα ισχυρό τείχος. Όμως έχουν εκφραστεί και κάποιες επιφυλάξεις, όσον αφορά το τμήμα αυτό της αναφοράς του Πausανία<sup>526</sup>.

Η οχύρωση των Οινιάδων βρίσκεται σε ένα ύψωμα, το οποίο περιβαλλόταν σε μεγάλο βαθμό από το υγρό στοιχείο<sup>527</sup>. Το τείχος της πόλης ακολουθούσε τη φυσική διαμόρφωση του εδάφους και σε συνδυασμό με την απότομη κλίση της περιμέτρου, δημιουργούνταν μία ισχυρή οχύρωση. Η πορεία του τείχους έχει πολύ ενδιαφέρον, καθώς παρουσιάζει ιδιαιτερότητες σε διάφορα σημεία. Ξεκινώντας από την οχύρωση του λιμανιού, βορειοανατολικά της εισόδου του λιμανιού υπάρχει σημαντική οχύρωση, το τείχος της οποίας συνέχιζε και έκοβε κάθετα την είσοδο του λιμανιού<sup>528</sup>.

Δυτικότερα από το λιμάνι, στο βορειότερο σημείο του λόφου το τείχος με μία γωνία απέφευγε να περιλάβει μία μικρή περιοχή, την οποία ο Heuzey χαρακτήρισε ως την Νεκρόπολη των Οινιάδων, γιατί εκεί είχε εντοπίσει τάφους, τους οποίους είχε περιλάβει στο χάρτη του<sup>529</sup>. Επίσης έξω από το τείχος μένει και μία στέρνα, η οποία θα υδροδοτούσε την πόλη. Νοτιότερα της στέρνas το τείχος κατηφορίζει στην πλαγιά, φτάνοντας το ύψος του έλους και συνεχίζει στην απέναντι πλαγιά. Το τείχος εκεί κατά τους χειμερινούς μήνες θα καλύπτονταν με νερά, η οχύρωση μοιάζει με τη βόρεια πλευρά της οχύρωσης και ίσως έπαιξε προστατευτικό ρόλο για ένα δεύτερο λιμάνι<sup>530</sup>.

Ένα άλλο σημείο το οποίο παρουσιάζει ενδιαφέρον είναι η ακρόπολη, η οποία αποτελεί μέρος της οχύρωσης. Τοποθετείται νοτιοανατολικά στο λόφο, στο ψηλότερο σημείο του λόφου. Το τείχος που την περιβάλλει δεν φαίνεται ενισχυμένο προς τα

---

ὑπερβαίνειν ἐς τὴν πόλιν καὶ ὑπώρυσσον κάτωθεν τὸ τείχος, μηχανήματά τε, ὅποια ἐνῆν δι' ὀλίγου παρασκευάσασθαι, προσαγαγόντες ἀεὶ τι ἤρειπον.» Πausανίας 4,25,2

<sup>526</sup> Ο Πausανίας είναι ο μόνος που αναφέρεται τόσο παραστατικά στο συμβάν αυτό, ως εκ τούτου δε μπορούμε να είμαστε σίγουροι για το αληθές της αναφοράς του. Επίσης παρατηρείται ένα αναχρονισμός όταν αναφέρει «μηχανήματα», τα οποία αν πρόκειται για πολιορκητικές μηχανές εμφανίζονται αργότερα (ο Φίλιππος ο Ε΄ χρησιμοποίησε μηχανές κατά την εκστρατεία του 219 π.Χ. εναντίον των Αιτωλών, Πολύβιος 5,3,6). Kirsten (1937) στ. 2210. Garland (1974) 131-132. Ακόμη θα πρέπει ληφθεί υπόψη η μεροληπτική στάση του συγγραφέα υπέρ των Μεσσηνίων, κάτι που ενδεχομένως επηρεάζει την πιστότητα των γεγονότων. Στο συγκεκριμένο γεγονός αναφέρεται ο Lewis (1992) 119 σημ. 85, ενώ γενικότερα ο Auberger αναφέρει πολλές περιπτώσεις αυτής της μεροληψίας. Auberger (1992) 186-197

<sup>527</sup> Ανατολικά και νότια του λόφου βρισκόταν ο Αχελώος, ενώ στα βόρεια υπήρχε η αποξηραμένη σήμερα λίμνη Μελίτη.

<sup>528</sup> Πορτελάνος (1998) 1124. Το τείχος αυτό θα πρέπει να άφηνε ένα ή δύο περάσματα και μάλλον θα χρησιμοποιούνταν ως αποβάθρα. Ωστόσο σε περίοδο πολέμου το πιο πιθανό είναι να φράσσονταν με κάποιο εμπόδιο, για να αποτραπεί η είσοδος εχθρών στην πόλη. Πορτελάνος (1998) 1125

<sup>529</sup> Heuzey (1860) πιν.14 . Ο Heuzey είναι ο μόνος που αναφέρει την ύπαρξη των τάφων εκεί, ο Powell δεν βρήκε τάφους στη θέση αυτή, αλλά στην ανατολική πλαγιά του λόφου, νοτιοανατολικά της κύριας πόλης. Powell (1904) πιν. 7

<sup>530</sup> Murray (1982) 31 εικ. 5, 44 εικ. 8, 43-45

ανατολικά, λόγω του απόκρημνου εδάφους, το οποίο θα αποτελούσε αποτρεπτικό παράγοντα για εχθρική επίθεση από εκεί. Αντίθετα η οχύρωση προς τα δυτικά είναι ισχυρότερη, επειδή η πρόσβαση σε αυτή είναι ομαλότερη.

Το τείχος σώζεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Το σύστημα δόμησης είναι πολυγωνικό, ενώ της ακρόπολης χαρακτηρίζεται από τον Heuzey κυκλώπειο, αρχαιότερο από την υπόλοιπη οχύρωση, χωρίς όμως να παρατηρούνται σημαντικές διαφορές<sup>531</sup>. Είναι λογικό να οχυρώθηκε πρώτα η ακρόπολη και μετά η υπόλοιπη πόλη. Σε όλο του το μήκος το τείχος ενισχύεται από δεκατέσσερις πύργους, από τους οποίους ο μεγαλύτερος αριθμός συγκεντρώνεται στα δύο πιο σημαντικά σημεία του τείχους<sup>532</sup>. Το συνολικό μήκος του τείχους έφτανε τα 7391 μέτρα<sup>533</sup>, γεγονός που κατατάσσει την οχύρωση στις μεγαλύτερες της ακαρνανικής γης.

Για τη χρονολόγηση του τείχους έχουν γραφτεί πολλές απόψεις, ο Ρωμαίος πρότεινε τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>534</sup>. Την άποψη αυτή δέχεται και ο Murray<sup>535</sup>. Επίσης ο Πορτελάνος τοποθετεί χρονικά το τείχος στον 5<sup>ο</sup> αιώνα<sup>536</sup>. Είναι φυσικό βέβαια σε μία πόλη όπως οι Οινιάδες, η οποία δέχθηκε πολλές στρατιωτικές επιθέσεις να παρουσιάζονται στο τείχος της επιδιορθώσεις και ενδεχομένως ενισχύσεις σε μερικά τμήματά του. Ο Kirsten χρονολογεί την κατασκευή τους στο τέλος του 3<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>537</sup>, ενώ ο Funke στον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>538</sup>

---

<sup>531</sup> Heuzey (1860) 447-8. Πορτελάνος (1998) 1146

<sup>532</sup> Τέσσερις στην οχύρωση του λιμανιού και πέντε στην οχύρωση της ακρόπολης. Πορτελάνος (1998) 1121

<sup>533</sup> Πορτελάνος (1998) 1122

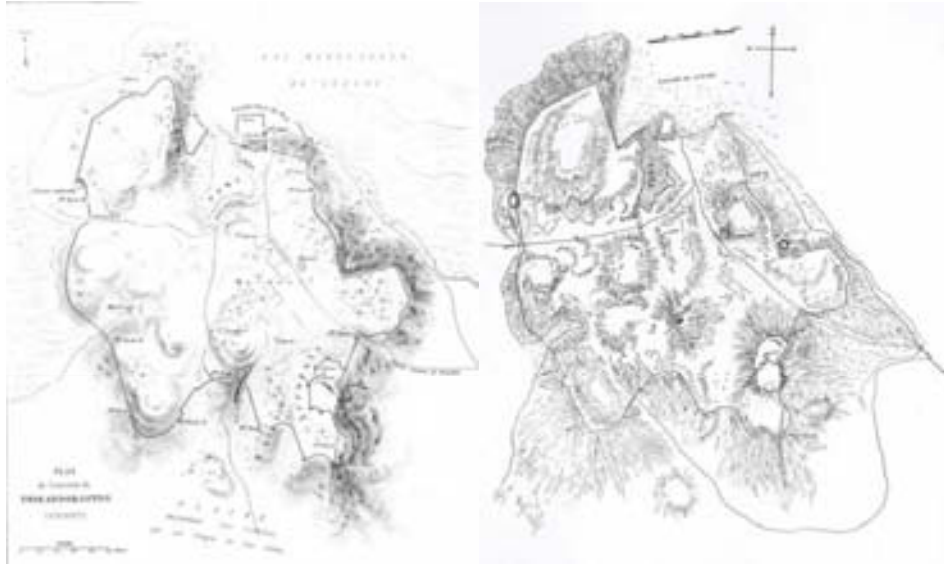
<sup>534</sup> Ρωμαίος (1918) 109

<sup>535</sup> Murray (1982) 454

<sup>536</sup> Πορτελάνος (1998) 1191

<sup>537</sup> Θεωρεί ότι οι Οινιάδες δεν είχαν τείχος πριν την περίοδο του Φιλίππου του Ε΄. Kirsten (1941) 112.

<sup>538</sup> Funke (1987) 93



Εικ. 24 Σχέδιο των Οινιάδων από τον Heuzey Εικ.25 Σχέδιο των Οινιάδων από τον Powell

### Το λιμάνι

Το λιμάνι των Οινιάδων θα αποτελούσε πολύ σημαντικό στοιχείο για την πόλη των Οινιάδων, ιστορική αναφορά που υποδηλώνει την ύπαρξη λιμανιού τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>539</sup>. Τα αρχαιολογικά ευρήματα έδειξαν ότι όχι μόνο υπήρχε λιμάνι, αλλά και νεώρια, για την επισκευή των πλοίων.

Το κύριο και μεγαλύτερο λιμάνι βρισκόταν στη βόρεια πλευρά της πόλης. Στον όρμο που σχηματίζει ο λόφος, όταν η λίμνη Λεσίνη και Μελίτη δεν είχαν αποστραγγιστεί ακόμη, υπήρχε το λιμάνι της πόλης. Όμως αν ταυτιστεί το λιμάνι με αυτή την τοποθεσία, προκύπτει ένα άλλο θέμα, η επικοινωνία του με τη θάλασσα, ή με τον Αχελώο που ήταν πλωτός. Ο Heuzey για αυτό το πρόβλημα, πρότεινε ότι μία τεχνητή διώρυγα ένωσε τη λίμνη με τον ποταμό, η οποία ταυτόχρονα, εξέτρεπε νερά του ποταμού και μετέτρεπε το έλος σε λίμνη. Το βόρειο λιμάνι θα χρησιμοποιούνταν κατά τον ίδιο από τα πλοία σε περίπτωση πλημμύρων του Αχελώου και εμπόλεμων συρράξεων<sup>540</sup>. Όμως αν τα πλοία κατέφευγαν εκεί υπήρχε σοβαρός κίνδυνος να αποκλειστούν εκεί από τον εχθρό και ο στόλος να υποστεί ολοκληρωτική καταστροφή<sup>541</sup>.

<sup>539</sup> «καὶ γὰρ τὸν ἐκ Καλυδῶνος ἔκπλουν εἰς Πελοπόννησον οἱ Ἀθηναῖοι ἐκώλυον τριήρεσιν ὀρμώμενοι ἐξ Οἰνιαδῶν.» Ξενοφάντα Ελληνικά 4,6,14

<sup>540</sup> Heuzey (1860) 448,449 Αλλά και οι Philippson & Kirsten μάλλον συμμερίζονται αυτή την άποψη και αναφέρουν και αυτοί ένα κανάλι που συνδέει το λιμάνι με τον Αχελώο. Philippson & Kirsten (1956) 402. Με αυτή την πρόταση εν μέρει καλύπτει και το πρόβλημα που προέκυπτε με τη χαμηλότερη στάθμη της θάλασσας, πρόβλημα που έχει ήδη επισημανθεί παραπάνω.

<sup>541</sup> Κολώνας (1989-90) 154 σημ. 6

Μία άλλη εξήγηση για τη σύνδεση του λιμανιού με τη θάλασσα είναι ότι αρχιτεκτονικά στοιχεία του λιμανιού, όπως ο μόλος θα πρέπει να αναζητηθούν σε βάθος 5 περίπου μέτρων. Αυτό συμβαίνει λόγω των προσχώσεων που συσσωρεύονται, αλλά και της ήδη χαμηλής στάθμης εκείνης της χρονικής περιόδου<sup>542</sup>.

Ιδιαίτερη προσοχή όπως φαίνεται από τα αρχαιολογικά ευρήματα δόθηκε στην οχύρωση του λιμανιού. Το τείχος κλείνει σχεδόν κάθετα την είσοδο στο λιμάνι αφήνοντας ένα μικρό άνοιγμα (σχέδιο του Murray παρακάτω). Η οχύρωση αυτή αναφέρεται από τον Πολύβιο<sup>543</sup>, λόγω των επισκευών από τον Φίλιππο τον Ε΄ με υλικά που είχε αποσπάσει από το Παιανίον. Το γεγονός αυτό βεβαιώνει την ύπαρξη του τείχους και άρα και του λιμανιού και πριν το 219 π.Χ. Το λιμάνι μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ιδρύθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με την ίδρυση της πόλης.

Όμως το βόρειο λιμάνι ίσως δεν είναι το μόνο, ένα δεύτερο λιμάνι θα πρέπει να τοποθετηθεί νότια, νοτιοδυτικά του λόφου του Τρίκαρδου, όπου σήμερα παρατηρούνται τείχη μέσα στο έλος<sup>544</sup>. Το λιμάνι αυτό εκτός από την προστασία που του προσέφερε το τείχος, μάλλον διέθετε και μια αποβάθρα<sup>545</sup>. Η χρονολόγηση αυτού του λιμανιού υπολογίζεται τον 4<sup>ο</sup> αιώνα ή και αργότερα<sup>546</sup>, κάτι που μάλλον κάνει την πιθανότητα χρησιμοποίησης αυτού του λιμανιού από τους Κορινθίους μικρή, γιατί η Κόρινθος είχε ήδη από τον 5<sup>ο</sup> αιώνα απολέσει τη δυνατότητα επιρροής και επαφών με τους Οινιάδες.

---

<sup>542</sup> Murray (1982) 41

<sup>543</sup> «εἰς ἃ βλέψας τὴν τε ἄκραν καθ' αὐτὴν ἠσφαλίσατο, καὶ τῷ λιμένι καὶ τοῖς νεωρίοις ὁμοῦ τείχος περιβαλὼν ἐνεχείρει συνάψαι πρὸς τὴν ἄκραν, χρώμενος πρὸς τὴν οἰκονομίαν ταῖς ἐκ τοῦ Παιανίου παρασκευαῖς. » Πολύβιος 4,65,11

<sup>544</sup> Murray (1982) 43

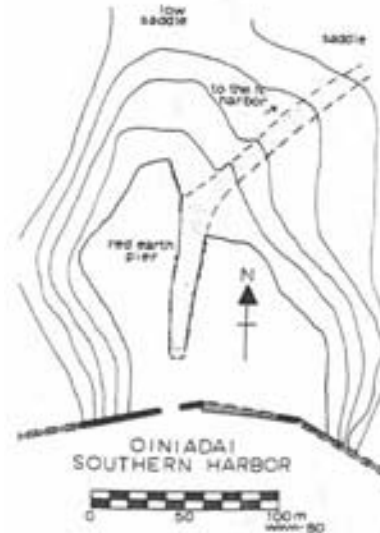
<sup>545</sup> Murray (1982) 43-44. Ο Πορτελάνος έχει άλλη άποψη για την αποβάθρα, θεωρεί ότι αν υπήρχε θα ήταν μικρότερη σαφώς από τις διαστάσεις που της δίνει ο Murray. Πορτελάνος (1998) 1129

<sup>546</sup> Murray (1982) 45





Εικ.26 Βόρειο λιμάνι Οινιάδων



Εικ. 27 Νότιο λιμάνι Οινιάδων

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στα νεώρια του βόρειου λιμανιού βρίσκονται στην βορειοανατολική πλευρά της εισόδου και έχουν εντοπιστεί και περιγραφεί πολύ νωρίς από τον Powell<sup>547</sup>. Πρόκειται για μία θέση λαξευμένη στην κατάληξη του λόφου, στην οποία διακρίνει κανείς θαλαμίσκους, οι οποίοι διαχωρίζονται με κιονοστοιχίες, οι οποίες πολύ πιθανό να στήριζαν μία οροφή<sup>548</sup>. Η χρονολόγηση του πάντως δεν θα πρέπει να τοποθετηθεί νωρίτερα του 4<sup>ου</sup> αι. π.Χ.<sup>549</sup>. Η χρονολόγηση αυτή αποκλείει την χρήση του από τους Κορινθίους, όμως η ύπαρξή των νεωρίων δίνει μεγαλύτερη σημασία στο λιμάνι των Οινιάδων.

<sup>547</sup> Powell (1904) 162 εικ. 12

<sup>548</sup> Κολώνας (1989-90) 155-156

<sup>549</sup> Murray (1982) 34



Εικ.28 Τα νεώρια των Οινιάδων

### Η πόλη

Η πόλη των Οινιάδων εκτείνονταν μέσα στα όρια των τειχών με πολύ μικρή πιθανότητα να εξαπλωνόταν και έξω από τα τείχη, λόγω της ιδιαιτερότητας του εδάφους. Η έλλειψη σταθερότητας του εδάφους, που επέφεραν οι προσχώσεις του Αχελώου, δεν προσέφεραν τις καταλληλότερες συνθήκες για την ανάπτυξη του ενός οικισμού, σε κοντινή απόσταση από το λόφο των Οινιάδων.

Πάνω στο λόφο έχουν βρεθεί κτήρια που ανήκουν μάλλον στην αρχαία αγορά της πόλης. Ένα βουλευτήριο, μία στοά και μερικά αναθηματικά μνημεία βρίσκονται νοτιοανατολικά του αρχαίου θεάτρου<sup>550</sup>.

### Επικράτεια των Οινιάδων

Η επικράτεια της θέσης ορίζεται αρκετά εύκολα, λόγω της χερσονήσου που σχηματίζεται στα νοτιοδυτικά της Ακαρνανίας. Δυτικά με το Ιόνιο πέλαγος, νότια ο Πατραϊκός κόλπος, νοτιοανατολικά η λιμνοθάλασσα του Μεσολογγίου και δυτικά η λιμνοθάλασσα του Αιτωλικού. Είναι αρκετά πιθανό τα νησιά δυτικά της χερσονήσου (οι Εχινάδες) να ανήκαν στους Οινιάδες, αν και δεν υπάρχουν γραπτές πηγές που να επιβεβαιώνουν κάτι τέτοιο<sup>551</sup>.

<sup>550</sup> Η εκτενής αναφορά και περιγραφή στα κτήρια και τα δημόσια οικοδομήματα δεν αποτελεί σκοπό της ανά χειρας εργασίας, γιατί οι Οινιάδες δεν ιδρύθηκαν ούτε οργανώθηκαν από τους Κορινθίους και μένοντας σε μία υποθετική σφαίρα επιρροής των Κορινθίων δεν ήταν δυνατό να επηρεάσει την οργάνωση της πόλης. Αναλυτικότερα για τα πολλά αρχαιολογικά κατάλοιπα που βέθηκαν στον λόφο του Τρίκαρδου Σερμπέτη (1989-92) 161 κ.ε. Schmidt (1989-92) 167 κ.ε. Σερμπέτη (2001) 63 κ.ε. για νησική άποψη των ευρημάτων πάνω στο λόφο Σχ. XIII

<sup>551</sup> Ο Σκύλαξ αναφέρει ότι τα νησιά αυτά ήταν έρημα. «Καλούνται Έχινάδες αί νήσοι· εισί δέ ἔρημοι.» Σκύλαξ 34. ἄρα θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τους Οινιάδες.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το βόρειο σύνορο της επικράτειας των Οινιάδων. Η επικράτεια του Αστακού, όπως έχει αναφερθεί θα πρέπει να τοποθετηθεί βορειοδυτικά του βουνού Καλή Χίτσα. Συνεχίζοντας προς τα ανατολικά η συνοριακή γραμμή θα μπορούσε να τοποθετηθεί βορειότερα μέχρι και τις υπώρειες του λόφου Ψηλά Βράχια, βορειότερα των οποίων άρχισε η επικράτεια της αρχαίας πόλης Κόροντα. Τέλος βορειοανατολικά στο ίδιο ύψος το σύνορο θα συναντούσε το βορειότερο σημείο της λιμνοθάλασσας του Αιτωλικού.

Η πορεία του Αχελώου δεν θα επηρέασε την επικράτεια των Οινιάδων, γιατί οι αλλαγές που συντελέστηκαν στο δέλτα κυρίως του ποταμού εντασσόταν στη χώρα της πόλης.

Μέσα στα όρια της επικράτειας, της πόλης, εντάσσονταν και κάποιες θέσεις οι οποίες είχαν κάποια σχέση με τους Οινιάδες. Οι θέσεις αυτές, όπως παρουσιάζονται από τον Oberhammer<sup>552</sup>, είναι οι παλιοί Οινιάδες<sup>553</sup>, η Ερυσίχη<sup>554</sup>, η Νάσος<sup>555</sup>, Ιθωρία<sup>556</sup>, το Παιανίον<sup>557</sup>, η Σαυρία<sup>558</sup> και η Αθήναι<sup>559</sup>. Οι περισσότερες από αυτές τις

---

<sup>552</sup> Oberhammer (1887) 33-34

<sup>553</sup> «καὶ Οἰνειάδαι, καὶ αὐτὴ ἐπὶ τῷ ποταμῷ, ἢ μὲν παλαιὰ οὐ κατοικουμένη, ἴσον ἀπέχουσα τῆς τε θαλάττης καὶ τοῦ Στράτου» Στράβων 10,2,2

<sup>554</sup> Μάλλον πρόκειται για το προηγούμενο όνομα των Οινιάδων. Οι κάτοικοι αυτής της πόλης αναφέρονται στις πηγές. «Τῆς δὲ μεσογαίας κατὰ μὲν τὴν Ἀκαρνανίαν Ἐρυσιχαίους τινὰς φησὶν Ἀπολλόδωρος λέγεσθαι, ὧν Ἀλκμάν μέμνηται οὐδ' Ἐρυσιχαῖος» Στράβων 10,2,22. Πιο καθαρά η πόλη αναφέρεται με το όνομά της στο Στέφανο Βυζάντιο «Ἐρυσίχη, πόλις Ἀκαρνανίας, ἣ τις ὕστερον Οἰνιάδαι ὠνομάσθη. καὶ τινὲς δὲ τὴν χώραν τῶν Οἰνιάδων πᾶσαν Ἐρυσίχην ὠνόμασαν ἀπὸ Ἐρυσίχης τῆς Ἀχελῷου θυγατρὸς. τὸ ἔθνικόν Ἐρυσιχαῖος, περὶ οὗ πολλὸς λόγος τοῖς ἀρχαίοις.» Στέφανος Βυζάντιος. Η αλλαγή του ονόματος σε Οινιάδες, ο Oberhammer θεωρεί ότι η αλλαγή του ονόματος έγινε κατά τον Πελοποννησιακό πόλεμο. Oberhammer (1887) 33

<sup>555</sup> «ἤδη παρήρηται μὲν Ἀκαρνάνων Οἰνιάδας καὶ Νάσον.» Πολύβιος 9,39,2. Πρόκειται για μία μικρή οχύρωση, η ταύτιση της οποίας στην βιβλιογραφία εμφανίζει τρεις εκδοχές. Ο Leake την τοποθετεί στο νησί Πεταλάς, μία ομάδα άλλων μελετητών με πρώτο τον Heuzey το αναγνωρίζουν σε ένα φρούριο, στο νησάκι της λίμνης Λεσίνη, όπου σήμερα υπάρχει το μοναστήρι της Παναγίας. Heuzey (1860) 457. Busrian (1862) 122. Oberhammer (1887) 33. Αναλυτικότερα για τη θέση έχει γράψει ο Murray, ο οποίος τοποθετεί τη Νάσο νότια των Οινιάδων στην βορειοανατολική πλαγιά του λόφου Σκουπάς. Murray (1985) 100

<sup>556</sup> Βρίσκεται στο δρόμο από την Κωνώπη προς τους Οινιάδες, σε αιτωλικό έδαφος, δηλαδή από την ανατολική πλευρά του Αχελώου. «εἰς τὴν Ἰθωριανὴν τοῦτο δ' ἔστι χωρίον, ὃ κεῖται μὲν ἐπὶ τῆς παρόδου κυρίως, ὀχυρότητι δὲ φυσικῇ καὶ χειροποιήτῳ διαφέρει. συνεγγίζοντος δ' αὐτοῦ, καταπλαγέντες οἱ φυλάττοντες ἐξέλιπον τὸν τόπον» Πολύβιος 4,64,9

<sup>557</sup> Τοποθετείται και αυτό από την ίδια μεριά του Αχελώου με την Ιθωρία. Από την αφήγηση του Πολύβιου συνάγεται ότι βρισκόταν σε μικρή απόσταση από τους Οινιάδες και μάλλον εντασσόταν στην επικράτειά του. «ἦκε πρὸς τοὺς [Ἀχαιοὺς] Οἰνιάδας. καταστρατοπεδεύσας δὲ πρὸς τὸ Παιανίον τοῦτο πρῶτον ἐξελείν ἔκρινε.» Πολύβιος 4,65,3

<sup>558</sup> Μάλλον κοντά στους Οινιάδες, αναφέρεται στον Διόδωρο Σικελιώτη, χωρίς άλλες πληροφορίες. «ἀθροίζονται. πεισθέντων δὲ τῶν Ἀκαρνάνων οἱ πλείστοι μὲν εἰς Στράτον πόλιν συνήκισαν, ὀχυρωτάτην οὖσαν καὶ μεγίστην, Οἰνιάδαι δὲ καὶ τινες ἄλλοι συνῆλθον ἐπὶ Σαυρίαν, Δερειῖς δὲ μεθ' ἑτέρων εἰς Ἀγρίνιον.» Διόδωρος Σικελιώτης. Για την ταύτησή της ο Leake προτείνει ότι σε αυτή τη θέση βρισκόταν η Ιθωρία. Leake I 156. Ενώ ο Oberhammer θεωρεί ότι τα ερείπια της Παλαιομάνιας ταυτίζονται με την Ιθωρία. Oberhammer (1887) 34

θέσεις δεν έχουν ταυτιστεί ικανοποιητικά ωστόσο μάλλον θα πρέπει να τις εντάξουμε στη χώρα των Οινιάδων. Δεν είναι γνωστή ωστόσο η χρονολογία εγκατάστασης αυτών των θέσεων, κάτι που δεν μας επιτρέπει τη σύνδεσή τους με την πόλη των Οινιάδων κατά την περίοδο που ίσως υπήρχε κάποια σχέση της πόλης με την Κόρινθο.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης**

Η θέση των Οινιάδων αποτελεί το νοτιότερο ακαρνανικό στρατηγικής σημασίας σημείο. Βρίσκεται στην είσοδο του Πατραϊκού κόλπου και έχει την δυνατότητα εν μέρει ελέγχου της εισόδου. Η πρόσβαση της πόλης στη θάλασσα γίνεται σχετικά με εύκολο τρόπο, μέσω του ποταμού Αχελώου.

Επίσης η πόλη αυτή λόγω της θέσης της, στο δέλτα του Αχελώου, θα μπορούσε κανείς να θεωρήσει ότι ήταν απομονωμένη από την ενδοχώρα<sup>560</sup>. Κάτι τέτοιο, ενώ για την ίδια την πόλη θα αποτελούσε μειονέκτημα, για τους Κορινθίους θα μεταφραζόταν μάλλον σε πλεονέκτημα, γιατί το ζητούμενο για την Κόρινθο ήταν η δυνατότητα προσέγγισης παράκτιων θέσεων, οι οποίες εξυπηρετούσαν τους σκοπούς της.

Αυτά τα χαρακτηριστικά κάνουν την πόλη αυτή ελκυστική στους Κορινθίους, οι οποίοι αναζητούν στηρίγματα στην ακαρνανική ακτή, τα οποία τους ήταν απαραίτητα, ως σημεία εξόρμησης, για τις μετακινήσεις τους προς τη Δύση. Επίσης η θέση των Οινιάδων βρισκόταν στο σταυροδρόμι των δυο θαλάσσιων δρόμων, ένας από την Κόρινθο προς τη Δύση και ένας από την Κόρινθο προς το Βορρά, προς τις αποικίες της στις δυτικές ακτές της Ελλάδας<sup>561</sup>.

---

<sup>559</sup> Τοποθετείται στη νότια Ακαρνανία όπως πληροφορούμαστε από τη μοναδική γραπτή πηγή «ἑβδόμη Ἀκαρνανίας, ὡς Δημήτριος, Ἰθηναίους ἐν τῇ Κουρήτιδι κτίσαντας πόλιν Ἰθήνας προσαγορεύσαι. τὴν γὰρ νῦν Ἀκαρνανίαν Κουρήτιν ὠνόμαζον.» Στέφανος Βυζάντιος. Ἰδρύθηκε ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους κατὰ τὴν ἐκστρατεία τοῦ Περικλή καὶ δὲν γνωρίζουμε τὴν ἀκριβῆ τῆς θέσης. Murray (1982) 46-47

<sup>560</sup> Freitag (2000) 30

<sup>561</sup> Αυτό το πλεονέκτημα ήταν καθοριστικό για τους Αθηναίους, ώστε να προχωρήσουν σε εκστρατεία για την κατάληψή της. Και ήταν ουσιαστικά η μοναδική περίπτωση που η Αθήνα ενδιαφέρθηκε να περάσει στα χέρια της μια ακαρνανική παραλιακή πόλη. Για τις άλλες επιθέσεις, όπως αυτή στη Λευκάδα, ενδιαφερόταν μόνο να σπάσει το μονοπώλειο της Κορίνθου στην περιοχή. Beaumont (1952) 63

Η αρχαία Χαλκίς, αναγνωρίζεται σήμερα στην αιτωλική ακτή, νοτίως του σημερινού χωριού Κάτω Βασιλική κοντά στο λόφο της Αγίας Τριάδας<sup>562</sup>. Είναι ίσως μία από τις αποικίες της Κορίνθου στην Αιτωλία, με την οποία έχουν ασχοληθεί περισσότερο οι μελετητές. Μια πρώτη εντύπωση που δίνουν οι πληροφορίες που έχουμε από τις πηγές είναι ότι πρόκειται για μία κορινθιακή αποικία.

### Γραπτές πηγές

Η Αιτωλία είναι μία σημαντική περιοχή για την προφορική παράδοση των μύθων. Όμως το ενδιαφέρον περιστρέφεται κυρίως γύρω από την Καλυδώνα και την Πλευρώνα. Η Χαλκίδα δεν αναφέρεται πουθενά, κάτι που δεν συμβαίνει και με τις αρχαίες γραπτές πηγές, οι οποίες αναφέρονται αρκετά συχνά σε αυτή την πόλη.

Το όνομα της πόλης απαντάται στις γραπτές πηγές και ως Υποχαλκίς<sup>563</sup>, Χαλκία<sup>564</sup> και Χαλκεία<sup>565</sup>. Η ονομασία της πόλης παραπέμπει στη Χαλκίδα της Ευβοίας κάτι που υποστήριζαν παλιοί ιστορικοί<sup>566</sup>. Οι υποθέσεις αυτές έχουν απορριφθεί και όπως προκύπτει από τις γραπτές πηγές, δε διαφαίνεται καμία σχέση μεταξύ των δύο πόλεων<sup>567</sup>. Μία άλλη υπόθεση θα μπορούσε να είναι ότι το όνομα

---

<sup>562</sup> Leake I 111 και Leake III 538. Woodhouse (1897) 106. Büchner (1899) στ. 2089. Noack (1916) 237. Philippson & Kirsten (1958) 354. Meyer (1964δ) στ. 1126. Simpson & Lazenby (1970) 108. Leekley & Efstratiou (1980) 5. Lauffen (1989) 163. Strauch (1997β) στ.1091. Freitag (2000) 56. Βέβαια ως προς την ακριβή τοποθέτηση της Χαλκίδος και πως αυτή αντιμετωπίστηκε από τους γεωγράφους και τους μελετητές, γίνεται αναφορά παρακάτω.

<sup>563</sup> Στράβων 10,2,4

<sup>564</sup> Στράβων 10,2,21

<sup>565</sup> Πολύβιος 5,94,8

<sup>566</sup> Την προέλευση του ονόματος της Χαλκίδας δίνει ο Στέφανος Βυζάντιος. «πόλις ἐστίν, ἢ πρότερον Εὐβοία προσηγορεύετο. ἐκλήθη δὲ ἀπὸ Κόμβης τῆς Χαλκίδος καλουμένης, θυγατρὸς Ἀσωποῦ. τινὲς δὲ Χαλκιδεῖς φασι κληθῆναι διὰ τὸ χαλκουργεῖα πρῶτον παρ' αὐτοῖς ὀφθῆναι.» Στέφανος Βυζάντιος. Ο Curtius συνέδεσε την ίδρυση της αιτωλικής Χαλκίδος με την ομώνυμη πόλη στην Εύβοια. Curtius (1876) 217. Το ίδιο και ο Walbank (1957) 625. Συνώνυμη με την αιτωλική Χαλκίδα ήταν σύμφωνα με τον Πλίνιο ένα από τα νησιά των Εχινάδων (HN 4,54). Αυτή η συνωνυμία ίσως να σημαίνει το ενδιαφέρον των Αιτωλών και ίσως και των Κορινθίων νωρίτερα στην περιοχή. Οι Εχινάδες βρίσκονται στις εκβολές του Αχελώου, το φυσικό όριο μεταξύ Ακαρνάνων και Αιτωλών. Με την πάροδο του χρόνου τα νησιά λόγω των επιχώσεων μετατράπηκαν σε στεριά, ο νέος αυτός τόπος ονομαζόταν σύμφωνα με το Στράβωνα Παραχελωίτις και αποτέλεσε αντικείμενο έριδας μεταξύ των όμορων αυτών περιοχών. Αυτή η φιλονικία εκφράζεται με το μύθο, που θέλει τον Ηρακλή να νικά τον ποταμό Αχελώο και έτσι να δημιουργείται η Παραχελωίτιδα λόγω της αποστράγγισης των νερών, ενώ ο ήρωας ως έπαθλο πήρε την Δηιάνειρα (Στράβων 10,2,19). Έτσι μάλλον δεν θα πρέπει να θεωρηθεί τυχαίο το όνομα Χαλκίς για ένα από αυτά τα νησιά. Houby-Nilsen (1998) 243. Αξιοσημείωτο είναι πάντως ότι ένα από τα νησιά των Εχινάδων καλείται Χαλκίτσα. Büchner (1899) στ. 2089 λήμμα 7.

<sup>567</sup> Freitag (2000) 55. Η Freitag αναφέρει ότι δεν υπάρχουν ούτε αρχαιολογικές ενδείξεις μέχρι σήμερα για την οποιαδήποτε σχέση των δύο αυτών πόλεων. Freitag (2000) 55. Άλλωστε όπως αναφέρει ο Bakhuizen η ρίζα χαλκ- είναι μάλλον προ-ελληνική. Bakhuizen (1976), 63 σημ. 69.

οφειλόταν στα πολλά κοιτάσματα χαλκού της περιοχής<sup>568</sup>, όμως έρευνες γεωλόγων έχουν δείξει ότι δεν υπάρχει χαλκός στην περιοχή<sup>569</sup>.

Ο Στέφανος Βυζάντιος μεταφέροντας αναφορά από τον Εκαταίο το Μιλήσιο ότι το όνομα της πόλης είναι Υποχαλκίς<sup>570</sup>. Ο ίδιος βέβαια στο έργο του λίγο παρακάτω αναφέρει την πόλη αυτή με το όνομα Χαλκίς<sup>571</sup>. Αυτή η διπλή ονομασία της πόλης είναι πιθανόν να ίσχυε από την αρχή της ιδρύσεώς του, το Υποχάλκις ως όνομα ήταν κατά πάσα πιθανότητα δηλωτικό της θέσης της πόλης, δηλαδή κάτω από το ομώνυμο όρος Χαλκίς. Παλιότεροι μελετητές όμως εκφράζουν την άποψη ότι τα ονόματα χρησιμοποιούνται για να διαχωρίσουν την πόλη (Χαλκίς) από τη χώρα της (Υποχάλκις)<sup>572</sup>. Ο Becker θεωρεί ότι η Υποχάλκις ήταν το λιμάνι της πόλης, θέλοντας να δικαιολογήσει τη φράση «*Ioniis et Fluctibus hospital portu Chalkis*» του Στάτιου<sup>573</sup>.

Η Χαλκίς απαντάται πολύ νωρίς στις γραπτές πηγές ως αιτωλική πόλη, όπως στον ομηρικό κατάλογο των νηών<sup>574</sup>. Από τον Θουκυδίδη θεωρείται κορινθιακή πόλη<sup>575</sup>. Έχει σημασία ότι δεν αναφέρεται ως αποικία αλλά ως πόλη των Κορινθίων, γιατί κάτι τέτοιο μαρτυρά μία πιο στενή σχέση με τη μητρόπολη. Η σχέση μητρόπολης και αποικίας δεν μπορεί βέβαια να προσδιοριστεί με ακρίβεια από μία έκφραση του Θουκυδίδη, αλλά δείχνει οπωσδήποτε ότι η Χαλκίς εντασσόταν στη σφαίρα επιρροής της Κορίνθου<sup>576</sup>. Ωστόσο όπως έχουμε δει οι μεγαλύτερες αποικίες,

---

<sup>568</sup> Tozer (1873) 127. Στον Στράβωνα υπάρχει η μαρτυρία ότι κοντά στην Χαλκίδα της Εύβοιας υπήρχαν μεταλλεία χαλκού και σιδήρου, κάτι που δημιουργεί εύλογους συσχετισμούς ως προς το όνομα. « καὶ μέταλλον δ' ὑπῆρχε θαυμαστὸν χαλκοῦ καὶ σιδήρου κοινόν, ὅπερ οὐχ ἱστοροῦσιν ἀλλαχοῦ συμβαῖνον » Στράβων 10,1,9. Ο Παλιούρας αναφέρει ότι η πόλη πήρε το όνομά της από το βουνό που όπου υπήρχαν μεταλλεία χαλκού (εννοεί τη Βαράσοβα) χωρίς όμως να παραθέτει συγκεκριμένες αποδείξεις. Παλιούρας (1985) 213

<sup>569</sup> Το συμπέρασμα αυτό ανακοινώθηκε από την Τσάμου Κωνσταντίνα εν είδει παρατηρήσεως στο 2<sup>ο</sup> διεθνές συνέδριο Ιστορίας και Αρχαιολογίας της Αιτωλοακαρνανίας που πραγματοποιήθηκε στο Αγρίνιο στις 29-31 Μαρτίου 2002. Τα πρακτικά του συνεδρίου δεν έχουν ακόμη δημοσιευθεί.

<sup>570</sup> «Υποχαλκίς, πόλις Αἰτωλίας. Ἐκαταῖος Εὐρώπη. τὸ ἔθνικόν ὁμοίως τῷ ἀπλῶ Ὑποχαλκιδεύς.» Στέφανος Βυζάντιος.

<sup>571</sup> «Χαλκίς, πόλις Εὐβοίας ... ἔστι καὶ β Χαλκίς πόλις Κορίνθου.» Στέφανος Βυζάντιος. Η αναφορά αυτή γίνεται με αφορμή την Χαλκίδα της Ευβοίας, και στα πλαίσια της αναφοράς και όσων άλλων πόλεων ή περιοχών έχουν το ίδιο όνομα.

<sup>572</sup> Woodhouse (1897) 113 σημ. 2

<sup>573</sup> Στάτιος Theb. IV 105. Woodhouse (1897) 113

<sup>574</sup> «Χαλκίδα τ' ἀγγίαλον Καλυδῶνά τε πετρήεσσαν.» Ομήρου *Ιλιάδα* Β 240. Αυτή την αναφορά μνημονεύει και ο Στράβων «Αὐτοῦ δὲ καὶ ἡ Χαλκίς, ἥς μέμνηται καὶ ὁ ποιητὴς ἐν τῷ Αἰτωλικῷ καταλόγῳ» Στράβων 9,4,8.

<sup>575</sup> « Χαλκίδα Κορινθίων πόλιν» Θουκυδίδη 1,108,5

<sup>576</sup> Graham (1962) 250. Ο Graham κατατάσσει τις εκφράσεις του Θουκυδίδη, οι οποίες αφορούν σε χαρακτηρισμούς πόλεων, σε δύο κατηγορίες. Graham (1962) 246-247. Οι κορινθιακές αποικίες (Χαλκίς, Σόλλιον, Θουκυδίδη 2,30,1 και Ανακτόριον, Θουκυδίδη 4,49,1) όπως αυτές

όπως η Αμβρακία και η Λευκάδα αποκαλούνται από τον Θουκυδίδη ως κορινθιακές αποικίες, ενώ για κάποιες άλλες (Χαλκίς, Σόλλιον και Ανακτόριο) ως κορινθιακές πόλεις. Η διαφοροποίηση αυτή θα σήμαινε κάποια διαφορά στη μεταχείριση των πόλεων από τη μητρόπολη, η οποία δεν μπορεί να προσδιοριστεί από τα συμφραζόμενα του ιστορικού κειμένου. Μία εξήγηση που δίνεται είναι ότι στη Χαλκίδα (καθώς και στο Σόλλιον και το Ανακτόριο) δεν εγκαταστάθηκαν πολλοί άποικοι της Κορίνθου, ώστε να ονομάζεται αποικία<sup>577</sup>. Η άποψη αυτή είναι μάλλον υπερβολική. Ο αριθμός των Κορινθίων σε μία άλλη πόλη θα είχε σημασία για το πόσο έχει εισχωρήσει σε αυτή το κορινθιακό στοιχείο, κάτι τέτοιο θα ήταν πιο εύκολο να γίνει αντιληπτό από το Θουκυδίδη και να το παρουσιάσει με μία φράση, παρά να γνωρίζει τον ακριβή αριθμό αποίκων που έστειλε η μητρόπολη στις πόλεις.

Όσον αφορά τα ιστορικά γεγονότα που συνδέονται με την πόλη, όπως αυτά παρουσιάζονται μέσα από τις πηγές ο Θουκυδίδης<sup>578</sup> αναφέρει ότι το 457/6 π.Χ. οι Αθηναίοι με επικεφαλής τον Τολμίδα καταλαμβάνουν την κορινθιακή Χαλκίδα. Το 446/5 π.Χ. είναι πιθανό με την ειρήνη (Τριακοντούτεις σπονδές) η Χαλκίς να επιστρέφει στην Κόρινθο, χωρίς όμως να υπάρχουν συγκεκριμένες μαρτυρίες<sup>579</sup>. Ωστόσο αν συνέβη κάτι τέτοιο, αργότερα θα ανατράπηκε, γιατί το 429 π.Χ. οι Αθηναίοι κατέχουν τη Χαλκίδα και τη χρησιμοποιούν ως λιμάνι<sup>580</sup>.

### Χαρακτήρας της πόλης

Η ανάγκη προσδιορισμού του χαρακτήρα της πόλης της Χαλκίδος θα έλεγε κανείς ότι ξεκινά από τη διαφορά των εκφράσεων που χρησιμοποιεί ο Θουκυδίδης,

---

παρουσιάζονται στο έργο του ιστορικού ανήκουν κατά κάποιο τρόπο σε μία ιδιαίτερη κατηγορία, ίσως γιατί ο Θουκυδίδης ήθελε να τονίσει κάτι περισσότερο από την καταγωγή των αποικιών. Graham (1962) 251

<sup>577</sup> Salmon (1984) 277-278.

<sup>578</sup> « καὶ Πελοπόννησον περιέπλευσαν Ἀθηναῖοι Τολμίδου τοῦ Τολμαίου στρατηγούντος, καὶ τὸ νεώριον τῶν Λακεδαιμονίων ἐνέπρησαν καὶ Χαλκίδα Κορινθίων πόλιν εἶλον καὶ Σικυωνίους ἐν ἀποβάσει τῆς γῆς μάχη ἐκράτησαν.» Θουκυδίδης 1,108,5

<sup>579</sup> Salmon (1984) 268. Η Μακύνεια, όπως και το Μολύκριον δεν θα αποτελούσαν σημαντική απώλεια για τους Αθηναίους, εφόσον αυτοί διατηρούσαν την κυριαρχία τους στην περιοχή κρατώντας τη Ναύπακτο. Gomme II 217. Baltrusch (1994) 161

<sup>580</sup> «καὶ ἐκ Πατρῶν τῆς Ἀχαΐας πρὸς τὴν ἀντιπέρας ἤπειρον διαβάλλοντες ἐπ' Ἀκαρνανίας κατείδον τοὺς Ἀθηναίους ἀπὸ τῆς Χαλκίδος καὶ τοῦ Εὐήνου ποταμοῦ προσπλέοντας σφίσι καὶ οὐκ ἔλαθον νυκτὸς ἀφορμισάμενοι, οὕτω δὴ ἀναγκάζονται ναυμαχεῖν κατὰ μέσον τὸν πορθμόν. » Θουκυδίδης 2,83,3. Πρόκειται για την επιχείρηση του Φορμίωνα, ο οποίος φαίνεται να κάνει στάση στη Χαλκίδα για να συνεχίσει προς την Πάτρα. Freitag (2000) 56 και σημ. 284. Από το απόσπασμα πάντως του Θουκυδίδη δε συνάγεται ότι η Χαλκίς ανήκει στην Αθήνα κατά την περίοδο αυτή. Η στάση των αθηναϊκών πλοίων δε σημαίνει ότι η πόλη είχε περάσει στα χέρια των Αθηναίων.

για να αναφερθεί σε αυτές<sup>581</sup>. Επίσης ένα ακόμη κοινό στοιχείο με το Σόλλιον είναι ότι η Χαλκίς δεν έκοψε ποτέ νομίσματα, κάτι που αποδυναμώνει τον εμπορικό χαρακτήρα της αποικίας.

Η διαφορά που ξεχωρίζει τη Χαλκίδα από το Σόλλιον είναι ότι η πρώτη δεν ήταν αποικία εξαρτημένη από κάποια άλλη πόλη εκτός από τη μητρόπολη. Το Σόλλιον είναι πολύ πιθανό να ήταν εξαρτημένο από τη Λευκάδα, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν υπήρχε η επιρροή της μητρόπολης σε αυτή την κώμη. Η Χαλκίς δεν είναι εξαρτημένη από μία άλλη αποικία, αλλά κατευθείαν από την Κόρινθο, κάτι που θα την έκανε να μη διαφέρει από τις άλλες αποικίες της Κορίνθου ως προς τη σχέση της με τη μητρόπολη.

Έτσι έχουμε μία πόλη που έρχεται στα χέρια της Κορίνθου, χωρίς να γνωρίζουμε πότε ακριβώς ή κάτω από ποιες συνθήκες έγινε αυτό. Το πιο λογικό είναι η Χαλκίς να χρησιμοποιήθηκε από τα κορινθιακά πλοία ως ένας σταθμός στην πορεία τους προς τη δυτική Ελλάδα. Η πόλη είναι μάλλον βέβαιο ότι συμμετείχε, έστω και βοηθητικά, στο εμπόριο που διεξήγαγε η Κόρινθος. Αναμφίβολα θα λειτούργησε ως λιμάνι για τους Κορινθίους σε περιόδους εμπόλεμων συρράξεων. Η Χαλκίς δηλαδή παρουσιάζει την εικόνα που είχαν οι άλλες αποικίες ως προς τη συμπεριφορά που έδειχνε απέναντί της η μητρόπολη.

Η θέση της ήταν αναμφίβολα μια επιλογή που εντασσόταν στη γενικότερη πολιτική εξάπλωσης που ακολουθούσαν οι τύραννοι της Κορίνθου εκείνης της περιόδου. Όμως έστω και αν η ίδρυσή τους έγινε την περίοδο αυτή, η έκφραση του Θουκυδίδη ως κορινθιακής πόλης, είναι δηλωτική του ότι η μητρόπολη διατήρησε αυτή τη σχέση με τη Χαλκίδα τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., μία περίοδο κατά την οποία η Κόρινθος χρειαζόταν ερείσματα στις ακτές της Αιτωλίας<sup>582</sup>. Η διατήρηση της Χαλκίδας, λοιπόν εκτός των άλλων ήταν μέρος της στρατηγικής των Κορινθίων να συνεχιστεί η επιρροή τους στην περιοχή αυτή.

## Η θέση της πόλης

---

<sup>581</sup> Το πρόβλημα εντοπίζεται περισσότερο στο Σόλλιον, για το οποίο έχει ήδη γίνει εκτενής αναφορά, καθώς και στη Χαλκίδα. Για το Ανακτόριο, η αναφορά για την αποστολή οικιστών, όπως και για τις άλλες δύο μεγάλες αποικίες, την Αμβρακία και τη Λευκάδα, έκανε ξεκάθαρες τις προθέσεις της Κορίνθου για τις πόλεις.

<sup>582</sup> Salmon (1984) 278



Για να προσδιοριστεί η θέση της Χαλκίδος θα πρέπει να διευκρινιστούν τα ονόματα των σημερινών ορέων Βουνό<sup>583</sup> και Κλόκοβα (Παλιοβούνα)<sup>584</sup>. Οι αρχαίοι συγγραφείς συμφωνούν στο ότι το σημερινό Βουνό (ή Βαράσοβα) ονομαζόταν Χαλκίς και το Κλόκοβα ονομαζόταν Ταφιασσός.

Οι γραπτές πηγές δεν ορίζουν την ακριβή θέση της αιτωλικής Χαλκίδας. Στις περισσότερες πηγές (Θουκυδίδη 2,83,3. Πολύβιο<sup>585</sup>, Στράβωνα<sup>586</sup>, Πλίνιο<sup>587</sup> και Διόδωρο<sup>588</sup>) η πόλη τοποθετούταν κοντά στον Εύηνο ποταμό, αν συνδυάσουμε τις πληροφορίες που μας δίνονται από αυτές τις πηγές, τότε έχουμε την εξής εικόνα για την αιτωλική ακτή και τις πόλεις που υπάρχουν σε αυτή: από δυτικά προς ανατολικά

<sup>583</sup> Στο σύνολο της βιβλιογραφίας το σύγχρονο όνομα αυτού του όρους δηλώνεται ως Βαράσοβα, στο χάρτη της ΓΥΣ όμως το μόνο όνομα που αναγράφεται είναι το Βουνό.

<sup>584</sup> Όπως ονομάζονται στο χάρτη «Ευνηχωρίον» της ΓΥΣ με κλίμακα 1:50.000

<sup>585</sup> «κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς ὁ τῶν Ἀχαιῶν ναύαρχος ἐξοδεύσας εἰς Μολυκρίαν, ἦκεν ἔχων οὐ πολλὴν λείποντα τῶν ἑκατὸν σωματίων. αὐτίς δ' ὑποστρέψας ἔπλευσε πρὸς Χάλκειαν, τῶν δ' ἐκβοηθησάντων ἐκυρίευσεν δύο μακρῶν πλοίων αὐτάνδρων ἔλαβε δὲ καὶ κέλητα περὶ τὸ Ῥίον Αἰτωλικὸν ὁμοῦ τῷ πληρώματι. » Πολύβιος 5,94,8. Οι μαρτυρίες του Θουκυδίδη και του Πολύβιου μάλλον θα πρέπει να θεωρηθούν ως οι πιο αξιόπιστες, γιατί οι δύο αυτοί συγγραφείς είναι πιο πιθανό να έχουν δει οι ίδιοι την αιτωλική ακτή και άρα τη Χαλκίδα. Houby-Nielsen (1998) 244

<sup>586</sup> Για το Στράβωνα είναι απαραίτητο να γίνει μία παρατήρηση, γιατί ο συγγραφέας αν και δίνει τη μεγαλύτερη σε έκταση γραπτή πηγή για αυτή την περιοχή, δείχνει να μην έχει κατανοήσει καλά το που βρισκόταν η Χαλκίς, και αυτό λόγω των πηγών που χρησιμοποίησε. Έτσι σύμφωνα με το κείμενο του Στράβωνα η Χαλκίς τοποθετείται κοντά στο Αντίρριο (Στράβων 9,4,8), παρακάτω και κάνοντας λόγο και πάλι για την περιοχή αναφέρει «κληθέντος Αἰτωλικοῦ· ὑπὲρ δὲ τῆς Μολυκρείας Ταφιασσὸν καὶ Χαλκίδα, ὄρη ἰκανῶς ὑψηλά, ἐφ' οἷς πολίχνια ἴδρυτο Μακυνία τε καὶ Χαλκίς, ὁμώνυμος τῷ ὄρει, ἦν καὶ Ὑποχαλκίδα καλοῦσι·... Ὁ δ' Εὐήνος ποταμὸς ... ρεῖ δ' οὐ διὰ τῆς Κουρητικῆς κατ' ἀρχάς, ἥτις ἐστὶν ἡ αὐτὴ τῆ Πλευρανία, ἀλλὰ διὰ τῆς προσεφίας μάλλον παρὰ τὴν Χαλκίδα καὶ Καλυδῶνα.» Στράβων 10,2,4-5. μέχρι εδώ στο κείμενο δεν εντοπίζεται κάποιο πρόβλημα. Λίγο παρακάτω όμως ο γεωγράφος αναφέρει τις απόψεις δύο άλλων γεωγράφων του Αρτεμίδωρου και του Απολλόδορου σχετικά με τη θέση του όρους Χαλκίς και σε αυτό το σημείο τα πράγματα περιπλέκονται. Το κείμενο έχει ως εξής « Ἀρτεμίδωρος μὲν [οὐχ] οὕτω περὶ τῆς εἴτε Χαλκίδος εἴτε Χαλκίας τοῦ ὄρους, μεταξὺ τοῦ Ἀχελώου καὶ τῆς Πλευρώνας ἰδρῶν αὐτῆν, Ἀπολλόδορος δέ, ὡς πρότερον εἶπον, ὑπὲρ τῆς Μολυκρείας καὶ τὴν Χαλκίδα καὶ τὸν Ταφιασσόν· καὶ τὴν δὲ Καλυδῶνα μεταξὺ ἰδρῶσθαί φησι τῆς τε Πλευρώνας καὶ τῆς Χαλκίδος· εἰ μὴ ἄρα ἕτερον θετέον τὸ πρὸς Πλευρῶνι ὄρος Χαλκίαν καλούμενον, ἕτερον δὲ τὴν Χαλκίδα τὴν πρὸς Μολυκρείαν.» Στράβων 10,2,21. Ο ίδιος ο Στράβων αντιλαμβάνεται το ασύμβατο των πηγών και προτείνει ως λύση ότι θα πρέπει να υπήρχε ένα βουνό με το όνομα Χαλκίς κοντά στην Πλευρώνα και άλλο ένα κοντά στο Μολύκρειον. Η λύση αυτή δεν είναι ασφαλώς ικανοποιητική, αφού ακόμη και ο αριθμός των βουνών δεν είναι αρκετός, ώστε να υπάρχει πιθανότητα να ταυτιστούν δύο βουνά με το ίδιο όνομα.

<sup>587</sup> Ο Πλίνιος δεν αναφέρει καθόλου την πόλη Χαλκίδα, αλλά μόνο το βουνό με αυτό το όνομα. «Aetoliae oppidum Calydon VII D passuum a mari iuxta Evenum amnem, dein Macynia, Molycria, cuius a tergo Chalkis mons et Taphiassus.» Pliny NH 4,2,6.

<sup>588</sup> Ο Διόδωρος Σικελιώτης αναφέρει ένα χρησμό που έδωσε το μαντείο των Δελφών στο Μύσκελλο από την Αχαΐα « ἀλλὰ συνίει. οὗτος μὲν Τάφιός τοι ἀνήροτος, ἦδε δὲ Χαλκίς, ἦδε δὲ Κουρήτων ἡ ἱερὰ χθών, αἶδε δ' Ἐχινάδες εἰσί· πολλὸς δ' ἐπ' ἀριστερὰ πόντος. » Διόδωρος Σικελιώτης 8,17,1. Καταρχήν είναι φανερό ότι εδώ πρόκειται για το όρος Χαλκίς. (Η Freitag έχει άλλη άποψη και θεωρεί ότι η Χαλκίς είναι η μοναδική πόλη που αναφέρει ο συγγραφέας. Freitag (2000) 54) Έτσι τα δύο βουνά Ταφιασσός και Χαλκίς όπως έχουν ιδωθεί από όλες τις γραπτές πηγές αποτελούν κατά κάποιο τρόπο τα σταθερά σημεία αναφοράς όταν ήθελε κανείς να αναφερθεί στην αιτωλική ακτή. Ωστόσο οι χρησμοί αυτοί, που δίνονταν στους οικιστές δεν θα πρέπει να θεωρηθούν ακριβείς ως προς την πορεία που υποδείκνυαν, αλλά ήταν μία προσπάθεια νομιμοποίησης του όλου εγχειρήματος με το να συνδέουν το χρησμό τους και με τοπικούς μύθους (Κουρήτες). Malkin (1987) 46-47

αναφέρεται η Πλευρών, η Καλυδών, η Χαλκίς (το όνομα χρησιμοποιείται και για την πόλη και για το βουνό), η Μακύνεια και το Μολύκριον.

Η δεύτερη άποψη που διαφαίνεται μέσα από πηγές του δεύτερου αιώνα είναι ότι η Χαλκίς βρισκόταν στις εκβολές του Αχελώου. Το όνομα σε αυτή την περίπτωση δεν αντιστοιχούσε μόνο στην πόλη, αλλά και σε βουνό (Στράβων μεταφέροντας πληροφορίες από τον Αρτεμίδωρο, Διονύσιος περιηγητής) ή νησί<sup>589</sup> (Πλίνιος) ή σε ένα λιμάνι (Στάτιος<sup>590</sup>). Η τρίτη και λιγότερο πιθανή είναι η άποψη που θέλει την Χαλκίδα πόλη της ενδοχώρας της Αιτωλίας (Πτολεμαίος<sup>591</sup>).

Η θέση της αρχαίας Χαλκίδος δεν έχει καθοριστεί ακριβώς. Έχει βέβαια εντοπιστεί κοντά στη θάλασσα, στην κοιλάδα που ορίζουν τα βουνά Βαράσοβα (914μ.) από τα δυτικά και Κλόκοβα (1039μ.) από τα ανατολικά. Ωστόσο ως προς την ακριβή θέση υπάρχουν διαφορετικές απόψεις. Η πρώτη υποστηρίχθηκε από τους παλιότερους περιηγητές και μελετητές, οι οποίοι λόγω σύγχυσης περιέγραφαν τα ερείπια που βρίσκονται στην περιοχή Πάγκαλη, ένα μικρό υψίπεδο στις ανατολικές πλαγιές της Βαράσοβας. Η δεύτερη και μεταγενέστερη είναι η ταύτιση με τα ερείπια στο λόφο της Αγίας Τριάδας, ανατολικά του χωριού Κάτω Βασιλική<sup>592</sup>.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης VI)**

Ο διχασμός των μελετητών για την ακριβή τοποθέτηση της θέσης, στην Πάγκαλη ή στο λόφο της Αγίας Τριάδας, απαιτεί την αναφορά στα γεωμορφολογικά στοιχεία που αφορούν και στις δύο θέσεις. Τα πιο σημαντικά στοιχεία των θέσεων αυτών είναι τα δύο όρη Βαράσοβα και Κλόκοβα, η κοιλάδα μεταξύ αυτών των δύο βουνών και ο ποταμός Εύηνος.

Ξεκινώντας από τη Βαράσοβα, στους νοτιοδυτικούς πρόποδες της οποίας βρισκόταν η θέση Πάγκαλη, είναι αναμφίβολο ότι το ύψος του βουνού θα παρείχε

<sup>589</sup> Όπως έχει αναφερθεί παραπάνω. Büchner (1899) στ. 2089 λήμμα 7.

<sup>590</sup> «Ioniis et fluctibus hospital portu Chalkis» Statius Thebaid iv. 105. Η επιρροή από τον Όμηρο είναι εμφανής, αφού φαίνεται ότι το «Χαλκίδα τ' ἀγχίαλον» του ποιητή έχει εκληφθεί εδώ με την έννοια του λιμανιού. Επίσης δεν περίμενε κανείς ότι θα αποκτήσει από τον ποιητή Στάτιο αξιόπιστες γεωγραφικές πληροφορίες. Από την άλλη ο Στάτιος είναι ακόμη μία απόδειξη, όπως ο Στράβων ότι οι Ρωμαίοι τουλάχιστον τον 1<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. δεν είχαν σαφή ιδέα για το που βρισκόταν η Χαλκίς. Houby-Nielsen (1998) 243

<sup>591</sup> Ο γεωγράφος Πτολεμαίος τη συμπεριλαμβάνει στη λίστα με πόλεις που βρισκόταν στην ενδοχώρα. Πτολεμαίος Κλαύδιος Γεωγραφικής Υφηγήσεως 3,14,13

<sup>592</sup> Σχεδόν όλοι οι περιηγητές και μελετητές είχαν συνδέσει την αρχαία Χαλκίδα με το Οβριόκαστρο (όπως αναφέρεται στο Leake I 111), το σημερινό Πάγκαλη. Η νεότερη έρευνα των Δανών μελετητών εξετάζει την περίπτωση της ταύτισης της θέσης με την περιοχή ανατολικά της Αγίας Τριάδας. Για τους παλαιότερους μελετητές και το ποιά θέση υποστηρίζουν αυτοί η Houby-Nielsen κάνει εκτενή αναφορά. Houby-Nielsen (1998) 244-254

προστασία από επιδρομές που ενδεχομένως γινόταν από τα δυτικά της ενδοχώρας. Η μικρή κοιλάδα, στην οποία αναπτύχθηκε ο οικισμός, έχει δύο παρειές οι οποίες και οι δύο δεν επιτρέπουν την πρόσβαση προς αυτή. Η δυτική πλευρά έχει μεγάλη κλίση, ενώ η ανατολική είναι στο ίδιο ύψος με την κοιλάδα καταλήγοντας όμως σε απόκρημνο βράχο<sup>593</sup>. Οι δύο αυτές βραχώδεις απολήξεις εκτείνονται μέχρι τη θάλασσα δημιουργώντας ένα μικρό φυσικό λιμάνι. Οι μόνες προσβάσεις που ορίζει το γεωγραφικό ανάγλυφο στην κοιλάδα είναι από νότια, τη θάλασσα και από βόρεια, βορειοανατολικά της ανατολικής παρειάς.

Οι προσβάσεις αυτές δίνουν τη δυνατότητα στον οικισμό που υπήρχε στην Πάγκαλη να έρχεται σε επικοινωνία με την πεδινή έκταση μεταξύ των δύο βουνών Βαράσοβα και Κλόκοβα. Η έκταση αυτή είναι μάλλον εύφορη, αφού υδροδοτείται από μικρούς παραποτάμους του Εύηνου. Επομένως μία μικρή πόλη όπως η Χαλκίς μπορούσε να αρκεστεί σε αυτή την έκταση για να καλύψει τις γεωργικές και κτηνοτροφικές τις ανάγκες. η πεδιάδα αυτή έχει προεκτάσεις βορειοδυτικά, μεταξύ των ορέων Βουνού και Καλιακούδας, αλλά και βορειοανατολικά, με όρια προς το Βορρά τον ποταμό Εύηνο και ανατολικά το όρος Κλόκοβα. Ωστόσο το αν οι κάτοικοι της Χαλκίδας εκμεταλλεύονταν και αυτές τις εκτάσεις έχει να κάνει και με τα όρια της επικράτειας της πόλης που θα εξεταστεί παρακάτω. Παράλληλα η πεδιάδα αυτή λόγω των ορεινών όγκων που την περιβάλλουν είναι προστατευμένη από επιδρομές. Τα υψώματα που υπάρχουν τόσο στην παραθαλάσσια ζώνη (Βαράσοβα και Μαυροβούνι), όσο και βορειότερα (Βαράσοβα και Καλιακούδα) θα μπορούσαν να παίζουν το ρόλο παρατηρητηρίων, ώστε να ειδοποιούν για τυχόν επερχόμενο κίνδυνο.

Αυτά τα πλεονεκτήματα της πεδιάδας θα απολάμβαναν οι κάτοικοι της Χαλκίδας, αν αυτή τοποθετούνταν στο λόφο της Αγίας Τριάδας. Ο λόφος αυτός βρίσκεται 1,5 χλμ. βορειοανατολικά της θέσης Πάγκαλη, και σε πολύ κοντινή απόσταση από τη θάλασσα.

Το όρος Κλόκοβα στα ανατολικά είναι αναμφισβήτητα ένας ορεινός όγκος που εκτός του ότι οριοθετεί σαφέστατα τη χώρα της Χαλκίδας, θα επηρέασε την οδική επικοινωνία από τα ανατολικά. Οι απόκρημνες πλαγιές προς τα νότια αποτελεί

---

<sup>593</sup> Πορτελάνος (1998) 265. Σήμερα το νοτιότερο τμήμα της ανατολικού γκρεμού έχει αφαιρεθεί μεγάλο τμήμα από το λατομείο που λειτούργησε εκεί. Πορτελάνος (1998) 278. Χάρτης ΓΥΣ «Ευνοχώριον» κλίμακα 1:50.000. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η ύπαρξη αρχαίου λατομείου λίγο βορειότερα από το ανατολικό τμήμα της βόρειας οχύρωσης. Από αυτό μάλλον προέρχονταν το υλικό για την κατασκευή του τείχους. Κάτι τέτοιο έχει παρατηρηθεί και στη Μακύνεια. Πορτελάνος (1998) 278

ακόμη και σήμερα το δυσκολότερο τμήμα των οδικών αρτηριών<sup>594</sup>. Ίσως να υπήρχε και στην αρχαιότητα δρόμος που οδηγούσε από τα ανατολικά στην πεδιάδα της Χαλκίδας, αλλά κάτι τέτοιο δεν είναι απαραίτητο, γιατί σε μεγάλο βαθμό θα βοηθούσε και η δια θαλάσσης επικοινωνία.

Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι ότι η Χαλκίς βρίσκεται κοντά στο στενό του Ρίου – Αντιρρίου. Βέβαια η απόσταση από την ακτή που πλησιάζει περισσότερο την Αχαΐα, είναι τόση που δεν επιτρέπει τη συμμετοχή της Χαλκίδος σε κάποιο είδος ελέγχου του στενού, οπωσδήποτε όμως θα ήταν χρήσιμη η απόκτηση μιας τέτοιας θέσης από τους εκάστοτε κατακτητές της θέσης.

### **Αρχαιολογικά δεδομένα**

Στην περίπτωση της αρχαίας Χαλκίδας παρατηρείται, όπως έχει αναφερθεί και παραπάνω, το παράδοξο ότι για πολλά χρόνια οι μελετητές είχαν συνδέσει την πόλη με τα ερείπια που βρίσκονται πάνω στην ανατολική πλαγιά του βουνού Βαράσοβα (αρχαίο Χαλκίς). Ο μόνος σχεδόν από τους παλιότερους που είχε εκφράσει διαφορετική άποψη ήταν ο Ρωμαίος που υπέδειξε το λόφο ως την καταλληλότερη θέση για τη Χαλκίδα<sup>595</sup>. Ο Μαστροκώστας επίσης αν και ονομάζει το λόφο Αγία Σωτήρα αναφέρει ότι εκεί βρίσκεται η ομηρική «αγχίαλος» Χαλκίς<sup>596</sup>. Επίσης η νεώτερη έρευνα από Δανούς ερευνητές συνέδεσε τη Χαλκίδα και με το λόφο της Αγίας Τριάδας, που βρίσκεται στην πεδιάδα και πολύ κοντά στην ακτή<sup>597</sup>. Ο Παλιούρας που έχει ασχοληθεί με την περιοχή κάνει λόγο για παράλληλη χρήση και των δύο θέσεων από την πόλη της Χαλκίδας<sup>598</sup>. Μία ακόμα ενδιαφέρουσα άποψη έρχεται από τον Πορτελάνο, ο οποίος υποθέτει ότι πρώτη κατοικήθηκε η Αγία

---

<sup>594</sup> Είναι χαρακτηριστικό ότι το τοπωνύμιο που χρησιμοποιείται για το σημείο αυτό είναι «Κακή σκάλα», όπως αναγράφεται στον χάρτη της ΓΥΣ «Ευηνοχώριον» σε κλίμακα 1:50.000.

<sup>595</sup> Ρωμαίος (1916) 46-47. Παραθέτει μάλιστα και πλεονεκτήματα της θέσης, όπως την πεδινή έκταση που περιβάλλει το λόφο, ενώ ταυτόχρονα διερωτάται για το πώς ήταν δυνατό να τοποθετείται η πόλη στην Πάγκαλη.

<sup>596</sup> Μαστροκώστας (1960) 195-6

<sup>597</sup> Houby- Nielsen & Moschos (1998) 255.

<sup>598</sup> Αναλυτικότερα ο Α. Παλιούρας αναφέρει ότι η προϊστορική Χαλκίς είχε ιδρυθεί στην ανατολική Βαράσοβα (Πάγκαλη), στην κλασική και ελληνιστική όμως φάση της μετέφερε τις θρησκευτικές και πολιτιστικές της δραστηριότητες στο λόφο της Αγίας Τριάδας, όπου ύψωσε ιερό και κατασκεύασε στάδιο. Παλιούρας (1985) 214, 217

Τριάδα<sup>599</sup>, η οποία όμως λόγω έλλειψης ασφάλειας της θέσης μεταφέρθηκε αργότερα στην Πάγκαλη<sup>600</sup>.

Αναφορικά με το χαρακτηρισμό από τον Όμηρο της Χαλκίδας ως «αγχιάλον», αυτός δεν μπορεί να αποτελέσει κριτήριο για την επιλογή μιας από τις δύο θέσεις, γιατί και οι δύο βρίσκονται πολύ κοντά στη θάλασσα. Επίσης για να επανέλθουμε στην αναφορά του Στράβωνα με τις δύο ονομασίες που δίνει στην πόλη «Χαλκίς» και «Υποχαλκίς», η εξήγηση που μπορεί να δοθεί με αφορμή τον προβληματισμό για τις δύο θέσεις που αποδίδονται στην πόλη, είναι ότι στην Αγία Τριάδα υπήρχε η Χαλκίς και στην Πάγκαλη η Υποχαλκίς, λόγω και της θέσης της κάτω από το όρος Χαλκίς<sup>601</sup>.

Η Πάγκαλη βρίσκεται στους πρόποδες της Βαράσοβας, στην νοτιοανατολική πλευρά, σε μία στενή (περί τα 200-250μ.) κατηφορική κοιλάδα με μήκος (800μ.), η οποία καταλήγει στη θάλασσα σε ένα μικρό φυσικό λιμάνι. Δύο οχυρώσεις είναι χτισμένες κάθετα στην κοιλάδα, δηλαδή από Ανατολή προς Δύση, με απόσταση περί τα 500 μ. η καθεμία από την άλλη. Δημιουργείται έτσι ένας καλά προφυλαγμένος τόπος, τόσο από την ενδοχώρα, όσο και από τη θάλασσα, χρησιμοποιώντας και τις πλαγιές της κοιλάδας ως οχύρωση. Ανάμεσα στα δύο οχυρωματικά τείχη, βρέθηκαν αρκετές θεμελιώσεις από αρχαία οικοδομήματα.

Ο λόφος της Αγίας Τριάδας βρίσκεται 1,5 χλμ. ανατολικά από την Πάγκαλη. Ο λόφος έχει έκταση περί τα 350X200 μέτρα και ύψος περίπου 30 μέτρα από την επιφάνεια της θάλασσας. Πάνω σε αυτόν υπάρχει βυζαντινή οχύρωση και κάτω από αυτή αρχαία, η οποία περικλείει την κορυφή του λόφου. Οχυρωματικός περίβολος υπάρχει και χαμηλότερα στο λόφο<sup>602</sup>. Είναι φανερό ότι η κατοίκηση σε αυτό το λόφο προϋπέθετε την οχύρωσή του, γιατί ήταν εντελώς έκθετος σε οποιοδήποτε κίνδυνο προερχόταν από τη στεριά ή τη θάλασσα.

## Το τείχος

Αξίζει να γίνει αναφορά στο τείχος της θέσης Πάγκαλη, γιατί με αυτό έχουν ασχοληθεί οι περισσότεροι μελετητές. Το βόρειο τείχος λόγω της καλύτερης

---

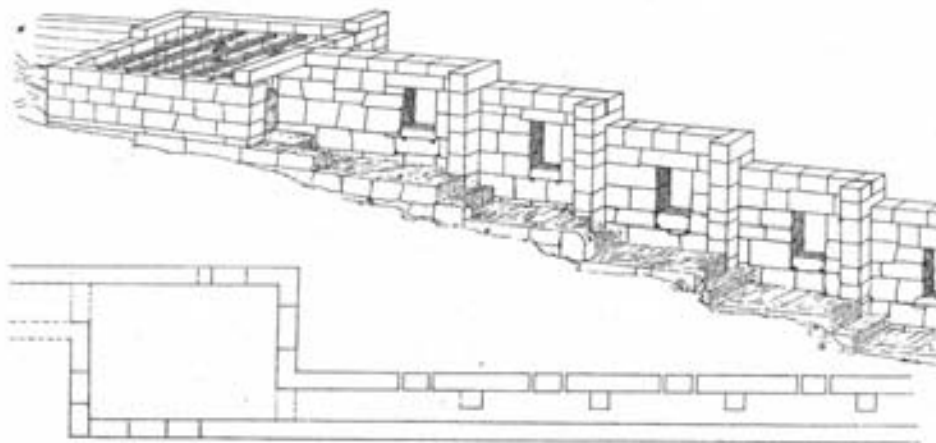
<sup>599</sup> Υπάρχουν ενδείξεις για νεολιθική κατοίκηση στο λόφο. Benton (1931-32) 238,239 εικ. 19,20, ο Μαστροκόστας αναφέρει λεπίδες οψιανού. Μαστροκόστας (1960) 196. Επίσης Συριόπουλος (1968) 112

<sup>600</sup> Ακόμη μετά από μια τέτοια μετακίνηση θα ήταν πιθανό στο λόφο να παρέμειναν κάποιο από τους κατοίκους, καθώς και τα ιερά και τα δημόσια κτίρια. Για να στηρίξει την άποψή του αναφέρει ότι στην Πάγκαλη δεν υπάρχουν ενδείξεις προϊστορικής κατοίκησης. Πορτελάνος (1998) 292. Κάτι τέτοιο όμως δεν ευσταθεί αφού εκεί έχει βρεθεί κεραμική της Νεολιθικής περιόδου. Gazis (1998) 280

<sup>601</sup> Πορτελάνος (1998) 293.

<sup>602</sup> Houby- Nielsen & Moschos (1998) 257

κατάστασής του περιγράφηκε και μελετήθηκε από τους ερευνητές στα τέλη του 19<sup>ου</sup> και τις αρχές του 20<sup>ου</sup> αιώνα<sup>603</sup>. Το μήκος του υπολογίζεται στα 310 μ. περίπου, ενώ έχει σωθεί σε ικανό ύψος για να μελετηθεί η τοιχοδομία του τείχους. Έτσι έχουμε δύο πλευρές στο τείχος, εξωτερική και εσωτερική, με γέμισα από πέτρες, όχι απαραίτητα σε όλο του το μήκος. Το εξωτερικό του τείχους είναι πιο ψηλό από το εσωτερικό, λόγω της κλίσης του εδάφους. Το σύστημα δόμησης είναι ψευδοϊσόδομο τραπεζιόσχημο. Ακόμη παρατηρούνται δύο πύλες, οι οποίες προφανώς θα έπαιζαν σημαντικό ρόλο στην επικοινωνία της πόλης με την ενδοχώρα<sup>604</sup>. Το χαρακτηριστικότερο στοιχείο του είναι ορθογώνια ανοίγματα όμοια με τις *θυρίδες* σε αθηναϊκά και άλλα υστερότερα τείχη<sup>605</sup>. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι οι πύργοι που ήταν ενσωματωμένοι στο τείχος, δημιουργώντας μία σειρά με πύργους και ενδιάμεσα παραπετάσματα, όπως αυτός που φαίνεται παρακάτω στην κάτοψη και την αναπαράσταση του Noak<sup>606</sup> και τη νεώτερη από τον Lawrence<sup>607</sup>.



Εικ.29 Αναπαράσταση του βόρειου τείχους και κάτοψη από τον Noak.

<sup>603</sup> Αξιοσημείωτο είναι ότι εκτός του Woodhouse και του Noak δεν έχουμε άλλη, νεώτερη απεικόνιση του τείχους. Ίσως η κατάσταση του τείχους δεν παρέμεινε το ίδιο καλή ώστε να διατίθεται για περαιτέρω έρευνα.

<sup>604</sup> Woodhouse (1897) 110

<sup>605</sup> Noak (1916) 238. Για τα αθηναϊκά Caskey (1910) 309

<sup>606</sup> Ο Πορτελάνος κάνει λόγο για πέντε συνολικά πύργους, δύο στο ανατολικό και τρεις στο δυτικό τμήματα του βόρειου τείχους. Πορτελάνος (1998) 268-277. Η διάταξη, οι διαστάσεις και η θέση των ανοιγμάτων των πύργων φανερώνουν την αμυντική λειτουργία των πύργων. Πορτελάνος (1998) 270. Επίσης αξιοσημείωτη είναι η παρουσία αντηρίδων για τη στήριξη του τείχους

<sup>607</sup> Lawrence (1979) 351



Εικ.30 Φωτογραφία από το βόρειο τείχος.

Το νοτιότερο τείχος ήταν κοίλο, λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους και για να καλύψει καλύτερα την προστατευόμενη περιοχή. Το μήκος του φτάνει τα 240 μέτρα και το σωζόμενο ύψος μέχρι πέντε λιθοπλίνθους. Η τοιχοδομή αποτελείται από τραπεζοειδείς λίθους ανισοϋψών στρώσεων και άνισων μεγεθών. Ακόμη και οι στρώσεις, λόγω της κλίσης του εδάφους δεν επέτρεπε την απόλυτα οριζόντια διάταξη των στρώσεων<sup>608</sup>. Μία πύλη στο κέντρο του τείχους με άνοιγμα 3 μέτρων εξασφάλιζε την πρόσβαση της πόλης στη θάλασσα. Δίπλα στην πύλη υπάρχει ένας πύργος για αμυντικούς λόγους<sup>609</sup>.

Η χρονολόγηση των τειχών στην Πάγκαλη θα πρέπει να συνδυαστεί με την ιστορία της θέσης καθώς η πόλη πέρασε από τα χέρια αρκετών κατακτητών, όπως οι Κορίνθιοι και οι Αθηναίοι. Η Χαλκίς κατά την περίοδο της κατοχής της από τους Κορινθίους, πριν το 457/6 π.Χ.<sup>610</sup>, είναι πολύ πιθανό να ήταν οχυρωμένη. Η θέση της πόλης ήταν σημαντική για τους Κορινθίους και το πιο λογικό είναι οι Κορίνθιοι να την είχαν οχυρώσει για να τη διατηρήσουν. Άλλοι μελετητές τοποθετούν χρονικά τα τείχη τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>611</sup>

Επίσης στα τείχη παρατηρούνται διαφορετικές φάσεις τοιχοδομίας. Το νότιο τείχος στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του και το ανατολικό τμήμα του βόρειου είναι

<sup>608</sup> Πορτελάνος (1998) 265

<sup>609</sup> Πορτελάνος (1998) 266

<sup>610</sup> Scranton (1941) 169. Ο οποίος κάνει λόγο για πιθανή οχύρωση πριν την κατάληψη της πόλης από τους Αθηναίους. «καὶ Πελοπόννησον περιέπλευσαν Ἄθηναίσι Τολμίδου τοῦ Τολμαίου στρατηγούντος, καὶ τὸ νεώριον τῶν Λακεδαιμονίων ἐνέπρησαν καὶ Χαλκίδα Κορινθίων πόλιν εἶλον καὶ Σικυωνίους ἐν ἀποβάσει τῆς γῆς μάχῃ ἐκράτησαν.» Θουκυδίδης 1,108,5

<sup>611</sup> Ορλάνδος (1959-1960) 315, 316 και Winter (1971) 140. Ober (1992) 166.

πρωιμότερα χτισμένα και κατασκευάστηκε μάλλον κατά την κατοίκηση της Χαλκίδας από Αθηναίους (457/6 π.Χ.). Τα υπόλοιπα τμήματα των δύο τειχών ίσως κατασκευάστηκαν ή αναδομήθηκαν όταν ο Επαμεινώνδας χρησιμοποίησε την πόλη ως βάση για τις επιχειρήσεις του στην Πελοπόννησο<sup>612</sup>.

Η οχύρωση στο λόφο της Αγίας Τριάδας διακρίνεται στο τείχος της ακρόπολης, στην κορυφή του υψώματος, και χαμηλότερα με δύο οχυρωματικούς περιβόλους. Η οχύρωση της κορυφής σώζεται σε ύψος 5 μέτρων και σε όλη της την περίμετρο, τα τείχη έχουν εξωτερική και εσωτερική πλευρά με γεμίσματα από χώμα και μικρούς λίθους, φτάνοντας σε πλάτος τα 2 μέτρα. Η εικόνα του τείχους δεν είναι και η αρχική του, η παλιότερη δόμηση του είχε μεγαλύτερο πλάτος, ενώ διατηρήθηκε μόνο η εσωτερική πλευρά του. Το νεότερο σύστημα ήταν το ακανόνιστο τραπεζιόσχημο, το ίδιο περίπου με το παλαιότερο με τη χρήση όμως μικρότερων λίθων<sup>613</sup>.

Την εικόνα του τείχους συμπληρώνουν τρεις πύργοι που είναι όλοι συγκεντρωμένοι στη βόρεια πλευρά του τείχους. Οι πύργοι αυτοί είναι ορθογώνιοι και είναι πιθανόν να έχουν κατασκευαστεί σε θέσεις παλιότερων πύργων, από την προηγούμενη φάση της οχύρωσης. Η τοιχοποιία των πύργων είναι ίδια με αυτή των τειχών, ενώ σε αντίθεση με τους πύργους στην Πάγκαλη τα τοιχώματά τους έχουν δύο πλευρές και γεμίσματα<sup>614</sup>.

Υπάρχουν και άλλοι δύο οχυρωματικοί περίβολοι στους πρόποδες του λόφου, Οι οποίοι μόλις διακρίνονται από την επιφάνεια του εδάφους. Οι λίθοι τους πιθανώς μεταφέρθηκαν από το αρχαίο λατομείο στην ανατολική Βαράσοβα<sup>615</sup>. Στη βόρεια πλευρά της ακρόπολης, ένας ορθογώνιος πύργος, μέρος του δεύτερου οχυρωματικού περιβόλου, συνδέεται με την οχύρωση της ακρόπολης με ένα τείχος. Ο περίβολος αυτός ακολουθούσε μάλλον πορεία παράλληλη με την ακρόπολη. Στον ίδιο περίβολο ανήκαν κατά πάσα πιθανότητα και ευρήματα που βρέθηκαν στο ίδιο περίπου ύψος νοτιοδυτικά του λόφου<sup>616</sup>.

Όπως μαρτυρούν ευρήματα ακόμη χαμηλότερα στο λόφο, είναι πολύ πιθανό να υπήρχε εκεί ένας ακόμη περίβολος ίδιου σχήματος με τους άλλους δύο. Οι

---

<sup>612</sup> Πορτελάνος (1998) 286

<sup>613</sup> Πορτελάνος (1998) 293-294

<sup>614</sup> Πορτελάνος (1998) 295

<sup>615</sup> Παλιούρας (1985) 216

<sup>616</sup> Πορτελάνος (1998) 297-298



ενδείξεις που έχουμε φανερόνουν την ύπαρξη ημικυκλικών πύργων, αντίθετα με τους ορθογώνιους του προηγούμενου περιβόλου. Προς τα νότια, το σημείο που υπάρχει ο γκρεμός και κάτω από αυτόν υπολείμματα ενάλιων κατασκευών, το τείχος μάλλον κλείνει. Ο Πορτελάνος ισχυρίζεται ότι το τείχος κλείνει για να προστατεύσει τις εγκαταστάσεις αυτές<sup>617</sup>. Όμως αν γινόταν κάτι τέτοιο δεν θα προστατεύονταν το λιμάνι, αλλά ο χώρος πίσω από τα τείχη.



Εικ.31 Οι περίβολοι στο λόφο της Αγίας Τριάδας

Όλες αυτές οι προσπάθειες οχύρωσης μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι οι κάτοικοι της θέσης αυτής χρειαζόταν επιπρόσθετα μέτρα προφύλαξης, αφού δεν τους τα πρόσφερε το γεωφυσικό ανάγλυφο. Ειδικά για τους Κορινθίους, έστω και αν δεν ήταν αυτοί οι κατασκευαστές της οχύρωσης, τα τείχη θα ήταν για αυτούς απαραίτητα, δεδομένου ότι επρόκειτο για μία αποικία σε ξένο έδαφος και σε χρόνο που οι ιστορικές συγκυρίες εγκυμονούσαν πολλούς κινδύνους για τις πόλεις της Κορίνθου. Ωστόσο τα τείχη στην Αγία Τριάδα τοποθετούνται χρονικά περί τον 4<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>618</sup>

## Το λιμάνι

<sup>617</sup> Πορτελάνος (1998) 299

<sup>618</sup> Σύμφωνα με τις νεότερες έρευνες της δανέζικης αρχαιολογικής εταιρείας. Για τα τείχη στην Πάγκαλη δίνεται η χρονολόγηση στον ίδιο αιώνα. Dietz & Moschos (1998) 283

Αν και υπήρχε στην Πάγκαλη ένας κατάλληλα διαμορφωμένος χώρος για την δημιουργία λιμανιού δεν έχουμε στοιχεία για κάποια ανθρώπινη επέμβαση εκεί. Αντίθετα νότια του λόφου της Αγίας Τριάδας υπήρχαν λιμενικές εγκαταστάσεις, όπως λιμενοβραχίονες και αποβάθρα<sup>619</sup>.

## Η πόλη

Η πόλη της Χαλκίδας ανεξάρτητα από το που τοποθετούνταν στην Πάγκαλη, ή στην Αγία Τριάδα, θα περιοριζόταν στα όρια που όριζαν τα τείχη. Για την περίπτωση λοιπόν που η Χαλκίς βρισκόταν στην Πάγκαλη<sup>620</sup>, βρίσκουμε ορισμένα ερείπια κτιρίων πέντε τον αριθμό. Δύο από τα κτίρια είχαν αρκετά μεγάλες διαστάσεις, κάτι που ίσως σήμαινε ότι ήταν δημόσια κτίρια. Ο αριθμός και η θέση που καταλάμβαναν τα κτίρια δε μαρτυρούν πυκνωση στην κατοικημένη περιοχή μεταξύ των τειχών<sup>621</sup>.

Η περίοδος κατοίκησης της περιοχής, στην Πάγκαλη και την Αγία Τριάδα καλύπτει ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα από την ύστερη Νεολιθική μέχρι και τους Βυζαντινούς χρόνους<sup>622</sup>. Όλη αυτή την περίοδο η κατοίκηση ήταν αδιάλειπτη. Η αρχαϊκή πόλη βρισκόταν μάλλον στη δυτική πλαγία του λόφου<sup>623</sup>. Και δεν περιορίζονταν εκεί, αλλά απλωνόταν ίσως μέχρι και την Πάγκαλη.

Ο Ρωμαίος στην πρώτη του επίσκεψη στο χώρο της Αγίας Τριάδας και στο σύνολο της επιχειρηματολογίας του για το ότι η πόλη της Χαλκίδας βρισκόταν στην Αγία Τριάδα, αναφέρει την ύπαρξη νεκροταφείου μισή ώρα βορειοδυτικά του λόφου<sup>624</sup>. Από τα λίγα ευρήματα το νεκροταφείο χρονολογείται στους κλασικούς – ελληνιστικούς χρόνους<sup>625</sup>.

---

<sup>619</sup> Paradissis (1974) 37. Οι πληροφορίες όμως που αναφέρει είναι πολύ λίγες, χωρίς να συνοδεύονται από κάποιο σχέδιο ή φωτογραφία.

<sup>620</sup> Στην σύγκριση που επικρατεί σχετικά με το πού είναι τελικά η πόλη της Χαλκίδας θα μπορούσαμε να προσθέσουμε την άποψη των Boomeljé & Doorn, ότι στη θέση αυτή δεν βρισκόταν ο οικισμός, αλλά λειτουργούσε απλά ως καταφύγιο, η άποψή τους αυτή απορρέει από το γεγονός ότι ο Noak στο σχέδιό του για τη θέση δεν παρουσίαζε τα ερείπια των κτιρίων στο εσωτερικό της οχύρωσης. Boomeljé & Doorn et alii (1987) 112. Κάτι τέτοιο όμως είναι μάλλον λανθασμένο αφού έχουν βρεθεί υπολείμματα αρχαίων κτηρίων.

<sup>621</sup> Πορτελάνος (1998) 279

<sup>622</sup> Houby-Nielsen & Moschos & Gazis (2000) 247-248. Για την Αγία Τριάδα δεν υπάρχουν ακόμη σαφή αρχαιολογικά στοιχεία για την αρχαϊκή πόλη εκεί.

<sup>623</sup> Παλιούρας (1985) 214

<sup>624</sup> Ρωμαίος (1916) 46-47. Αναφέρει μάλιστα ότι οι τάφοι αυτοί είχαν ήδη συληθεί.

<sup>625</sup> Moschos (2000) 292

Παρατηρώντας κανείς το δυτικό προσανατολισμό του αρχαίου οικισμού στο λόφο της Αγίας Τριάδας, και αφού υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο οικισμός να μην περικλειόταν υποχρεωτικά από τους περιβόλους, οι δύο αυτές θέσεις δίνουν την αίσθηση ότι αποτελούσαν μία ενότητα. Άρα είναι πολύ πιθανή και εύλογη η ταυτόχρονη κατοίκηση των δύο αυτών θέσεων.

### **Επικράτεια της Χαλκίδας**

Ο ορισμός της επικράτειας της Χαλκίδας είναι ίσως από τους πιο εύκολους ανάμεσα στις άλλες αποικίες τις Κορίνθου, γιατί τόσο τα γεωμορφολογικά στοιχεία όσο και οι όμορες πόλεις καθιστούν σαφή τα όριά της. Καταρχήν από δυτικά αναμφίβολα το όριο αποτελεί το όρος Χαλκίς. Το ύψος του είναι πολύ μεγάλο και θα υπήρχε μεγάλη δυσκολία στο να ελεγχθούν από μία μικρή πόλη όπως η Χαλκίς περιοχές και δυτικά από αυτό. Βορειοδυτικά η κοιλάδα που σχηματίζεται από τα βουνά Χαλκίς και Καλιακούδα θα μπορούσε να ανήκει στη Χαλκίδα μέχρι το φυσικό όριο του ποταμού Εύηνου. Το όριο αυτό σαφώς δεν θα ήταν αδιαπέραστο, όμως στα δυτικά θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας την ύπαρξη της αρχαίας πόλης Καλυδών<sup>626</sup>, η οποία βρισκόταν βόρεια του σημερινού χωριού Ευηνοχωρίου. Η επικράτεια της Καλυδώνας θα έφτανε τουλάχιστον μέχρι το υποτιθέμενο όριο της Χαλκίδας.

Στα βόρεια τα όρια έχουν να κάνουν μόνο με τα φυσικά όρια. Τόσο ο Εύηνος, όσο και η οροσειρά που βρίσκεται βορειότερα από αυτόν, δεν αφήνουν περιθώρια αμφισβήτησης. Στα βορειοδυτικά τα όρη Ναυπακτίας αποτελούν τα όρια της επικράτειας. Το σημερινό χωριό Τρίκορφο θα πρέπει να θεωρηθεί ως το δυτικότερο σύνορο, χωρίς όμως να αποκλείονται και οι παρειές των βουνών, λόγω της ομαλής υψομετρικής αλλαγής. Τέλος από τα δυτικά το όρος Κλόκοβα (αρχαίο Ταφιασσός) είναι το φυσικό σύνορο. Επίσης κάτι που επιτείνει την ισχυροποίηση αυτού του ορίου, είναι η ύπαρξη της Μακύνειας<sup>627</sup> ανατολικά της Κλόκοβας, η οποία θα διεκδικούσε και αυτή την έκταση της επικράτειάς της που της αναλογούσε.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης – Κίνητρα για τους Κορινθίους**

Τα κίνητρα που ώθησαν τους Κορινθίους να καταλάβουν την αιτωλική Χαλκίδα, συνδέονται άμεσα με τα πλεονεκτήματα της γεωγραφικής θέσης που

---

<sup>626</sup> Geisau (1919) στ. 1763

<sup>627</sup> Oldfather (1928) στ. 816

κατέχει. Από τα κυριότερα θα ήταν η εγγύτητα της πόλης στο στενό του Ρίου<sup>628</sup>. Βέβαια δεν μπορούμε να μιλάμε για έλεγχο του στενού, γιατί για κάτι τέτοιο θα ήταν αναγκαία η κατάληψη και της απέναντι όχθης. Η στρατηγική αυτή θέση πάνω στο βουνό Βαράσοβα (ή Χαλκίς) επιτρέπει να υποθέσουμε ότι απετέλεσε ενδιάμεσο σταθμό στο δρόμο των κορινθιακών πλοίων προς τις κορινθιακές αποικίες της βορειοδυτικής Ελλάδας καθώς και της Σικελίας. Επίσης μία άλλη λειτουργία που αποδίδεται στις αποικίες είναι η προστασία των πλοίων της μητρόπολης από τους πειρατές<sup>629</sup>.

Επιμέρους χωριστά πλεονεκτήματα προκύπτουν από τις δύο πιθανές θέσεις της Χαλκίδας. Για την Πάγκαλη τα δύο κύρια πλεονεκτήματα είναι αυτό της ασφάλειας και της εύκολης πρόσβασης στη θάλασσα. Η ασφάλεια προκύπτει από τη μορφολογία του εδάφους και κυρίως από τις δύο βραχώδεις απολήξεις στους πρόποδες της Βαράσοβας. Η μεγάλη κλίση της δυτικής πλευρά και ο απόκρημνος βράχος που σχηματίζεται ανατολικά της θέσης, σε συνδυασμό με τα βόρεια και νότια τείχη, οριοθετούν στο κέντρο μία ασφαλή περιοχή δύσκολα προσπελάσιμη.

Ακόμη αυτές οι δύο απολήξεις συνεχίζονται μέχρι και τη θάλασσα δημιουργώντας ένα ασφαλές μικρό λιμάνι. Η πόλη δεν χωρίζεται από το λιμάνι με κάποιο εμπόδιο, αλλά θα υπήρχε ελεύθερη μετακίνηση ανάμεσα σε αυτά τα δύο διαμέσου της κεντρικής πύλης του νότιου τείχους. Επίσης εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα θα είχε η Χαλκίς αν ήταν τοποθετημένη στο λόφο της Αγίας Τριάδας.

Ο λόφος είναι ακριβώς μπροστά στη θάλασσα, παρέχοντας τη δυνατότητα της εύκολης πρόσβασης σε αυτή. Ακόμη ο λόφος έχει γύρω του τη μεγάλη και εύφορη πεδινή έκταση της κοιλάδας. Επομένως δεν θα υπήρχε πρόβλημα για την εξάπλωση του οικισμού και την άνετη γεωργική καλλιέργεια, η οποία θα εξασφάλιζε επάρκεια αγαθών στην πόλη.

Όμως αυτά τα δύο πλεονεκτήματα έρχονται σε αντίθεση με την έλλειψη ασφάλειας της τοποθεσίας από εχθρικές επιδρομές, είτε από τη θάλασσα είτε από τη στεριά. Το πρόβλημα αυτό οι εκάστοτε κάτοικοι προσπάθησαν να το αντιμετωπίσουν, όπως είδαμε με τρεις οχυρωματικούς περιβόλους. Το πιο πιθανό είναι ότι εκεί σε περίπτωση επίθεσης θα συγκεντρωνόταν ο πληθυσμός που έμενε εκτός τειχών.

---

<sup>628</sup> Αν και εκεί υπήρχε ήδη μια κορινθιακή πόλη το Μολύκρειον.

<sup>629</sup> Freitag (2000) σημ. 282. Ο Kagan χαρακτηρίζει τη Χαλκίδα και το Μολύκρειον ως σταθμούς οι οποίοι χρησίμευαν για να απομακρύνουν τον κίνδυνο των πειρατών.

Επίσης στην Αγία Τριάδα παρέχονταν ασφάλεια και λόγω της δυνατότητας οπτικού ελέγχου τόσο της πεδιάδας, όσο και της θάλασσας.

Τα πλεονεκτήματα και των δύο θέσεων σε συνδυασμό με τα αρχαιολογικά ευρήματα και στους δύο χώρους οδηγούν στο συμπέρασμα ότι υπήρχε περίπτωση η πόλη να καταλάμβανε και τις δύο αυτές θέσεις. Η Πάγκαλη θα μπορούσε να αποτελεί καταφύγιο για τους κατοίκους της πόλης, η οποία θα είχε αναπτυχθεί στο λόφο και στα περίχωρα της Αγίας Τριάδας. Άλλωστε δεν μας είναι γνωστή άλλη πόλη μεταξύ των βουνών Βαράσοβα και Κλόκοβα από τις γραπτές πηγές.

## Μακύνεια

Η Μακύνεια έχει αναγνωριστεί ανατολικά του βουνού Κλόκοβα, αρχαία Ταφιασσός, σε ένα ύψωμα μεταξύ του σημερινού χωριού Άνω Μαμάκω και του Κάτω Μαμμάκου ή Μαμμάκου που σήμερα ονομάζεται Μακύνεια<sup>630</sup>. Στο μεγαλύτερο ποσοστό της βιβλιογραφίας, παλαιότερη και σύγχρονη, η Μακύνεια καταχωρείται ως κορινθιακή αποικία, ωστόσο η άποψη αυτή ίσως να έχει διαμορφωθεί από την αντίληψη ότι η πόλη ακολούθησε μία παρόμοια ιστορική εξέλιξη με το Μολύκρειον<sup>631</sup>.

### Γραπτές πηγές

Το όνομα της πόλης απαντάται στις πηγές σε διάφορους τύπους Μακυνία<sup>632</sup>, Μακύνεια<sup>633</sup>, Μακύνιον και Μακύνον<sup>634</sup>. Οι ιστορικές αναφορές δεν δίνουν πληροφορίες για την ίδρυση της πόλης. Η ποικιλία των τύπων που εμφανίζει το όνομα μπορεί να υποδηλώνει το πέρασμα της πόλης από τα χέρια των Λοκρών, των Κορινθίων, των Αθηναίων και των Αιτωλών<sup>635</sup>. Το αν η Μακύνεια ιδρύθηκε από τους Κορινθίους δεν μπορεί να εξακριβωθεί. Ο Bursian εξέφρασε πρώτος την εκτίμηση ότι η Μακύνεια ήταν κορινθιακή αποικία<sup>636</sup>. Το συμπέρασμα αυτό συνήγαγε από το γεγονός ότι το Μολύκρειον, που βρίσκεται πολύ κοντά στη Μακύνεια ήταν κορινθιακή αποικία<sup>637</sup>. Ο Στράβων και για τις δύο αυτές πόλεις αναφέρει ότι δεν

---

<sup>630</sup> Woodhouse (1897) 327-8. Oldfather (1928) στ. 816. Lerat (1952) 34, 82-84. Philippson & Kirsten (1958) 322. Meyer (1969β) στ. 923. Boomelje & Doorn et alii (1987) 95. Lauffer (1989) 403. Rocchi (1999) στ. 762. Πορτελάνος (1998) 304. Παλιότεροι περιηγητές και μελετητές τοποθετούσαν την αρχαία Μακύνεια σε άλλες θέσεις όπως στο Οβριόκαστρο, κάτι που μάλλον οφείλεται σε παρανόηση από τον Leake. Leake I 111, στους πρόποδες του Ταφιασσού, Bursian (1862) 134, 145, στο Κουκιοκάστρο. Rouqueville (1826) 13.

<sup>631</sup> Freitag (2000) 58 σημ. 293

<sup>632</sup> «ὕπερ δὲ τῆς Μολυκρείας Ταφιασσὸν καὶ Χαλκίδα, ὄρη ἰκανῶς ὑψηλά, ἐφ' οἷς πολίχνια ἴδρυτο Μακυνία τε καὶ Χαλκίς, » Στράβων 10,2,4 και «εἶθ' ὁ Ταφιασσὸς τὸ ὄρος, εἶτα Μακυνία πόλις» Στράβων 10,2,21

<sup>633</sup> «Μακύνεια, πόλις Αἰτωλίας. Στράβων δεκάτη. τὸ ἐθνικὸν Μακυνεύς τῷ κοινῷ τύπῳ. » Στέφανος Βυζάντιος

<sup>634</sup> Ο Woodhouse αναφέρει ότι το όνομα με αυτή τη μορφή παραδίδεται από τον Αλκαίο «Μακύνου τείχη, Ζεῦ Ὀλύμπιερ πάντα Φιλίππῳ ἄμβρατὰ χαλκείας κλεῖε πύλας μακάρων.» Anthologia Graeca 9,518. Woodhouse (1897) 329. Εντούτοις ήδη από πολύ νωρίς κάτι τέτοιο έχει απορριφθεί και μάλλον ο όρος «Μακύνου» δεν αναφέρεται στην πόλη της Μακύνειας. Oldfather (1928) στ. 817

<sup>635</sup> Woodhouse (1897) 330.

<sup>636</sup> Bursian (1862) 145. Τη θεωρία του Bursian ακολούθησαν και άλλοι μελετητές. Jeffery (1961) 225.

<sup>637</sup> « ἐπὶ τε Μολύκρειον ἐλθόντες τὴν Κορινθίων μὲν ἀποικίαν, Ἀθηναίων δὲ ὑπήκοον» Θουκυδίδης 3,102

ιδρύθηκαν, παρά μόνον μετά την επιστροφή των Ηρακλειδών<sup>638</sup>, μία ασαφής χρονική περίοδο για εμάς. Ο Woodhouse επιχειρώντας να δώσει μία εξήγηση, αναφέρει την περίπτωση ο Ελλάνικος και όχι ο Θουκυδίδης να έχει δίκιο ως προς την ίδρυση του Μολύκρειου. Ίσως και το Μολύκρειον να ήταν μία πόλη που καταλήφθηκε από τους Κορινθίους, όπως η Χαλκίς. Απομένει λοιπόν η Μακύνεια στο μέσω αυτών των δύο πόλεων, η οποία θα μπορούσε να είναι κορινθιακή αποικία, ενώ μετά την ίδρυσή της θα ακολουθούσε η κατάληψη της Χαλκίδας και του Μολυκρείου με απώτερο σκοπό τον έλεγχο του Αντιρρίου<sup>639</sup>.

Ο Στράβων τοποθετεί τη Μακύνεια πάνω στο όρος Ταφιασσός (Κλόκοβα)<sup>640</sup>, λίγο παρακάτω όμως αναφέρει ότι η πόλη βρίσκεται μετά τον Ταφιασσό<sup>641</sup>.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης VI)**

Η ακριβής θέση της αρχαίας Μακύνειας είναι βορειοδυτικά και σε μικρή απόσταση από το ομώνυμο σημερινό χωριό. Τοποθετείται πάνω σε ένα λόφο ύψους 180 μέτρων περίπου, γνωστό με το όνομα Παλιόκαστρο, λόγω των εμφανών αρχαιολογικών καταλοίπων εκεί. Τα κυριότερα στοιχεία της περιοχής αυτής είναι τα Ναυπακτιακά όρη, η πεδινή έκταση και η εγγύτητά της στη θάλασσα.

Τα Ναυπακτιακά όρη καλύπτουν σχεδόν όλο το χώρο βόρεια της αποικίας. Ξεκινώντας από τα δυτικά η Κλόκοβα (1037 μ.) είναι ένας όγκος που δεν άφησε πολλά περιθώρια επικοινωνίας με τη δύση, χωρίς να αποκλείεται η περίπτωση να υπήρχε κάποιος οδικός άξονας, πρόδρομος του σημερινού, ώστε να διευκολύνεται η επικοινωνία με τη Χαλκίδα. Από βόρεια οι απολήξεις της οροσειράς δεν είναι

---

<sup>638</sup> « Έλλάνικος δ' οὐδὲ τὴν περὶ ταύτας ἱστορίαν οἶδεν, ἀλλ' ὡς ἔτι καὶ αὐτῶν οὐσῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καταστάσει μέμνηται, τὰς δ' ὕστερον καὶ τῆς τῶν Ἡρακλειδῶν καθόδου κτισθείσας Μακυνίαν καὶ Μολύκρειαν ἐν ταῖς ἀρχαίαις καταλέγει, πλείστην εὐχέριαν ἐπιδεικνύμενος ἐν πάσῃ σχεδόν τι τῇ γραφῇ. » Στράβων 10,2,6. Ο Στράβων εδώ αν και παρατηρεί τον Ελλάνικο ότι δεν γνωρίζει την ιστορία των πόλεων, δέχεται την αναφορά του πρώτου ότι η Μακύνεια και το Μολύκρειον ιδρύθηκαν μετά την επιστροφή των Ηρακλειδών.

<sup>639</sup> Μάλιστα ο Woodhouse παρατηρεί ομοιότητες μεταξύ της τειχοποιίας της Μακύνειας και της Χαλκίδας της οποίας τα τείχη μοιάζουν με κορινθιακά. Woodhouse (1897) 330. Ωστόσο όπως θα δούμε παρακάτω οι χρονολογήσεις που έδωσαν σύγχρονοι μελετητές για το τείχος της Μακύνειας είναι υστερότερες.

<sup>640</sup> Στράβων 10,2,4

<sup>641</sup> « μετὰ δὲ τὸν Εὐήνον τὸ ὄρος ἢ Χαλκίς, ἦν Χαλκίαν εἶρηκεν Ἀρτεμίδωρος εἶθ' ἢ Πλευρῶν, εἶθ' ἢ Ἀλίκυρνα κόμη, ... εἶθ' ὁ Ταφιασσός τὸ ὄρος, εἶτα Μακυνία πόλις, εἶτα Μολύκρεια » Στράβων 10,2,21. Το γεγονός αυτό αποδεικνύει ότι ο Στράβων δεν έχει επισκεφτεί την Αιτωλία, αλλά ανασυνθέτει την εικόνα της από άλλες πηγές (Αρτεμίδωρος) που δε μας έχουν σωθεί. Κάτι τέτοιο παρατηρείται και στην περίπτωση της θέσης της Χαλκίδας.

απόκρημνες, καθώς το υψόμετρό τους μεταβάλλεται ομαλά μέχρι τα 300 μέτρα, κάτι που σημαίνει ότι υπήρχαν περιθώρια ανάπτυξης του οικισμού και προς τα βόρεια.

Νοτίως και ανατολικά της θέσης της Μακύνειας απλώνεται πεδιάδα που φτάνει μέχρι την θάλασσα. Πρόκειται για μία εύφορη έκταση, λόγω των ποταμών Κατσάμπα και Λογγιές, ικανή να καλύψει ανάγκες μιας μικρής πόλης στο μέγεθος της Μακύνειας. Λόγω ακριβώς αυτής της έκτασης η επικοινωνία προς τα ανατολικά ήταν πολύ εύκολη. Το ίδιο εύκολη με την πρόσβαση προς τον Πατραϊκό κόλπο, παρέχοντας τη δυνατότητα της θαλάσσιας επικοινωνίας<sup>642</sup>.

### **Το τείχος**

Η οχύρωση της Μακύνειας μοιάζει με αυτή του λόφου της Αγίας Τριάδας. Το τείχος περιβάλλει το πλάτωμα στην κορυφή του λόφου με ελλειπτικό σχήμα και περίμετρο που φτάνει τα 385 μέτρα. Η οχύρωση δε σώζεται σε καλή κατάσταση, αλλά είναι ορατή σε όλη της την περίμετρο. Τα σχέδια που έχουμε για τον περίβολο έχουν δοθεί από παλιότερους μελετητές<sup>643</sup>. Η εικόνα της οχύρωσης συμπληρώνεται από οχτώ πύργους και τρεις πύλες<sup>644</sup>. Το σύστημα δόμησης των πύργων και του τείχους είναι τραπεζιόσχημο ψευδοϊσόδομο<sup>645</sup>.

Οι περισσότεροι πύργοι του τείχους είναι σε σημεία που αλλάζει κατεύθυνση το τείχος. Επίσης όλοι σχεδόν οι πύργοι είναι συγκεντρωμένοι στα ανατολικά, ο λόγος είναι ότι τα πρανή του λόφου από τα δυτικά είναι απότομα και άρα δυσπρόσιτα για τις εχθρικές επιδρομές. Στα δυτικά του τείχους παρουσιάζονται δύο οδοντώσεις στο τείχος οι οποίες παίζουν τον αμυντικό ρόλο πύργων με πιο οικονομικότερο τρόπο, άλλωστε από αυτή την πλευρά ο κίνδυνος ήταν μικρότερος<sup>646</sup>.

Βόρεια του τείχους υπάρχουν ίχνη ενός λατομείου από το οποίο είναι πολύ πιθανό να προέρχονται οι λίθοι του τείχους.

---

<sup>642</sup> Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τους χάρτες «Ευνηνοχώριον» και «Ναύπακτος» της ΓΥΣ με κλίμακα 1:50.000

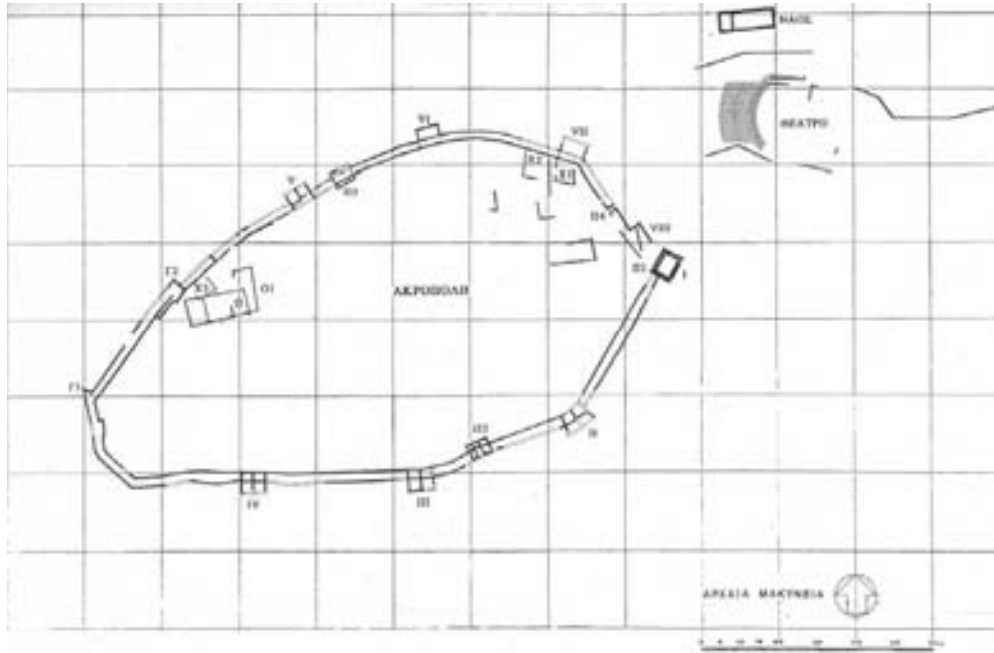
<sup>643</sup> Lerat (1952) εικ.1. και Κολώνας (1992-93) σχεδ. 14

<sup>644</sup> Ο Κολώνας αναφέρει τέσσερις πύλες, Κολώνας (1992-93) 82

<sup>645</sup> Πορτελάνος (1998) 305

<sup>646</sup> . Ειδικότερα για τις οδοντώσεις τις συναντάμε και σε άλλες οχυρώσεις της Αιτωλίας, όπως στην Καλυδώνα. Κολώνας (1992-93) 82 και σημ. 24





Εικ.32 Σχέδιο του Α. Κολώνα για την ακρόπολη της Μακύνειας

## Η πόλη

Μέσα στα όρια της οχύρωσης βρέθηκαν υπολείμματα κτισμάτων πολύ κοντά στο βορειοανατολικό τμήμα του τείχους, που θα μπορούσαν να είναι βοηθητικά κτίρια ή κτίρια που χρησιμοποιούνταν από ιδιώτες. Σε περιπτώσεις κινδύνου το πιο πιθανό είναι να κατέφευγαν οι κάτοικοι που ζούσαν γύρω από το λόφο της ακρόπολης, εντός των τειχών. Στο δυτικό τμήμα της οχυρωμένης ακρόπολης υπάρχουν ενδείξεις για μία ορθογώνια οικία με εσωτερική υπαίθρια αυλή<sup>647</sup>, κάτι που μαρτυρά και τη μόνιμη κατοίκηση πάνω στο λόφο.

Βορειοανατολικά της ακρόπολης έχουν βρεθεί ένα μικρό θέατρο και ένας μικρός ναός, χωρίς όμως να έχουμε πολλά αρχαιολογικά στοιχεία για αυτά. Εκτός από αυτά τα κτήρια υπάρχουν και άλλα ίχνη κατασκευών στη βόρεια και βορειοανατολική πλαγιά του λόφου<sup>648</sup>. Οι ενδείξεις αυτές μαρτυρούν μία εξάπλωση της πόλης και έξω από τα τείχη της ακρόπολης. Μάλιστα η εξάπλωση αυτή δεν έγινε προς τα νότια, όπου υπήρχε περισσότερος χώρος, αλλά φαίνεται ότι οι κάτοικοι προτίμησαν μια ασφαλέστερη τοποθεσία, ανάμεσα στην ακρόπολη και όρη. Διακρίνεται δηλαδή μια επιφύλαξη ως προς την τοποθέτηση οικιών προς τη θάλασσα και τους κινδύνους από επιδρομές. Ακόμη η τοποθέτηση των οικιών σε μία τόσο

<sup>647</sup> Κολώνας (1992-93) 83

<sup>648</sup> Πορτελιάνος (1998) 310

συντηρητική θέση σε σχέση με την πεδιάδα που είχε στη διάθεσή της η πόλη, ίσως είχε να κάνει με το γειτονικό Μολύκριον και τη χώρα που διεκδικούσε και αυτό για την πόλη του.



Εικ.33 Αεροφωτογραφία του λόφου της Μακόνειας, διακρίνεται το θέατρο και ο ναός

Η εγγύτητα της πόλης στη θάλασσα καθιστά σχεδόν απαραίτητη την ύπαρξη λιμανιού. Πολύ περισσότερο αν δεχτούμε τις υποθέσεις περί ιδρύσεως της πόλης από τους Κορινθίους τότε μάλλον θα πρέπει να θεωρηθεί δεδομένο. Σε όλες τις αποικίες των Κορινθίων στη δυτική τουλάχιστον Ελλάδα, ένα από τα βασικά ζητούμενα της μητρόπολης ήταν να προσθέσει στη σφαίρα επιρροής της μία ακόμη περιοχή με λιμάνι. Ωστόσο μέχρι σήμερα δεν έχουν έρθει στο φως αρχαιολογικά ευρήματα που να αποδεικνύουν κάτι τέτοιο<sup>649</sup>. Το τείχος και η πόλη της Μακόνειας χρονολογούνται από την κεραμική στον 3<sup>ο</sup> αιώνα<sup>650</sup>.

### **Επικράτεια της Μακόνειας**

Ο καθορισμός της επικράτειας της Μακόνειας είναι μάλλον εύκολος, λόγω του μεγέθους της πόλης, αλλά και της μορφολογίας του εδάφους. Προς τα δυτικά

---

<sup>649</sup> Jeffery (1961) 225

<sup>650</sup> Κολώνας (1992-93) 84

υπάρχει το φυσικό όριο της Κλόκοβας, αλλά και η Χαλκίς, η οποία οπωσδήποτε θα διεκδικούσε το χώρο που της αναλογούσε. Από τα βόρεια πάλι τα Ναυπακτιακά όρη καθορίζουν τη συνοριακή γραμμή της χώρας της αποικίας. Θεωρητικά αυτό το σύνορο θα μπορούσε να φτάσει μέχρι το υψόμετρο που η πόλη μπορούσε να ελέγξει.

Προς τα ανατολικά η πεδιάδα δε δίνει κάποιο φυσικό σύνορο, το ρέμα Λογγιές, ακόμη και αν ο ρούς του διατηρεί μια σταθερή πορεία από την αρχαιότητα, μάλλον δε θα αποτελούσε ισχυρό φυσικό σύνορο. Το πραγματικό σύνορο θα αποτελούσε η αρχή της χώρας του Μολύκριου που βρίσκεται σε μικρή απόσταση από την αρχαία Μακύνεια (περί τα 3 χιλιόμετρα). Το αν αυτή η απόσταση μοιραζόταν εξίσου στα δύο μεταξύ αυτών των πόλεων μάλλον δεν μπορεί να εξαχθεί ως συμπέρασμα. Επίσης δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν κατά τη διάρκεια της κατοχής αυτών των δύο τοποθεσιών από τους Κορινθίους υπήρχε η ανάγκη χωρισμού της πεδιάδας. Ίσως η κοινή πολιτική που ασκούσαν οι Κορινθίοι σε αυτές τις δύο πόλεις να μην απαιτούσε για την κάθε μία πόλη ξεχωριστή χώρα, αλλά από κοινού εκμετάλλευσή της.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης**

Η θέση αυτή συγκεντρώνει χαρακτηριστικά, τα οποία επιθυμούσαν οι Κορινθίοι από μία αποικία. Η ασφάλεια που παρέχουν οι ορεινοί όγκοι από τα δυτικά και τα βόρεια είναι πολύ σημαντική, για μια αποικία που δεν επιθυμεί πολλές επαφές με το εσωτερικό της ενδοχώρας. Η Κόρινθος με τη συγκεκριμένη αποικία δεν επιθυμούσε την επικοινωνία με το εσωτερικό της Αιτωλίας, όπως συνέβαινε με την Αμβρακία, το ζητούμενο ήταν η Μακύνεια να αποτελέσει τον ενδιάμεσο σταθμό της πορείας των Κορινθίων προς τη Δύση. Μέρος αυτής της ασφάλειας θα αποτελούσε και ο οπτικός έλεγχος της θάλασσας και της ανατολικής πεδινής έκτασης, από όπου δεν υπήρχαν φυσικά προστατευτικά εμπόδια.

Η πρόσβαση στην πόλη από τη θάλασσα είναι πολύ εύκολη. Το ίδιο εύκολη είναι και η επικοινωνία με την άλλη κορινθιακή αποικία, το Μολύκριον, το οποίο απέχει λίγα χιλιόμετρα ανατολικά της Μακύνειας. Η μικρή αυτή απόσταση μεταξύ των δύο πόλεων θα σήμαινε και αλληλοϋποστήριξη μεταξύ τους, σε περιπτώσεις κινδύνου. Η τόσο κοντινή όμως απόσταση δημιουργεί και ένα εύλογο ερώτημα, γιατί οι Κορινθίοι επέλεξαν να καταλάβουν δύο θέσεις, που βρισκόταν τόσο κοντά. Μία από αυτές, το Μολύκριον θα ήταν αρκετή για τον έλεγχο της μιας άκρης του στενού. Ίσως η Μακύνεια να έπαιξε ένα ενισχυτικό ρόλο στην παρουσία των Κορινθίων στην

περιοχή του στενού.

.

## Μολύκριον

Το Μολύκριον ταυτίζεται σήμερα με την περιοχή του Αντιρρίου<sup>651</sup>. Αποτελεί το δυτικότερο στήριγμα της Κορίνθου στην Αιτωλία και ίσως το σημαντικότερο από πλευράς στρατηγικής θέσεως. Αναμφίβολα με μια πρώτη ματιά στο χάρτη το στενό του Ρίου – Αντιρρίου είναι το ελκυστικότερο στοιχείο για την κορινθιακή μητρόπολη που επιθυμούσε τη δημιουργία μιας επιπλέον αποικίας.

### Γραπτές πηγές

Το όνομα της πόλης απαντάται με διάφορες μορφές: Μολύκρειον<sup>652</sup>, Μολύκριον<sup>653</sup>, Μολύκρεια<sup>654</sup> ή Μολυκρία<sup>655</sup>. Η ονομασία άλλωστε του σημερινού Αντιρρίου προέρχεται από το δεύτερο όνομα που συνόδευε το Μολύκριον στις πηγές. Έτσι έχουμε από το Θουκυδίδη το «τὸ Ῥίον τὸ Μολυκρικὸν»<sup>656</sup> και από το Στράβωνα το «Μολύκριον Ῥίον»<sup>657</sup>. Ο όρος «Ῥίο» είναι κοινός και για το ακρωτήριο που βρίσκεται στην πελοποννησιακή ακτή<sup>658</sup>. Είναι προφανές λοιπόν από αυτές τις αναφορές ότι το Μολύκριον βρισκόταν κοντά στο ακρωτήριο του Αντιρρίου, αφού χρησιμοποιούνταν το όνομά του κατ' αυτό τον τρόπο.

<sup>651</sup> Oldfather (1933) στ. 34. Fiehn (1933) στ. 39. Meyer (1969γ) στ. 1403. Lauffer (1989) 440. Rocchi & Dietrich (2000) στ. 351.

<sup>652</sup> «ἐπὶ τε Μολύκρειον ἐλθόντες τὴν Κορινθίων μὲν ἀποικίαν, Ἀθηναίων δὲ ὑπήκοον, αἰρούσιν.» Θουκυδίδης 3,102,2

<sup>653</sup> «ταῦτά τε δὴ παρήνεσε καὶ ἅμα τὸν ἐς Μολύκριον ἐκ Ναυπάκτου πλοῦν καθηγήσατο αὐτοῖς» Πausanías Περιηγ. 5,3,6

<sup>654</sup> «τοῦ δ' Ἡσιόδου τὸν νεκρὸν εὐθὺς ἀπὸ γῆς ὑπολαβοῦσα δελφίνων ἀγέλη πρὸς τὸ Ῥίον κατὰ τὴν Μολύκρειαν ἐκόμιζε.» Πλούταρχος Sept. Sap. Conν. xix. «καὶ ἡ Μολύκρεια δ' ἐστὶ κατὰ τὸ Ἀντιρρίον, Αἰτωλικὸν πολίχνιον.» Στράβων 9,4,8. «Ἑλλάνικος δ' οὐδὲ τὴν περὶ ταύτας ἱστορίαν οἶδεν, ἀλλ' ὡς ἔτι καὶ αὐτῶν οὐσῶν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ καταστάσει μέμνηται, τὰς δ' ὕστερον καὶ τῆς τῶν Ἡρακλειδῶν καθόδου κτισθείσας Μακυνίαν καὶ Μολύκρειαν ἐν ταῖς ἀρχαίαις καταλέγει, πλείστην εὐχέρειαν ἐπιδεικνύμενος ἐν πάσῃ σχεδόν τι τῇ γραφῇ.» Στράβων 10,2,6. «Μετὰ δὲ Ἀκαρνανίαν Αἰτωλία ἐστὶν ἔθνος, καὶ πόλεις ἐν αὐτῇ εἰσὶν αἶδε·Καλυδῶν, Ἀλικαρνα, Μολύκρεια.» Σκύλαξ 35

<sup>655</sup> « ὅτι μὲν γὰρ οἱ παῖδες τοῦ Γανύκτορος Κτίμενος καὶ Ἄντιφος ἔφυγον ἐς Μολυκρίαν ἐκ Ναυπάκτου » Pausanías Περιηγ. 9,31,6. «κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς ὁ τῶν Ἀχαιῶν ναύαρχος ἐξοδεύσας εἰς Μολυκρίαν, ἦκεν ἔχων οὐ πολὺ λείποντα τῶν ἑκατὸν σωματῶν. » Πoλύβιος Ἱστορ. 5,94,8. «Μολυκρία, πόλις Αἰτωλίας. Στράβων δεκάτη. Θουκυδίδης δευτέρα Μολύκρειον αὐτὴν καλεῖ, Εὐφορίων δὲ Μολυκρίαν αὐτὴν φησι. τὸ ἐθνικὸν Μολύκριος καὶ θηλυκῶς καὶ οὐδετέρως. καὶ Μολύκρισσα καὶ Μολυκριάς. λέγεται καὶ Μολυκrieύς. Ἀρκάδιος δὲ Μολυκράϊους φησί.» Στέφανος Βυζάντιος. Το όνομα της πόλης δείχνει προελληνικό Στεργιόπουλος (1939) 115 και τοποθετήσεις άλλων μελετητῶν 115-6.

<sup>656</sup> «παρέπλευσε δὲ καὶ ὁ Φορμίων ἐπὶ τὸ Ῥίον τὸ Μολυκρικὸν καὶ ὠρμίσατο ἔξω αὐτοῦ ναυσὶν εἴκοσιν » Θουκυδίδης 2,86,2

<sup>657</sup> Στράβων 8,2,3

<sup>658</sup> « τῷ Ῥίῳ τῷ Ἀχαϊκῷ » Θουκυδίδης 2,26,4

Στις μυθολογικές αφηγήσεις το Μολύκριον συνδέεται με το ακρωτήριο και μάλιστα στο μύθο των Ηρακλειδών αποτελεί το δρόμο προς την Πελοπόννησο. Ενδιαφέρον στο μύθο παρουσιάζει ότι το μαντείο των Δελφών θεωρεί το στενό του Ρίου - Αντιρρίου και όχι τον ισθμό της Κορίνθου ως δρόμο προς την Πελοπόννησο<sup>659</sup>. Ακόμη μία παράδοση που έχει να κάνει με το Μολύκριον σχετίζεται με το θάνατο του Ησιόδου, ο οποίος δολοφονήθηκε από τους Κτίμενο και Αντιφο, γιους του Γανύκτορος. Οι δολοφόνοι πέταξαν το πτώμα στην θάλασσα και πήγαν από τη Ναύπακτο στο Μολύκριο<sup>660</sup>, όπου και δικάστηκαν, όταν εκεί ξεβράστηκε το σώμα του Ησιόδου<sup>661</sup>.

Η λοκρική αρχικά πόλη<sup>662</sup> πέρασε διαδοχικά από τα χέρια Κορινθίων, Αθηναίων και τέλος των Αιτωλών. Η ίδρυση της πόλης από την Κόρινθο είναι ένα γεγονός αποδεκτό από μέρος μόνο των γραπτών πηγών<sup>663</sup>. Άλλες πηγές τοποθετούν την ίδρυση της πόλης σε παλιότερους χρόνους<sup>664</sup>. Οι απόψεις των μελετητών για το πότε οι Κορίνθιοι ίδρυσαν ή αποίκισαν το Μολύκριον δίστανται. Παλιότεροι μελετητές έχουν την άποψη ότι η Κόρινθος έδειξε το ενδιαφέρον της για την περιοχή ήδη από τον 8<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ.<sup>665</sup>, ενώ άλλοι νεώτεροι στα μέσα του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>666</sup>, όταν δηλαδή ιδρύονται οι περισσότερες αποικίες με τις οποίες ασχολείται η ανά χειρας εργασία. Όμως υπάρχει και η άποψη οι Κορίνθιοι να έδειξαν ενδιαφέρον για το Μολύκριον κατά τον 5<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ., λόγω του ανταγωνισμού στην περιοχή με την Αθήνα<sup>667</sup>.

---

<sup>659</sup> Πausanias 2,7,6. 8,5,6. Freitag (2000) 59 σημ. 295 όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τον χερσημό.

<sup>660</sup> Πausanias 9,31,6

<sup>661</sup> «τοῦ δ' Ἡσιόδου τὸν νεκρὸν εὐθὺς ἀπὸ γῆς ὑπολαβοῦσα δελφίνων ἀγέλη πρὸς τὸ Ἷριον κατὰ τὴν Μολύκρειαν ἐκόμιζε. » Πλούταρχος Sept. sap. con. 162E. και «Ἡσιόδου δὲ κατὰ καιρὸν αὐτὸς ἡμᾶς, ... θαλάσση διαφερόμενον ἀράμενοι δελφίνες, ἕτεροι παρ' ἐτέρων ἐκδεχόμενοι προθύμως, εἰς τὸ Ἷριον ἐκθέντες ἔδειξαν ἐσφαγμένον.» Πλούταρχος De sol. anim. 984D. Και για τους δύο μύθους Freitag (2000) 59-60 και σημ. 295-298

<sup>662</sup> «Ὀλύκραι, πόλις περὶ Ναύπακτον. Ἐκαταίος περιηγήσει Εὐρώπης. τὸ ἐθνικὸν Ὀλυκραίος.» Στέφανος Βυζάντιος. Oldfather (1933) στ. 34

<sup>663</sup> Θουκυδίδης 3,102,2.

<sup>664</sup> Στράβων 10,2,6. Η περίοδος της μετακίνησης των Ηρακλειδών τοποθετείται αναμφίβολα πριν την περίοδο της αποικιοκρατικής δράσης των Κυψελιδών.

<sup>665</sup> Oldfather (1933) στ. 37. Klaffenbach IG IX I<sup>2</sup>, 3, IX

<sup>666</sup> Salmon (1984) 213. Βορειότερα από το Μολύκριον, στη Βλαχομάνδρα, έχει βρεθεί μία επιτύμβια επιγραφή που έχει χρονολογηθεί τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. Η επιγραφή είναι γραμμένη με το κορινθιακό αλφάβητο, κάτι που δείχνει την επιρροή της Κορίνθου στην περιοχή. Ρωμαίος (1916) 46. Oldfather (1933) στ. 37.

<sup>667</sup> Η Salmon υποθέτει ότι ο κατάληψη του Μολυκρίου από τους Κορινθίους έγινε τη δεκαετία του 450 π.Χ. Salmon (1984) 277 και σημ. 24, 278

Ως προς το μέγεθος της πόλης οι πληροφορίες από τις πηγές δεν είναι συγκεκριμένες. Ο Στράβων αναφέρεται στο Μολύκριον με τον όρο «πολίχιον»<sup>668</sup> ενώ σε άλλους συγγραφείς απαντάται ως «πόλις»<sup>669</sup>. Δύο παρατηρήσεις μπορούν να εκφραστούν για το μέγεθος της πόλης. Σε μία τόσο στρατηγική θέση ακόμη και αν αρχικά υπήρχε μια μικρή πόλη θα είχε μια γρήγορη εξέλιξη και ανάπτυξη ως προς τον αριθμό των κατοίκων της. Από την άλλη βέβαια η πόλη πέρασε από τα χέρια πολλών κατακτητών, κάτι που πιθανόν επηρέαζε αρνητικά τον αριθμό των κατοίκων. Ιδιαίτερα βέβαια, την περίοδο της λειτουργίας του Μολυκρίου ως αποικίας των Κορινθίων, η μητρόπολη θα ενίσχυε την αποικία της σε μία περιοχή πολύ χρήσιμη για αυτή και παράλληλα μία τοποθεσία που δεν υπήρχε άλλη μεγάλη αποικία για να την στηρίξει<sup>670</sup>.

Οι γραπτές πηγές δεν καλύπτουν την περίοδο που μας ενδιαφέρει, την κατάληψη ή τον αποικισμό της πόλης από τους Κορινθίους. Το κυρίαρχο γεγονός με το οποίο ασχολούνται οι αρχαίοι συγγραφείς είναι η κατάληψη του Μολυκρίου από τους Αιτωλούς, οι οποίοι με τη βοήθεια σπαρτιατικών δυνάμεων, των οποίων ηγούνταν ο Ευρύλοχος, καταλαμβάνουν τη Ναύπακτο και κατόπιν το Μολύκριον<sup>671</sup>. Η ενέργεια αυτή τοποθετείται το 426 π.Χ.<sup>672</sup>, πρωτύτερα την πόλη κατείχαν οι Κορίνθιοι και ακολούθως οι Αθηναίοι, γεγονότα για τα οποία η μόνη συγκεκριμένη

---

<sup>668</sup> Στράβων 9,4,8

<sup>669</sup> Στέφανος Βυζάντιος

<sup>670</sup> Το Μολύκριο, παρά την αναφορά αυτή από το Στράβωνα, δε μπορεί να θεωρηθεί περίπτωση σαν το Σόλλιον ή τη Χαλκίδα, για τις οποίες είχαμε περισσότερες αναφορές για το μέγεθος τους, γιατί το Μολύκριο φαίνεται να αποτελούσε την ισχυρότερη αποικία των Κορινθίων στην αιτωλική ακτή.

<sup>671</sup> Απορίας άξιο είναι γιατί ο Ευρύλοχος, αφού κατέλαβε στη σειρά τη Ναύπακτο και το Μολύκριο, δεν προχώρησε και προς τη Μακύνεια, ενώ προχώρησαν προς την περιοχή της Αιολίδας, δηλαδή στην Πλευρώνα και την Καλυδώνα. Θουκυδίδης 3,102,5. ο Woodhouse αποδίδει σε γεωγραφικούς λόγους την κίνηση αυτή. Εξηγεί ότι τα στρατεύματα δεν ακολούθησαν την παράκτια οδό, λόγω των δυσκολιών που ενδεχομένως συναντούσαν στο στενό πέρασμα από το όρος Κλόκοβα, αλλά ακολούθησαν μια διαδρομή μέσα από την ενδοχώρα. Η διαδρομή διασχίζει τα υψώματα, στα ανατολικά της Βέλβινας για να φτάσει στο δρόμο δίπλα στον Φιδάρη, σημερινό Εύηνο, και από εκεί στην Καλυδώνα, που βρισκόταν στη δυτική ακτή του ποταμού. Woodhouse (1897) 328. Η άποψη αυτή όμως δεν λαμβάνει υπόψη της ότι οι δυσκολίες και η χρονική καθυστέρηση θα ήταν μεγαλύτερες ακολουθώντας αυτή την διαδρομή, λόγω του ορεινού εδάφους από όπου θα έπρεπε να περάσουν. Ίσως οι σύμμαχοι να πέρασαν από τη Μακύνεια και τη Χαλκίδα και να προσπάθησαν να τις καταλάβουν, με άγνωστο αποτέλεσμα, χωρίς όμως η προσπάθειά τους αυτή να καταγράφηκε από τους αρχαίους συγγραφείς.

<sup>672</sup> «προσεχώρησαν. γενόμενοι δ' ἐν τῇ Ναυπακτίᾳ καὶ οἱ Αἰτωλοὶ ἅμα ἤδη προσβεβηθηκότες ἐδήουν τὴν γῆν καὶ τὸ προάστειον ἀτείχιστον ὃν εἶλον· ἐπὶ τε Μολύκρειον ἐλθόντες τὴν Κορινθίων μὲν ἀποικίαν, Ἀθηναίων δὲ ὑπήκοον, αἰροῦσιν.» Θουκυδίδης 3,102,3. «οἱ Αἰτωλοὶ διὰ τὴν νίκην ἐπαρθέντες, καὶ προσλαβόμενοι Λακεδαιμονίων τρισχιλίους στρατιώτας, στρατεύσαντες ἐπὶ Ναύπακτον, κατοικούντων ἐν αὐτῇ τότε Μεσσηνίων, ἀπεκρούσθησαν. μετὰ δὲ ταῦτα στρατεύσαντες ἐπὶ τὴν ὀνομαζομένην Μολυκρίαν εἶλον τὴν πόλιν.» Διόδωρος Σικελιώτης 12,60,3

αναφορά είναι για τις φιλικές σχέσεις Αθήνας με το Μολύκριον, κάτι που φαίνεται από την ανεμπόδιστη χρήση του λιμανιού της πόλης από τον Φορμίωνα<sup>673</sup>.

## Η ακριβής θέση

Από τον Στράβωνα έχουμε την πληροφορία ότι το Μολύκριο βρισκόταν πολύ κοντά στον Ταφιασσό<sup>674</sup>. Το σύνολο των γραπτών πηγών (περιλαμβανομένου και του Στράβωνα) παρουσιάζουν το Μολύκριο να βρίσκεται κοντά στο Αντίρριο<sup>675</sup>. Ωστόσο η απόσταση αυτή δεν θα πρέπει να θεωρηθεί πολύ μικρή, ο Πολύβιος αναφερόμενος σε γεγονότα του 217 π.Χ., δίνει την εντύπωση ότι το Μολύκριο και το Αντίρριο δεν ταυτίζονταν ως θέσεις<sup>676</sup>.

Σύμφωνα με αρχαιολογικά στοιχεία το Μολύκριο καταλάμβανε δύο τοποθεσίες, μία η ακρόπολη, και η πόλη όπως αυτή εκτεινόταν έξω από τα τείχη της ακρόπολης. Η θέση αυτή πρέπει να αναζητηθεί στο πλάτωμα του βουνού Ελληνικόν, 3 χλμ. βόρεια του σημερινού χωριού Μολύκρειον και 2 χλμ. νοτιοδυτικά του μικρού χωριού Βέλβινα. Ο δρόμος που οδηγεί στην ακρόπολη της αρχαίας πόλης ξεκινά από τα δυτικά του βουνού και φτάνοντας στην κοιλάδα του χωριού Αγραπιδόκαμπου, από εκεί ένας δασικός δρόμος οδηγεί στην κορυφή της ακρόπολης (ύψος 503,9μ.). Άλλος ένας δρόμος μέσα από το χωριό Βέλβινα, από ένα δρόμο που ανεβαίνει από τα ανατολικά του βουνού<sup>677</sup>.

Ξεκινώντας από την ακρόπολη πρώτος ο Woodhouse την εντόπισε στο κάστρο, το επονομαζόμενο Ελληνικό<sup>678</sup>. Η ακρόπολη θα πρέπει να τοποθετηθεί στο Ελληνικό, νοτιοανατολικά από το εκκλησάκι του προφήτη Ηλία, όπου συναντιούνται οι δύο δρόμοι. Πρόκειται για ένα επίμηκες πλάτωμα με άξονα βόρεια βορειοδυτικά-

<sup>673</sup> «παρέπλευσε δὲ καὶ ὁ Φορμίων ἐπὶ τὸ Ῥίον τὸ Μολυκρικὸν καὶ ὠρμίσατο ἔξω αὐτοῦ ναυσὶν εἴκοσιν, αἰσπερ καὶ ἐναυμάχησεν. ἦν δὲ τοῦτο μὲν τὸ Ῥίον φίλιον τοῖς Ἀθηναίοις,» Θουκυδίδης 2,86,3

<sup>674</sup> «κληθέντος Αἰτωλικοῦ ὑπὲρ δὲ τῆς Μολυκρείας Ταφιασσὸν καὶ Χαλκίδα, ὄρη ἰκανῶς ὑψηλά» Στράβων 10,2,4. Ὁμως ὁ Στράβωνας, ὅπως ἔχει ἤδη αναφερθεῖ εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ μὴν εἶχε ἐπισκεφεῖ τὴν περιοχὴ, κάτι ποὺ φαίνεται καὶ στὴν σύγχυση στὴν ὁποία περιέρχεται ὅταν ἀναφέρει τὶς ἀπόψεις Ἀρτεμίδωρου καὶ Ἀπολλόδωρου γιὰ τὴν σειρά τῶν πόλεων στὴν αἰτωλικὴ ἀκτὴ.

<sup>675</sup> Πολύβιος 5,94,7. «καὶ ἡ Μολύκρεια δ' ἐστὶ κατὰ τὸ Ἄντίρριον» Στράβωνας 9,4,8., ἀλλὰ καὶ «εἶτα Μολύκρεια καὶ πλησίον τὸ Ἄντίρριον » 10,2,21. Πλουτάρχος Sept. sap. con. 162E. Πλίνιος HN 4,2. «Καὶ ῤιον μὲν, φησι, λέγομεν ἅπαν ὄρους ἀκρωτήριον, ἰδίως δὲ τὸ Μολύκριον.» Φώτιος Bibl. Cod. 279 534a 18-19. «Ῥίον, πόλις Μεσσηνίας ἢ Ἀχαΐας. καὶ ἄλλη Αἰτωλίας, ἡ καὶ Μολυκρικὸν ἐκαλεῖτο.» Στέφανος Βυζάντιος

<sup>676</sup> «κατὰ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς ὁ τῶν Ἀχαιῶν ναύαρχος ἐξοδεύσας εἰς Μολυκρίαν, ἦκεν ἔχων οὐ πολὺ λείποντα τῶν ἑκατὸν σωματίων. αὐτὶς δ' ὑποστρέψας ἐπλευσε πρὸς Χάλκειαν, τῶν δ' ἐκβοθησάντων ἐκυρίευσεν δύο μακρῶν πλοίων αὐτάνδρων ἔλαβε δὲ καὶ κέλητα περὶ τὸ Ῥίον Αἰτωλικὸν »Πολύβιος 5,94,7-8. Fraser (1954) 250.

<sup>677</sup> Πορτελάνος (1998) 311-312

<sup>678</sup> Woodhouse (1897) 324



νότιο νοτιοανατολικά, στο νότιο τμήμα παρατηρείται μία διεύρυνση του πλατώματος<sup>679</sup>.

Η πόλη εκτεινόταν και εκτός της ακροπόλεως προς τα βορειοανατολικά, από το εκκλησάκι του προφήτη Ηλία μέχρι το πλάτωμα της ακροπόλεως<sup>680</sup>.

### **Γεωμορφολογικά στοιχεία (χάρτης VI)**

Η περιοχή όπου τοποθετείται το Μολύκριον έχει πολλά κοινά στοιχεία με την περιοχή της Μακύνειας, με ιδιαίτερη έμφαση βέβαια στο στενό του Ρίου – Αντιρρίου. Έτσι λοιπόν και εδώ τα Ναυπακτικά όρη, η μεγάλης έκτασης πεδιάδα και η εγγύτητα με τη θάλασσα αποτελούν τα κυρίαρχα στοιχεία. Στα βόρεια της θέσης υπάρχει μία οροσειρά, ένας μεγάλος ορεινός όγκος, ο οποίος φτάνει σε αρκετά μεγάλο ύψος, κάτι που αποκλείει την επικοινωνία με την ενδοχώρα.

Η πόλη είχε στη διάθεσή της μια μεγάλη πεδιάδα, στην οποία θα μπορούσε να αναπτυχθεί ο οικισμός. Η πεδινή έκταση είναι εύφορη λόγω μικρών ρευμάτων που υπάρχουν. Η καλλιέργεια της έκτασης αυτής, θα ήταν αρκετή για να ικανοποιήσει τις ανάγκες της πόλης.

Ιδιαίτερης σημασίας, ακόμη και σήμερα, είναι το στενό, το οποίο χωρίζει νοητά τον Κορινθιακό από τον Πατραϊκό κόλπο. Πρόκειται για το σημείο που η απόσταση μεταξύ της Πελοποννήσου και της Στερεάς Ελλάδας είναι η μικρότερη. Είναι λοιπόν λογικό να δίνεται στο ακρωτήριο του Αντιρρίου μεγάλη σημασία, αφού εκεί βρίσκεται η συντομότερη δίοδος προς την Πελοπόννησο, για τη δυτική Ελλάδα.

Εκτός όμως από το στενό υπάρχει στη θέση η δυνατότητα της εύκολης πρόσβασης προς τη θάλασσα, λόγω της μικρής απόστασης από αυτή. Ανατολικά ή δυτικά από το ακρωτήριο, οι ακτές προσφέρονται για τον ελλιμενισμό πλοίων και τη δημιουργία λιμανιού. Ωστόσο παρόλο που η τοποθεσία δεν είναι εντελώς αφύλακτη<sup>681</sup>, οι ισχυροί άνεμοι που πνέουν κατά τους χειμερινούς μήνες δεν επιτρέπουν την ασφαλή προσάραξη των πλοίων, σε όλη τη διάρκεια του χρόνου.

### **Η ακρόπολη**

Η ακρόπολη του Μολυκρίου στο βουνό Ελληνικό διέθετε οχυρωματικό περίβολο, ο οποίος περιέκλειε έκταση εμβαδού 14 στρεμμάτων. Το μήκος της

---

<sup>679</sup> Πορτελάνος (1998) 313

<sup>680</sup> Πορτελάνος (1998) 316-317

<sup>681</sup> Τα Ναυπακτικά όρη από βόρεια και τα όρη της Αχαΐας από τα νότια.

σωζόμενης σήμερα οχύρωσης είναι 365 μέτρα. Το έδαφος του πλατώματος ήταν ψηλότερο στο νότιο τμήμα του<sup>682</sup>. Το βόρειο τμήμα του ήταν ομαλότερο και εκεί θα πρέπει να υπήρχε η πύλη του τείχους, προσανατολισμός που συμφωνεί και με την τοποθέτηση της πόλης στα βόρεια της ακρόπολης. Η πύλη δεν θα μπορούσε να τοποθετηθεί δεξιά ή αριστερά, λόγω του ότι οι πλαγιές ήταν απότομες<sup>683</sup>. Το τείχος σώζεται σε κάποια σημεία σε ύψος ενός μέτρου. Το σύστημα δόμησης σύμφωνα με τον Ορλάνδο είναι «ακανόνιστον ισοδομικόν»<sup>684</sup>. Η πορεία της οχύρωσης δεν εμφανίζει γωνίες και δεν περιλαμβάνει πύργους, αλλά σχηματίζει καμπύλη, όπου χρειάζεται για την αλλαγή πορείας<sup>685</sup>.

Στα όρια των τειχών έχουν εντοπιστεί και καταγραφεί ένας ναός και μία στοά, στο βόρειο και ομαλότερο τμήμα του πλατώματος της ακροπόλεως. Ο ναός ήταν αφιερωμένος μάλλον στον Ποσειδώνα<sup>686</sup> και χρονολογείται μέχρι τα τέλη του 5<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.<sup>687</sup>. Ο ναός εκτιμάται ότι δεν τελείωσε ποτέ και σε αυτή την άποψη συντελεί και η ύπαρξη μιας στοάς, χτισμένη παράλληλα με το ναό. Η στοά λόγω της ευτελούς κατασκευής της και της πολύ μικρής απόστασης από το ναό θεωρείται ότι ήταν ένα πρόχειρο εργαστήριο για την κατασκευή του ναού και η παραμονή της εκεί αποδεικνύει ότι ο ναός έμεινε ημιτελής<sup>688</sup>.

Ακόμη δύο κτίσματα έχουν εντοπιστεί στην ακρόπολη. Το ένα στο ψηλότερο κεντρικό σημείο του πλατώματος, είναι μάλλον ένας μικρός ναός, που στη βόρεια πλευρά του υπάρχει ένας βωμός. Βορειοανατολικά του ναού εντοπίζεται άλλο ένα ορθογώνιο κτήριο. Η συγκέντρωση τόσων κτηρίων και ναών στην ακρόπολη μας επιτρέπει την υπόθεση ότι εκεί υπήρχαν και άλλα δημόσια κτήρια, καθώς και η Αγορά της πόλης<sup>689</sup>.

---

<sup>682</sup> Πορτελάνος (1998) 313

<sup>683</sup> Ορλάνδος (1922-25) 57

<sup>684</sup> Ορλάνδος (1922-25) 56

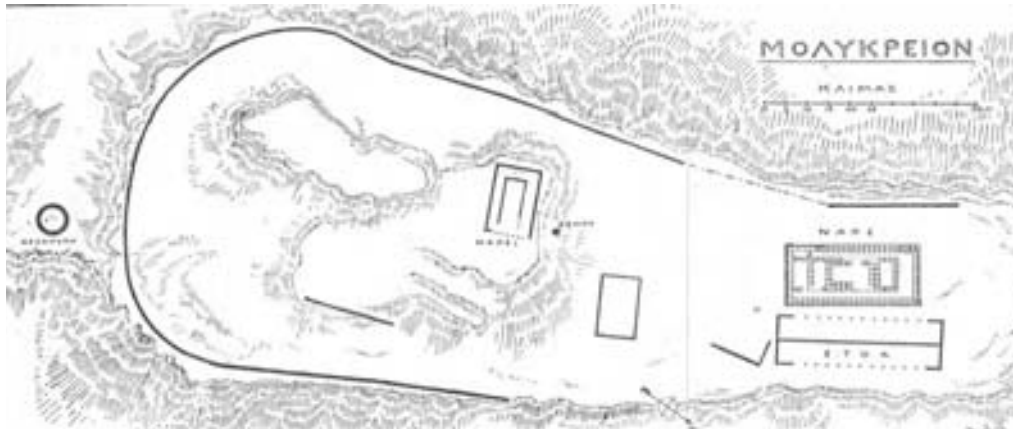
<sup>685</sup> Ο Ορλάνδος λέει ότι αυτό οφείλεται στην οικονομία υλικού και εργασίας. Ορλάνδος (1922-23) 313

<sup>686</sup> «οἱ παῖδες τοῦ Γανύκτορος Κτίμενος καὶ Ἄντιφος ἔφυγον ἐς Μολυκρίαν ἐκ Ναυπάκτου διὰ τοῦ Ἡσιόδου τὸν φόνον καὶ αὐτόθι ἀσεβήσασιν ἐς Ποσειδῶνα ἐγένετο [τῆ Μολυκρίδι] σφίσιν ἡ δίκη» Πausanias 9,31,6. καὶ «οἱ δὲ Ἀθηναῖοι καταδιώξαντες καὶ ναῦς δώδεκα λαβόντες τοὺς τε ἄνδρας ἐξ αὐτῶν τοὺς πλείστους ἀνελόμενοι ἐς Μολύκρειον ἀπέπλεον, καὶ τροπαῖον στήσαντες ἐπὶ τῷ Ἰρίῳ καὶ ναῦν ἀναθέντες τῷ Ποσειδῶνι ἀνεχώρησαν ἐς Ναύπακτον.» Θουκυδίδης 2,84,5. Ορλάνδος (1922-25) 55. Ωστόσο οι αναφορές αυτές δίνουν την εντύπωση ότι το ιερό βρισκόταν πολύ κοντά στο Αντίρριο.

<sup>687</sup> Ορλάνδος (1922-25) 62

<sup>688</sup> Ορλάνδος 1922-25) 63

<sup>689</sup> Πορτελάνος (1998) 316. Από τον Ορλάνδο αναφέρονται και επιγραφές που έχουν βρεθεί στην ακρόπολη. Ορλάνδος (1922-25) 63-64



Εικ.34 Κάτοψη της ακρόπολης από τον Α. Ορλάνδο

## Η πόλη

Θα περίμενε κανείς η πόλη του Μολυκρίου να βρίσκεται στην πεδινή έκταση του Αντιρρίου. Σε αυτή την αίσθηση συμβάλουν και οι γραπτές πηγές, οι οποίες δεν δίνουν μια ξεκάθαρη εξήγηση για το που βρισκόταν η πόλη του Μολυκρίου. Αντίθετα, η αναφορά του σε σχέση με το Αντίρριο ενισχύει τις υποθέσεις για την τοποθέτησή του χαμηλά κοντά στο ακρωτήριο.

Ωστόσο τα αρχαιολογικά ευρήματα δε δείχνουν, ακόμη τουλάχιστον, κάτι τέτοιο. Η αναφορά του Ορλάνδου ότι τα δύο μεσαιωνικά κάστρα σε Ρίο και Αντίρριο ήταν χτισμένα πάνω σε αρχαία θεμέλια<sup>690</sup>, όμως εκτός από αυτά δεν υπάρχουν άλλα αρχαιολογικά ευρήματα στην περιοχή. Είναι πολύ πιθανό ωστόσο να υπήρχε μία εγκατάσταση σε μία πεδιάδα με ευνοϊκές συνθήκες για την ανάπτυξη ενός οικισμού. Όμως αν η πόλη δεν βρισκόνταν εκεί, πού θα πρέπει να αναζητηθεί;

Ο Woodhouse στην περιγραφή που έδωσε για την τοποθεσία, ανέφερε ότι στο δρόμο για την ακρόπολη, το εκκλησάκι του Προφήτη Ηλία ήταν χτισμένο από αρχαίες λιθοπλίνθους. Στο μονοπάτι προς τα νότια, συνάντησε πολλά αρχαία αναλήμματα και λιθοπλίνθους λαξευμένους για να φιλοξενήσουν στήλες. Η κορυφή του υψώματος, στην οποία εφάπτεται το μονοπάτι είναι ένα στενό πλάτωμα, το οποίο καλύπτει συστάδα από θάμνους<sup>691</sup>. Ωστόσο παρά τις δυσκολίες που εμφανίζονται, λόγω της βλάστησης έχουν εντοπιστεί ευρήματα στην ανατολική βορειοανατολική πλευρά του υψώματος, τα οποία φανερώνουν ότι η πόλη εκτεινόταν νότια του Προφήτη Ηλία και βορειοδυτικά της ακρόπολης. Επιπλέον στην κορυφή του

<sup>690</sup> Ορλάνδος (1922-25) 55

<sup>691</sup> Woodhouse (1897) 324

υψώματος βρέθηκε ένας λιθοσωρός από αρχαίες λιθοπλίνθους, που φανερώνει την ύπαρξη ενός μεγάλου κτηρίου ή ενός μεγάλου τάφου<sup>692</sup>.

Ανατολικά αυτού του υψώματος στο δρόμο που εφάπτεται σε αυτό και οδηγεί προς το εκκλησάκι, ο Πορτελάνος διέκρινε στην άκρη του δρόμου ένα τμήμα αρχαίου αναλήμματος. Το εύρημα αυτό τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι ίσως να πρόκειται για τμήμα της οχύρωσης της πόλης. Νοτιότερα εντοπίστηκαν και άλλα τμήματα και σε κάποιο σημείο διακρίνεται η χαλαρή, ακανόνιστη τραπεζιόσχημη δόμηση. Ακόμη νοτιότερα κάποια ερείπια δείχνουν την ύπαρξη μιας πύλης και ενός πύργου<sup>693</sup>. Ωστόσο αυτό που έχει περισσότερη σημασία σε αυτή την περιοχή, από την ακριβή καταγραφή της πορείας του τείχους, που ούτως ή άλλως περιέχει μεγάλη δόση υποθέσεων, είναι η επιλογή του τόπου για την ίδρυση της πόλης.

Η επιλογή της ακρόπολης είναι μάλλον επιτυχημένη, γιατί μια πόλη σε μία τόσο στρατηγική θέση χρειαζόταν έναν ασφαλή χώρο, όπου θα κατέφευγαν οι κάτοικοι σε περιπτώσεις εχθρικών επιδρομών. Αυτό δεν σημαίνει όμως ότι η πόλη θα πρέπει να αναζητηθεί σε τόσο μεγάλο υψόμετρο και σε μεγάλη απόσταση από το ακρωτήριο. Ίσως αυτό που ο Πορτελάνος περιέγραψε ως την πόλη του Μολυκρίου, να πρόκειται για μία προέκταση της ακροπόλεως. Έστω και αν τα αρχαιολογικά ευρήματα δεν μας βοηθούν θα πρέπει να θεωρήσουμε πιο πιθανή την τοποθέτηση της πόλης στην πεδινή έκταση, λίγο βορειότερα του ακρωτηρίου.

Εξάλλου από τις πόλεις που έχουν μέχρι τώρα ερευνηθεί ως αποικίες της Κορίνθου βλέπουμε ότι οι πόλεις έχουν μια στενή σχέση με τη θάλασσα, κάτι που ήταν το κυρίως ζητούμενο για την Κόρινθο. Αξιοσημείωτο πάντως είναι ότι μικρότερες πόλεις, όπως η Μακύνεια είναι χτισμένη σε ένα χαμηλό λόφο και όχι σε μεγάλο υψόμετρο, όπως θα μπορούσε<sup>694</sup> να είναι. Το Μολύκριον θα είχε ασφαλώς σε όλες τις φάσεις της ιστορίας του, στα χέρια οποιουδήποτε από τους κατακτητές του, μεγαλύτερη δύναμη από τις υπόλοιπες αιτωλικές πόλεις, που εξετάζονται εδώ. Άρα δεν συνέτρεχε τόσο σοβαρός λόγος στο να μην εκμεταλλευθεί άμεσα την πεδιάδα του Αντιρρίου, με την απευθείας ίδρυση της πόλης εκεί.

## **Το λιμάνι**

---

<sup>692</sup> Πορτελάνος (1998) 317

<sup>693</sup> Πορτελάνος (1998) 317-318

<sup>694</sup> Υπάρχει βορειότερα της θέσης το ύψωμα Παλιολήμερο με ύψος (516μ.) αντίστοιχο με αυτό στο οποίο τοποθετείται η πόλη του Μολυκρίου.

Για το λιμάνι του Μολυκρίου δεν έχουν εντοπιστεί αρχαιολογικά ευρήματα. Όμως θα πρέπει να θεωρηθεί σίγουρη η ύπαρξή<sup>695</sup> του κοντά στο ακρωτήριο, είτε δυτικά στον Πατραϊκό κόλπο, είτε ανατολικά στον Κορινθιακό.

Σχετικά με την παράκτια περιοχή του Μολυκρίου, υπάρχει μία πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη με τη γεωμορφολογική εξέλιξη της. Με τη λήψη αεροφωτογραφιών γεωλόγοι και αρχαιολόγοι κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι στην αρχαιότητα δυτικά του ακρωτηρίου υπήρχε ένας όρμος, ο οποίος δεν είναι ορατός σήμερα<sup>696</sup>. Σε αυτή την κοιλάτη θα πρέπει να τοποθετηθεί το λιμάνι του Μολυκρίου.



Εικ.36 Αεροφωτογραφία της σημερινή ακτογραμμής του Αντιρρίου



<sup>695</sup> Ο Φορμίων χρησιμοποίησε το λιμάνι. «παρέπλευσε δὲ καὶ ὁ Φορμίων ἐπὶ τὸ Ἴριον τὸ Μολυκρικὸν καὶ ὠρμίσατο ἔξω αὐτοῦ ναυσὶν εἴκοσιν, αἴσπερ καὶ ἐναυμάχησεν. ἦν δὲ τοῦτο μὲν τὸ Ἴριον φίλιον τοῖς Ἀθηναίοις.» Θουκυδίδης 2,86,3

<sup>696</sup> Οι ακτογραμμές του Κορινθιακού και Πατραϊκού κόλπου έχουν υποστεί αλλαγές. Liritzis & Miserlis & Rigopoulos (1983) 201

Το λιμάνι της πόλης θα είχε το χαρακτήρα πορθμείου, όχι μόνο για το εμπόριο, αλλά και για στρατιωτικούς σκοπούς, αφού η απόσταση από την Πελοπόννησο ήταν σε αυτό το σημείο μικρότερη. Επίσης το μέγεθος του λιμανιού θα ήταν αρκετά μεγάλο, ώστε να εξυπηρετεί πολεμικούς στόλους<sup>697</sup>. Λογικό θα ήταν ένα τέτοιο λιμάνι να προσελκύσει όχι μόνο τους Κορινθίους, οι οποίοι επιθυμούσαν οι αποικίες τους να έχουν άμεση σχέση με τη θάλασσα, αλλά και από τους άλλους κατακτητές της.

### **Επικράτεια του Μολυκρίου**

Η επικράτεια της θέσης οριοθετείται μάλλον εύκολα από τα βόρεια και τα νότια της θέσης. Από τα βόρεια υπάρχουν ορεινοί όγκοι που δεν επιτρέπουν τον έλεγχο παρά ενδιάμεσα στις ορεινές απολήξεις που φτάνουν μέχρι την πεδιάδα. Από βόρεια και σε όλη την πεδιάδα μέχρι τη θάλασσα δεν υπάρχουν φυσικά εμπόδια, ώστε μπορεί να θεωρηθεί ενιαία η περιοχή.

Από τα δυτικά το όριο της πόλης δεν μπορεί να καθοριστεί από το φυσικό ανάγλυφο. Η χώρα της γειτονικής Μακύνειας ασφαλώς θα έπαιξε σημαντικό και καθοριστικό ρόλο για τη χάραξη του συνόρου της επικράτειας του Μολυκρίου, αν το σύνορο αυτό υπήρχε. Η απόσταση μεταξύ των δύο αυτών πόλεων ήταν μικρή και χωρίς την ύπαρξη ενός φυσικού ορίου είναι αρκετά πιθανό οι πόλεις αυτές να είχαν αναπτύξει στενότερες σχέσεις, ώστε να μην υπάρχουν διαχωριστικές γραμμές στις επικράτειές τους.

Ανατολικά και νοτιοανατολικά του Μολυκρίου υπήρχε χώρος ελεύθερος από φυσικά εμπόδια για τον έλεγχο της περιοχής. Πρόβλημα όμως θα αποτέλεσε η μεγαλύτερη όμορη πόλη Ναύπακτος, η οποία θα διεκδικούσε μεγαλύτερη έκταση. Εντούτοις το όριο της επικράτειας του Μολυκρίου μάλλον θα πρέπει να τοποθετηθεί στο μισό της απόστασης από τη Ναύπακτο, γιατί η δεύτερη είχε τη δυνατότητα εξάπλωσης στο δέλτα του Μόρνου.

### **Πλεονεκτήματα της θέσης**

Η θέση του Μολυκρίου είναι η πιο πλεονεκτική από τις υπόλοιπες κορινθιακές αποικίες στην αιτωλική ακτή. Το στενό του Ρίου – Αντιρρίου είναι

---

<sup>697</sup> Για αναφορές από τις πηγές που φανερώνουν τη χρήση του λιμανιού και μετά την περίοδο της κορινθιακής επιρροής. Freitag (2000) 67 σημ. 333

βέβαια το κυρίαρχο στοιχείο, στο οποίο οφείλεται και ο μεγάλος αριθμός κατακτητών που επιδίωξαν να έχουν στην κατοχή τους το Μολύκριον. Η σημασία να κατείχε μια δύναμη το στενό δεν έχει να κάνει τόσο με τον έλεγχο που θα ασκούσε στη διέλευση των πλοίων, γιατί δεν είχε στην κατοχή της και το αντικρινό ακρωτήριο, όσο για το ότι το στενό αποτελούσε σημείο περάσματος από τη Στερεά στην Πελοπόννησο. Άρα τα ακρωτήρια θα είχαν μεγάλη σημασία λόγω του ελέγχου που ασκούσαν σε αυτούς που διέσχιζαν το στενό.

Ο οπτικός έλεγχος εκτός από το ακρωτήριο μπορούσε να ασκηθεί και από την ακρόπολη της πόλης και μάλιστα με περισσότερη ασφάλεια για τους παρατηρητές. Από το Ελληνικό, οι Μολυκρικοί είχαν οπτική επαφή με την πεδινή έκταση που εκτείνονταν μπροστά τους, με το στενό, αλλά και απέναντι με τις αχαϊκές ακτές. Έτσι η πόλη μπορούσε να αντιληφθεί πιθανές εχθρικές επιθέσεις και να έπραττε ανάλογα.

Τέλος η πεδιάδα που απλωνόταν από τους πρόποδες του Ελληνικού μέχρι τις ακτές στους δύο κόλπους εκατέρωθεν του ακρωτηρίου, έδινε τη δυνατότητα στην πόλη να αναπτυχθεί. Επίσης η έκταση είναι μεγάλη και εύφορη, ώστε μπορούσε να εξυπηρετήσει τις ανάγκες μιας πόλης, αν και σημαντικά έσοδα για την πόλη θα προέρχονταν από το εμπόριο.

## Χρονολόγηση ίδρυσης των αποικιών

Οι περισσότερες πληροφορίες για το χρόνο ίδρυσης των αποικιών αντλούνται από τις γραπτές πηγές, όμως αυτό δε σημαίνει ότι όλες συμφωνούν, αφού η αξιοπιστία τους εξαρτάται από τη χρονική απόσταση με τα γεγονότα, αλλά και τις πηγές που ο αρχαίος συγγραφέας χρησιμοποίησε.

Η πλειοψηφία των γραπτών πηγών αναφέρει μόνο ότι οι οικιστές των αποικιών ήταν Κορίνθιοι. Ειδικότερα είναι αποδεκτό ότι στις αρχαίες γραπτές μαρτυρίες οι κυριότερες αποικίες των Κορινθίων, όπως η Αμβρακία, η Λευκάδα και το Ανακτόριο, φέρονται να έχουν ιδρυθεί με ευθύνη του Κύψελου. Αναλυτικότερα οι συγγραφείς αυτοί είναι ο Νικόλαος Δαμασκηνός<sup>698</sup>, ο Στράβων<sup>699</sup>, ο Σκύμνος<sup>700</sup> και ο Αντονίνος<sup>701</sup>. Η μόνη πηγή κατά την οποία ο Περίανδρος φαίνεται να είναι ο ιδρυτής των αποικιών, είναι ο Πλούταρχος<sup>702</sup>, κάτι που θα άλλαζε τη χρονολόγηση ιδρύσεώς τους.

Ο Oberhammer<sup>703</sup> προτείνει ότι η ίδρυση των πόλεων έγινε κατά την περίοδο του Κύψελου, προς το τέλος της τυραννίας του. Η πρότασή του αυτή στηρίζεται σε μία επιγραφή<sup>704</sup> που αφορούσε στην Κέρκυρα, η οποία πήρε μέρος στη ναυμαχία που διεξήχθη κοντά στον Άραχθο. Ο Oberhammer υπέθεσε ότι η Αμβρακία δεν είχε ιδρυθεί μέχρι τότε και ότι η Κέρκυρα προσπαθούσε να ιδρύσει δικές της αποικίες στην περιοχή. Έτσι λοιπόν έχοντας αποδεχτεί μια πρόωμη χρονολόγηση για την

---

<sup>698</sup> «εἰς τε ἀποικίαν ἐξῆγε τοὺς μὴ φίλους, ὅπως ἂν ῥᾶον ἄρχοι τῶν λοιπῶν· ἔπεμψε δὲ εἰς τε Λευκάδα καὶ Ἄνακτόριον, οἰκιστὰς αὐτῶν Πυλάδην καὶ Ἐχιάδην τάξας, παῖδας αὐτοῦ νόθους.» Νικόλαος Δαμασκηνός *Ιστορία Exc. de ins fr.* 58,48-50

<sup>699</sup> «Κορίνθιοι δὲ πεμφθέντες ὑπὸ Κυψέλου καὶ Γόργου ταύτην τε κατέσχον τὴν ἀκτὴν καὶ μέχρι τοῦ Ἀμβρακικοῦ κόλπου προῆλθον, καὶ ἢ τε Ἀμβρακία συνφίση καὶ Ἄνακτόριον, καὶ τῆς χερρονήσου διορῦξαντες τὸν ἰσθμὸν ἐποίησαν νῆσον τὴν Λευκάδα, καὶ μετενέγκαντες τὴν Νήριτον ἐπὶ τὸν τόπον, ὃς ἦν ποτὲ μὲν ἰσθμὸς νῦν δὲ πορθμὸς γεφύρα ζευκτός, με-τωνόμασαν Λευκάδα.» Στράβων. 10,2,8

<sup>700</sup> «Μετὰ τοὺς Μολοττοὺς δ' Ἀμβρακία Κορινθίων ἀποικὸς ἐστὶν ὅκισεν δ' ὁ Κυψέλου αὐτὴν πρότερον παῖς Γόργος εἴτ' Ἀμφιλοχικόν -- Ἐν τῇ παραλίᾳ δ' ἔστ' Ἄνακτόριον πόλις τὰύτην δ' Ἀκαρνανέες τε καὶ Κορίνθιοι ἀπέκισαν ἄν μετέπειτα δ' Ἀκαρνανία Λευκάς μὲν ἐν πρώταις, Κορινθίων κτίσις.» Σκύμνος *Ad Nicod.* 453-465

<sup>701</sup> «τοῖς πρὸς Ἡπειρώτας, Γόργον δὲ τὸν ἀδελφὸν Κυψέλου κατὰ τοὺς αὐτοῦ χρησμοὺς λαὸν ἔποικον ἀγαγεῖν εἰς Ἀμβρακίαν ἐκ Κορίνθου, Φαλαίικω δὲ τυραννοῦντι τῆς πόλεως » *Αντωνίνος Λιβεράλις* 4,4

<sup>702</sup> «ὥσπερ οὐδ' Ἀπολλωνίαν οὐδ' Ἄνακτόριον οὐδὲ τὴν Λευκαδίων χερρόνησον ὄκουν ἂν Ἕλληνες, εἰ Περίανδρος ἐκολάσθη μὴ μετὰ πολὺν χρόνον.» Πλούταρχος 552,E,6-8

<sup>703</sup> Oberhammer (1887) 74-75

<sup>704</sup> Πρόκειται για τη στήλη του Αρνιάδα. Dittenberger (1897) 178 no 868



επιγραφή (630 π.Χ.), χρονολογεί την ίδρυση των αποικιών τα τελευταία χρόνια της τυραννίας του Κύψελου.

Ο Domingo – Forasté δίνει την εξήγηση, ότι στο κείμενο του Πλουτάρχου δεν υπάρχει απευθείας αναφορά στο θέμα της ίδρυσης της Λευκάδας και του Ανακτορίου από τον Περίανδρο, αλλά το πρόβλημα εντοπίζεται στην αναφορά του κειμένου ότι η Απολλωνία ιδρύθηκε κατά την τυραννία του Περίανδρου<sup>705</sup>. Ο ίδιος υποστηρίζει ότι ύστερα από προσεκτική μελέτη των συμφραζόμενων του κειμένου το συμπέρασμα που μπορεί να εξαχθεί είναι ότι ο Περίανδρος ήταν εμπλεγμένος στη στρατιωτική υπεράσπιση της Απολλωνίας, της Λευκάδας και του Ανακτορίου, απέναντι στη επίθεση των Καρχηδονίων<sup>706</sup>. Έτσι μάλλον δε θα πρέπει να αναφερόμαστε σε αυτό το εδάφιο για την περίοδο ίδρυσης των αποικιών.

Στις αρχαίες πηγές που θέλουν την ίδρυση κατά τη διάρκεια της τυραννίας του Κύψελου, εντοπίζεται ένα πρόβλημα που έχει απασχολήσει πολλούς μελετητές. Πρόκειται για τη χρονολόγηση της τυραννίας, θέμα που δε μπορεί να αναλυθεί εκτενώς σε αυτή την εργασία<sup>707</sup>. Η χρονολόγηση πάντως που είναι γενικά παραδεκτή είναι 657-625 π.Χ.<sup>708</sup>

Τα νομίσματα θα μπορούσαν να αποδειχθούν βοηθητικά στην προσπάθεια μας να χρονολογήσουμε την ίδρυση των αποικιών αυτών από την Κόρινθο με μεγαλύτερη ακρίβεια. Όμως, όπως έχει επισημάνει ο Kraay, η εισαγωγή των νομισμάτων στην Κόρινθο θα πρέπει να έγινε κατά τη διάρκεια της τυραννίας του Περίανδρου, και μάλιστα τα τελευταία δέκα ή δεκαπέντε χρόνια της τυραννίας του<sup>709</sup>. Αλλά αν ανατρέξουμε και σε πιο πρόσφατη βιβλιογραφία, υιοθετείται η χρονολόγηση των μέσων του 6<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. για τα πρωιμότερα νομίσματα της Κορίνθου<sup>710</sup>. Έτσι δεν είναι δυνατό να στηριχθούμε στα νομίσματα, τα οποία εμφανίζονται στη μητρόπολη αρκετά αργότερα από την περίοδο που μας ενδιαφέρει, ακόμη περισσότερο στις αποικίες, στις οποίες η εμφάνιση κορινθιακών νομισμάτων θα γινόταν αργότερα στα πλαίσια των σχέσεων της με τη μητρόπολη.

---

<sup>705</sup> Domingo – Forasté (1988) 9-10

<sup>706</sup> Domingo – Forasté (1988) 11

<sup>707</sup> Για τη συζήτηση και την παλιότερη βιβλιογραφία που αφορά στο θέμα της χρονολόγησης της τυραννίας του Κύψελου. Domingo – Forasté (1988) 11 σημ. 19

<sup>708</sup> Domingo – Forasté (1988) 16

<sup>709</sup> Kraay (1976) 79

<sup>710</sup> Domingo – Forasté (1988) 16 σημ. 48

## Παράγοντες που ώθησαν τον Κύψελο να ιδρύσει αποικίες

Οι λόγοι που οδήγησαν τυράννους, στην προκειμένη περίπτωση τον Κύψελο να ιδρύνουν αποικίες ποικίλουν. Καταρχήν η όλη διαδικασία θα πρέπει να ιδωθεί ως μέρος της ικανοποίησης επίδοξων οικιστών, αλλά μέσω αυτής της ικανοποίησης μπορεί να διαμορφώνεται η επιδίωξη άλλων στόχων. Αυτή η επιδίωξη μπορεί να επιτευχθεί με την επιλογή των θέσεων που θα εγκατασταθούν.

Το πρώτο κίνητρο είναι ο «ιμπεριαλισμός», όπως προτείνει ο Graham<sup>711</sup>, όμως οι μόνες αποικίες που είχαν καθαρά τέτοιο σκοπό είχαν ιδρυθεί αργότερα από την Αθήνα και τη Σπάρτη για να εξασφαλίσουν τις ήδη εκτεταμένες αυτοκρατορίες τους. Οι αποικίες της Κορίνθου δεν θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως αποτέλεσμα των επεκτατικών βλέψεων της μητρόπολης. Οι μετέπειτα σχέσεις των αποικιών με τη μητρόπολη και η συμπεριφορά των αποικιών δε δικαιολογούν μια επεκτατική πολιτική. Επίσης απόδειξη αποτελεί ότι οι αποικίες δεν έκαναν επιθετικές κινήσεις για την επέκταση της επικράτειάς τους, ούτε προσπάθησαν να επέμβουν σε πόλεις στην ενδοχώρα.

Στα πλαίσια της εμπορικής δραστηριότητας μερικές αποικίες κατείχαν καίριες θέσεις, οι οποίες λόγω της γεωγραφικής τους θέσης είχαν ενεργή ανάμειξη στο εμπόριο. Έτσι η Αμβρακία που βρισκόταν στο ανατολικό άκρο του Αμβρακικού κόλπου, αποτελούσε πέρασμα για το δρόμο προς την Ήπειρο<sup>712</sup>. Η Λευκάδα είναι φανερό ότι λόγω του καναλιού είχε τον έλεγχο του εμπορίου στο δρόμο για την Αδριατική. Το Ανακτόριο, από την άλλη θα εξασφάλιζε την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου. Μια επίσης πιθανή άποψη που δεν αποκλείεται να συμπορεύεται με τις άλλες είναι ότι το σύνολο των αποικιών (συμπεριλαμβανομένου της Επιδάμνου και της Απολλωνίας) θα παρείχαν ασφάλεια για τις προμήθειες μετάλλων<sup>713</sup> της Κορίνθου από τα μεταλλεία της στην ενδοχώρα της Ηπείρου. Στον κορινθιακό κόλπο επίσης υπήρχαν αποικίες της Κορίνθου, επί της αιτωλικής γης, με κυριότερο το Μολύκριον να καταλαμβάνει τη σημαντικότερη θέση.

---

<sup>711</sup> Graham (1983) 30-34

<sup>712</sup> Philippson & Kirsten II<sup>1</sup> 118

<sup>713</sup> Ως προς τη χρήση των μετάλλων Μπορεί η νομισματοποιία να άρχισε στην Κόρινθο μισό αιώνα μετά το θάνατο του Κύψελο, ωστόσο είναι αρκετά τα αφιερώματα των Κυβελιδών στους Δελφούς, την Ολυμπία και όχι μόνο. Domingo-Forasté (1988) 19-20

Η ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου θα αποτελούσε σαφώς ένα καλό κίνητρο για την ίδρυση των αποικιών. Από την άλλη οι εμπορικές σχέσεις με τη Δύση έχουν αρχίσει ήδη έναν αιώνα πριν την ίδρυση των αποικιών. Επιπλέον με την ίδρυση των αποικιών δεν είναι σίγουρο ότι υπήρξε κάποιο όφελος (υλικό). Μάλλον θα πρέπει να αναζητηθούν και άλλου τα αίτια που οδήγησαν στην εγκατάσταση κορινθίων αποίκων στη δυτική Ακαρνανία.

Μία άλλη λιγότερο πιθανή αιτία ίδρυσης των αποικιών ήταν η αμυντική λειτουργία αυτών κατά τις επιθέσεις των πειρατών. Ο Θουκυδίδης αναφέρει ότι η Κόρινθος κατά την περίοδο της τυραννίας της αντιμετώπισε την πειρατεία<sup>714</sup>. Παρόλα αυτά ο Κύψελος προφανώς δεν θα στηριζόταν στις τρεις αυτές αποικίες, οι οποίες ήταν και οι μεγαλύτερες της περιοχής, για να καταστείλει την πειρατεία. Μία από τις αποικίες θα επαρκούσε, αν βέβαια είχε ικανή δύναμη, να εξασφαλίσει τον ήσυχο πλου των πλοίων και την προστασία των γύρω περιοχών.

Επίσης οι εσωτερικές πολιτικές συνθήκες της Κορίνθου θα αποτέλεσε ασφαλώς ένα ακόμη κίνητρο για το κύμα του δεύτερου αυτού αποικισμού. Ήταν μία καλή ευκαιρία για τον Κύψελο να απομακρύνει τους πολιτικούς του αντιπάλους και να διατηρήσει την ηρεμία στην πόλη του<sup>715</sup>.

---

<sup>714</sup> « ἐπειδὴ τε οἱ Ἕλληνες μᾶλλον ἔπλωζον, τὰς ναῦς κτησάμενοι τὸ ληστικὸν καθήρουν, καὶ ἐμπόριον παρέχοντες ἀμφοτέρω δυνατὴν ἔσχον χρημάτων προσόδω τὴν πόλιν. » Θουκυδίδης 1,13,1-5

<sup>715</sup> « εἷς τε ἀποικίαν ἐξῆγε τοὺς μὴ φίλους, ὅπως ἂν ῥᾶον ἄρχοι τῶν λοιπῶν· ἔπεμψε δὲ εἷς τε Λευκάδα (7) καὶ Ἀνακτόριον, οἰκιστὰς αὐτῶν Πυλάδην καὶ Ἐχιάδην τάξας, παῖδας αὐτοῦ νόθους· τοὺς δὲ Βακχιάδας φυγαδεύσας ἐδήμευσε τὰς οὐσίας αὐτῶν.» Νικόλαος Δασκηνός fr. 58,47-51

## Το κορινθιακό αποικιακό καθεστώς

Η ενασχόληση με τη σχέση των κορινθιακών αποικιών με τη μητρόπολή τους αποτελεί ουσιαστικά μια συζήτηση μεταξύ των μελετητών που έχει ξεκινήσει από τον Kahrstedt. Ο ίδιος αναπτύσσει τη βασική του θέση σχετικά με τις αποικίες και τη στηρίζει με επιχειρήματα, μερικά από τα οποία παρουσιάζονται παρακάτω με τη μορφή κριτικής από άλλους μελετητές. Κύρια ιδέα των επιχειρημάτων του είναι ότι οι κάτοικοι των αποικιών ήταν ισότιμοι και δεν διέφεραν σε τίποτα από τους κατοίκους της μητρόπολης<sup>716</sup>.

Ο Hampl αναφέρθηκε στον Kahrstedt και ασκώντας κριτική κάποια από τα επιχειρήματά του<sup>717</sup>, καταλήγει σε ένα διαφορετικό συμπέρασμα: ότι οι αποικίες αποτελούσαν ξεχωριστά κράτη, αλλά η Κόρινθος ήταν η κάτοχος των εδαφών<sup>718</sup>. Την άποψη του Hampl συμμερίζεται και ο Gschnitzer<sup>719</sup>. Ο Will επίσης ακολουθεί αυτή τη λογική και δέχεται το συμπέρασμα του Kahrstedt<sup>720</sup>.

Προκειμένου να εξαχθούν κάποια συμπεράσματα για το χαρακτήρα των σχέσεων της μητρόπολης με τις αποικίες της, θα πρέπει να αναζητηθούν οι μαρτυρίες για το πολιτικό καθεστώς των αποικιών. Οι πηγές αυτές θα μπορούσαν να είναι τριών ειδών. Από τις αρχαίες πηγές, από όπου αντλούνται πληροφορίες για την πολιτική φύση των αποικιών, από τα νομίσματα, αλλά και από τις εκφράσεις που χρησιμοποιήθηκαν από τους αρχαίους συγγραφείς για να περιγράψουν τις αποικίες.

Ο Graham προσπαθεί να εντοπίσει σφάλματα στα επιχειρήματα του Kahrstedt. Ένα παράδειγμα είναι ότι ο Kahrstedt με αφορμή χωρίο του Θουκυδίδη<sup>721</sup> αναφέρει ότι οι κερκυραίοι οικιστές στο Ανακτόριο, είχαν διατηρήσει την Κερκυραϊκή τους υπηκοότητα άρα συνάγεται κατ' αυτόν το συμπέρασμα ότι οι κορινθιοί οικιστές, οι οποίοι ίδρυσαν από κοινού το Ανακτόριο με τους Κορινθίους, είχαν κορινθιακή υπηκοότητα.<sup>722</sup> Όμως κατά τον Graham το εδάφιο αναφέρεται

---

<sup>716</sup> Kahrstedt (1922) 359,360

<sup>717</sup> Επισημαίνει ότι ο Kahrstedt συγχέει τη σημασία του όρου Κορινθιοί στα χωρία του Θουκυδίδη. Έτσι λοιπόν προσδίδει στο «Κορινθίους» πολιτική χροιά αντί για τη σημασία που φαίνεται ότι είναι πιο σωστή για την περίπτωση, δηλαδή την εθνική. «καὶ ἐκπέμψαντες [Κορινθίους] αὐτοὶ Ἀκαρνᾶνες οἰκήτορας ἀπὸ πάντων ἔσχον τὸ χωρίον.» Θουκυδίδης 4, 49, 1

<sup>718</sup> Hampl (1939) 41,42

<sup>719</sup> Gschnitzer (1958) 131

<sup>720</sup> Will (1955) 522

<sup>721</sup> « καὶ τῶν Κερκυραίων ὀκτακοσίους μὲν οἱ ἦσαν δοῦλοι ἀπέδοντο» Θουκυδίδης 1,55,1

<sup>722</sup> Kahrstedt (1922) 359

στους αιχμαλώτους Κερκυραίους από τη ναυμαχία στα Σύβοτα και όχι στους κατοίκους του Ανακτορίου, κάτι που φαίνεται από τα συμφραζόμενα του κειμένου<sup>723</sup>.

Ωστόσο όταν αναφέρεται η ενεργή ανάμειξη μιας από τις αποικίες, αποστέλλοντας πλοία, σε ναυμαχίες που αφορούσαν τη μητρόπολη, αυτό αποτελεί από μόνο του ως πράξη μία ένδειξη ισχυρού δεσμού μεταξύ της πόλης και της μητρόπολης. Σε τέτοιες ενέργειες συμμετείχαν μεν οι ισχυρότερες των αποικιών, που ταυτόχρονα όμως ήταν στενά συνδεδεμένες με την Κόρινθο. Δηλαδή δε συμμετείχαν ισχυρές πόλεις, που θα μπορούσαν να διαθέσουν δυνάμεις, για τις οποίες όμως έχουμε απλώς υποψίες ότι ασκήθηκε ένα είδος επιρροής από την Κόρινθο προς αυτές, όπως οι Οινιάδες.

Επίσης από τις γραπτές πηγές πληροφορούμαστε για τον τρόπο αποικισμού ότι δηλαδή οι νόθοι γιοι του Κύπελου με ανάθεση από τον ίδιο ίδρυσαν τις πρώτες αποικίες στην Αιτωλοακαρνανία. Έστω και αν η ανάμειξη των νόθων υιών είναι αποκύημα παραδόσεων, προκύπτουν δύο σημεία που θα πρέπει να αναφερθούν. Πρώτον το ενδιαφέρον της Κορίνθου για αυτές τις θέσεις ήταν πολύ μεγάλο (Αμβρακία, Ανακτόριο, Λευκάδα), ώστε ο Κύπελος να στείλει τους γιους του, κίνηση που συμβολικά δηλώνει τη σχέση της Κορίνθου με τις αποικίες. Ταυτόχρονα όμως αυτή η κίνηση υποδήλωνε ένα είδος αυτονομίας των πόλεων, αφού σημαντικά πολιτικά πρόσωπα, όπως οι υιοί του τύραννου αναλάμβαναν την οργάνωση μιας πόλης<sup>724</sup>.

Η άποψη του Kahrstedt για τα νομίσματα ως μαρτυρίες επιδέχεται κριτικής. Κατά τη γνώμη του η χρήση των κορινθιακών πήγασων τον 4<sup>ο</sup> αι. π.Χ. από τις αποικίες της Κορίνθου, υποδηλώνει ότι οι πόλεις αυτές που το χρησιμοποιούσαν βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής της μητρόπολης<sup>725</sup>. Η άποψη αυτή δεν φαίνεται να ευσταθεί γιατί τον 4<sup>ο</sup> αιώνα ο πήγασος ήταν ευρέως διαδεδομένο νόμισμα στη Δύση για εμπορικούς σκοπούς<sup>726</sup>, άρα δεν αποτελεί απόλυτο κριτήριο η νομισματική ομοιότητα για την πολιτική επιρροή της Κορίνθου στις πόλεις, οι οποίες χρησιμοποιούσαν το νόμισμα αυτό<sup>727</sup>.

Όσον αφορά στις εκφράσεις των αρχαίων συγγραφέων για τις αποικίες όπως «πόλεις των Κορινθίων» ο Kahrstedt τις χρησιμοποιεί για να δείξει ότι οι αποικίες

---

<sup>723</sup> Graham (1983) 120

<sup>724</sup> Werner (1971) 71

<sup>725</sup> Kahrstedt (1922) 363

<sup>726</sup> Για τις πόλεις που κόβουν πήγασους Head (1911) 406-7, για την εμπορική σημασία Macdonald 83

<sup>727</sup> Graham (1983) 120. Περισσότερα στο κεφάλαιο που αναφέρεται στα νομίσματα.

ήταν απλά μέρος της Κορινθιακής πόλης. Τα εν λόγω χωρία είναι από τον Θουκυδίδη<sup>728</sup> που αναφέρονται στο Ανακτόριο, το Σόλλιον και τη Χαλκίδα. Αν και ανάλογες εκφράσεις για τις υπόλοιπες αποικίες δεν υπάρχουν, ο Kahrstedt οδηγείται στο συμπέρασμα ότι όλες οι αποικίες ήταν ισότιμες με την Κόρινθο. Ουσιαστικά το πρόβλημα που τίθεται είναι ο διαχωρισμός που γίνεται σε εκφράσεις του ιστορικού, ο οποίος χρησιμοποιεί για κάποιες από τις εξεταζόμενες πόλεις τη λέξη αποικία και για άλλες πόλη των Κορινθίων. Η λογικότερη εξήγηση που μπορεί να δοθεί είναι ότι ως αποικία καλούνται οι πόλεις που έχουν ιδρυθεί και οργανωθεί εξ αρχής από τους Κορινθίους και ο χαρακτηρισμός πόλη των Αθηναίων να δίδεται σε πόλεις, όπου ασκήθηκε η κορινθιακή επιρροή. Είναι πιθανότερο λοιπόν οι αποικίες που ιδρύθηκαν από τους Κορινθίους να είχαν περισσότερα κοινά στοιχεία με τη μητρόπολή τους, η οποία όμως δεν είχε ενεργή ανάμειξη στην εσωτερική πολιτική<sup>729</sup>.

---

<sup>728</sup> «τελευτῶντος τοῦ θέρουσ στρατευσάμενοι Ἄνακτόριον Κορινθίων πόλιν, ἢ κείται ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἄμπρακικοῦ» Θουκυδίδης 4,49. «Οἱ δ' ἐν ταῖς ἑκατὸν ναυσὶν Ἄθηναῖοι ἔτι ὄντες περὶ Πελοπόννησον Σόλλιον τε Κορινθίων πόλισμα αἰροῦσι καὶ» Θουκυδίδης 2,30,1. «Λακεδαιμονίων ἐνέπρησαν καὶ Χαλκίδα Κορινθίων πόλιν εἶλον καὶ Σικυωνίους ἐν ἀποβάσει τῆς γῆς μάχῃ ἐκράτησαν.» Θουκυδίδης 1,108,5

<sup>729</sup> Το ότι οι αποικίες συμμετείχαν σε πολεμικές συρράξεις εναντίον σε κοινούς εχθρούς με την Κόρινθο δεν σημαίνει ότι ελέγχονταν πλήρως από τη μητρόπολή τους, κάτι που θα αναφερόταν στις γραπτές πηγές.

Στα πλαίσια των σχέσεων της Κορίνθου με τις αποικίες της εντάσσεται και ο θρησκευτικός δεσμός που τις συνδέει, εκτός από τον πολιτικό. Οι δεσμοί μάλιστα με την κορινθιακή πολιτεία εμφανίζονται ως πιο χαλαροί από τους λατρευτικούς. Μία αναφορά του Θουκυδίδη αποτελεί αφορμή για συζήτηση για τις θρησκευτικές σχέσεις μητρόπολης – αποικιών.

Το χωρίο του ιστορικού δεν έχει να κάνει με μία από τις αποικίες που εξετάζονται εδώ, αλλά με την Κέρκυρα.

«Κορίνθιοι δὲ κατὰ τὸ δίκαιον ὑπεδέξαντο τὴν τιμωρίαν, νομίζοντες οὐχ ἦσσαν ἑαυτῶν εἶναι τὴν ἀποικίαν ἢ Κερκυραίων, ἅμα δὲ καὶ μίσει τῶν Κερκυραίων, ὅτι αὐτῶν παρημέλουν ὄντες ἄποικοι· οὔτε γὰρ ἐν πανηγύρεσι ταῖς κοιναῖς διδόντες γέρα τὰ νομιζόμενα οὔτε Κορινθίῳ ἀνδρὶ προκαταρχόμενοι τῶν ἱερῶν ὥσπερ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι, περιφρονούντες δὲ αὐτοὺς καὶ χρημάτων δυνάμει ὄντες κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον ὁμοῖα τοῖς Ἑλλήνων πλουσιωτάτοις καὶ τῇ ἐς πόλεμον παρασκευῇ δυνατώτεροι, ναυτικῶ δὲ καὶ πολὺ πρὸυχειν ἔστιν ὅτε ἐπαιρόμενοι καὶ κατὰ τὴν Φαιάκων προενοίκησιν τῆς Κερκύρας κλέος ἔχόντων τὰ περὶ τὰς ναῦς (ἢ καὶ μᾶλλον ἐξηρτύνοντο τὸ ναυτικὸν καὶ ἦσαν οὐκ ἀδύνατοι.»<sup>730</sup>

Στο κείμενο γίνεται λόγος για τις υποχρεώσεις που συνεπαγόταν ο κοινός λατρευτικός προσανατολισμός της αποικίας με τη μητρόπολη. Η αντιδικία των Κορινθίων με τους Κερκυραίους, είχαν ως αντικείμενο υλικές απαιτήσεις που δεν είχαν αποδοθεί από την αποικία στη μητρόπολη. Η αποτυχία της Κέρκυρας να διατηρήσει τους δεσμούς αυτούς με την Κόρινθο θεωρείται από το Θουκυδίδη ως άστοχη κίνηση<sup>731</sup>.

Όπως αποκαλύπτεται από τη φράση «ὥσπερ αἱ ἄλλαι ἀποικίαι», είναι φανερό ότι η Κόρινθος ακολουθούσε την ίδια στρατηγική, του θρησκευτικού δεσμού και με τις άλλες αποικίες της. Έτσι από τις κυριότερες κορινθιακές θεότητες που γνώρισε ιδιαίτερη λατρεία στις αποικίες της ήταν ο Απόλλωνας<sup>732</sup>. Ο Απόλλωνας με το όνομα Αγυιεύς<sup>733</sup>, ήταν ο προστάτης των οικιστών που τους οδήγησε στην ίδρυση

<sup>730</sup> Θουκυδίδης 1,25,3-4

<sup>731</sup> Salmon (1984) 387

<sup>732</sup> Στην Κόρινθο αναγνωρίζεται από τον 7<sup>ο</sup> αιώνα π.Χ. μέχρι τους ρωμαϊκούς χρόνους. Salmon (1984) 59-62, 219. Για αρχαιολογικά κατάλοιπα ναών στην Κόρινθο που σχετίζονται με τον Απόλλωνα Sakelariou & Faraklas (1971) 73-74, 94, 95, 113, 143

<sup>733</sup> Το όνομα αυτό χρησιμοποιούνταν ως επίκληση του Απόλλωνα, θεού που προστατεύει το δρόμο (αγυιά). «ἐπεὶ πρὸ τῶν πυλῶν ἴστασαν ἀγάλματα τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς ἀλεξικάκου καὶ φύλακος τῶν ὁδῶν. διὰ γὰρ τοῦτο Ἀγυιεύς;» Σχολ. Ευριπίδου Φοίνισσες 631. «ὦ δέσποτ' ἄναξ γείτον Ἀγυιεύ, τοῦ μοῦ προθύρου προπύλαιε, » Αριστοφάνη Σφήκες 875. «περὶ τύχας ἀγαθὰς

των αποικιών<sup>734</sup>. Στις αποικίες αυτές λογικό ήταν να υιοθετήθηκε ή και να επιβλήθηκε η λατρεία του Απόλλωνα. Αργότερα ο Απόλλωνας λατρεύεται ως Πύθιος Σωτήρ όταν καταλύθηκε το τυραννικό καθεστώς και αποκατέστησε «την Ευνομία, τη Θέμη και τη Δίκη»<sup>735</sup>.

Ιδιαίτερη λατρεία γνώρισε ο Απόλλωνας στην Αμβρακία, το Ανακτόριο και τη Λευκάδα, όπως μαρτυρούν γραπτές πηγές και αρχαιολογικά ευρήματα. Στην Αμβρακία, όπως μαρτυρούν οι γραπτές πηγές, ο Απόλλωνας ήταν ένας από τους θεούς που διεκδίκησε την κατοχή της πόλης<sup>736</sup>. Ο υστεροαρχαϊκός ναός που βρέθηκε στην Αμβρακία αποδίδεται στον Απόλλωνα Αγυιέα<sup>737</sup>. Ο ναός όμως δεν αποκλείεται να ήταν αφιερωμένος και στον Πυθίο Απόλλωνα<sup>738</sup>. Ίσως αρχικά να ανήκε στον Απόλλωνα Αγυιέα, και μετά την απομάκρυνση της αποικίας από την Κόρινθο να έμεινε η λατρεία του Απόλλωνα, αλλά με το ίδιο του Πυθίου Σωτήρ.

Στο Ανακτόριο η λατρεία του Απόλλωνα θεωρείται δεδομένη, λόγω της ύπαρξης του ναού στο Άκτιο. Ο Απόλλων εδώ λατρεύτηκε ως Ακτίος και το ιερό ήταν γνωστό στο Θουκυδίδη<sup>739</sup>. Το ιερό ιδρύθηκε αρκετά νωρίς, λίγο μετά την ίδρυση του Ανακτορίου από τους Κορινθίους<sup>740</sup>. Όσο για το αν η προέλευση του

---

Ἄπολλωνι ἀγυιῆ, Λατοῖ, Ἀρτέμιδι, καὶ κατ' ἀγυιάς κρατῆρας ἰστάμεν καὶ χοροὺς » Δημοσθένης Κατὰ Μειδίου 51-52. « οὗτοι θεῶν Ἄπολλωνα τιμῶσιν Ἀγυιέα καὶ Ἡρακλέα. καὶ Ἀθηναῖς βωμὸς ἐστὶν Ὑγείας· » Πausανίου Περιηγ. 1,31,6. Επίσης ως Αγυιεύς χαρακτηρίζονταν ο οξυτενής κίονας ή οβελίσκος και βωμός που ήταν τοποθετημένος «πρὸ τῶν θυρῶν ». «ἀγυιεύς· ὁ πρὸ τῶν θυρῶν ἐστὼς βωμὸς ἐν σχήματι κίονος» Ησύχιος

<sup>734</sup> Ceka (1982) 177

<sup>735</sup> «ἐν τῷ γὰρ Εὐνομία ναίει κασιγνήτα τε, βάθρον πολίων ἀσφαλές, βάθρον πολίων ἀσφαλές, Δίκα καὶ ὁμότροφος Εἰρήνη, τάμι' ἀνδράσι πλοῦτου, χρύσειαι παῖδες εὐβούλου Θέμιτος· ἐθέλοντι δ' ἀλέξειν Ὑβριν, Κόρου ματέρα θρασυμυθον. » Πίνδαρος Ολυμπία 13, στ. 6-10

<sup>736</sup> «Κορίνθιοι δὲ πάντες εἰσὶν ἀφ' Ἡρακλέους, ἃ διακούσας ὁ Κραγαλεὺς ἔγνω τὴν πόλιν Ἡρακλέους εἶναι. Ἄπολλων δὲ κατ' ὀργὴν ἀψάμενος αὐτοῦ τῇ χειρὶ πέτρον ἐποίησεν ἵνα περ εἰστήκει. Ἀμβρακιῶται δὲ Ἄπολλωνι μὲν Σωτήρι θύουσι, τὴν δὲ πόλιν Ἡρακλέους καὶ τῶν ἐκείνου παίδων νενομίκασι, Κραγαλεὶ δὲ μετὰ τὴν ἐορτὴν Ἡρακλέους ἔντομα θύουσιν ἄχρι νῦν. » Αντωνίνος Λιβεράλις 4,7

<sup>737</sup> Η απόδοση του ναού στον Αγυιέα γίνεται λόγω του ενός βάρου, μέσα στον ναό, στον οποίο υποτίθεται ότι τοποθετούνταν ο βαίτυλος, το σύμβολο του Απόλλωνα Αγυιέα. Τσουβαρά – Σούλη (1984) 432-433 σημ. 7, όπου και η βιβλιογραφία για το ναό.

<sup>738</sup> «Ἀμβρακίαν ἐκ Κορίνθου, Φαλαίικφ δὲ τυραννοῦντι τῆς πόλεως αὐτοῦ κατὰ μαντεῖαν Ἀμβρακιώτας ἐπαναστήσαι καὶ παρὰ τοῦτο πολλοὺς ἀπολέσθαι <καὶ> τὸν Φάλαικον, τὸ δὲ ὄλον αὐτὸς ἐν τῇ πόλει ποιῆσαι πλειστάκις ἐμφύλιον πόλεμον καὶ ἔριδας καὶ στάσιν, ἐμποιῆσαι <δ> ἀντὶ [του]τῶνδ' εὐνομίαν καὶ θέμιον καὶ δίκην, ὅθεν αὐτὸν ἔτι νῦν παρὰ τοῖς Ἀμβρακιώταις Σωτήρα Πύθιον ἐν ἐορταῖς καὶ εἰλαπίναις ἄδεσθαι. » Αντωνίνος Λιβεράλις 4,4. Ο Απόλλωνας είχε βοηθήσει τους Αμβρακιώτες να διώξουν τον τύραννο Φαίακο, όπως στην Κόρινθο, όταν εκδίωξαν τους τυράννους κατασκεύασαν ναό προς τιμήν του θεού. (Πίνδαρος Ολυμπία 13) Τζουβαρά – Σούλη (1984) 434-435

<sup>739</sup> «ἐπειδὴ δ' ἐγένοντο ἐν Ἀκτίῳ τῆς Ἀνακτορίας γῆς, οὗ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνός ἐστιν, ἐπὶ τῷ στόματι τοῦ Ἀμπρακικοῦ κόλπου, » Θουκυδίδης 1,29,3

<sup>740</sup> Στη χρονολόγηση αυτή συνηγορούν οι αρχαϊκοί κούροι του α' μισού του 6ου αιώνα που ανήκουν στον αρχαϊκό ναό του Απόλλωνα. Buschor (1922) 43. Richter (1960) 60, 66-67 αρ. 40., 85-86 αρ. 74 Επίσης Habicht (1957) 100 σημ. 1. Wallenstein (1971) 147 αρ.34



ιερού ήταν κορινθιακή, είναι ενδιαφέρουσα η άποψη μελετητών που θεωρούν ότι οι αρχαϊκοί κούροι που βρέθηκαν στο ιερό προέρχονταν από κορινθιακό εργαστήριο<sup>741</sup>. Η σχέση του ιερού με την πόλη ήταν πολύ στενή, όχι μόνο σε λατρευτικό επίπεδο, αλλά και στην εκμετάλλευση των εορτών που γινόταν προς τιμή του Απόλλωνα<sup>742</sup>.

Ακόμη στη Λευκάδα το ιερό του Απόλλωνα στο νοτιότερο ακρωτήριο μπορεί να είναι σε αρκετά μεγάλη απόσταση από το νησί, εντούτοις η επιλογή της θεότητας αυτής φανερώνει την κορινθιακή επιρροή.

Εκτός από τον Απόλλωνα εμφανίζεται στην Αμβρακία<sup>743</sup> και η λατρεία της Αρτέμιδος, η οποία υπήρχε στην Κόρινθο<sup>744</sup> και είχε διεκδικήσει και αυτή, εκτός από τον Απόλλωνα, την κατοχή της πόλης<sup>745</sup>. Η Αρτεμις λατρεύτηκε ως Αγροτέρα και Ηγεμόνη<sup>746</sup>. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η λατρεία της Αρτέμιδος Ηγεμόνης, η οποία, σύμφωνα με τη Simon, είναι η ηγήτωρ που οδηγεί τους αποίκους στις νέες πατρίδες τους<sup>747</sup>. Άρα ο Απόλλων Αγυιεύς και η Αρτέμιδα Ηγεμόνη είναι πολύ πιθανόν να εξαπλώθηκαν μαζί στις αποικίες της Κορίνθου.

Μία άλλη θεότητα που γνώρισε αρκετά μεγάλη απήχηση στις αποικίες της Κορίνθου και συνδέεται με τη μητρόπολη<sup>748</sup>, είναι της Αθηνάς Χαλινίτιδος<sup>749</sup>, η μορφή της οποίας απαντάται κυρίως στα νομίσματα των κορινθιακών αποικιών<sup>750</sup>.

<sup>741</sup> Buschor (1950) 43. Η Richter θεωρούσε ότι ο δεύτερος κούρος προέρχονταν από κορινθιακό εργαστήριο. Richter (1960) 75. Το ίδιο και ο Wallenstein. Wallenstein (1971) 147 αρ.34

<sup>742</sup> Ιδιαίτερη αναφορά σε αυτή τη σχέση έχει γίνει στο κεφάλαιο που αφορά στο Ανακτόριο.

<sup>743</sup> Τζουβαρά – Σούλη (1979) 19 όπου μια επιγραφή του τέλους 3ου αιώνα π.Χ., η οποία μαρτυρεί η λατρεία της Αρτεμις στην Αμβρακία.

<sup>744</sup> «ἐποιήθη τῆς ὕστερον. ἔστιν οὖν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς– ἐνταῦθα γὰρ πλείστα ἔστι τῶν ἱερῶν– Ἄρτεμις τε ἐπὶ κλησιν Ἐφεσσία καὶ Διονύσου ξόανα ἐπὶ χρυσᾷ πλὴν τῶν προσώπων τὰ δὲ πρόσωπα ἀλοιφῇ σφισιν ἐρυθρᾷ » Πausanias 2,2,6

<sup>745</sup> «νέμοντι βοῦς προσάγουσιν Ἄπολλων καὶ Ἄρτεμις καὶ Ἡρακλῆς κριθησόμενοι περὶ Ἄμβρακίας τῆς ἐν Ἠλείῳ. » Αντωνίνος Λιβεράλις 4,2 Το ιερό της Ηγεμόνης Αρτέμιδος στην Αμβρακία αναφέρεται και στον Πολυαινο «ἀνέστρεψεν. ἡ δὲ κατέφυγεν ἐς τὸ ἱερὸν τῆς Ἡγεμόνης Ἄρτεμιδος,» Πολυαινοὺς Στρατηγήματα 8,52.

<sup>746</sup> «τοὺς δ' Ἄμβρακιώτας ἐκφυγόντας τὴν δουλείαν Ἄρτεμιν Ἡγεμόνην ἰλάσασθαι καὶ ποιησαμένους Ἀγροτέρης εἵκασμα παραστήσασθαι χάλκεον αὐτῷ θῆρα. » Αντωνίνος Λιβεράλις 4,5

<sup>747</sup> «Χιτώνη Μιλήτω ἐπίδημε· σὲ γὰρ ποιήσατο Νηλεὺς ἡγεμόνην, ὅτε νηυσὶν ἀνήγετο Κεκροπίθην.» Καλλιμάχος Ες Ἄρτεμιν στ. 225-227. Η Αρτεμις Ηγεμόνη οδήγησε τον οικιστή Νηλέα κατά τον αποικισμό της Μιλήτου. Simon (1969) 154 . Τζουβαρά – Σούλη (1979) 23

<sup>748</sup> «τάδε μὲν οὕτως ἔχοντα ἐπελεξάμην, τοῦ μνήματος δὲ ἔστιν οὐ πόρρω Χαλινίτιδος Ἀθηνᾶς ἱερὸν » Πausanias 2,4,1. Για τη λατρεία της Αθηνάς Χαλινίτιδος στην Κόρινθο. Lisle (1955) 104

<sup>749</sup> Τζουβαρά – Σούλη (1979) 9, 15-16.

<sup>750</sup> Για τα νομίσματα στις κορινθιακές αποικίες γίνεται εκτενή αναφορά στο κεφάλαιο περί νομισμάτων. Η παρουσία της Αθηνάς Χαλινίτιδος στους κορινθιακούς στατήρες συνδέεται με το μύθο του Βελλεροφόντη, ο οποίος δάμασε τον πήγασο που εικονίζεται στον εμπροσθότυπο του κορινθιακού νομίσματος, με το χρυσό χαλινό που του έδωσε η Αθηνά. Πausanias 4,2,1

Στα νομίσματα της Λευκάδας, του Ανακτορίου<sup>751</sup> και της Αλυζίας<sup>752</sup> είναι φανερή η κοινή κορινθιακή επίδραση.

Αυτές είναι οι κυριότερες θεότητες οι οποίες δείχνουν την αμεσότερη επίδραση της Κορίνθου στις αποικίες<sup>753</sup>. Όμως η επίδραση αυτή δεν επικεντρωνόταν μόνο στις αποικίες της στην Ήπειρο και την Αιτωλοακαρνανία, αλλά σε άλλες περιοχές<sup>754</sup>. Άρα μάλλον δεν μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα από το γεγονός ότι μία θεότητα ήταν κοινή για τη μητρόπολη και την αποικία της. Οι δύο κυριότερες λατρείες, του Απόλλωνα Αγυεία και της Αρτέμιδος Ηγεμόνης που εμπεριέχουν την έννοια του αποικισμού, είναι ίσως και οι μόνες που θα είχαν τη σημασία του θρησκευτικού δεσμού μεταξύ της μητρόπολης και της αποικίας. Ενώ δε θα πρέπει να παραβλεφθεί το γεγονός ότι οι λατρευτικές αυτές σχέσεις εκτός του όποιου συμβολισμού ενέχουν, καλύπτουν και οικονομικές αξιώσεις της μητρόπολης από τις αποικίες.

---

<sup>751</sup> BMC 119 αριθ. 11 πιν. 31

<sup>752</sup> BMC 114 αριθ. 9 πιν. 30

<sup>753</sup> Άλλες λατρείες είναι της Αφροδίτης στην Αμβρακία, αλλά και λατρεία κορινθιακών χθόνιων θεοτήτων και Νυμφών στην Ήπειρο, στις αποικίες της Κορίνθου και της Αιτωλοακαρνανίας, που έφεραν στο φως συγκριτικές μελέτες πήλινων ειδωλίων που προέρχονται από τις αντίστοιχες περιοχές. Τζουβαρά – Σούλη (1988)158

<sup>754</sup> Όπως στο Θέρμο Αιτωλίας η Αρτέμιδα Ηγεμόνη. Τζουβαρά – Σούλη (1988)156

## Νομίσματα

Κάθε συζήτηση για τις σχέσεις μεταξύ Κορίνθου και των αποικιών της θα πρέπει να λαμβάνει υπόψη της τα στοιχεία και τα συμπεράσματα που μπορεί κανείς να συνάγει από τα νομίσματα που χρησιμοποιούνταν σε κάθε αποικία. Οι ομοιότητες και οι διαφορές των νομισμάτων των αποικιών σε σχέση με αυτά της μητρόπολης, είναι βέβαιο ότι δίνουν αφορμή για ενδιαφέρουσες παρατηρήσεις.

### Τα νομίσματα των αποικιών

Αν και η λεπτομερής παρουσίαση χαρακτηριστικών των νομισμάτων των αποικιών, των οποίων οι ομοιότητες με αυτά της μητρόπολης είναι δεδομένες, δεν είναι το ζητούμενο της μελέτης αυτής, εντούτοις είναι απαραίτητη μία μικρή αναφορά στα νομίσματα αυτά. Πρώτη από τις κορινθιακές αποικίες έκοψε νομίσματα η Λευκάδα περί το 480 π.Χ.<sup>755</sup>, που είχαν τη μορφή των κορινθιακών στατήρων<sup>756</sup>. Το διακριτικό στοιχείο που διαχωρίζει τα κορινθιακά από τα νομίσματα της Λευκάδας ήταν το γράμμα λ που αντικατέστησε το κ της μητρόπολης<sup>757</sup>. Η μορφή των νομισμάτων ακολούθησε στις μικρές στυλιστικές αλλαγές στον πήγασο και το κεφάλι της Αθηνάς μέχρι και το 420 π.Χ.<sup>758</sup>. Κάτι που σημαίνει ότι η σχέση με τη μητρόπολη παρέμενε μέχρι τότε.

Η Αμβρακία έκοψε δικά της νομίσματα αργότερα από τη Λευκάδα, με ιδιαίτερο χαρακτηριστικό στον οπισθότυπο το γράμμα Α. Ωστόσο ο Ravel αναφέρει ότι οι πρώτοι στατήρες από την Αμβρακία, είχαν κοπέι γύρω στο 480 και ότι ανάμεσα σε αυτά τα πρώιμα νομίσματα υπάρχουν κάποια που είχαν κοπέι



Leucas



Ambracia



<sup>755</sup> Κατά άλλους μελετητές το 500 π.Χ. Grose (1926) 288

<sup>756</sup> Για την ακρίβεια είχαν τη μορφή της δεύτερης, υστερότερης μορφής των κορινθιακών στατήρων, οι οποίοι είχαν στον εμπροσθότυπο τον πήγασο και στον οπισθότυπο αρχικά τη σβάστικα και την Αθηνά μετέπειτα. Αλλαγή που έγινε το 515 π.Χ. Kraay (1976) 80-81 και Kraay & Hirmer (1966) 340. Οι στατήρες της Λευκάδας είχαν την μορφή του δευτέρου τύπου.

<sup>757</sup> Kraay (1976) 82

<sup>758</sup> Kraay (1976) 124

με μήτρες που επίσης χρησιμοποιούνταν για νομίσματα της Κορίνθου<sup>759</sup>. Όπως ο ίδιος συμπέρανε αυτά τα νομίσματα θα πρέπει να είχαν κοπεί στην Κόρινθο. Αυτό το συμπέρασμα αν συνδυαστεί με το γεγονός ότι πρώιμα νομίσματα από την Αμβρακία είναι πολύ σπάνια<sup>760</sup>, είναι επόμενο να συμπεράνει κανείς ότι η Αμβρακία χρησιμοποιούσε τους κορινθιακούς στατήρες πριν το 480, αλλά και για ένα εκτεταμένο χρονικό διάστημα αργότερα<sup>761</sup>. Μετά από την πρώτη κοπή νομισμάτων η Αμβρακία ξεκινά, στην πόλη της πλέον, νομισματοκοπία. Τα νομίσματα ακολουθούν και αυτά, όπως η Λευκάδα τις αλλαγές που παρουσιάζουν τα νομίσματα της μητρόπολης.

Το Ανακτόριο, η Αλυζία και ο Αστακός<sup>762</sup> έκοψαν νομίσματα κορινθιακού τύπου μετά από τις δύο μεγάλες κορινθιακές αποικίες, περί το πρώτο μισό του 4<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ.



### Προβληματισμοί για τη χρήση των Νομισμάτων

Μερικές από τις αποικίες έκοψαν νομίσματα όμοια στο βάρος και τον τύπο με αυτά της μητρόπολης Κορίνθου, δίνοντάς τους μόνο ένα διακριτό χαρακτηριστικό, την εμφάνιση του αρχικού γράμματος της αποικίας, η οποία εξέδιδε τα νομίσματα<sup>763</sup>. Όμως θα πρέπει να αναφερθεί το γεγονός ότι τα κορινθιακά νομίσματα γνώριζαν

<sup>759</sup>Ravel (1928) 82. Είναι επίσης πιθανόν τα νομίσματα να φτιάχτηκαν σε κορινθιακό νομισματοκοπείο, στην Κόρινθο. Η εξήγηση αυτού του γεγονότος ίσως έχει να κάνει με τις ιστορικές εξελίξεις. Το 480 π.Χ. η Αμβρακία μάλλον θεώρησε αναγκαίο να κόψει νομίσματα για να τα χρησιμοποιήσει με τη συμμετοχή της στην εκστρατεία εναντίον του Ξέρξη. Έτσι προκειμένου να επιτευχθεί η κοπή γρηγορότερα, ζήτησε από τη μητρόπολη να αναλάβει την παραγωγή. Kraay (1976) 124

<sup>760</sup>Ravel (1928) 82

<sup>761</sup>Graham (1983) 122

<sup>762</sup>Μαζί με αυτές και άλλες ακαρνανικές πόλεις, όπως η Στράτος, το Θύριο. Kraay (1976) 126. Το γεγονός αποδεικνύει ότι η μορφή των νομισμάτων δεν αποτελεί απόδειξη ότι η πόλη διατηρούσε στενές σχέσεις με τη μητρόπολή της.

<sup>763</sup>Head (1911) 406-407

ευρεία διάδοση τον 4<sup>ο</sup> αι. π.Χ. στη Δύση. Οι λόγοι για το γεγονός αυτό είναι πιθανότατα εμπορικοί<sup>764</sup>. Έτσι δε μπορεί να συναχθεί κάποιο ασφαλές συμπέρασμα για τις σχέσεις της Κορίνθου με μία πόλη που έχει υιοθετήσει τον κορινθιακό πήγασο κατά τον 4<sup>ο</sup> αι. π.Χ.<sup>765</sup>.

Η υιοθέτηση του κορινθιακού τύπου από τις αποικίες, εγείρει προβληματισμούς σε δύο τομείς που συνδέονται με τα νομίσματα, το εμπόριο και την πολιτική. Η εμπορική χρήση των νομισμάτων πρέπει να ιδωθεί συνολικά και σε συνάρτηση με περιπτώσεις άλλων νομισμάτων, τα οποία γνώρισαν ευρεία διάδοση (π.χ. τα νομίσματα της Αίγινας που απεικόνιζαν μία χελώνα, αποτελούσαν το κοινό νόμισμα της Πελοποννήσου την πρώιμη εποχή<sup>766</sup>, αλλά και με τις κουκουβάγιες της Αθήνας, που είχαν εξαπλωθεί σε όλο τον αρχαίο κόσμο<sup>767</sup>). Την αρχαϊκή περίοδο όταν τα νομισματοκοπεία ήταν ακόμη σχετικά λίγα οι αποικίες της Κορίνθου στην Αιτωλοακαρνανία θα προτιμούσαν τους δημοφιλείς πήγασους της μητρόπολης που θα τύγγαναν ευρύτερης αποδοχής από τα δικά τους. Η ίδια αιτιολογία μάλλον ισχύει και για τις μικρότερες αποικίες Σόλλιον, Χαλκίς, Μακύνεια και Μολύκριον, οι οποίες ποτέ δεν έκοψαν δικά τους νομίσματα. Η ίδια λογική θα ακολουθούνταν μάλλον όταν οι αποικίες ξεκίνησαν την κοπή δικών τους νομισμάτων, γι αυτό και τους έδωσαν κορινθιακή μορφή.

Η πολιτική προέκταση της χρήσης των νομισμάτων της μητρόπολης από την αποικία ερμηνεύεται ως στενή σχέση που είχε η αποικία με τη μητρόπολή της. Εκτός από την σχέση αποκαλύπτεται μέσω των νομισμάτων και ο βαθμός ανεξαρτησίας των αποικιών από την Κόρινθο<sup>768</sup>. Είναι ενδιαφέρον να αποκαλυφθεί, μέσω των νομισμάτων, αν στη σχέση Κορίνθου - αποικιών οι δεύτερες ήταν υποδεέστερες από την πρώτη<sup>769</sup>. Η υποτέλεια αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι εκφράζεται και με την αναγραφή μόνο του πρώτου γράμματος κάθε πόλης, με λίγες εξαιρέσεις. Ίσως οι αποικίες δεν ήθελαν, ή δεν τους επιτρεπόταν από τη μητρόπολη να προβληθεί του ονόμα τους περισσότερο από όσο έπρεπε.

---

<sup>764</sup> Χαρακτηρίζεται μάλιστα ο πήγασος ως κατά κάποιο τρόπο διεθνές νόμισμα. Macdonald (1905) 83

<sup>765</sup> Graham (1983) 121

<sup>766</sup> Head (1911) 395

<sup>767</sup> Head (1911) 373, 377

<sup>768</sup> Η αυτονομία μια πόλης υποδηλώνεται με την κοπή ασημένιων νομισμάτων. Macdonald (1905) 10. Κάτι τέτοιο δεν ισχύει για της κορινθιακές αποικίες που εξετάζονται, γιατί ήταν θα ήταν αρκετά πρόωμο να γίνει αναφορά σε ασημένια νομίσματα.

<sup>769</sup> Αυτή είναι η πιο κοινή άποψη που έχει εκφραστεί από τους Will και Karhrstedt. Will (1955) 524 σημ.2. Kahrstedt (1922) 361

Τα νομίματα λοιπόν αποτελούν ενδείξεις για την σύνδεση των αποικιών με την Κόρινθο, αν και έχουν να κάνουν περισσότερο με τη διευκόλυνση των εμπορικών συναλλαγών και των δύο, δεδομένου ότι από τα κύρια ζητούμενα στην περιοχή ήταν η επιτυχής εμπορική δραστηριότητα.

Η επικοινωνία μεταξύ της μητρόπολης και των αποικιών μεταξύ τους αποτελεί ένα πολύ σημαντικό παράγοντα για τη διατήρηση των σχέσεων των πόλεων αυτών. Αυτή η επικοινωνία θα πρέπει να διαχωριστεί, σε θαλάσσια και σε χερσαία, κάτι που επιβάλλει και διαφορετικές παραμέτρους για την εξέταση της κάθε μιας.

Η Κόρινθος λογικά θα προσέγγιζε τις αποικίες της δια θαλάσσης. Ούτως ή άλλως οι κορινθιακές πόλεις στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας, επιτελούσαν και τη λειτουργία του ενδιάμεσου σταθμού στο δρόμο προς τη Δύση<sup>770</sup>. Είναι προφανές ότι ο προβληματισμός που τίθεται είναι ο χρόνος που απαιτούνταν για να προσεγγίσει τις αποικίες η Κόρινθος. Ο Σκύλαξ στο έργο του Περίπλους, όπου περιγράφει τις παράκτιες πόλεις και περιοχές, δίνει όχι μόνο την απόσταση σε στάδια, αλλά και το χρονικό διάστημα που απαιτεί ο παράπλους της κάθε μιας από τις περιοχές<sup>771</sup>. Η πορεία του για την περιοχή που μας ενδιαφέρει ξεκινά από την Αμβρακία, στο εσωτερικό του Αμβρακικού κόλπου και συνεχίζεται προς τα νότια, πάντα σε παράλληλη πορεία με την ακτή, μέχρι την Κόρινθο.

Έτσι σύμφωνα με τον Σκύλακα, ένα πλοίο θα χρειαζόταν πέντε με πεντέμισι μέρες για να φτάσει από την Κόρινθο στην Αμβρακία<sup>772</sup>. Θα έπαιζε βέβαια ρόλο ο τύπος του πλοίου με το οποίο καλυπτόταν αυτές οι αποστάσεις. Οι Κορίνθιοι πάντως είχαν στη διάθεσή τους ένα από τα ταχύτερα πλοία (την τριήρη) από πολύ νωρίς. Την ίδια περίοδο με την ίδρυση των σημαντικότερων αποικιών στην δυτική Ελλάδα (Αμβρακία, Ανακτόριο και Λευκάδα), φτιάχνονται και οι πρώτες τριήρεις από τους Κορινθίους<sup>773</sup>. Βέβαια οι τριήρεις δεν ήταν πλοία εμπορικά, τα οποία θα χρησιμοποιούνταν για τον κυριότερο λόγο, για τον οποίο ιδρύθηκαν οι αποικίες, αλλά

---

<sup>770</sup> Μπορεί η Κόρινθος να είχε ανάμειξη μόνο στην ίδρυση των Συρακουσών το 733 π.Χ., αλλά η κεραμική της είχε αποκτήσει δυναμικότητα που η εξάπλωσή της και σε άλλες πόλεις δεν θα την άφηνε αδιάφορη. Boardman (1996) 206

<sup>771</sup> Για κάποιες περιοχές δίνεται ένα από τα δύο μετρήσιμα μεγέθη, είτε ο χρόνος που καλύπτεται η απόσταση, είτε ο υπολογισμός αυτής σε στάδια. Ένα τέτοιο πρόβλημα μπορεί να λυθεί, επειδή για τις υπόλοιπες πόλεις αναφέρονται και τα δύο μεγέθη και με ένα απλό υπολογισμό μπορεί να γίνει η μετατροπή από στάδια σε χρόνο και αντίστροφα. Ο υπολογισμός μάλλον θα ήταν αρκετά ασφαλής γιατί η αναφορά του Σκύλακος γινόταν από το ίδιο πλοίο σε όλη τη διάρκεια του ταξιδιού.

<sup>772</sup> Ο υπολογισμός βέβαια αυτός επιδέχεται ενστάσεις, καθώς εκτός από την αξιοπιστία του Σκύλακος πρέπει να ληφθεί υπόψη και η ακριβής πορεία του πλοίου. Π.χ. δεν διευκρινίζεται αν περνά από την διώρυγα της Λευκάδας, γιατί διαφορετικό χρόνο θα χρειαζόταν για να κάνει το γύρω του νησιού και διαφορετικό να περάσει από το Διόρυκτο. Σκύλαξ 34

<sup>773</sup> Στα μέσα του 7<sup>ου</sup> αιώνα π.Χ. κατασκευάζονται οι πρώτες τριήρεις, οι οποίες βέβαια δεν θα κυριαρχήσουν αμέσως, αλλά η εμφάνισή τους σηματοδοτεί την εξέλιξη στη ναυπηγική. Casson (1994) 60

υπήρξαν και περιπτώσεις στις οποίες οι αποικίες αντιμετώπισαν εχθρικές επιδρομές. Στις επιδρομές αυτές τις περισσότερες φορές χρειάστηκε η συνδρομή των Κορινθίων, οι οποίοι θα έπλεαν προς βοήθεια, ακολουθώντας τη διαδρομή την οποία περιέγραψε ο Σκύλαξ.

Οι αποικίες όμως λογικά θα επικοινωνούσαν και μεταξύ τους, από θαλάσσης, αλλά και από ξηράς. Η χάραξη του δρόμου για τις χερσαίες θα γινόταν με βασικό κριτήριο τη μορφολογία της περιοχής. Ασφαλώς θα αποφεύγονταν τα υψώματα και τα βουνά, με αποτέλεσμα οι δρόμοι να περνούν όπου ήταν δυνατό ανάμεσα από τα φυσικά εμπόδια. Οι σημερινοί δρόμοι ακολουθούν σε μεγάλο βαθμό αυτή την παράμετρο και γι αυτό τις περισσότερες φορές οι αρχαίοι δρόμοι συμπίπτουν με τους σημερινούς.

Υπήρχε βέβαια και ένας άλλος παράγοντας που ενδεχομένως δυσκόλευε τη χρησιμοποίηση των δρόμων. Οι δρόμοι ίσως περνούσαν από εδάφη, τα οποία δεν ήταν φιλικά προσκείμενα στους Κορινθίους και άρα και στις αποικίες τους. Οι Ακαρνάνες ήδη από την ίδρυση των αποικιών δεν είχαν καλές προθέσεις απέναντι στους Κορινθίους, κάτι που όπως είδαμε συνεχίστηκε και μετά την ίδρυση των αποικιών. Ωστόσο αντιδράσεις για τη χρήση δρόμων που δεν υπάγονταν στην επικράτεια των αποικιών, δεν αναφέρονται σε γραπτές πηγές. Από την άλλη βέβαια όλες οι αποικίες είχαν πρόσβαση στη θάλασσα, κάτι που σημαίνει ότι αν η χερσαία επικοινωνία εμποδιζόταν, υπήρχε η εναλλακτική λύση της θαλάσσιας.

Ξεκινώντας από την Αμβρακία, η αποικία μάλλον θα χρησιμοποιούσε σε μεγάλο βαθμό τη θαλάσσια επικοινωνία για να έρθει σε επαφή με τις νοτιότερες αποικίες, γιατί αυτός θα ήταν ο πιο σύντομος τρόπος. Διαφορετικά θα έπρεπε να ακολουθήσει από τα ανατολικά το δρόμο μεταξύ του Αμβρακικού και του Μακρυνόρους, η πορεία του οποίου παραμένει και σήμερα η ίδια. Τα περί εχθρικού εδάφους που αναφέρθηκαν παραπάνω, ταιριάζουν εδώ, γιατί οι σχέσεις της Αμβρακίας με το Άργος Αμφιλοχικό δεν ήταν καλές<sup>774</sup>. Ο δρόμος λοιπόν που οδηγούσε προς τα νότια ακολουθούσε πορεία παράλληλη στην ακτή του Αμβρακικού κόλπου μέχρι το Ανακτόριο.

Στην περιοχή του Ανακτορίου δεν υπάρχουν πολλά φυσικά εμπόδια, κάτι που κάνει την πόλη του Ανακτορίου αφετηρία για δρόμους με κατευθύνσεις νότια τον όρμο της Παλαίρου, νοτιοδυτικά τη χερσόνησο της Πλαγιάς και δυτικά το Άκτιο. Οι

---

<sup>774</sup> Οι τεταμένες σχέσεις καταλήγουν σε επίθεση των Αμβρακιωτών προκειμένου να καταλάβουν το Άργος. Το συμβάν λαμβάνει χώρα το 457 π.Χ. Θουκυδίδης 2,68,1-2



σημερινοί δρόμοι της περιοχής ακολουθούν αυτές τις κατευθύνσεις και είναι πιθανόν να ακολούθησαν τους αρχαίους δρόμους. Στη χερσόνησο της Πλαγιάς δύο κύριοι άξονες συνέδεαν τη Λευκάδα και το Σόλλιον με την υπόλοιπη Ακαρνανία. Για τη Λευκάδα ο δρόμος θα υπήρχε βόρεια της χερσονήσου, και θα συνέχιζε νότια προς τον Άγιο Γεώργιο, δηλαδή την αντικρινή της Λευκάδας ακτή. Ένας άλλος δρόμος θα ξεκινούσε από το φρούριο του Αγίου Γεωργίου και διασχίζοντας τα υψώματα στο κέντρο της χερσονήσου, θα έφτανε στο ύψος του σημερινού χωριού Άγιος Νικόλας. Από εκεί μπορούσε κάποιος να οδηγηθεί είτε προς τον όρμο της Παλαίρου, είτε προς το Ανακτόριο.



Εικ.37 Με διακεκομμένες γραμμές ο δρόμος που οδηγεί από τον Άγιο Γεώργιο στον Άγιο Νικόλαο.

Από τον όρμο της Παλαίρου και μέχρι τους Οινιάδες η διαδρομή που θα ακολουθούσε κανείς είναι παράκτια, λόγω των ορεινών όγκων που βρίσκονται κατά μήκος της ακτής. Από τους Οινιάδες για να μεταβεί κανείς στην Αιτωλία, όπου οι υπόλοιπες αποικίες της Κορίνθου, θα ήταν εύκολο, ακολουθώντας τον δρόμο, που θα ήταν πάλι παράλληλος με την ακτογραμμή, αλλά και χρονοβόρο. Άλλωστε οι Οινιάδες δεν αποτελούσαν αποικία των Κορινθίων, κάτι που θα αποδυνάμωνε την περίπτωση Κορίνθιοι να μετακινούνται από εκεί οδικώς προς τη Χαλκίδα. Μία τέτοια μετακίνηση θα γινόταν, αν χρειαζόταν με πλοία.

Στην Αιτωλία οι αποικίες Χαλκίς, Μακύνεια και Μολύκριο, βρισκόταν σε κοντινή απόσταση η μία με την άλλη, κάτι που τους εξασφάλιζε εύκολη μεταξύ τους επικοινωνία. Ο δρόμος που θα τις ένωνε, θα ξεκινούσε από την κοιλάδα μεταξύ της Βαράσοβας και του Ταφιασού, συνεχίζοντας νότια από τον Ταφιασό και παράκτια μέχρι τη Ναύπακτο.

Οι οδικοί αυτοί άξονες διαφέρουν από τον κύριο άξονα που παρουσιάζεται στη μελέτη της Αξιώτη για τους ρωμαϊκούς δρόμους στην Αιτωλοακαρνανία με αφορμή τα τρία ρωμαϊκά μιλιάρια (οδόσημα) που έχουν βρεθεί<sup>775</sup>. Τα αρχαιολογικά αυτά ευρήματα, πιστοποιούν ότι ο δρόμος ήταν σε χρήση από τις αρχές του 2<sup>ου</sup> μέχρι τον 4<sup>ο</sup> αιώνα μ.Χ.<sup>776</sup> Ο δρόμος αυτός περνά από την ενδοχώρα, αποφεύγοντας το εμπόδιο των Ακαρνανικών ορέων και είναι πολύ πιθανό να χρησιμοποιούνταν και παλιότερα, όμως δεν θα εξυπηρετούσε τους Κορίνθιους, γιατί αφενός όλες οι αποικίες τους βρισκόταν στην ακτή και αφετέρου η επικινδυνότητα του, λόγω των εχθρικά διατιθέμενων Ακαρνάνων θα ήταν μεγάλη.



Εικ.38 Ο ρωμαϊκός χερσαίος δρόμος

Η επικοινωνία μεταξύ των πόλεων όμως επιτυγχάνονταν και με σινιάλα, πάνω από υψώματα και λόφους. Χρησιμοποιούνταν «φρυκτοί», πυρσοί δηλαδή που

<sup>775</sup> Για τα μιλιάρια αυτά Αξιώτη (1980) 186-189.

<sup>776</sup> Αξιώτη (1980) 189

ανάλογα με την κίνησή τους έδιναν πληροφορίες στον αποδέκτη αυτών, ο οποίος πολύ πιθανόν ήταν να βρισκόταν επίσης σε ένα ύψωμα<sup>777</sup>. Ο τρόπος αυτός επικοινωνίας είναι γνωστός από τις αρχαίες πηγές<sup>778</sup>. Μάλιστα το σύστημα των σινιάλων είχε εξελιχθεί με πολύπλοκους συνδυασμούς φωτιάς, ήχων και άλλων μέσων<sup>779</sup>. Τα σινιάλα αυτά προφανώς υπήρχαν στα αρχαία χρόνια, εντούτοις σε περιοχές μικρές, όπως η χερσόνησος της Πλαγιάς, στην οποία αναφέρεται ο Wacker, κάποιος θα μπορούσε να καλύψει τις αποστάσεις σε σύντομο χρονικό όριο πεζός, με κέρδος να μεταφέρει όλες τις πληροφορίες με ασφάλεια. Για τις μεγάλες αποστάσεις η εφαρμογή της πρακτικής των σινιάλων θα είχε κάποιο νόημα.

---

<sup>777</sup> Wacker (1999) 69

<sup>778</sup> «ἄστεος ἐκ σφετέρου· ἅμα δ' ἠελίῳ καταδύντι  
πυρσοί τε φλεγέθουσιν ἐπήτριμοι, ὑπόσε δ' αὐγῇ  
γίγνεται αἴσσοισα περικτιόνεσσιν ιδέσθαι,

αἶ κέν πως σὺν νηυσὶν ἄρω ἀλκτῆρες ἴκωνται.» Ομήρου *Ιλιάδα* Σ' στ.210-213. Επίσης στον Ηρόδοτο αναφέρεται ότι ο Μαρδόνιος έστειλε την είδηση της κατάληψης της Αθήνας, στις Σάρδεις με αυτό τον τρόπο. «Οἱ μὲν ταῦτα συνεβούλευον, ὁ δὲ οὐκ ἐπείθετο, ἀλλὰ οἱ δεινὸς τις ἐνέστακτο ἕμερος τὰς Ἀθήνας δεῦτερα ἐλεῖν, ἅμα μὲν ὑπ' ἀγνωμοσύνης, ἅμα δὲ πυρσοῖσι διὰ νήσων ἐδόκεε βασιλέει δηλώσειν ἐόντι ἐν Σάρδισι ὅτι ἔχοι τὰς Ἀθήνας.» Ηρόδοτος 9,3 «Ταῦτα οἱ Ἕλληνας οἱ ἐπ' Ἀρτεμισίῳ στρατοπεδευόμενοι πυνθάνονται διὰ πυρσῶν ἐκ Σκιάθου.» Ηρόδοτος 7,183.

<sup>779</sup> Αναλυτικότερα στοιχεία παρουσιάζει ο Wacker, ο οποίος σε κάποια σημεία της αναφοράς του για σινιάλα ίσως και να υπερβάλλει. Wacker (1999) 69-72. Επίσης την χρήση των σινιάλων υποστηρίζουν πολύ και οι Boomelje & Doorn et alii (1987) 23

## Συμπεράσματα

Η μελέτη των πόλεων που σχετίζονται με την κορινθιακή αποικιοκρατική δραστηριότητα αποδίδει στις αποικίες – πόλεις που δέχθηκαν κορινθιακή επιρροή, μία διαφορετική μεταξύ τους εικόνα όσον αφορά στους δεσμούς που τις συνδέουν με την Κόρινθο. Διαμορφώνονται έτσι δύο ομάδες πόλεων: μία με τις αποικίες που οι πηγές και τα ευρήματα οδηγούν στο ότι ήταν αν όχι αμιγείς, σε μεγάλο βαθμό κορινθιακές αποικίες, η άλλη ομάδα περιλαμβάνει τις πόλεις οι οποίες είναι πιο απόμακρες από τη μητρόπολη. Στην πρώτη κατηγορία ανήκουν η Αμβρακία, το Ανακτόριο, η Λευκάδα, η Χαλκίς και το Μολύκριον, ενώ στη δεύτερη το Σόλλιον, η Αλυζία, ο Αστακός, οι Οινιάδες και η Μακύνεια.

Δίνεται η εντύπωση ότι οι Κορίνθιοι ήθελαν να δημιουργήσουν αρχικά ένα ισχυρό δίκτυο από πόλεις στη Δυτικά Ελλάδα και στη συνέχεια προσπάθησαν να πλαισιώσουν τον αρχικό ιστό με επιπλέον πόλεις, σε επίσης στρατηγικά σημεία με τις πρώτες. Ανάλογα με το βαθμό στον οποίο είχε εισχωρήσει το κορινθιακό στοιχείο στην κάθε πόλη, διακρίνεται και η αντιμετώπιση της μητρόπολης προς αυτή. Οι μεγαλύτερες από τις πόλεις της πρώτης ομάδας συμμετείχαν ενεργά σε μάχες της μητρόπολης, με αρκετά μεγάλες δυνάμεις στο πλευρό της Κορίνθου. Η σύνδεση των πόλεων με τη μητρόπολη δεν είχε μόνο πολιτική διάσταση, αλλά και θρησκευτική, που επιτυγχάνονταν με τη διάδοση λατρευτικών θεοτήτων, με κορινθιακά χαρακτηριστικά στις αποικίες.

Η επιλογή των θέσεων για την εγκατάσταση των αποίκων ήταν ιδιαίτερα προσεγμένη. Όλες οι αποικίες που ιδρύθηκαν από τους Κορινθίους πληρούσαν σχεδόν τις ίδιες προϋποθέσεις. Έτσι κοινά στοιχεία των θέσεων είναι η εγγύτητα και η εύκολη πρόσβαση στη θάλασσα, ο αναγκαίος χώρος για την ανάπτυξη του οικισμού, και η έκταση, της οποίας η καλλιέργεια θα εξασφάλιζε την απαραίτητη αυτονομία στην αποικία. Για τις πόλεις, οι οποίες εντάχθηκαν στη σφαίρα επιρροής της Κορίνθου χωρίς να έχουν ιδρυθεί από αυτές, το κοινό χαρακτηριστικό που θα ενδιέφερε τους Κορινθίους είναι ότι βρίσκονται κοντά στη θάλασσα. Είναι φανερό ότι στην επιλογή των θέσεων για την ίδρυση των αποικιών πρωτεύοντα ρόλο έπαιζε το γεωφυσικό ανάγλυφο, το οποίο οι άποικοι εκμεταλλεύονταν είτε για να προστατευτούν, είτε για να ελέγχουν την περιοχή, είτε να καλλιεργούν το έδαφος.

Η τοποθέτηση των αποικιών σε θέσεις με αυτά τα χαρακτηριστικά αποσκοπούσαν ασφαλώς στην εκπλήρωση κάποιων στόχων της μητρόπολης. Το κυριότερο ζητούμενο της Κορίνθου ήταν η δημιουργία ερεισμάτων στη δυτική και νότια ακτή της Αιτωλοακαρνανίας, από τα οποία θα μπορούσαν να συνεχίσουν την πορεία τους προς τη Δύση. Οπωσδήποτε και το εμπόριο της Κορίνθου μετά από αυτή την κίνηση θα είχε διευκολυνθεί και θα είχε διασφαλιστεί η ανεμπόδιστη έλευση των κορινθιακών πλοίων προς την Αδριατική και τη Σικελία.

## Κατάλογος εικόνων

1. Ανδρέου (1997) 21 σχημ. 2
2. Ανδρέου (1997) 21 εικ. 3
3. Ανδρέου (1996-1997) 169 σχεδ. 9
4. Ανδρέου (1996-1997) 169 σχεδ. 6
5. Leake III 493
6. Πέτσας & Δεκουλάκου (1971) 324 σχεδ. 7
7. Deane (1923) 109 εικ. 3
8. Murray (1986) 106 εικ. 3
9. Ανδρέου (1998) πιν. 44
10. Ανδρέου (1998) 154 σχεδ. 4
11. Ανδρέου (1998) 161 σχεδ. 8
12. Dumont (1872) πιν.11
13. Kolonas & Faisst (1992) 562 εικ. 3
14. Murray (1982) 212 εικ.33
15. Murray (1982) 192 εικ. 28
16. Dörpfeld (1927) 270 εικ. 30
17. Murray (1982) 207 εικ. 31
18. Murray (1982) 198 εικ. 30
19. Murray (1982) 114 εικ. 15
20. Murray (1982) 107 εικ. 14
21. Ρωμαίος (1918) 117 εικ. 1
22. Wacker (1996) 238 χάρτης 8
23. Murray (1982) 67 εικ. 10
24. Heuzey (1860) πιν.14
25. Powell (1904) πιν.7
26. Murray (1982) 33 εικ. 6
27. Murray (1982) 38 εικ. 7
28. Κολώνας (1992) πιν. 44<sup>α</sup>
29. Noak (1916) 238 εικ. 17
30. Noak (1916) 236 εικ. 15
31. Πορτελάνος (1998) Σχέδιο 74

32. Κολώνας (1992-3) 87
33. Κολώνας (1992-3) 90
34. Ορλάνδος (1922-25) 56 εικ. 2
35. Liritzis & Miserlis & Rigopoulos (1983) 196 εικ. 3A
36. Liritzis & Miserlis & Rigopoulos (1983) 197 εικ. 3B
- Νομίσματα: Kray (1976) πιν. 23 αρ. 415, 423 πιν. 14 αρ. 259 πιν. 24 αρ. 435, 436
37. Wacker (1999) Beilage 2
38. Αξιώτη (1980) 192 σχεδ. 1

## Βιβλιογραφία – Συντομογραφίες

- Ανδρέου (1975) Ανδρέου Η., «Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Νομός Άρτας», *Α.Δ.* 30 Β2 (1975), 209-211
- Ανδρέου (1976) Ανδρέου Ι., «Νομός Άρτας», *Α.Δ.* 31 Β2 (1976), 204
- Ανδρέου (1977) Ανδρέου Η., «Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Νομός Άρτας», *Α.Δ.* 32 Β1 (1977), 152-153
- Ανδρέου (1986α) Ανδρέου Η., «Νομός Άρτας», *Α.Δ.* 41 Β (1986), 103-105
- Ανδρέου (1986β) Ανδρέου Ι. «Τα Επιγράμματα του Πολυανδρίου της Αμβρακίας» *Α.Δ.* 41 Α (1986), 425-445
- Ανδρέου (1987) Ανδρέου Η. «Νομός Λευκάδας. Καριώτες περιοχή Σπασμένη Βρύση» *Α.Δ.* 42 Β2 (1987) 320
- Ανδρέου (1988α) Ανδρέου Ι., «Νομός Άρτας», *Α.Δ.* 43 Β1 (1988), 304-306
- Ανδρέου (1988β) Ανδρέου Ι. «Λευκάδα. Περιοχή Καλιγόνι (οικόπεδο Α. Σουλαϊδόπουλου)», *Α.Δ.* 43 Β1 (1988), 306-307
- Ανδρέου (1990) Ανδρέου Ι., «Ελληνιστική Κεραμική Λευκάδος», *Β' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά προβλήματα της ελληνιστικής κεραμικής. Ρόδος 1989*, Αθήνα 1990, 54-57
- Ανδρέου (1990) Ανδρέου Ι., «Ambracie, Une ville ancienne se reconstitue peu à par les recherches», in ed. Cabanes P., *L' Illyrie Méridionale et l' Epire dans l' antiquité II*, Paris 1990, 91-101
- Ανδρέου (1994) Ανδρέου Ι., «Σύνολα Ελληνιστικής Κεραμικής από τα νεκροταφεία της αρχαίας Λευκάδος», *Γ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική. Χρονολογικά Σύνολα- Εργαστήρια, Θεσσαλονίκη 1991*, Αθήνα 1994, 196-204
- Ανδρέου (1996-97) Ανδρέου Ι., «Τα ομόλογα των Αμβρακιωτών και η τοπογραφία της νοτιοανατολικής Ηπείρου», *Α.Δ.* 51-52 (1996-97), 141-172
- Ανδρέου (1997) Ανδρέου Ι., «Η τοπογραφία της Αμβρακίας και η πολιορκία του 189 π.Χ.», *Αφιέρωμα στον Hammond*, Θεσσαλονίκη 1997, 17-34



- Ανδρέου Ι. & Ανδρέου Ιωάννα & Ανδρέου Η., «Ελληνιστικά Κεραμικά σύνολα Ανδρέου Η. από το δυτικό νεκροταφείο της Αμβρακίας», *Δ΄ Επιστημονική Συνάντηση για την ελληνιστική κεραμική, Χρονολογικά προβλήματα. Κλειστά Σύνολα – Εργαστήρια. Μυτιλήνη 1994, Αθήνα 1997*, 79-92 (1997)
- Ανδρέου Ανδρέου Ι., «Πολεοδομικά της αρχαίας Λευκάδας», *Α.Δ.* 43 Α (1998) 147-185 (1998)
- Αξιώτη (1980) Αξιώτη Κ., «Ρωμαϊκοί δρόμοι της Αιτωλοακαρνανίας», *ΑΔ* 35 (1980) 186-205
- Auberger Auberge J., “Pausanias et les Messéniens : une Histoire d’ amour !”, *REA* 94 (1992) 186-197 (1992)
- Bakhuizen Bakhuizen S.C., *Chalkis-in-Euboea. Iron and Chalcidians Abroad*, Leiden 1976 (1976)
- Bakhuizen Bakhuizen S.C., “The continent and the sea. Greek Activities in Ionic and Adriatic Waters”, ed. Cabanes P., *L’ Illyrie méridionale et l’ Épire dans l’ Antiquité Clermont – Ferrand* 1987, 185-194 (1987)
- Baltrusch Baltrusch E., *Symmachie und Spondai. Untersuchungen zum griechische Volkerrecht der archaischer Zeit*, Berlin / New York 1994 (1994)
- Beaumont Beaumont R.L., “Corinth, Ambracia, Apollonia”, *JHS* 72 (1952), (1952) 61-73
- Benton (1931- Benton H.S., “The Ionian Island“, *BSA* 32 (1931-32), 213-246 32)
- Bertold & Bertold P.& Faisst G.W., “Die Lage von Sollion”, *Chiron* band 23 Faisst (1993) (1993), 1-11
- Blawatsky Blawatsky T., “Über den Sklavenmarkt am Aktion“, *Klio* 56 (1974), (1974) 497-500
- BMC Barclay V. & Head D.C.L. & Pitt D., *Catalogue of Greek coins. Corinth, Corinth, Colonies of Corinth, etc.*, Bologna 1963
- Boardman Boardman J., *Οι αρχαίοι Έλληνες στην υπερπόντια εξάπλωσή τους. Οι πρώτες αποικίες και το εμπόριο τους.*, Αθήνα 1996 (1996)
- Βοκοτοπούλου Βοκοτοπούλου Ι., «Πολεοδομικά της αρχαίας Αμβρακίας», *ΑΑΑ* IV 3 (1971), 332-335 (1971)
- Βοκοτοπούλου Βοκοτοπούλου Ι., «Αρχαιότητες και μνημεία Ηπείρου. Νομός

- (1975) Ἀρτης», *A.A.* 30 B2 (1975), 209-21
- Βοκοτοπούλου Βοκοτοπούλου I., «Η Ήπειρος στον 8ο και 7ο αιώνα π.Χ.»,  
(1982) *ASAtene* LX. N.S XLIV (1982), 77-100
- Boommelje & Boommelje S.& Doorn P. et alii, *Aetolia and the Aetolians*, Utrecht  
Doorn et alii 1987  
(1987)
- Boulter (1953) Boulter C., „Pottery of the mid-fifth century“, *Hesperia* XXII  
(1953), 59-115
- Buondelmonti Buondelmonti C., *Description des Iles del' Archipel*, Paris 1897  
(1897)
- Buschor (1950) Buschor E., *Frühgriechische Jüngliche*, München 1950
- Bürchner Bürchner, “Chalkis“, *RE* III<sub>2</sub> (1899), στ. 2089  
(1899)
- Bürchner Bürchner, “Leukas“, *RE* XII<sub>2</sub> (1925)  
(1925)
- Bursian (1862) Bursian C., *Geographie von Giechenland*, band I, Leipzig 1862
- Cabanes & Cabanes P. & Andréou I., «Règlement frontalier entre les cités d’  
Andréou Ambracie et Charadros”, *BCH* 109 (1985), 499-544  
(1985)
- Cabanes (1994) Cabanes P., “Apollonia d’ Illyrie (Albanie)”, *BCH* 118 (1994), 521-  
529
- Caskey (1910) Caskey L.D., “The roofed gallery on the walls of Athens”, *AJA*  
(1910), 298-309
- Casson (1935) Casson S., “Early Inscriptions on metal”, *AJA* 39 (1935), 510-517
- Casson (1994) Casson L., *Ships and Seafaring in ancient times*, London 1994
- Ceka (1982) Ceka N., *Apolonia e Ilirisë*, Tiranë 1982
- Chapbell Chapbell T. Mary, “A Well of the black-figured period at  
(1933) Corinth“, *Hesperia* VII (1933), 557-611
- Corinth XIII Blegen W.C. & Palmer H. & Young S. R., *Corinth. The North  
Cemetery*, vol XIII, New Jersey 1964
- Curtius (1876) Curtius E., “Studien zur Geschichte von Korinth”, *Hermes* 10  
(1876), 215-243
- Δάκαρης Δακαρης Σ. Γ., «Ταφικός περίβολος του Ανακτορίου», *A.E.* (1955),

- (1955) 16-22
- Δάκαρης Δάκαρης Σ. Γ., «Ανασκαφαί και τυχαία ευρήματα. Νομός Άρτης. Κομπότι», *Α.Δ.* 21 Β1 (1966), 284-285
- (1966)
- Δάκαρης Δάκαρης Σ. Γ., «Θεσπρωτία», *Αρχαίες Ελληνικές Πόλεις* 15, Αθήνα (1972) 1972
- Δάκαρης Δάκαρης Σ. Γ., «Το κάστρο των Ρωγών», *Δωδώνη ΣΤ'* (1977), 201-234
- (1977)
- Δάκαρης Δάκαρης Σ. Γ, Κασσώπη, *Νεώτερες ανασκαφικές έρευνες 1977-1983*, Ιωάννινα 1989
- (1989)
- Deane (1923) Deane N.S., "Archaeological news, 1922", *AJA* 27 (1923), 73-129
- Dietz & Dietz S.& Moschos I., "Excavations at Haghia Triadha, 1996", eds. Moschos Dietz S. & Kolonas L. & Moschos I., „Surveys and Excavations in Chalkis Aetolias, 1995-1996. First preliminary Report", in *Proceedings of the Danish Institute at Athens II*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens 1998, 282-311
- (1998)
- Dittenberger Dittenberger G., *Inscriptiones Graecae. Phocidis, Locridis, Aetoliae, Acarnaniae, Insularum, Maris Ionii.*, Berolini MDCCCLXXXVII (1897)
- (1897)
- Domingo-Forasté D., *A History of Northern Coastal Akarnania to 167 B.C.: Alyzia, Leukas, Anaktorion and Argos Amphiloichikon*, California 1988
- Domingo-Forasté (1988)
- Dörner (1964) Dörner F. K., "Astakos", *Kleine Pauly*, band 1, München 1964, στ. 658
- Dörpfeld Dörpfeld W., *Alt- Ithaka I & II*, München 1927
- (1927)
- Doukellis & Doukellis P. & Fouache E., "Le centuriation Romaine de la Plaine Fouache d' Arta. Replacée dans le contexte de l' évolution morphologique Récente des deltas de l' Arachtos et du Louros", *BCH* 116 I (1992), 374-382
- (1992)
- Dumont (1872) Dumont A., "Miroir Greg. Orné de dessins au trait", *Revue Archéologique* 23 (1872), 21-22
- Zαφειρόπουλος Ζαφειρόπουλος Ν. Σ., «Ανασκαφή τάφων Αμβρακίας», *ΠΑΕ* (1957), 85-88
- (1957)

- Zάχος (1992) Zάχος Α. Κ., «Νομός Λευκάδας, Θέση Τσεγλιμπού, Βόρειο Νεκροταφείο αρχαίας Λευκάδας», *ΑΔ* 47 Β (1992), 281-285
- Fell (2001) Fell M., "Sollion", *Der Neue Pauly*, band 11, Stuttgart 2001, στ. 703
- Fielder (1996) Fielder M., "Zur Topographie der Polis Leukas", *Akarnanien: Eine Landschaft im antiken Griechenland*", München 1996, 157-168
- Fiehn (1933) Fiehn, "Molykreion", *RE XVI*<sub>1</sub> (1933), στ. 39-40
- Fraser (1954) Fraser P.M., "Lerat, Les Locriens de l' Ouest", *Gnomon* 26 (1954), 246-256
- Freitag (1994) Freitag K., "Oiniadai als Hafenstadt – Einige historisch-topographische Überlegungen" *Klio* 76 (1994), 212-238
- Freitag (1996) Freitag K., "Der Akarnanische Bund im 5. Jh. V. Chr.", *Akarnanien: Eine Landschaft im antiken Griechenland*", München 1996, 75-86
- Freitag (2000) Freitag K., *Der Golf von Korinth. Historisch – topographische Untersuchungen von der Archaik bis in das 1. Jh. V. Chr.*, München 2000
- Freitag (2000β) Freitag K., "Oiniadai", *Der Neue Pauly*, band 8, Stuttgart 2000, στ. 1142-1143
- Friedländer & Hoffleit (1948) Friedländer P. & Hoffleit H.B., *Epigrammata Greek Inscriptions in verse*, London 1948
- Frost (1980) Frost F. J., *Plutarch's Themistocles. A historical commentary*, Princeton 1980
- Funke (1987) Funke P., "Zur Datierung befestigter Stadtanlagen in Aitolien Historisch-philologische Anmerkungen zu einem Wechselverhältnis zwischen Siedlungsstruktur und politischer Organisation", *Boreas* 10 (1987), 87-96
- Garlan (1974) Garlan Y., *Recherches de la Poliorcétique grecque*, Paris 1974
- Gazis (1998) Gazis M., «Excavations at Pangali, 1996», eds. Dietz S. & Kolonas L. & Moschos I., „Surveys and Excavations in Chalkis Aetolias, 1995-1996. First preliminary Report”, in *Proceedings of the Danish Institute at Athens II*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens 1998, 280-281
- Gehrke (1986) Gehrke H. J., *Jenseits von Athen und Sparta. Das dritte*

- Griechenland und seine Staatenwelt.*, München 1986
- Gehrke (1990) Gehrke H. J., „Herodot und die Tyrannenchronologie“, in *Memoria Rerum Veterum, Festschrift*, ed. Classen C.J., Stuttgart 1990
- Geisau (1919) Geisau, “Kalydon“, *RE X<sub>2</sub>* (1919), στ.1763-1766
- Geyer (1927) Geyer, “Sollion“, *RE III<sub>A</sub>* (1927) στ. 932-933
- Gomme I, II Gomme A. W., *A historical commentary on Thucydides*, τομ. 1, 2 πρώτη έκδοση 1945, Oxford 1971
- Graham (1962) Graham A.J., “Corinthian Colonies and Thucydides’ Terminology”, *Historia* 11 1962, 246-252
- Graham (1983) Graham A.J., *Colony and Mother City in ancient Greece*, Chicago 1983
- Grose (1926) Grose S.W., *Catalogue of the Mc Clean Collection of Greek Coins*, Cambridge 1926
- Gschnitzer (1958) Gschnitzer F., “Abhängige Orte in griechischem Altertum“, se. *Zetemata Monographien zur Klassischen Altertumswissenschaft*, heft 17, München 1958
- Habicht (1957) Habicht C., “Eine Urkunde des Akarnanischen Bundes”, *Hermes* 85 (1957) 86-122
- Hammond (1936-7) Hammond N.G.L., “The Campaigns in Amphilochia during the Archidamian War”, *BSA* 37 (1936-37), 128-140
- Hammond (1967α) Hammond N.G.L., *A History of Greece to 322 B.C.*, δεύτερη έκδοση, Oxford 1967
- Hammond (1967β) Hammond N.G.L., *Epirus. The geography, the ancient remains, the history and the topography of Epirus and adjacent areas*, Oxford 1967
- HAMPL (1939) Hampl F., “Poleis onhe Territorium”, *Klio* 32 (1939), 1-60
- Hatzis (1997) Hatzis C., “L’ Arbitrage Corcyréen pour le différend territorial entre Ambraciotes et Athamanes”, *Αφιέρωμα στον Hammond*, Θεσσαλονίκη 1997, 169-197
- Head (1911) Head B.V., *Historia Numorum. A manual of Greek Numismatics*, Oxford 1911
- Heuzey (1860) Heuzey P. L., *LeMont Olympe et l’ Acarnanie*, Paris 1860
- Hirschfeld G., “Akarnania“, *RE I<sub>1</sub>* (1893) στ. 1150-1151

- (1893α)  
Hirschfeld Hirschfeld G., “Aktion“, *RE* I<sub>1</sub> (1893) στ. 1214-1215
- (1893β)  
Hirschfeld Hirschfeld G., “Alyzeia“, *RE* I<sub>2</sub> (1894) στ. 1712
- (1894α)  
Hirschfeld Hirschfeld G., “Ambrakia“, *RE* I<sub>2</sub> (1894) στ. 1805-1807
- (1894β)  
Hirschfeld Hirschfeld G., “Ambrakos“, *RE* I<sub>2</sub> (1894) στ. 1808
- (1894γ)  
Hirschfeld Hirschfeld G., “Anaktorion“, *RE* I<sub>2</sub> (1894) στ. 2051-2052
- (1894δ)  
Holleaux Holleaux M., “Fragment de sénatus – consulte trouvé à Corfou”,  
(1924) *BCH* 48 (1924), 381-398
- Hood (1960) Hood M.S.F., “Archaeology in Greece”, *JHS* 80 (1960) Suppl. 3-26
- Houlby- Houby- Nilsen S., “Chalkis in Aetolia in Ancient written Sources  
Nielsen (1998) and early modern travel accounts. A survey”, Dietz S. & Kolonas L.  
& Moschos I., „Surveys and Excavations in Chalkis Aetolias, 1995-  
1996. First preliminary Report”, in *Proceedings of the Danish  
Institute at Athens II*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens 1998,  
238-254
- Houlby- Houby- Nilsen S. & Moschos I., “Surveys and Excavations 1995-  
Nielsen & 1996. A preliminary Report. Surveys and Archritectural Measuring  
Moschos at Hagia Triadha and Pangali 1995”, Dietz S. & Kolonas L. &  
(1998) Moschos I., „Surveys and Excavations in Chalkis Aetolias, 1995-  
1996. First preliminary Report”, in *Proceedings of the Danish  
Institute at Athens II*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens 1998,  
255-258
- Houlby- Houby- Nilsen S. & Moschos I. & Gazis M., “Excavations on the  
Nielsen & hill of Haghia Triada”, eds. Dietz S. & Kolonas L. & Houby-Nilsen  
Moschos & S. & Moschos I., “The Greek – Danish Excavations in Aetolian  
Gazis (2000) Chalkis, 1997-1998. Second preliminary Report”, in *Proceedings of  
the Danish Institute at Athens*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens  
2000, 229-249

- Imhoof-Blumer Imhoof F.-Blumer, *Die Münzen Akarnaniens*, Wien 1878  
(1878)
- Jeffery (1961) Jeffery L.H., *The Local Scripts of Archaic Greece*, Oxford 1961
- Kahrstedt Kahrstedt U., *Griechisches Staatsrecht, Sparta und seine  
(1922) Symmachie*, band 1, Göttingen 1922
- Καρατζένη – Χατζηγιάννη Π., «Νομός Άρτας», *ΑΔ* 34 Β1 (1979),  
Χατζηγιάννη 244-245  
(1979)
- Καρατζένη Καρατζένη Π., «Οχύρωση Αμβρακίας. Μια νέα χρονολογικά  
(1987) προσέγγιση.», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 28 (1987) 9-28
- Καρατζένη Καρατζένη Π., «Νομός Άρτας», *ΑΔ* 44 Β2 (1989) 264-265  
(1989)
- Καρατζένη Καρατζένη Π., «Νομός Άρτας», *ΑΔ* 47 Β1 (1992), 264-270  
(1992)
- Καρατζένη Καρατζένη Π., «Τοπογραφικά της χώρας των Αμβρακιωτών»,  
(1997) *Αφιέρωμα στον Hammond*, Θεσσαλονίκη 1997, 233-249
- Κατωπόδης Κατωπόδης Γ., *Αρχαία Ακαρνανία*, Αθήνα 2000  
(2000)
- Kirsten (1937) Kirsten E., „Oiniadai“, *RE* XVII<sub>2</sub> (1937) στ. 2204-2228
- Kirsten (1940) Kirsten E., „Aitolien und Akarnanien in der älteren griechischen  
Geschichte“, *Neue Jahrbücher für Antike*“, *NSA* 3 (1940), 298-316
- Kirsten (1941) Kirsten E., „Bericht über eine Reise in Aitolien und Akarnanien“  
*AA* 56 (1941), στ. 99-119
- Kirsten (1942) Kirsten E. "Palairos " *RE* XVIII<sub>2</sub> 1942 στ. 2455-2467
- Klaffenbach Klaffenbach G., I.G., IX  
(1932)
- Klaffenbach Klaffenbach G., "Bericht über eine epigraphische Reise durch  
(1935) Mittelgriechenland und die Ionischen Inseln“, *Sitzungsberichte*  
(1935), 691-726
- Κολώνας Κολώνας Λ., «Μακόνεια Ναυπακτίας», *ΑΔ* Β1 (1987) 182  
(1987)
- Κολώνας Κολώνας Λ., «Ανασκαφή Οινιάδων τα Νεώρια», *Αρχαιογνωσία* 6  
(1989-90) (1989-90), 153-159

- Κολώνας (1992) Κολώνας Λ., «Νεώρια Οινιάδων», *ΑΔ* Β1 47 (1992) 148
- Κολώνας (1992-3) Κολώνας Λ., «Η Μακύνεια μέσα από τις πρόσφατες αρχαιολογικές έρευνες», *Ναυπακτικά* 6 (1992-3), 79-95
- Kolonas & Faisst (1992) Kolonas L. & Faisst G.W., “Eine Neuentdeckte Akropole in Akarnaniens”, *AA* (1992), 561-572
- Kovacsovics (1982) Kovacsovics K. W., “Zu drei Baudenkmalern aus Alyzia”, *MDAIa* 97 (1982) 195-210
- Kraay & Hirmer (1966) Kraay C. M. & Hirmer M., *Greek Coins*, London 1966
- Kraay (1976) Kraay C.M., Archaic and Classical Greek Coins, se. *The library of Numismatics.*, ed. Grierson P., London 1976
- Κωστόγλου (1970) Κωστόγλου Κ., «Ανασκαφικάί εργασίαι. Καριώτες», *ΑΔ* 25 Β (1970) 329-332
- Larsen (1968) Larsen J.O., *Greek Federal States*, Oxford 1968
- Lauffer (1989) Lauffer S., *Griechenland. Lexikon der historischen Stätten*, München 1989
- Lawrence (1979) Lawrence A., *Greek aims in fortification*, Oxford 1979
- Leake I, II, III, IV Leak W. M., *Travels in northern Greece*, band I, II, III, IV London 1835
- Leekley & Efstratiou (1980) Leekley D. & Efstratiou N., *Archaeological Excavation in Central and Northern Greece*, New Jersey 1980
- Lehmann & Hartleben (1963) Lehmann K - Hartleben, “Die Antiken Hafenanlagen“, *Klio Beiheft* XIV, Leipzig 1963
- Lerat (1952) Lerat L., *Les Locriens de l' Ouest*, I, Paris 1952
- Lewis (1992) Lewis D.M., *The Cambridge Ancient History*, vol. V, 2<sup>nd</sup> edition, Cambridge 1992
- Λιάπη (1984) Λιάπη Φ., «Νομός Άρτας. Οικοπεδο Ξανθόπουλου», *ΑΔ* 39 Β (1984), 182-183
- Liritzis & Miserlis & Rigopoulos (1984) Liritzis Y. & Miserlis P. & Rigopoulos R., «Aerial photography of



- Miserlis & some Greek coastal regions and its archaeological implications»,  
Rigopoulos *IJNA* 12.3 (1983), 191-202  
(1983)
- Lisle (1955) Lisle R., *The cults of Corinth*, Baltimore 1955
- Lolling (1989) Lolling H. G., *Reisenotizen aus Griechenland 1876 und 1877*,  
Berlin 1989
- Macdonald Macdonald G., *Coin types . their origin and development*, Glasgow  
(1905) 1905
- Malkin (1987) Malkin I., *Religion and Colonization in Ancient Greece*, Leiden  
1987
- Marées (1907) Marées W., *Karten von Leukas. Beitrage zur Frage Leukas – Ithaka*,  
Berlin 1907
- Martin (1965) Martin R., *Manuel d'Architecture Grecque. Matériaux et  
Techniques.*, Paris 1965
- Μαστροκόστας Μαστροκόστας Ε., «Αρχαιότητες και μνημεία Αιτωλοακαρνανίας.  
(1960) Αιτωλία», *ΑΔ* 16 Β (1960) 195-196
- Meyer (1964α) Meyer E., “Alyzeia”, *Kleine Pauly*, band 1, München 1964, στ.  
1533
- Meyer (1964β) Meyer E., “Ambrakia”, *Kleine Pauly*, band 1, München 1964, στ.  
1533-1534
- Meyer (1964γ) Meyer E., “Anaktorion”, *Kleine Pauly*, band 1, München 1964, στ.  
1537
- Meyer (1964δ) Meyer E., “Chalkis”, *Kleine Pauly*, band 1, München 1964, στ.  
1126
- Meyer (1969<sup>α</sup>) Meyer E., “Leukas”, *Kleine Pauly*, band 3, München 1969, στ. 592-  
594
- Meyer (1969β) Meyer E., “Makynia”, *Kleine Pauly*, band 3, München 1969, στ.  
923
- Meyer (1969γ) Meyer E., “Molykriion”, *Kleine Pauly*, band 3, München 1969, στ.  
1403
- Meyer (1972) Meyer E., “Oiniadai“, *Kleine Pauly*, band 4, München 1972, στ.  
258-259
- Meyer (1975) Meyer E., “Sollion”, *Kleine Pauly*, band 5, München 1975, στ. 262

- Morgan (1988) Morgan C.A., „Corinth, the Corinthian Gulf and Western Greece during the Eighth Century BC“, *BSA* 83 (1988), 313-338
- Moschos (2000) Moschos I., “The cemetery of ancient Chalkis. Recent Rescue Excavation”, eds. Dietz S. & Kolonas L. & Houby-Nilsen S. & Moschos I., „The Greek – Danish Excavations in Aetolian Chalkis, 1997-1998. Second preliminary Report”, in *Proceedings of the Danish Institute at Athens*, ed. Dietz S. & Signe Isager, Athens 2000, 291-300
- Murray (1982) Murray W. M., *The coastal sites of western Akarnania: A topographical- historical survey.*, University of Pennsylvania, Ph D. 1982
- Murray (1985) Murray W.M., “The Location of Nasos and its Place in History”, *Hesperia* 54 (1985), 97-108
- Murray (1986) Murray W.M., “The Ancient Harbour Mole at Leukas, Greece”, in Raban A., *Archaeology of coastal changes*, *B.A.R. se 404*, Great Britain 1988, 101-118
- Negris (1904) Negris F., “Vestiges antiques submerge”, *Ath. Mitt.* 29 (1904) 340-343
- Ντουζούγλη (1989) Ντουζούγλη Α., « Νομός Λευκάδας» *ΑΔ* 44 Β2 (1989), 266-268
- Ντουζούγλη (1990) Ντουζούγλη Α., « Νομός Λευκάδας. Καρυώτες (θέση Σπασμένη Βρύση) » *ΑΔ* 45 Β (1990) 250-254
- Ντουζούγλη (1992) Ντουζούγλη Α., « Νομός Λευκάδας. Θέση Τσεγλιμπού, Βόρειο Νεκροταφείο αρχαίας Λευκάδας» *ΑΔ* 47 Β (1992) 278-281
- Ντουζούγλη (1993) Ντουζούγλη Α., « Νομός Λευκάδας» *ΑΔ* 48 Β (1993) 285-300
- Noak (1916) Noak F., “Winckelmannssitzung von 9. Dezember 1916“, *AA Beiblatt zum JDAI* 31 (1935), 215-243
- Ober (1992) Ober J., “Towards a typology of greek artillery towers: the first and second generations (375-275 B.C.)”, eds. Van de Maele and Fossey J.M., *Fortificationes Antiquae*, Amsterdam 1992, 147-169
- Oberhammer (1887) Oberhammer E., *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum*, München 1887

- Oberhummer (1896) Oberhummer E., «Astakos», *RE* II<sub>2</sub> (1896), στ. 1774
- Oldfather (1912) Oldfather E., «Herakleia », *RE* VIII<sub>1</sub> (1912), στ. 423-424
- Oldfather (1928) Oldfather E., «Makynia», *RE* XIV<sub>1</sub> (1928), στ. 816-818
- Oldfather (1933) Oldfather E., «Molykria», *RE* XIV<sub>1</sub> (1933), στ. 34-39
- Ορλάνδος (1922-25) Ορλάνδος Κ. Α., «Παράρτημα του Αρχαιολογικού Δελτίου. Ανασκαφαί εν Μολυκρείω της Αιτωλίας», *ΑΔ* 9 (1922-25), 55-64
- Ορλάνδος (1936) Ορλάνδος Κ. Α., «Το κάστρο της Άρτης», *Αρχείο των Βυζαντινών Μνημείων της Ελλάδος*, τομ. 2 (1936), 151-160
- Ορλάνδος (1958) Ορλάνδος Κ. Α., *Η αρχαία ελληνική αρχιτεκτονική. Τα υλικά δομής.*, τεύχος 2, Αθήνα 1958
- Παλιούρας (1985) Παλιούρας Δ.Α., «Έκθεση για την ανασκαφή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων στην Κάτω Βασιλική Αιτωλίας», *Δωδώνη* 14 (1985), 211-240
- Παπαχατζής (1981) Παπαχατζής Ν.Δ., *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις. Βοιωτικά Φωκικά*, Αθήνα 1981
- Paradissis (1974) Paradissis A., *Fortresses and castles of Greece*, vol. 2, Athens 1974
- Partsch (1889) Partsch J., “Die Insel Leukas. Eine geographische Monographie.“, *Petermanns Mitteilungen*, herausgegeben von Supan A., heft 95, Gotha 1889
- Perrin (1914) Perrin B., *Plutarch's Lives*, vol. 2, Cambridge 1914
- Πέτσας (1950-51) Πέτσας Μ.Φ., «Ειδήσεις εκ της 10<sup>ης</sup> Αρχαιολογικής περιφέρειας (Ηπείρου). Παράρτημα», *ΑΕ* 1950-51, 31-49
- Πέτσας & Δεκουλάκου (1971) Πέτσας Φ. & Δεκουλάκου Ι., «Αρχαιότητες και μνημεία Αιτωλοακαρνανίας. Ανακτόριο» *ΑΔ* 26 Β2 (1971), 324
- Philippson & Kirsten (1956) Philippson A. & Kirsten E., *Die Griechischen Landschaften*, band II<sub>2</sub>, Main 1956
- Πλιάκου Πλιάκου Γ., «Νομός Άρτας. Οικόπεδο Ι. και Α. Θάνου», *ΑΔ* 47 Β1

- (1992) (1992), 271-273
- Πλιάκου Πλιάκου Γ., «Νομός Λευκάδας. Εργασίες τοπογραφικής αποτύπωσης», *ΑΔ* 49 Β1 (1994), 392-395
- Πλιάκου (1996) Pliakou G., «Céramique archa ique d' Ambracie», in ed. Cabanes P., *L' Illyrie Méridionale et l' Epire dans l' antiquité III*, Paris 1996
- Πλιάκου Πλιάκου Γ., «Νέα στοιχεία για το αρχαίο θέατρο της Λευκάδος. Μία τοπογραφική προσέγγιση», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 32 (1997), 35 - 42
- Πορτελάνος Πορτελάνος, *Οι αρχαίες αιτωλικές οχυρώσεις*, Ρέθυμνο 1998
- (1998)
- Rouqueville Rouqueville F.C.H.L., *Voyage de la Grèce*, 3, Paris 1826
- (1826)
- Powell (1904) Powell B., „Oeniadae I History and Topography“, *AJA* 8 (1904), 137-173
- Preuner (1902) Preuner E., “Inschriften aus Akarnanien”, *AM* 27 (1902), 330-367
- Ravel (1928) Ravel O., *The “colts” of Ambrakia, Nomismatic Notes and Monographs*, no 37, New York 1928
- Richter (1960) Richter G. M., *Kouroi, Archaic Greek Youths*, London 1960
- Rocchi (1999) Rocchi G.D., “Makynia”, *Der Neu Pauly*, band 7, Stuttgart 2000, στ. 351
- Rocchi & Rocchi G.D. & Dietrich H., “Molykreion”, *Der Neu Pauly*, band 8, Dietrich (2000) Stuttgart 1999, στ. 762 (2000)
- Ροντογιάννης Ροντογιάννης Π.Γ., *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, τομ. 1, Αθήνα (1980) 1980
- Ρωμαίος (1916) Ρωμαίος Κ.Α., «Παράρτημα Αρχαιολογικού Δελτίου. Η Αρχαιολογική περιφέρεια. Χαλκίς», *ΑΔ* 2 (1916) 46-47
- Ρωμαίος (1918) Ρωμαίος Κ.Α., «Ανά την Ακαρνανίαν», *ΑΔ* 4 (1918), 105-124
- Ρωμαίος (1919) Ρωμαίος Κ.Α., «Ειδήσεις εκ της Η Αρχαιολογικής περιφέρειας. Αλυζία της Ακαρνανίας», *ΑΔ* 5 (1919) 40
- Ρωμαίος (1930) Ρωμαίος Κ.Α., «Το Ηρώον της Αλυζίας», *ΑΕ* (1930), 141-159
- Sakelariou & Sakelariou M. & Faraklas N., “Corinthia-Cleonaea”, *Ancient Greek Faraklas (1971) Cities*, Athens 1971
- Salmon (1984) Salmon J.B., *Wealthy Corinth*, Oxford 1984

- Σαραγά (1991) Σαραγά Ν., «Η αρχαία Λιμναία», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας 21-22-23 Οκτ. 1988*, Αργίνο 1991, 206-220
- Schmidt (1989-92) Schmidt E., «Ανασκαφή Οινιάδων η πόλη (Β΄)», *Αρχαιογνωσία* 6 (1989-92), 167-173
- Schoch (1997) Schoch M., *Beitrage zur Topographie Akarnaniens in klassischer und hellenistischer Zeit, Studien zur Geschichte Nordwest-Griechenland*, band II, München 1997
- Schwighart (1993) Schwighart B., *Bibliographie über Akarnanien und angrenzende Gebiete in der Antike*, München 1993
- Scranton (1941) Scranton R.L., *Greek Walls*, Cambridge, 1941
- Σερμπέτη (1989-92) Σερμπέτη Ε., «Ανασκαφή Οινιάδων η πόλη (Α΄)», *Αρχαιογνωσία* 6 (1989-92), 161-165
- Σερμπέτη (2001) Σερμπέτη Ε., *Οινιάδες: Δημόσια οικοδομήματα από την αρχαία Αγορά*, Αθήνα 2001
- Sieveking (1964) Sieveking F., “Geographie bei Thukyrides”, *Klio* 42 (1964), 73-179
- Simon (1969) Simon E., *Die Götter der Griechen*, München 1969
- Simpson & Lanzenby (1970) Simpson H. & Lanzenby J.F., *The Catalogue of the ships in Homer’s Iliad*, Oxford 1970
- Snodgrass (1977) Snodgrass A.M., *Archaeology and the rise of the Greek state*, Cambridge 1977
- Στεριόπουλος (1939) Στεριόπουλος Κ.Δ., *Η αρχαία Αιτωλία*, Αθήνα 1939
- Strauch (1996α) Strauch D., “Alyzeia“, *Der Neu Pauly*, band 1, Stuttgart 1996, στ. 565-566
- Strauch (1996β) Strauch D., “Anaktorion“, *Der Neu Pauly*, band 1, Stuttgart 1996, στ. 649-650
- Strauch (1997α) Strauch D., “Astakos“, *Der Neu Pauly*, band 2, Stuttgart 1997, στ. 116
- Strauch Strauch D., “Chalkis“, *Der Neu Pauly*, band 2, Stuttgart 1997, στ.

- (1997β) 1091
- Strauch (1999) Strauch D., "Leukas, Leukadia", *Der Neu Pauly*, band 7, Stuttgart 1999, στ.101-103
- Swoboda Swoboda H, "Zur Geschichte von Akarnanien" *Klio* 10 (1910), (1910) 397-405
- Συριόπουλος Συριόπουλος Κ., *Η προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος*, Αθήνα 1968 (1968)
- Σωτηριάδης Σωτηριάδης Γ., «Ζητήματα Αιτωλικής Ιστορίας και Τοπογραφίας» (1907) *BCH* 1907 XXXI, 270-320
- Τζουβαρά- Τζουβαρά –Σούλη Χ., *Η λατρεία των γυναικείων θεοτήτων εις την Σούλη (1979) αρχαίαν Ήπειρον*, Ιωάννινα 1979
- Τζουβαρά- Τζουβαρά –Σούλη Χ., «Λατρεία του Απόλλωνα Αγυιέα στην Σούλη (1984) Ήπειρο», *Δωδώνη* 13 (1984), 427-442
- Τζουβαρά- Τζουβαρά –Σούλη Χ., «Κορινθιακές Λατρείες στην Ήπειρο και την Σούλη (1991) Αιτωλοακαρνανία», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας 21-22-23 Οκτ. 1988*, Αγρίνιο 1991, 149-161
- Τζουβαρά- Τζουβαρά –Σούλη Χ., *Αμβρακία*, Άρτα 1992 Σούλη (1992)
- Tod (1946) Tod M. N., *A selection of Greek Historical inscriptions*, vol. II, Oxford 1946
- Tozer (1873) Tozer, *Geography of the Greece*, London 1973
- Φαράκλας Φαράκλας Ν., «Αιτωλοί», *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, (1978α) том.1, 1978
- Φαράκλας Φαράκλας Ν., «Ακαρνανία», *Μεγάλη Σοβιετική Εγκυκλοπαίδεια*, (1978β) том.1, 1978
- Φαράκλας Φαράκλας Ν., «Σόλλιον», *Πρακτικά Α΄ Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας 21-22-23 Οκτ. 1988*, (1991) Αγρίνιο 1991, 221-227
- Φαράκλας Φαράκλας Ν., «Οι πόλεις της Αρχαίας Ακαρνανίας και οι επικράτειές τους», *Αριάδνη* 8 (1996), 71-94 (1996)
- Wacker (1991) Wacker C., *Die Plagia – Halbinsel: Topographische Untersuchungen in Nordwestakarnanien*, 1991 (αδημοσίευτη

διδασκαλική διατριβή στο τμήμα κλασικής αρχαιολογίας του πανεπιστημίου του Φράιμπουργκ)

- Wacker (1996) Wacker C., „Astakos“, *Akarnanien: Eine Landschaft im antiken Griechenland*“, München 1996, 99-103
- Wacker (1999) Wacker C., *Palairos, eine Historische Landeskunde der Halbinsel Plagia in Akarnanien. Studien zur Geschichte Nordwest – Griechenlands*, Band III, München 1999
- Walbank (1957) Walbank F.W., *A historical commentary on Polybius*, band 1, Oxford 1957
- Wallenstein (1971) Wallenstein K., *Korinthische Plastik des 7. und 6. Jahrhunderts vor Chr.*, Bonn 1971
- Werner (1971) Werner R., „Probleme der Rechtsbeziehungen zwischen Metropolis und Apoikie“, *Chiron* 1 (1971), 19-73
- Wierbelauer (1996) Wierbelauer E., „Ambrakia“, *Der Neue Pauly Enzyklopädie der Antike*, band I Stuttgart – Weimar 1996, στ. 580-581
- Wilhem (1916) Wilhem A., „Urkunde aus dem Jahre des Archon Nicosthenes 164/3 v. Chr.“, *Attische Urkunde II* (1916) 23-30
- Will (1955) Will E., *Korinthiaka*, Paris 1955
- Winter (1971) Winter F.E., *Greek Fortifications*, Toronto 1971
- Woodhouse (1897) Woodhouse W.J., *Aetolia. It's geography, topography, and Antiquities*, Oxford 1897
- Young (1956a) Young J. H., „Ancient Towers on Sifnos“, *AJA* 60 (1956), 51-55
- Young (1956b) Young J. H. „Studies in South Attica: Country Estates at Sounion“, *Hesperia* 25 (1956), 122-146
- Ziebarth (1926) Ziebarth E., «Κυριακός ο εξ Αγκώνος εν Ηπείρω», *Ηπειρωτικά Χρονικά* 1 (1926), 110-119

Για τη μελέτη της μορφολογίας του εδάφους των περιοχών χρησιμοποιήθηκαν οι εξής χάρτες της Γεωγραφικής Υπηρεσίας Στρατού με κλίμακα 1:50.000. «Άγναντα», «Παπαδάται», «Καναλάκιον», «Άρτα», «Πέτας», «Αμφιλοχία», «Βόνιτσα», «Λευκάς», «Αγ. Πέτρος», «Κάλαμος», «Αστακός», «Εχινάδες», «Μεσολόγγι», «Ευηνοχώρι», «Ναύπακτος».